

Wageningen 1957

**ENKELE ASPECTEN
VAN DE FRANSE LANDBOUW**

C. J. VAN MEEL

08201.232

STELLINGEN

I

De vorming van een gemeenschappelijke markt met vrije prijsvorming voor agrarische producten in west-Europa zal alleen mogelijk zijn, wanneer de discrepantie tussen de structuren van de landbouw van de vele en grote agrarische gebieden van de afzonderlijke landen binnen redelijke grenzen zal zijn teruggebracht.

II

Om te komen tot de gewenste vergroting van de agrarische productie door de autochtone bevolking van onderontwikkelde gebieden is het geven van elementair-agrarisch onderwijs met een aan dat onderwijs aangepaste landbouwvoorlichting het eerste en het voornaamste hulpmiddel.

III

De besturen van de agrarische P.B.O.-organen moeten een zo ruim mogelijke openbare behandeling van de agenda's bevorderen, een zo groot mogelijke publiciteit aan het behandelde geven en bij iedere daartoe geëigende gelegenheid een zo ruim mogelijk democratisch standpunt innemen.

IV

In het zuivelwezen is een grotere concentratie dan op heden wordt geconstateerd, geboden.

V

Bij een uitbreiding van het rijstpolderareaal door de Stichting voor de ontwikkeling van machinale landbouw in Suriname, kan de aanwezige pegasse benut worden voor een voorcultuur van bananen en bacoen.

VI

Een breed opgezet sociologisch-sociografisch- en budgetonderzoek van de groepen van kleine landbouwers van verschillende kleur in Suriname moet van groot belang en van grote betekenis worden geacht.

ENKELE ASPECTEN VAN DE FRANSE LANDBOUW

Dit proefschrift met stellingen van
CORNELIS JOHANNES VAN MEEL,

landbouwkundig ingenieur,
geboren te Oud en Nieuw Gastel, 13 februari 1903,
is goedgekeurd door de promotor,
Dr. E. W. HOFSTEE, hoogleraar in de
empirische sociologie en sociografie,
alsmede de sociale statistiek.

De Rector Magnificus der Landbouwhogeschool,
W. DE JONG

Wageningen, 10 augustus 1957.

VII

Ten einde de resultaten bereikt met de bestrijding van de tuberculose bij het rundvee in ons land te handhaven, moet het voorkomen van de bovine tuberculose bij in het wild levende dieren, zoals herten, reeën e.d. zorgvuldig worden nagegaan.

VIII

De taxatie van hagelschade geschiedt volgens een, uitsluitend op subjectieve maatstaven gebaseerd systeem. Door eenvoudige veldproeven is het mogelijk meer objectieve gegevens over aan verschillende gewassen veroorzaakte hagelschade te verkrijgen.

IX

Ook op de gemotoriseerde en gemechaniseerde landbouwbedrijven blijft de landelijke ruitersport de sport bij uitstek en de aan het milieu meest aangepaste vorm van vrije tijdsbesteding voor de jonge boer en de jonge boerin.

ENKELE ASPECTEN VAN DE FRANSE LANDBOUW

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR

IN DE LANDBOUWKUNDE

OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS IR. W. DE JONG,

HOOGLERAAR IN DE VEETEELTWETENSCHAP,

TE VERDEDIGEN TEGEN DE BEDENKINGEN

VAN EEN COMMISSIE UIT DE SENAAT

DER LANDBOUWHOGESCHOOL TE WAGENINGEN

OP VRIJDAG 4 OCTOBER 1957 TE 16 UUR

DOOR

CORNELIS JOHANNES VAN MEEL

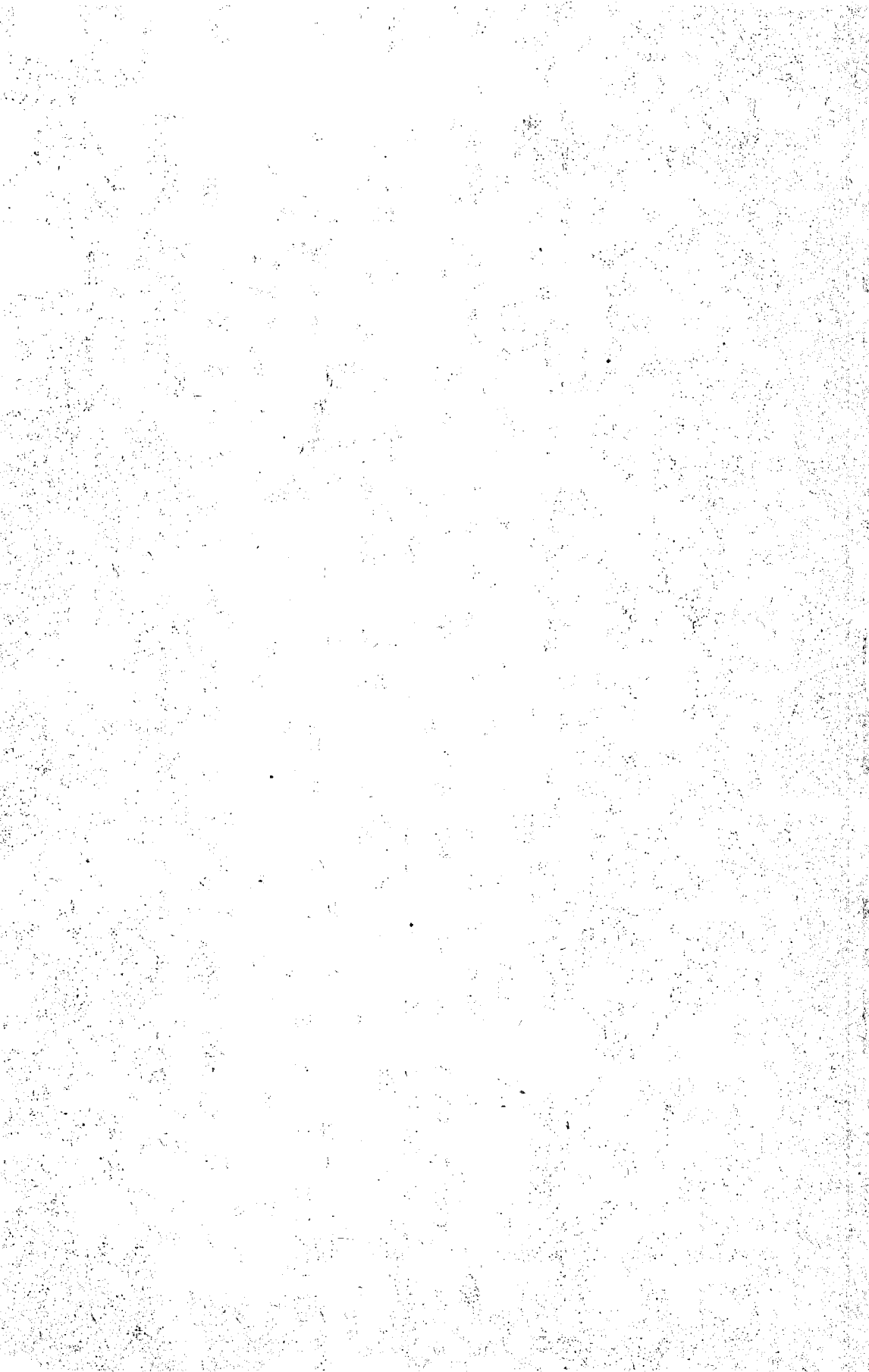
Cela est bien dit, répondit Candide, mais il faut cultiver notre jardin.

Aan mijn vrouw en kinderen

Sinds het behalen van het ingenieursdiploma aan de Landbouwhogeschool te Wageningen, alweer 27 jaar geleden, deed zich geen geschikte gelegenheid voor, om U, Oud-Hoogleraren en Hoogleraar van de Landbouwhogeschool, bijzonder hartelijk te danken voor het van U ontvangen onderwijs in de landbouwkunde. Het voltooiën van dit proefschrift geeft mij die gelegenheid. Ik grijp de kans met grote voldoening en dankbaarheid. Die leermeesters, die reeds uit dit leven zijn heengegaan, gedenk ik met eerbied.

U hooggeleerde Hofstee, hooggeachte Promotor, zeg ik hartelijk dank voor de moeite die U zich getroost, de zorg die U hebt gehad en de hulp die U mij gegeven hebt, bij het tot stand brengen van dit proefschrift. Meer nog voor Uw belangstelling voor het geschrevene.

Mijn grootste dank gaat tenslotte uit naar mijn vrouw, voor haar medeleven en haar begrip.

INHOUD

INLEIDEND WOORD.	1
HET FRANSE TERRITOIR.	5
Geografisch.	5
Klimatologisch.	6
Bodemkundig.	8
HET VERLOOP VAN DE FRANSE BEVOLKING.	14
Het verouderen van de Franse bevolking.	20
Het verloop van de landelijke bevolking.	22
HET VERLOOP VAN HET AANTAL FRANSE LANDBOUWBEDRIJVEN	25
DE BESTEMMING VAN DE FRANSE GROND	27
Het Franse 'Territoire cultivé'	28
Waar vindt men de verlaten boerdrijven en de gronden die niet in cultuur zijn?	29
DE BEDRIJFSGROOTTE VAN HET FRANSE LANDBOUWBEDRIJF	47
De concentratie van Franse landbouwbedrijven.	50
DE VERKAVELING VAN DE FRANSE CULTUURGROND.	53
Plannen tot verbetering van de verkaveling van de Franse cultuurgrond.	59
Enkele bepalingen van de Franse wetgeving op de ruilverkaveling.	61
DE MOTORISERING EN MECHANISERING VAN DE FRANSE LANDBOUW	70
DE VERBETERING VAN DE STRUCTUUR EN DE BEMESTING VAN DE FRANSE LANDBOUWGRONDEN.	76
Stalmest en gier	76
De bekalking.	80
Het kunstmestgebruik.	82
VORMEN VAN GRONDGEBRUIK	93
Enkele bepalingen van het Franse pachtrecht.	98
L'EQUIPEMENT RURAL	115
L'HABITAT RURAL	117
DE FRANSE VEESTAPEL	122
Het rundvee	122
De schapen.	129
De varkens.	131
LANDBOUWONDERWIJS EN LANDBOUWVOORLICHTING.	134
Het openbaar landbouwonderwijs.	135
L'apprentissage agricole.	140
L'enseignement agricole privé.	142
De geografische spreiding van het agrarisch onderwijs.	145
De landbouwvoorlichting.	146
Nieuwe plannen.	147
MIGRATIE EN IMMIGRATIE	150
SAMENVATTING	161

INLEIDEND WOORD

In velerlei opzicht is Frankrijk, agrarisch gezien, het belangrijkste land van West-Europa.

Onder alle landen van West-Europa, neemt het, wat de totale oppervlakte beschikbare landbouwgrond betreft, de eerste plaats in.

De grote vlakten en plateaus van Noord-Frankrijk staan bekend om hun goede gronden, hun grote bruikbaarheid en geschiktheid voor de akkerbouw. Grote gebieden langs de kust van de Atlantische Oceaan zijn bedekt met uitstekend weiland, dat bij uitstek geschikt is voor de rundveehouderij. In de meer bergachtige gebieden van Oost- en Midden-Frankrijk worden, behalve de armere kalkplateaus en de bergketens, vlakten aangetroffen waar de kwaliteit van de gronden van dien aard is, dat zij zich uitstekend lenen voor het gemengde landbouwbedrijf. Naar het zuiden toe, waar de zomers warmer worden en het aantal heldere dagen talrijker, worden in uitgestrekte gebieden de druiven geteeld, maar in even grote gebieden is de kwaliteit van de gronden van zodanige aard, dat door middel van irrigatie, de producten, die thuis horen in dit klimaat, met groot succes kunnen worden verbouwd.

Over geheel het land verspreid, zijn er gebieden, die zich lenen voor de tuinbouw en voor de fruitteelt in al zijn variaties.

Van alle landen van West-Europa is Frankrijk het land, waar zowel de agrarische producten van het gematigde vastelandsklimaat, als die van het zeeklimaat, als die van het Middellandse Zee-klimaat in alle soorten en variëteiten kunnen worden gewonnen.

Van alle landen aangesloten bij de O.E.E.S. produceert Frankrijk het grootste kwantum tarwe, voedergranen en suikerbieten. Het heeft in aantal de grootste veestapel en produceert het grootste kwantum melk. Het neemt de tweede plaats in voor wat betreft de varkens- en de pluimveestapel. Van de totale agrarische productie van de landen aangesloten bij de O.E.E.S. neemt Frankrijk met 22,1% van het totaal een groot deel voor zijn rekening. Frankrijk is, ook agrarisch gezien, van nature een rijk land.

Ook Frankrijk is gehavend, ontredderd en verarmd uit de tweede wereldoorlog gekomen.

De eerste wereldoorlog en de economische crisis hadden reeds een groot deel van de economische reserves verbruikt. Na de tweede wereldoorlog was het grootste deel van het overgebleven bezit aan goud en deviezen geliquideerd.

Reeds voor de oorlog had het Franse volk een hogere levensstandaard, dan die welke overeenkwam met zijn activiteit en arbeidsrendementen. De import van goederen werd voor niet meer dan tweederde door export gedekt. In de tekorten op de handelsbalans werd voor een groot deel voorzien door reserves uit andere bronnen van inkomsten; het verrichten van diensten, het tourisme, maar vooral

uit de opbrengsten van leningen aan het buitenland. Ongeveer tweederde van het deficit op de handelsbalans werd uit deze post bestreden¹.

Na de oorlog zou de Franse bevolking grotendeels moeten bestaan uit de opbrengsten van eigen arbeid. Zowel in de landbouw als in de industrie zou de productiviteit aanmerkelijk moeten worden opgevoerd.

Volgens verklaringen van de overheid was zowel de agrarische als de industriële outillage reeds vóór de oorlog onvoldoende en de organisatie van de productie in zeer veel onderdelen archaïsch. Aanzienlijke verbetering daarvan was een eis van de eerste orde.

Bij decreet van 3 jan. 1946 werd door de Franse regering bepaald, dat 'un premier plan d'ensemble pour la modernisation et l'équipement économique de la métropole et des territoires d'outre mer' moest worden opgesteld. Dit plan zou dan moeten aangeven, welke maatregelen er getroffen zouden moeten worden en welke middelen zouden moeten worden aangewend om:

1. de nationale productie zo hoog mogelijk op te voeren, om daardoor het handelsverkeer met het buitenland zo sterk mogelijk te ontwikkelen. Speciaal zou daarbij aandacht geschonken moeten worden aan die bedrijfstakken, die reeds de gunstigste positie innamen.
2. het hoogste arbeidsrendement te verkrijgen.
3. aan de werknemers een vol emploti te verzekeren.
4. de levensstandaard van de Franse bevolking op te voeren.

Per 23 nov. 1946 werd het 'rapport général sur le premier plan de modernisation et d'équipement' gepubliceerd. Het is het eerste Franse vierjarenplan, bekend onder de naam van plan-Monnet, de basis voor de naoorlogse Franse economische politiek.

Van de Franse landbouw wordt in het plan-Monnet verwacht in staat te zijn om op korte termijn en door middel van een volgehouden krachtsinspanning voldoende voedingsmiddelen te produceren om in de binnenlandse behoefte te voorzien, tegen zodanige kostprijzen dat daarmee geconcurrereerd kan worden met die op de wereldmarkt.

In 1938 bedroeg de import aan voedingsmiddelen alleen voor 3,2 miljard fr., de export 2,9 miljard frs. Een deficit van 300 miljoen frs.

De totale import aan agrarische producten uit andere landen bedroeg 5,4 miljard frs, uit de overzeese gebiedsdelen voor 10,7 miljard frs.. de exporten bedroegen resp. voor 3,1 en 1,7 miljard frs. Het deficit bedroeg resp. 2,1 en 9 miljard frs. Deze lacunes zou de Franse landbouw moeten opvullen met een onvoldoende outillage en archaische productiemethoden.

Volgens het plan-Monnet moet het geheel van de nationale productie worden opgevoerd. Maar omdat de beschikbare middelen ontoereikend waren om het gehele productieapparaat ineens en tegelijkertijd op het gewenste moderne niveau te brengen, werd het noodzakelijk geacht om vanaf 1947 tot en met 1950 de beschikbare middelen volgens een urgentieplan te besteden. Naast de mijnbouw, de productie van elektriciteit, de cementindustrie, de staalindustrie en het transportwezen, werd ook 'le machinisme agricole', - de tractoren- en landbouwmachinesindustrie - tot 'activité

¹ In 1938 bedroeg de import uit andere landen 33,7 miljard frs., de export 22,3 miljard frs. Het deficit 11,4 miljard frs. Het deficit met de overzeese geb. delen 3,9 miljard frs. Totaal 15,3 miljard frs.

	debet	credit
tekort op de handelsbalans	15,3	
uitbetaald loon aan vreemde arbeidskrachten	0,6	
vrachten, transit, assurantiën		2,9
tourisme	0,5	4,4
renten, dividenden enz.	1,7	10,5
Totaal	18,1	17,8
deficit		0,3 miljard frs.

de base' verklaard, waaraan voorrang zou moeten worden verleend bij het verstrekken van kredieten en grondstoffen en het beschikbaar stellen van arbeidskrachten.

Weliswaar wordt van de landbouw gezegd, dat het is 'de loin la plus grande activité française', en dat daarom aan deze bedrijfstak, en aan de industrieën, die aan de landbouw productiemiddelen leveren, zoals kunstmest en bestrijdingsmiddelen, voorrang moet worden verleend bij de besteding van de beschikbare middelen, zelfs een 'priorité très élevé', maar de landbouw als zodanig wordt in het plan-Monnet niet als 'activité de base' van het Franse bedrijfsleven beschouwd.

Voor wat betreft de agrarische sector was de start van het plan-Monnet weinig bemoedigend. De winter van 1946-'47 was van calamiteuze aard. De tarweoogst die op 76 miljoen Qx was geraamd, bleek slechts 32,7 miljoen Qx te zijn. De oogst aan voedergranen 40 miljoen Qx, inplaats van de geraamde 58,8 miljoen Qx. Aan voedingsmiddelen moest in 1947 voor een bedrag van 92 miljard frs worden geïmporteerd, waartegenover een export stond van 31 miljard frs.

In juni 1947 sprak generaal Marshall zijn bezorgdheid uit over de economische gang van zaken in Europa. In april 1948 was de grondslag gelegd voor de organisatie voor Europese Economische Samenwerking. Op korte termijn dienden de deelnemende landen bij de O.E.E.S. hun produktieplannen op lange termijn in, en kwamen met voorstellen om de agrarische produktie in het eigen land zo hoog mogelijk op te voeren.

Binnen het kader van deze gebeurtenissen herzag Frankrijk zijn agrarische politiek. Het premier plan de modernisation et d'équipement werd aangevuld met het Programme à long terme. De oorspronkelijk geplande agrarische productie, gebaseerd op voorziening in eigen behoefte, wordt verondersteld zodanig te kunnen worden opgevoerd, dat export van grote kwantums basisproducten, tarwe, vlees, suiker en melkproducten mogelijk wordt geacht.

Deze radicale wijziging van de Franse agrarische politiek, waarbij van het vijftig jaar oude standpunt van bescherming en autarkie werd overgeschakeld naar export en concurrentie met andere agrarische exportlanden, ging gepaard met een wijziging van het inzicht inzake de plaats, die aan de Franse landbouw in het economische bestel van het land diende te worden ingeruimd.

Op 31 jan. 1948 nam de Franse regering het besluit, om de Franse landbouw, binnen het kader van de Franse productieplannen, als 'prioritaire' te beschouwen.

In juli 1948 besloot de Franse regering, dat de landbouw beschouwd moest worden te behoren tot de 'activités de base' en dat die dus met de zes andere prioriteit zou krijgen in het nationale investeringsplan.

Op 8 aug. 1948 verklaarde de toenmalige Franse Minister van Financiën en economische zaken, dat wanneer de regering het doel dat zij zich gesteld had, n.l. de vergroting van 'la production dollar', dus een vergroting van de productie van goederen, die bij verkoop dollar-deviezen opleveren, en vergroting van de productie van goederen, die bij aankoop met dollar-deviezen moeten worden betaald, wilde bereiken, er op de eerste plaats een beroep zal moeten worden gedaan op de landbouw. Wanneer, zo verklaarde Paul Reynaud, de Franse landbouw niet binnen zeer korte tijd wordt 'la plus grande industrie nationale' dan ziet het er met de toekomst van Frankrijk somber uit.

Op 25 febr. 1949 verklaarde de toenmalige Minister van landbouw Pierre Pfimlin, dat Frankrijk zich in het midden van de twintigste eeuw zich niet meer uitsluitend kan instellen op de industrie; voor Frankrijk is het niet langer mogelijk om die onmetelijke bron van rijkdom, de bodem van Frankrijk die nog maar zeer gedeeltelijk wordt geëxploiteerd, te verwaarlozen. Frankrijk bevindt zich in de omstandigheid, dat het in West-Europa, de enige grote producent is van agrarische producten. Frankrijk alleen is in staat om aan de in aantal toenemende volkeren van de ge-

industrialiseerde landen, de zekerheid te geven dat zij zich kunnen voorzien van voedingsmiddelen. En, zo voegde Pflimlin daaraan toe, een Europese, economische samenwerking waarin de rol van de Franse landbouw niet zal zijn bepaald, omschreven en gegarandeerd, zal niet anders zijn dan een ijdele onderneming.

Ondanks de verklaring, dat de landbouw de sterkste troef is die Frankrijk bezit om uit te spelen, en ondanks het feit dat de landbouw verklaard was tot 'activité de base', was Frankrijk er niet in geslaagd om van de landbouw 'la plus grande industrie nationale' te maken. Andere maatregelen werden noodzakelijk geacht.

Op 16 nov. 1951 gaf René Mayer, de toenmalige Vice-President du Conseil en Ministre des Finances et des Affaires Economiques, op zijn beurt een uiteenzetting over de financiële en economische toestand van Frankrijk, en sprak zijn bezorgdheid uit over de zeer onbevredigende ontwikkeling van de landbouw. Hij deelde mee, dat het het voornemen was van de regering om voor de jaren 1952-1956 een deuxième plan de modernisation et d'équipement uit te werken. Deze minister verklaarde nadrukkelijk dat het zou zijn 'un plan d'investissement agricole et industriel', waarbij hij sterk de nadruk legde op de volgorde zoals door hem landbouw en industrie was gebruikt. Bij de plannen voor de investeringen zou aan de landbouw de voorrang worden verleend vóór de industrie.

Bij decreet van 11 dec. 1951 werd aan de regering opdracht gegeven om dat deuxième plan op te stellen. Eerst per 1 juni 1954, werd dit plan – nu voor de jaren 1954 t/m 1957 – aan de Assemblée Nationale ter beoordeling voorgelegd. Per 20 mei 1955 werd het besluit gepubliceerd waarin het programma werd omschreven dat in het tijdvak 1955 t/m 1957 moet worden uitgevoerd¹. En eerst per 27 maart 1956 waren de voorbereidingen zover gevorderd, dat het deuxième plan de modernisation et d'équipement in de J.O. kon worden gepubliceerd en bekrachtigd, dus met een niet onaanzienlijke vertraging².

Ondertussen had Mendès-France in zijn déclaration d'investiture in juni 1953 op zijn beurt nogmaals het grote belang van de landbouw voor Frankrijk zeer sterk benadrukt. Omdat het de roeping is van Frankrijk een groot agrarisch land te zijn, zo verklaarde hij, en een groot exportland van agrarische producten, daarom moeten de investeringen op de eerste plaats gereserveerd worden voor de landbouw. Het is niet aanvaardbaar dat er op de handelsbalans een belangrijk deficit voorkomt voor de post voedingsmiddelen, terwijl de productiemogelijkheden op eigen bodem zo groot zijn. Het is een van de grote fouten van na de oorlog geweest, dat er niet een krachtige poging is ondernomen om deze sector van ons bedrijfsleven, die voor onze economie van zo'n kapitale betekenis is, te moderniseren en met de noodzakelijke middelen uit te rusten.

Uit al deze verklaringen van regeringszijde, die met verschillende van gelijke strekking en inhoud kunnen worden aangevuld, blijkt zeer duidelijk, dat het er verre van is, dat de Franse landbouw de taak vervult, die van die landbouw wordt verwacht.

Uit die verklaringen kan worden afgeleid, dat die landbouw, in zijn geheel genomen, achter staat bij die van andere landen en niet de technische vooruitgang heeft gevolgd, die de landbouw in vele andere landen de laatste vijftig jaren heeft te zien gegeven.

Aan de hand van de beschouwing van enkele aspecten van de Franse landbouw zal getracht worden na te gaan in welke opzichten er een achterstand te constateren valt en wat daarvan de oorzaken kunnen zijn.

¹ J.O. No 121, 21 mai 1955: Décret no 55-552 portant ouverture d'autorisations de programme au titre de la mod. et d'équip. de l'agriculture.

² J.O. No 79, 1 avril 1956: Loi no 56-342 portant approbation du deuxième plan de modernisation et d'équipement.

HET FRANSE TERRITOIR

GEOGRAFISCH

Zou men het zeer gevarieerde Franse territoire, in enkele grove trekken willen indelen, dan zou dit kunnen aan de hand van de aanwezige massieven en bassins¹.

Een belangrijk massief, is het Massif Central, een deel van het in het anthracoliticum gevormde hercynische tertogeen, dat zich uitstrekt over een breedte van 300 km, vanaf de drempel van Poitou tot aan Lyon, en over een lengte van 400 km, vanaf het Montagne Noir in het zuiden tot aan het Morvan in het noorden.

Behalve enkele kleinere slenken van minder betekenis, vindt men in het Massif Central een tweetal van groter belang, n.l. die van de Limagne, het bovenstroomgebied van de Allier, en die van Le Forez, het bovenstroomgebied van de Loire.

Tot het oude hercynische tertogeen behoort ook het betrekkelijk kleine breukgebergte van de Vogezen, dat zich over een lengte van 100 km van het zuiden naar het noorden met een breedte van 50 km uitstrekt langs de Rijn. De Vogezen vormen met het Schwarzwald de beide horsten, waartussen zich de slenk van het Boven Rijn dal bevindt.

Een derde massif vindt men in noord-oost Frankrijk in de uitlopers van de Ardennen. Deze vormen een reeks van plateaus, doorsneden door diepere valleien, waarvan de voornaamste die van de Maas is.

Het Massif Armoricaïn is een vierde bergachtig gebied, dat aan Le Cotentin, Le Bocage Normand, Bretagne en de Vendée een zeer grillige structuur en reliëf verleent.

De grote kom van het Bassin Parisien van 400 km van het westen naar het oosten, bij 350 km van het noorden naar het zuiden, strekt zich uit van de Belgische grens tot aan het Massif Central en het Massif Armoricain, en van de Atlantische Oceaan tot aan de Ardennen en Vogezen.

In de kern van het Bassin, in de Brie en de Beauce vindt men formaties terug van het oligoceen. Ten Z. daarvan, in de Sologne, het Miocéen. Ten N. van Parijs de grillig door elkaar heen lopende formaties van het Boven-Eoceen. Deze tertiaire formaties zijn omringd door een brede strook secundaire krijtformaties, die op hun beurt, in het oosten, omgeven zijn door een brede halvmajaanvormige strook Juraformaties. Geheel in het Z.W. ten Z. van Calais, vindt men deze formatie, over een beperkt gebied terug.

In dit, ook van agrarisch oogpunt bezien, belangrijkste Franse bekken, hebben zich in verschillende geologische tijdperken, sedimenten afgezet, die in dunnere en dikkere lagen worden teruggevonden. Vooral in het oosten van het Bassin zijn door erosie, de zachtere sedimenten uitgeschuurd. Hierdoor is een systeem van plateaus gevormd, doorsneden door diepere valleien. Ook in het centrum van het Bassin – l'Île de France – vindt men deze aaneenschakeling van plateaus.

¹ Carte géologique de la France: échelle 1 : 1.000.000.

Het tweede grote Franse bassin, het Bassin Aquitaine, begrensd door het Massif Central en de Pyreëen, is geheel opgevuld met tertiair materiaal dat door het grote aantal bergstromen van de Pyreëen is aangevoerd.

Tussen het hercynische Massif Central en het grote plooiingsgebied van de Franse Alpen en de Franse Jura worden de twee belangrijke slenken gevonden van de Saône en de Rhône. De brede Saônevlakte is eenvoudig van structuur, in tegenstelling met die van de Rhône, die eigenlijk bestaat uit een aantal slenken, door vernauwingen aan elkaar verbonden. Naar het zuiden toe loopt de slenk uit in de brede delta van de beneden-Rhône.

In het zuid-oosten van het land vindt men de zone van de dislocaties en plooiingen van het Middellandse Zeegebied. Het vormt een zeer speciale morfologische en structurele eenheid. Kleinere gebieden worden gevormd en ingesloten door ruggen die van het oosten naar het westen lopen, die gesneden worden door ruggen met een richting noord-oost. Deze heuvels en bekkens van de Basse-Provence omringen de beide, steil uit de Middellandse zee oprijzende, kleine, oude kristallijne massieven van Les Maures en L'Estérel.

KLIMATOLOGISCH

In Frankrijk heeft men drie hoofdklimaten: het zeeklimaat, koel en vochtig; het Middellandse Zee-klimaat, warm en droog en het gematigde vastelandsklimaat, dat vrij koud en matig vochtig is.

Papadakis heeft op basis van ecologische factoren, een indeling gemaakt van klimaatzones, onderverdeeld in klimaattypen en ondertypen¹.

Een van de klimaatzones is de 'zône du blé d'hiver'. Tot deze zône rekent hij noord-west Europa, waaronder het noord-westelijk deel van Frankrijk. Het is een gebied met dat zeeklimaat, dat zich uitstekend leent voor de verbouw van de winter- en zomervariëteiten van tarwe, gerst en rogge, van aardappelen, suikerbieten en vlas, van klavers en lucerne, terwijl blijvend grasland er uitstekend op zijn plaats is.

Het Franse gedeelte van dit klimaattype deelt Papadakis in, in twee ondertypen. 'Le sous-type Anglais' met zachtere winters en groter vochtigheid. Dit is dan het klimaat van het westelijk deel van het Bassin Parisien. Daarnaast 'le sous-type Parisien', met betrekkelijk zachte winters en geringere vochtigheid. Dit is het klimaat van de bekende agrarische gebieden Beauce en Brie.

Het kenmerkende van de klimaatzone du blé d'hiver is, dat het wel geschikt is voor de teelt van zomerhaver, maar niet voor die van winterhaver.

Dit in tegenstelling met een tweede klimaatzone van Papadakis, die hij noemt 'Zône de l'avoine d'hiver'. Deze zone wordt door hem weer onderverdeeld in het 'type de la Bretagne' en het 'type de l'Aquitaine'. Wanneer het klimaattype van de zône du blé d'hiver correspondeert met het koelere zeeklimaat, dan correspondeert dat van het type de la Bretagne met het zachtere zeeklimaat. Papadakis noemt dit type het meest uitgesproken zeeklimaat ter wereld. Een van de kenmerken ervan is dat het een klimaat is, dat niet geschikt is voor de ontwikkeling van de bladluis. Ten gevolge hiervan is dit gebied uitstekend geschikt voor de teelt van ziektevrij pootgoed.

Het klimaattype van l'Aquitaine is dat van het warmere zeeklimaat. De regenval in het zuid-westen van Frankrijk is minder overvloedig en minder gunstig verdeeld. De zomers zijn er droger.

Terwijl de veehouder onder het klimaattype du blé d'hiver er voor moet zorg

¹ J. S. Papadakis: *Ecologie agricole*; Gembloux - Paris 1938.

dragen reservevoedsel voor de winter te verzamelen, en het vee onder het type de la Bretagne des zomers en het grootste deel van de winter buiten kan verblijven, is de veehouder in l'Aquitaine verplicht er voor te zorgen reservevoedsel voor de zomer te verzamelen, omdat het weiland gedurende een deel van de zomer onvoldoende produceert.

In dit gebied moet de boer voorzichtig zijn met te grote overbemesting met stikstof op zijn tarwegewassen. In het voorjaar is er voldoende vocht. Door de stimulans van de overbemesting stoelt de tarwe uit, vormt een groter aantal halmen en meer aren. Maar in de rijpingstijd kan de hoeveelheid beschikbaar vocht te gering zijn; de tarwe wordt dan noodrijp.

Het klimaat van midden- en noord-oost Frankrijk moet beschouwd worden als een gematigd vastelandsklimaat, ruwer naarmate men hoger komt in de massieven, milder in de dalen. Het aantal heldere dagen is er groter dan in het westen, de winter aanzienlijk strenger, wat de teelt van tarwe met het oog op uitvriezen riskanter maakt, de zomers zijn er warmer, met talrijke zonnige dagen en koelere nachten. Het zijn gebieden waar het grasland overheerst en de veehouderij de hoofdbron van bestaan uitmaakt. De vlakten, die gelegen zijn in de slenken, hebben, beschermd als zij zijn tegen de westenwinden, betrekkelijk weinig neerslag, maar voldoende voor het uitoefenen van het gemengd bedrijf.

Het Middellandse Zee-gebied, tot aan de uitlopers van de Hautes-Alpes en de Cévennes, de uitlopers van het Massif Central, heeft een klimaat, dat gekenmerkt wordt door het groot aantal heldere dagen en de heftigheid van klimatologische verschijnselen. Uit de tabellen van temperatuur en regenval voor het zuid-oosten van Frankrijk komt duidelijk naast de hogere gemiddelde temperatuur het geringe aantal regendagen met daarnaast de toch zeer behoorlijke totale hoeveelheid neerslag naar voren. De zomermaanden zijn te arm aan neerslag, de hevige najaarsbuien kunnen dit tekort niet goedmaken. Als een ongunstige omstandigheid, komt daar nog bij, het aldaar heersende regiem der winden. Bijzonder hevig kan de gure Mistral zijn, die uit de Rhône-vallei naar de Middellandse Zee waait, en de Tramontane, die uit de valleien van het Massif Central over de Languedoc zijn weg naar de Middellandse Zee vindt. De boeren en tuinders in de Rhône-vallei, in de departementen Drôme en Vaucluse moeten hun percelen door heggen, hagen en schutten beschermen tegen de heersende winden, hun huizen en gebouwen door groepen houtgewas.

De neerslag in deze gebieden is er zeer onregelmatig. In enkele dagen stroomt soms een vierde van de totale jaarlijkse neerslag neer. Stortbuien van 200 tot 400 mm. water zijn er geen zeldzaamheid. Zonder irrigatie is er land- en tuinbouw niet wel mogelijk.

Het is bekend dat in grote delen van Frankrijk enorme oppervlakten berg- en heuvelhellingen op een roekeloze wijze volkomen kaalgeslagen zijn. Het is de oorzaak van de oncontroleerbare, hevige aanvoeren van regenwater, waardoor herhaalde malen ernstige overstromingen van de oeverlanden voorkomen, met alle nadelige gevolgen van dien voor de landbouw. Het kaalkappen van die hellingen heeft bovendien tot gevolg, dat de teellaag door de 'ruissellements' volkomen verdwenen is, waardoor een eventuele nieuwe bebossing grote moeilijkheden meebrengt. Het vormt voor grote gebieden van Frankrijk met de 'régimes torrentielles' een uitermate ernstig probleem.

Hiermee is het klimaat van Frankrijk niet dan uiterst summier geschetst. Men heeft in Frankrijk honderden z.g. 'micro-climats', die onderling niet altijd uitgesproken verschillen vertonen, maar die er toch mede oorzaak van zijn dat honderden kleinere gebieden, een uitgesproken eigen karakter hebben. Het heeft zijn invloed op de mogelijkheden voor de uitoefening van de land- en tuinbouw, van de wijn- en bosbouw en de veeteelt in zijn verschillende vormen.

Ook in Frankrijk hebben de opvattingen van de Russische school inzake het ontstaan van de gronden, sterk de aandacht getrokken.

Het is de Russische *réfugé* Agaponoff geweest, die getracht heeft de grondbeginselen van de pedologie in toepassing te brengen bij het bestuderen van het ontstaan van de Franse gronden¹.

Hij ging dus uit van de grondgedachte, dat, waar eenzelfde klimaat heerst, en waar gedurende lange perioden dezelfde klimatologische verschijnselen inwerken, er gronden ontstaan, die, ofschoon zij als uitgangsmateriaal moedergesteenten hebben van verschillende aard, van eenzelfde type zijn en die van elkaar slechts verschillen in structuurdetails en kleine verschillen van chemische en fysische aard, van het type van de zonale gronden zijn. Het is dus volgens hem, niet op de eerste plaats het moedergesteente dat de soort van grond bepaalt, maar het klimaat dat aan de grond zijn type geeft. Aan de hand van zijn studies van de structuur en de verkleuringen van de horizonten van de Franse gronden, kwam Agaponoff in eerste instantie tot de conclusie, dat bijna de gehele oppervlakte van Frankrijk bedekt zou zijn met gronden die zwak gepodzoleerd zijn. Een uitzondering daarop vormen de gronden die gevonden worden in het Middellandse Zeegebied en de gronden in gebieden waar de lokale omstandigheden van dien aard zijn dat zij aanleiding geven tot het ontstaan van gronden van een azonaal type. Wat het gepodzoleerde zonale grondtype betreft, kwam hij tot twee ondertypen: het Atlantische gepodzoleerde zonale grondtype en het Oostelijke gepodzoleerde zonale grondtype. In zijn schema voegt hij daaraan een derde zonale grondtype toe, dat van het Middellandse Zeegebied. In dit schema komen de gebieden waar deze zonale grondtypen worden aangetroffen, in grote lijnen, overeen, met de gebieden, waar het zeeklimaat, het gematigde vastelandsklimaat en het klimaat van het Middellandse Zeegebied overheersen.

Bij een nadere bestudering van de Franse gronden is het Agaponoff niet mogelijk geweest, deze schematische indeling te handhaven en moest hij de gronden die hij vond in de drie pedologische zones, onderverdelen in een negental zonale typen.

Verscheidene Franse bodemkundigen erkennen weliswaar het grote belang van de methoden die de Russische school toepast bij de bestudering van de gronden, maar hebben tegen de toepassing ervan, zonder meer op de Franse gronden, ernstige bedenkingen.

Alfred Lacroix² geeft toe, dat bij de studie van de gronden, meer dan voorheen, rekening gehouden moet worden met vele en verschillende factoren. De klimatologische omstandigheden zijn hierbij van grote betekenis, maar zeker niet minder de aard van het moedergesteente. Deze bepalen gezamenlijk tenslotte de verandering van de gesteenten tot aan de transformatie ervan in gronden.

Ook Léon Lutaux² is van oordeel, dat de aard van de gronden in direct verband staat met de soort van het moedergesteente. Wat de verdere vorming en de ontwikkeling ervan betreft spelen factoren van onmiddellijk geographische aard, zoals lokale klimatologische variaties, topografische situaties, het micro-relief, de hydrographie e.a. van grote rol. Er is, volgens hem, dan ook veel minder reden, om te spreken van zonale gronden in Frankrijk, dan van een groot aantal azonale grondtypen, die op zeer markante wijze de invloeden illustreren van de verschillende lokale omstandigheden. In ieder geval is het zeker niet het klimaat alleen, dat het grondtype bepaalt, maar in veel sterker mate de aard en de hoedanigheid van het moedergesteente.

Ook Marcelin is deze opvatting toegedaan. Ook hij is van mening, dat het begrip

¹ V. Agaponoff: *Les sols de France au point de vue pédologique* – Paris 1936.

² *Les sols de France au point de vue pédologique*: Lacroix-préface; Lutaud-idem.

'zonalité' zeer zeker een ontdekking is en een nieuw begrip, dat noch door de geologen, noch door de geografen werd gekend, maar volgens hem is het ontstaan van de Franse gronden in hoofdzaak bepaald door de soort en de aard van de moedergesteenten¹.

Maar de onderverdeling van de Franse gronden in een aantal azonale typen wordt door anderen onbevredigend en onvoldoende geacht.

Demolon² b.v. merkt op, dat het ongetwijfeld in eerste instantie het moedergesteente is, dat door de samenstelling ervan en zijn fysische eigenschappen, aan de grond zijn eigen karakter geeft, maar door allerlei oorzaken is er in zeer veel gevallen geen verband meer te vinden tussen het moedergesteente en de daarop rustende gronden.

Soms zijn depots, die van zeer verschillende aard kunnen zijn, door water of wind over een bepaald gesteente gebracht. In zoo'n geval is er geen enkel verband te vinden tussen de grond en dat zich eronder bevindende gesteente. Ingewikkelder wordt het wanneer door water of wind het deponeren van substanties heeft plaats gevonden op een grond, die reeds uit een moedergesteente is ontstaan. Dan worden gronden van geheel verschillende herkomst boven elkaar aangetroffen.

Het komt ook voor, dat een moedergesteente geheel in grond is overgegaan. Deze grond rust dan ook weer op een gesteente, waarmee de erop rustende grond niets van doen heeft.

Bij dit alles speelt de topografie een grote rol. Zodra men te maken heeft met een relief, dan ontmoet men een serie van grondtypen van eluviale, colluviale en alluviale aard. En omdat in Frankrijk, zo goed als elk gebied meer of minder geplooid is, komt men deze series practisch overal in Frankrijk tegen.

Daarnaast kan de mens zelf een zekere invloed uitoefenen op de vorming van de grond. Door ontginning, ontwatering, bevoeiing, bemesting, bebossing, ontbossing, door bosbranden en het zonder meer aan zijn lot over laten van gronden, kan het wordingsproces van gronden, dat steeds doorgaat, zich wijzigen, worden versneld of vertraagd.

De geologische formatie van de bodem van Frankrijk is zeer grillig en zeer gevarieerd. Door het grote aantal soorten en variëteiten van de moedergesteenten, het grote aantal micro-klimaten, het steeds variërende relief is het aantal soorten van grond in Frankrijk zeer talrijk en moeilijk in de bestaande schema's onder te brengen.

De meest gebruikte classificatie is de 'classification pédologique des sols de France', zoals die is samengesteld door Aubert en Oudin en welke zal dienen voor de voorgenomen samenstelling van een Franse bodemkaart onder leiding van Oudin. Het schema van deze classificatie is als volgt (zie tabel 1).

TABEL 1

CLASSIFICATION DES SOLS DE FRANCE

A. Sols évolués

1. Série tourbeuse:

Sols humifères

Sols d'humus acide

Sols de tourbières hautes

Sols humifères de montagne

¹ Jean Bordas: Etat actuel et orientation de la pédologie en France - Avignon 1944.

² Albert Demolon: Dynamique du Sol - Paris 1948.

2. Série podzolique:

podzols	{	podzol ferrugineux podzol humo-ferrugineux et humique podzol à alios
sols podzoliques	{	fortement podzolique faiblement podzolique

3. Série des sols de transition:

Sols lessivés (intermédiaires entre les sols bruns et les sols podzoliques)
Sols bruns lessivés

4. Série des sols bruns:

Sols bruns légèrement lessivés
Sols bruns non lessivés

5. Série des Rendzines:

rendzine typiques
rendzine dégradée
sol brun calcaire

6. Série méditerranéenne – Sols rouges

Terra rossa
Sols rouges sur formations diverses
sols rouges sur alluvions

B. Sols peu évolués

1. Sols d'érosion, squelettiques

2. Sols alluviaux:

Sols alluviaux continentaux
Sols alluviaux fluviatiles
Sols alluviaux glaciaires
Sols alluviaux marins
Sols alluviaux éoliens
Sols alluviaux organiques

Deze classificatie is naar het oordeel van Demolon nog niet voldoende. Volgens hem moet een algemene classificatie van de gronden gebaseerd zijn op een aantal algemene, constante en scherp gedefinieerde karakteristieke eigenschappen, waarvan de waarde en de betekenis vaststaan. Aan de omschrijving van het genetisch type moeten de karakteristieke eigenschappen van de grond worden toegevoegd, met name de mechanische constitutie en de aard van het moedergesteente. Demolon komt dan tot omschrijvingen als: 'limon sableux légèrement podzolique sur loess' of 'sol argilo calcaire type sol brun forestier sur mollasse' of 'sol argilo humifère podzolique sur gneiss' en soortgelijke. Overigens is men met de feitelijke classificatie van de Franse gronden nog niet ver gevorderd.

Een van de classificaties waarvan de Franse landbouw gebruik maakt is gebaseerd op wat Duchaufour¹ noemt 'la texture du sol' en Demolon 'la composition élémentaire du sol', dus op de samenstelling van de grond met betrekking tot zijn korrelgrootte.

¹ Ph. Duchaufour: Pédologie; Faculté des sciences de Nancy – Paris.

Het Station Centrale d'Agronomie et de Biologie des Sols onderscheidt:

argile	dit zijn deeltjes kleiner dan 0,002 mm
limon	dit zijn deeltjes van 0,002–0,02 mm
sable fin	dit zijn deeltjes van 0,02–0,2 mm
sable grossier	dit zijn deeltjes van 0,2–2 mm

Op basis hiervan heeft men een classificatie samengesteld van de Franse landbouwgronden en waarbij dan tevens rekening is gehouden met het grotere of kleinere gehalte aan koolzure kalk en humus. Deze classificatie is als volgt¹ (zie tabel 2).

TABEL 2

CLASSIFICATIE FRANSE LANDBOUWGRONDEN

	Sols argileux	limons argileux sableux		terre franche	sablo humifère	argilo humifère	argilo- calcaire	sablo- calcaire
0.002	25	20	5–10	5–10	1–5	20	20	5
0.002–0.02	25–50	25–40	20–30	10–15	10–15	10–20	10–20	5–10
0.02–0,2	20–25	20–30	30–40	15–30	15–30	15–30	5–15	30–40
0,2	5	5	20	30–50	30	5–15	5–30	5–30
koolzure kalk	1	1	1	1–5	1–3	1–3	5–30	5–30
organ. stoffen	3	3	3	3–5	10	10	3	3

Weer een andere, nog meer op de practijk afgestemde classificatie van de Franse gronden, geeft Ratineau². Ook hij classificeert de gronden overigens op basis van de granulaire samenstelling en noemt een grond met:

30% argile une terre argileuse
 70% sable une terre sableuse
 10% calcaire une terre calcaire
 5% humus une terre humifère.

Gronden, waarin meer dan een element domineert, noemt hij: argilo-sableuse, sablo-argileuse; argilo-calcaire enz.

Daarnaast heeft hij een classificatie op basis van de fysische eigenschappen van de grond en op grond hiervan spreekt hij van:

terres perméables en terres imperméables; van
 terres froides of terres tardives en terres chaudes of terres précoces
 terres fortes en terres légères.

Wanneer hij dan daarbij nog de aard van de ondergrond in aanmerking neemt, dan krijgt Ratineau een classificatie als volgt:

terres perméables sur sous-sols perméables. Dit zijn dan gronden die van de droogte te lijden hebben. In nattere jaren geven zij een goede oogst of wanneer zij liggen in een vochtig klimaat. Onder drogere klimaten moeten deze gronden geïrrigeerd worden;

terres perméables sur sous-sols imperméables. Wanneer het water dat op deze gronden valt en op de ondergrond blijft staan, kan afvloeien, dan zijn het gronden, die zich gemakkelijk laten bewerken en kunnen dan zeer productief zijn. Kan het water niet afvloeien, dan zijn deze gronden niet geschikt voor dieper wortelende gewassen;

¹ Albert Demolon: Principes d'Agronomie; Dynamique du Sol – Paris 1948.

² J. Ratineau: Petit Précis d'Agriculture générale; Paris 1946.

terres fortes sur sous-sols perméables, zijn gronden die diep bewerkt en los gemaakt kunnen worden. In het algemeen zijn het uitstekende gronden;

terres imperméables sur sous-sols imperméables zijn gronden die onder alle omstandigheden en voor ieder gebruik gedraineerd moeten worden.

Zowel het Station Centrale als Ratineau, kent het grondtype dat aangeduid wordt met de term 'la terre franche'. Het zijn die gronden, waarvan de granulaire samenstelling zeer evenwichtig is, en de ideale samenstelling benadert. Met haar kruimelstructuur behoren gronden van dit type, tot de beste en de vruchtbaarste van Frankrijk.

Overigens bestaat er geen gehele overeenstemming over de samenstelling van een terre franche.

Ratineau noemt een grond 'franche', wanneer de samenstelling is als volgt: 20-30% argile; 50-70% sable; 5-10% calcaire; 4-10% humus.

Neemt men bij de samenstelling, die het Station Centrale van deze grond geeft, de fracties argile en limon, resp. sable en sable fin bij elkaar dan krijgt men de volgende samenstelling: argile-limon 15-25%; sable fin en sable grossier 45-80%; calcaire 1-5% humus 3-5%. Hetgeen een niet onaanzienlijk verschil uitmaakt.

Het probleem van een juiste, doelmatige en praktisch hanteerbare classificatie van de Franse gronden is direct in zeer nauw verband te brengen met een der meest belangrijke aspecten van de Franse landbouw. Zoals in een volgende paragraaf zal worden aangetoond, liggen er in Frankrijk honderdduizenden hectaren uitstekende, goede en matige gronden, die in cultuur gebracht kunnen worden of opnieuw in cultuur gebracht kunnen worden. Mocht hier ooit toe worden overgegaan, dan zou een voorafgaande bodemkartering van de betreffende complexen uiterst nuttig kunnen zijn. Dit blijkt o.a. nu reeds bij 'la mise en valeur' van een gebied als dat van Le Camargue, waar vóór de aanleg van rijstvelden deze kartering achterwege was gelaten. Sommige van de aangelegde rijstvelden bleken waardeloos, omdat de doorlaatbaarheid van de ondergrond van dien aard bleek te zijn, dat het irrigatiewater even vlug verdween als het erop werd gebracht. Een aan de aanleg voorafgegane kartering zou deze mislukking en dit kapitaalverlies hebben kunnen voorkomen.

Wat in het algemeen de kwaliteit van de Franse gronden betreft, zou volgens Léonce de Lavergne¹ de Franse grond - in 1879 - ondergebracht kunnen worden: voor 10% in de categorie uitstekend, voor 10% in de categorie zeer slecht en voor 80% in categorieën met gradaties daartussen.

Gravier² komt op basis van de inventarisatie van 'Les régions géographiques de la France' tot een schatting, waarbij 42% van het Franse territoire gerekend moet worden tot 'les bons pays', dat zijn dan gebieden met gronden die van nature geschikt zijn, om intensief in cultuur gebracht te worden.

Chombard de Lauwe³ komt aan de hand van een berekening volgens 'le revenu cadastral à l'hectare' tot de conclusie dat een derde van de Franse bodem tot de zeer vruchtbare gronden gerekend moeten worden. Deze gronden worden vooral gevonden ten noorden van de lijn La Rochelle-Mézières, in Elzas Lotharingen, in het Rhône-gebied en dat van Saône et Loire. Volgens dezelfde normen mag een vierde deel van de landbouwgronden gerekend worden tot de vrij goede, hoofdzakelijk gelegen in de wijn- en tuinbouwdepartementen. De rest, iets minder dan de helft, zou dan, voor wat betreft de natuurlijke vruchtbaarheid van de grond, gerekend moeten worden tot de minder vruchtbare categorieën.

¹ Léonce de Lavergne: *Economie rurale de la France*

² J. F. Gravier: *Mise en valeur de la France*; Paris 1949

³ Jean Chombard de Lauwe: *La structure agricole de la France*; Paris 1946

Zou men ten aanzien hiervan een vergelijking willen maken met de landbouwgronden in Nederland, dan zou die als volgt kunnen zijn. Rekent men de 1.459.000 ha zandgrond tot de minder vruchtbare grond met de 68.000 ha duingronden en de 324.000 rivierkleiemoergronden, dan komt men op een totaal van 1.891.000 ha. De 255.000 ha veengronden worden dan nog niet hierbij gerekend, al zal zeker een deel hiervan tot de minder vruchtbare gronden gerekend kunnen worden. Circa 70% van de Nederlandse gronden zou men dan als minder vruchtbaar kunnen beschouwen en 30% tot de vruchtbare tot zeer vruchtbare¹.

Het is dan ook zeker niet zo, dat de in grote gebieden van Frankrijk te constateren grote achterstand op agrarisch technisch gebied à priori in de kwaliteit van de grond gezocht moet worden.

Gezien het aanwezig zijn van een groot aantal landbouwgebieden met van nature voor land- en tuinbouw geschikte gronden en de rijke verscheidenheid van gunstige klimatologische omstandigheden, die in vele gebieden door werken van cultuur-technische aard rijkelijk zouden kunnen worden aangevuld, moet ook in dit opzicht Frankrijk beschouwd worden als een rijk land.

Wat het aantal landbouwgebieden betreft en de onderlinge verschillen daartussen, geldt ook hier wat Vidal de la Blache in het algemeen van Frankrijk heeft gezegd: 'le mot qui caractérise le mieux la France est, variété.' Het Institut national de la statistique et des études économiques² heeft een overzicht samengesteld van het Franse territoire, verdeeld in 'territoires homogènes, régions, contrées et pays naturels'.

Dit instituut komt aan ruim vierhonderd grotere min of meer homogene agrarische gebieden, die qua grond, het micro-klimaat, met het aanwezige relief ieder een eigen physionomie hebben. Bij een nauwkeuriger differentiatie komt Chombard de Lauwe zelfs aan een aantal van zeker 1200 afzonderlijke landbouwgebieden met eigen mogelijkheden en moeilijkheden.

Wat de spreiding van deze landbouwgebieden betreft, moet geconstateerd worden, dat in het algemeen de grootste en de meest uniforme van die gebieden met in het algemeen de van nature vruchtbaarste gronden, met een voor vele agrarische producten het gunstigste klimaat worden gevonden ten noorden van de Loire, en dan wel in het bijzonder in het noord-westen van het land.

Ten zuiden van de rivier vindt men het grootste aantal van de kleinere landbouwgebieden, met soms gronden van minder kwaliteit, veelal ook moeilijker gronden, en met veel meer geaccidenteerd terrein, met micro-klimaten die niet altijd even gunstig zijn voor de agrarische productie.

Ongetwijfeld heeft Noord Frankrijk ten aanzien hiervan, een voorsprong op het gebied ten zuiden van de Loire.

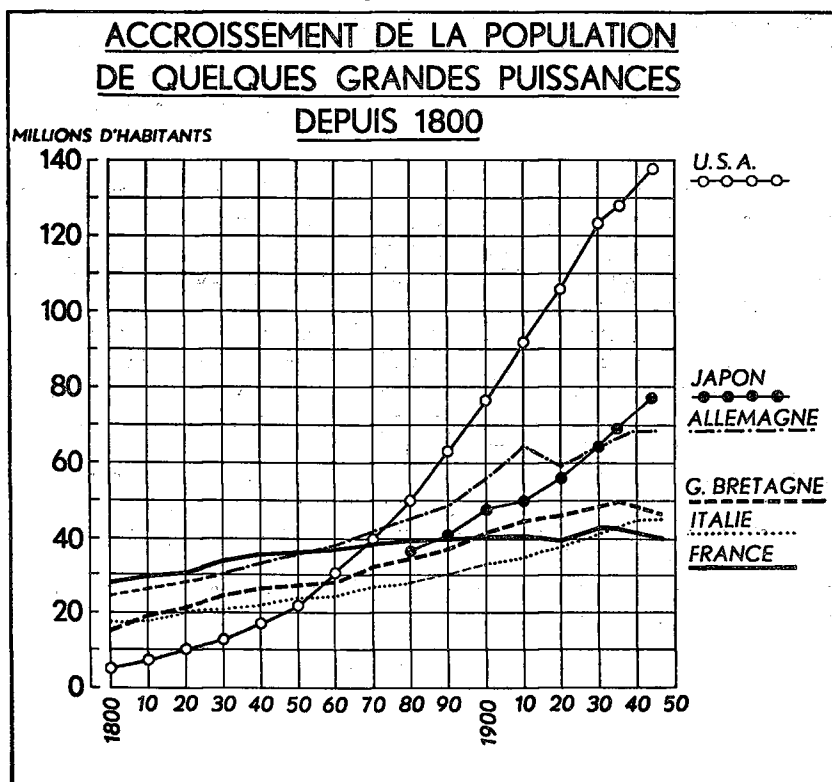
¹ L. E. I. - Landbouwcijfers 1956.

² I.N.S.I.E.: Régions géographiques de la France - Paris 1948.

HET VERLOOP VAN DE BEVOLKING IN FRANKRIJK

De groei van de bevolking van Frankrijk is tientallen van jaren achtergebleven bij die van andere volkeren. Duidelijk komt dit naar voren wanneer het verloop ver-
leken wordt met dat van de nabuur- en enkele andere landen. Een beeld daarvan
geeft grafiek 1.

GRAFIEK 1

Ontleend aan: I.N.S.I.E.; Premiers résultats du recensement général de la population, effectué le 10 mars 1946.

De betrekkelijke stilstand van de Franse bevolkingstoename vormt een scherp contrast met de snelle toename van de Europese bevolking sinds het begin van de negentiende eeuw. Terwijl de totale bevolking van Europa tussen 1800 en 1940 toenam van 180 miljoen tot 530 miljoen, kwam in diezelfde periode de Franse bevolking van 28 op 42 miljoen, d.w.z. dat de toename van de Europese bevolking vier maal zo groot is geweest dan die van Frankrijk. Terwijl omstreeks 1800 er 16

Fransen geteld werden op 100 Europeanen, was het percentage 8 geworden in 1940. In 1800 was de Franse bevolking nog circa 6 miljoen groter dan die van Duitsland. Men kan zich gemakkelijk voorstellen, is het oordeel van Gravier, wat het gevolg zou zijn geweest, wanneer de bevolking van Frankrijk in dezelfde verhouding zou zijn toegenomen als die van Duitsland. Wanneer Frankrijk in 1914 een bevolking had gehad van 70 miljoen zielen, dan zou het niet nodig zijn geweest om zoveel bondgenoten te hebben om de overwinning te behalen. Het zou niet zoveel jaren hebben behoeven te duren om Elzas-Lotharingen terug te nemen van de 65 miljoen Duitsers. Het Franse minderwaardigheidscomplex zou in de jaren tussen de twee wereldoorlogen niet aanwezig zijn geweest. De tweede wereldoorlog zou waarschijnlijk niet zijn begonnen. Het is vrij belachelijk, zegt Gravier, om abstract te discussiëren over verklaringen en oorzaken van strategische en van diplomatieke aard, wanneer de diepe en beslissende oorzaak van de twee wereldoorlogen gezocht en gevonden moet worden in de verhouding in getalsterkten van de bevolkingen. Dr. Rommel heeft er reeds in 1886 op gewezen, dat er een depressie ontstaat wanneer een volk in aanzienlijke mate groeit naast een ander dat in aantal ver achter blijft. Er ontstaat dan een beweging, die gewoonlijk invasie wordt genoemd. Ten aanzien van het dun bevolkte Frankrijk, kan dit zijn een vreedzame, zoals de Italiaanse invasie; het kunnen gewelddadige invasies zijn, zoals die van 1914 en 1940, maar invasies zijn het.

En nu nog, drukt Duitsland met zijn veel grotere bevolking, als een te duchten last op de economische en politieke toekomst van Frankrijk, en tenslotte zal het voor een groot deel het menselijk potentieel zijn, dat zal beslissen, wie van beide, Frankrijk of Duitsland, het leiderschap van West-Europa zal verwerven.

Met een enkel cijfer wordt hierna het verloop van de Franse bevolking, vóór de tweede wereldoorlog, aangegeven, met ter vergelijking de daarmee corresponderende cijfers voor Nederland (zie tabel 3).

TABEL 3
VERLOOP FRANSE BEVOLKING VOOR DE TWEDE WERELDOORLOG
(met ter vergelijking de corresponderende cijfers voor Nederland)

	Frankrijk ¹				Nederland ²	
	totaal bevolking (1000)	geboorten (%)	sterfte (‰)	aantal vreemde- lingen (1000)	geb. (%)	sterfte (‰)
1801	27.349	34	28	—	—	—
1821	30.462	32	24	—	—	—
1841	34.230	28	23	—	35,5	23,3
1861(a)	37.386	27	23	506	35,1	24,3
1881	37.672	25	22	1.000	35,0	21,5
1901	38.962	22	—	1.038	32,2	17,2
1911	39.605	19	20	1.133	27,8	14,5
1921(b)	39.210	21	—	1.550	27,8	14,5
1931	41.835	17	16	2.891	22,2	9,6
1935	41.350					

(a) met Nice en Savoie, (b) met Elzas-Lotharingen.

¹ Bulletin de la Statistique générale de la France: 1936-37.

² C.B.S. aanvullende cijfers der statistiek van den loop der bevolking van Nederland over het jaar 1936.

Terwijl dus gedurende de eerste helft van de 19e eeuw de toename van de Franse bevolking nog 29% bedroeg, was die toename gedurende de tweede helft van die eeuw slechts 9%, terwijl die in de periode van 1931 tot 1936 practisch nihil was.

De betrekkelijke stagnatie van de Franse bevolking, in tegenstelling met die van verschillende andere Europese landen, vindt zijn oorzaak in de snelle en voortdurende verlaging van het geboortecijfer met daarnaast het hoog blijven van het sterftecijfer.

De achteruitgang van het geboortecijfer begint reeds direct na de grote Franse revolutie. Het individualisme dat de Fransman kenmerkt, wordt meer en meer geaccentueerd; het materialisme gaat daarmee gelijk op.

Als leidende klasse werd de adel vervangen door de bourgeoisie. In plaats van de titel door geboorte werd het meer of minder bezit van geld en goederen de graadmeter voor de maatschappelijke classificatie. Met geld kon men zich de geconfisqueerde en gesaeculariseerde goederen verschaffen. In 1789 werd het census kiesrecht ingevoerd. Wie bezit had kon stemmen en gekozen worden. In het maatschappelijk leven werd de belangrijkheid van de persoon afgemeten naarmate de grootte van de te verwachten erfenis. De opvatting van de bourgeoisie inzake het aantal kinderen, was, dat volstaan kon worden met één jongen aan wie een behoorlijk kapitaal kon worden verzekerd en één meisje aan wie een behoorlijke bruidschat kon worden meegegeven; méér kinderen wenste men niet.

Het voorbeeld gegeven door de bourgeoisie werd nagevolgd door de agrarische bevolking. En rond 1900 was het reeds zo, dat in de gezinnen van de maatschappelijke groepen in opkomst, de hoger gekwalificeerde arbeiders, de ambtenaren en zij die een vrij beroep uitoefenden, het kleinste aantal kinderen per gezin werd aangetroffen. Het Franse volk van vóór 1939 heeft de raad opgevolgd, die Jean-Baptiste Say aan dat volk had gegeven: *'Il convient d'encourager les hommes à faire des épargnes, plutôt que des enfants'*.

Daarom is het Franse volk er niet in geslaagd, om gebieden als Marokko, Tunis, Algiers, Madagascar ruimer te bevolken, en daardoor sterker en minder riskant aan zich te binden, in tegenstelling met b.v. Engeland, dat daarin wel is geslaagd met de dominions.

Bij de beoordeling van het verloop van de Franse bevolking mag bovendien de zeer grote steun door de immigratie gedurende de vooroorlogse periode, niet uit het oog worden verloren. Regelmatig zijn grote getallen vreemdelingen, via de naturalisatie, in het Franse volk opgenomen. Wanneer dan ook de Franse bevolking van 1801 tot 1936 nog met 14,5 miljoen zielen is toegenomen, dan moet daarbij, volgens Laudry¹, rekening gehouden worden met het feit, dat daaronder zeker 5,3 miljoen immigranten zijn. Zonder deze immigratie zou de curve van het bevolkingscijfer vanaf 1872 horizontaal zijn gaan lopen, zou vanaf 1911 tot 1921 sterk zijn gaan dalen en zou die daling in versterkte mate zijn voortgegaan.

Gravier spreekt van een vreedzame Italiaanse invasie. Hij bedoelt daarmee dat gedurende tientallen van jaren bewoners uit het dicht bevolkte Italië, de openvallende plaatsen in Frankrijk, zowel in de industrie als in de landbouw op onopvallende wijze hebben ingenomen, naast vertegenwoordigers van andere naties. Van de 1.670.742 niet genationaliseerde vreemdelingen, die in 1946 werden geteld, waren 28% Italianen, 25% Polen, 18% Spanjaarden en 10% Belgen. De vreemdelingen zijn zeer ongelijk over de verschillende departementen verdeeld. Het grootst in aantal zijn ze in de agrarische en de geïndustrialiseerde departementen, en in die, gelegen langs de grenzen. Een inzicht in het aantal en het percentage op de totale bevolking in enkele departementen geven de volgende cijfers². (zie tabel 4).

¹ A. Laudry: *Traité de démographie* - Paris 1945.

² Premiers résultats du recensement général, effectué le 10 mars 1946.

TABEL 4

VERDELING VREEMDELINGEN OVER ENIGE DEPARTAMENTEN

departement	aantal vreemdelingen	%	nationaliteit
Seine (Parijs)	194.192	4.07	Polen en Russen
Pas de Calais	110.178	9.43	Polen
Nord	120.747	6.30	Belgen - Polen
Bouches du Rhône	83.347	8.54	Italianen
Moselle	64.151	10.32	Polen - Italianen
Seine et Oise	59.556	4.22	Italianen - Polen
Alpes Maritimes	58.815	13.10	Italianen
Meurthe-et-Moselle	40.835	7.72	Italianen - Polen
Haute Garonne.	40.486	7.90	Spanjaarden - Ital.

Ook in andere departementen is het contingent vreemdelingen zeer hoog. Zo is b.v. 10,75% van de totale bevolking van de Aude vreemdeling; 12,71% van de bevolking van Le Gers; 12,65% van die van Lot-et-Garonne; 12,33% van de Pyrenées Orientales enz. In deze departementen zijn het weer voornamelijk de Italianen naast Spanjaarden, die er zich gevestigd hebben.

Hierbij zijn dan niet gerekend de verscheidene tienduizenden Algerijnen, deze zijn immers Franse staatsburgers, als zijnde bewoners van het Franse departement Algiers. Deze kunnen zonder enige formaliteit heen en weer trekken tussen Frankrijk en Noord-Afrika. Zij zijn voornamelijk geconcentreerd in de grote steden en industriecentra, waar zij niet tot de meest rustige groepen van de bevolking behoren.

Na de oorlog van 1938-1945 wordt het beeld van het verloop van de Franse bevolking gunstiger. Het blijkt uit de cijfers van tabel 5¹.

TABEL 5

VERLOOP VAN DE BEVOLKING VAN 1938-1945

Frankrijk ¹					Nederland ²		
jaar	totaal bevolking (1000)	levend geb. (1000)	levend geb. per 1000	sterfte per 1000 inw.	jaar	lev. geb. per 1000 inw.	sterfte
1934-38	40.200	636.4	15,8	15,3	1936-39	20,3	8.6
1946	40.300	840.2	20,9	13.4			
1947	40.700	866.6	21,3	13.2	1947	27,8	8.1
1948	41.200	867.2	21,0	12.4	1948	25,3	7.4
1949	41.600	865.6	20,9	13.7	1949	23,7	8.1
1950	41.900	853.7	20,5	12.7	1950	22,7	7.5
1951	42.200	818.0	19,5	13.3	1951	22,3	7.5
1952	42.600	817.0	19,1	12.2	1952	22,4	7.3
1953	42.860	800.0	18,6	12.9	1953	21,8	7.7
1954 ³	42.734	807.0	18,8	12.0	1954	21,6	7.5
1955	43.300				1955	21,4	7.6

¹ No 9133 A.N. session de 1954: Rapport fait au nom de la comm. des aff. écon. sur le projet de loi (no 8555) portant approbation du deuxième Plan de modernisations et d'équipement.

² C.B.S. Stat. Zakboekje 1956.

³ J.O. No 263 - 10 nov. 1954. Recensement de la population en 1954.

Vanaf 1946 tot 1949 was het aantal levend geboren en aanzienlijk hoger dan vóór de oorlog, als gevolg van de hereniging van talloze echtelieden en het sluiten van uitgestelde huwelijken. Niettegenstaande in 1950 het aantal geboorten weer plotseling afneemt en zelfs aanzienlijk, en zich dat verschijnsel voortzet in de jaren die volgen, zij het minder geprononceerd, is het nu toch zo, dat Frankrijk, voor wat het geboortecijfer betreft, na Nederland, de tweede plaats inneemt in de rij van de West-Europese landen.

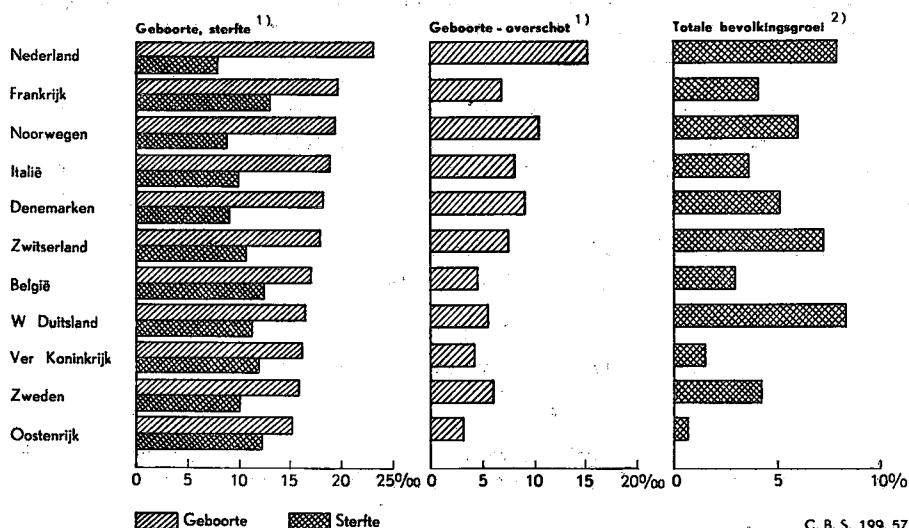
Daarnaast blijkt het sterftecijfer de neiging te vertonen te dalen zij het niet constant. In ieder geval is dat cijfer nu aanzienlijk lager dan het vóóroorlogse en is dat van 1954 het laagst dat ooit in Frankrijk is geregistreerd.

Het gevolg is, dat in Frankrijk de bevolking jaarlijks met 3 tot 4% toeneemt.

Een overzicht van het verloop van geboorte, sterfte, geboorte-overschot en totale bevolkingsgroei in de jaren 1950-1955 voor enkele landen in West-Europa geeft grafiek 2.

GRAFIEK 2

Geboorte, sterfte, geboorte-overschot en totale bevolkingsgroei, 1950 - 1955

C. B. S. 199. 57

Centraal Bureau voor de Statistiek: Maandstat. voor de bevolking - Jrg. 5 No 5.

De toename van het geboortecijfer gedurende de oorlogsjaren en gedurende de jaren die onmiddellijk volgden op het beëindigen van de oorlogshandelingen is een verschijnsel dat in alle landen van West-Europa te constateren is geweest, zowel in de landen die aan de oorlog deelnamen als in de neutrale landen. In dit opzicht is dus het verschijnsel niet specifiek voor Frankrijk.

Maar wel valt op te merken, dat de toename van het geboortecijfer in Frankrijk langer heeft stand gehouden dan in de andere landen. In Frankrijk constateert men een afname van het geboortepercentage eerst gedurende de jaren 1950 en 1951. In de andere landen was dit reeds het geval in 1946-1947.

Ongetwijfeld zijn er meerdere oorzaken aan te wijzen voor deze, ongetwijfeld gunstige ontwikkeling van het Franse bevolkingscijfer, maar algemeen overweegt toch wel de opvatting dat het Franse stelsel van sociale zorg, daarbij een zeer grote, zoal niet een overwegende rol speelt.

Wanneer het al zo is, zegt Jean Daric¹, dat een groot deel van de publieke opinie aan de gezinsuitkeringen – prenatale en moederschapsuitkeringen, gezinsuitkering, kostwinnersvergoedingen en huisvestingsbijstand – een belangrijke plaats toewijst ter verklaring van de toename van het geboortecijfer, dan is het toch wel zo, dat de demografen, die zich ernstig met dit vraagstuk bezig houden, veel voorzichtiger zijn en genuanceerder in hun opvattingen. Maar, zo zegt hij verder, het feit dat in Frankrijk het hoge geboortecijfer zich tot 1950 heeft kunnen handhaven, wijst toch wel sterk op de invloed van de gezinsuitkeringen bij het tegenhouden van een verlaging van het geboortecijfer, zoals zich dat in andere landen heeft gemanifesteerd.

En ofschoon Daric constateert, dat er vele elementen zijn, die duister blijven bij de verklaring van het fenomeen, komt hij toch tot de conclusie, dat de invloed van de gezinsuitkeringen op de verhoging van het geboortecijfer evident lijkt, ofschoon het absolute bewijs ervan niet te geven is. Het schijnt, zo vervolgt hij, dat de gezinsuitkeringen tot gevolg hebben gehad een beweging die reeds begonnen was te ondersteunen en te consolideren en die slechts gunstige voorwaarden vroeg om zich verder te ontwikkelen. Maar desondanks, moet hieraan worden toegevoegd, dat gelijktijdig met het invoeren van de familieuitkeringen er zich andere omstandigheden hebben voorgedaan die niet zo gemakkelijk aanwijsbaar zijn, maar daarom van niet minder beslissende betekenis zijn.

Het is blijkbaar met tegenzin, maar toch moet Daric constateren dat het systeem van de familieuitkeringen, zonder enige twijfel door hun direct materieel effect, een belangrijke rol spelen bij de verhoging van het geboortecijfer, maar voegt hij er weer aan toe, hierbij zijn de veranderingen in de opvattingen van het Franse volk, de wijziging in de geestesgesteldheid, meer of minder bewust, die de maatregelen van economische aard bevorderen, niet te verwaarlozen.

Duidelijker en meer onomwonden wordt aangaande de aard en de bedoeling van het Franse systeem van de gezinsuitkeringen gesproken in een mededeling van de Franse ambassade in Nederland². In een artikel: 'Frankrijks bevolking en de zorg voor zijn welzijn' wordt gezegd, dat de gezinsuitkeringen het voornaamste punt uitmaken van het programma voor sociale zorg. En, zo wordt vervolgd: 'Oorspronkelijk was de opzet ervan, om grote gezinnen te stimuleren . . . '.

Het is een bekend feit, dat er aanzienlijke verschillen zijn in de waardering en beoordeling van de mate waarin een bevolking van een land toeneemt. Zo ook in Frankrijk. De verschillen in de bevolkingscijfers van Frankrijk en van Nederland zijn voor Ungerer³ aanleiding geweest om zijn proefschrift aan te vangen met de zin: 'Aux Pays-Bas sévit actuellement un véritable fléau: la surpopulation'. Tijdens de verdediging was dit voor de promotor aanleiding op te merken, dat Nederland na de oorlog zeer zeker, door allerlei oorzaken, moeilijkheden ondervindt met zijn sterk toenemende bevolking. Maar, zo vroeg hij de promovendus: 'Wat dunkt U, zou de onderbevolking van Frankrijk, met name die van het Franse platteland, niet een veel grotere ramp zijn voor ons land, dan de overbevolking, waarmee volgens U, Nederland te maken heeft.'

Dit is dan ook, in het algemeen de gangbare mening in Frankrijk, en is de reden voor de verheugenis over het feit, dat het geboortecijfer na de oorlog zo'n gunstige

¹ Informations sociales, Revue bimensuelle des Services sociaux – 5e Année Numéro 16 et 17: Journées internationales d'Etudes sur les prestations familiales; Jean Daric: Les incidences sociales démographiques et économiques du régime français des prestations familiales.

² Documents de France: Edition du Service d'Information et de Presse de l'Ambassade de France aux Pays-Bas – Cahier No III.

³ Bernard Ungerer: L'Emigration rurale Néerlandais en France – Strasbourg. 1950.

ontwikkeling heeft genomen en voor de hoop dat het die ontwikkeling zal blijven behouden.

Algemeen is men tot het inzicht gekomen, dat de voornaamste en diepste oorzaak van het verval en de achteruitgang van Frankrijk gezocht en gevonden moet worden in de allerongunstigste ontwikkeling van de bevolkingscijfers in de honderd jaar, die aan de tweede wereldoorlog zijn voorafgegaan.

HET VEROUDEREN VAN DE FRANSE BEVOLKING

Practisch in alle landen van Europa, zeker vóór de oorlog, deed zich het verschijnsel voor van het verouderen van de bevolking. De geboortecijfers daalden, het sterftecijfer voor de groepen van de bevolking, ook op oudere leeftijd, daalde eveneens. Met het gevolg dat procentsgewijze het aantal personen van oudere leeftijd op de totale bevolking toeneemt. 'Le vieillissement de la population' is een verschijnsel, dat het eerst in Frankrijk is geconstateerd en dat daar het meest uitgesproken aanwezig is.

Een overzicht van de Franse bevolkingsgroepen naar leeftijd geeft tabel 6¹ (per 1000).

TABEL 6
FRANSE BEVOLKINGSGROEPEN NAAR LEEFTIJD

Leeftijd	1778	1851	1881	1901	1921	1936	1947
0- 9 jaar	241	190	183	177	139	162	146
10-19 jaar	185	180	171	169	177	140	152
20-29 jaar	170	162	159	161	150	152	151
30-39 jaar	139	145	137	142	143	159	126
40-49 jaar	111	125	124	123	138	126	147
50-59 jaar	83	99	103	104	115	114	116
60-69 jaar	49	63	75	75	83	88	92
70-79 jaar	19	29	38	40	44	47	56
80 en ouder	3	7	10	9	11	12	14

Neemt men de groepen van de jonge mensen, de volwassenen en de ouderen bijeen dan krijgt men het beeld weergegeven in tabel 7. Ter vergelijking worden enkele groepen van de Nederlandse bevolking daarnaast gegeven (in procenten).

TABEL 7

	Frankrijk			Nederland			
	0-19	19-50	60 en ouder	0-19	19-55	55 en ouder	
1881	35,4	52,3	12,3	1889	44,7	42,2	12,9
1901	34,6	53,0	12,4	1909	44,1	43,4	12,5
1921	31,6	54,6	13,8	1920	42,4	45,0	12,6
1936	30,2	55,1	14,7	1939	37,6	47,7	18,7
1947	29,8	54,0	16,2	1950	36,3	46,7	15,0

¹ Jean Daric: I.N.E.D. Vieillessement de la population et prolongation de la vie active; Travaux et Documents, Cahier No 7 - Paris 1948.

De ontwikkeling van het aantal oudere personen van 60 jaar en ouder per 100 jonge mensen van 0-19 en per 100 volwassen mensen van 20-59 jaar en het aantal volwassen mensen per oudere persoon geeft tabel 8.

TABEL 8

	1778	1851	1881	1901	1921	1936	1947
aantal ouderen per 100 jonge mensen	16,7	26,7	34,8	35,8	43,7	48,7	54,3
aantal oudere per 100 volwassenen	14,1	18,6	23,5	23,4	25,3	26,7	30,0
aantal volwassenen per 1 oudere	7,1	5,4	4,3	4,3	4,0	3,7	3,3

Deze statistische gegevens tonen op zeer duidelijke wijze het verouderen van de Franse bevolking aan. Het aantal ouderen per 100 jonge mensen is meer dan verdubbeld tussen 1851 en 1947, het aantal ouderen per 100 volwassenen is met meer dan 57% toegenomen. Er werd reeds gewezen op de invloed die de immigratie op het verloop van de totale bevolking van Frankrijk heeft gehad. Zonder deze immigranten, die in het algemeen de jongere elementen vertegenwoordigden, en hun nakomelingen zou het percentage ouderen op de totale bevolking nog aanmerkelijk groter zijn geweest.

De gegeven cijfers gelden voor de bevolking van geheel Frankrijk. Maar 'le vieillissement' is zeer uiteenlopend per geografische eenheid, en is uit den aard der zaak afhankelijk van het geboorte- en sterftecijfer in een gebied, maar ook van de mate van de migratie binnenslands en de mate van de immigratie in zo'n gebied. Wanneer de bevolkingskaarten van 1876 en 1936 met elkaar worden vergeleken, dan blijkt daaruit dat het verschijnsel van 'le vieillissement' zich practisch in alle departementen voordoet, maar ook dat het uitzonderlijke afmetingen heeft aangenomen in departementen van het Massif Central - Cher, Nièvre, Allier, Creuze, H-te Vienne, Puy de Dôme, Corrèze - en in verschillende departementen van Z. W. Frankrijk, met name in de Pays de la Garonne.

Daar tegenover vindt men regionen die behoorlijk weerstand hebben geboden aan het verschijnsel van het verouderen van de bevolking. Met name het dep. Seine (Parijs) en Seine et Oise, (banlieu van Parijs), de enorm sterke magneet voor jonge mensen uit practisch alle departementen van Frankrijk; de departementen Nord, Pas de Calais, Moselle, Meurthe et Moselle, waar de immigratie de bevolking jonger heeft gehouden, en de departementen van Bretagne en de aangrenzende departementen van Normandië.

Chombard de Lauwe¹ heeft de oorzaken trachten op te sporen van het verschijnsel, dat een gebied als Bretagne een dichte bevolking behouden heeft, zonder dat dit bereikt is door migrerende of immigrerende families en personen. Dit in tegenstelling met een gebied als het naburige Pays de la Garonne, waar ondanks immigratie op grote schaal het totale aantal van de bevolking voortdurend is teruggelopen en behoort tot de dunst bevolkte gebieden van het land.

Als een van de voornaamste oorzaken wordt genoemd het feit, dat Bretagne met zijn eigen taal eeuwen lang, zo goed als geïsoleerd is geweest van overig Frankrijk. Frankrijk bemoeide zich niet met Bretagne, en de Bretons bekommerden zich niet om Frankrijk. In tegenstelling met les pays de la Garonne en trouwens met practisch alle overige gebieden, bleef Bretagne buiten de invloed van de nieuwe ideeën. De

¹ Jean Chombard de Lauwe: Bretagne et Pays de la Garonne - Paris 1946.

Bretons behielden hun tradities, en hun opvattingen over de beleving van hun godsdienst, en over zeden en moraal. Dit in tegenstelling met overige gebieden van Frankrijk, waar onder invloed van die nieuwe ideeën, die opvattingen wel en sterk veranderden. Dit heeft zijn invloed doen gelden op familieverhoudingen en opvattingen omtrent het kindertal.

In tegenstelling met vele andere gebieden is de oude agrarische elite in Bretagne op het land gebleven, ondanks de revoluties met de gevolgen van dien. Deze elite heeft een zeer belangrijke rol gespeeld in de technische vooruitgang van agrarisch Bretagne. De inkomsten die de landadel trok uit de landerijen werd weer daarin geïnvesteerd, waardoor de bestaansmogelijkheden voor de zich uitbreidende bevolking werden verbeterd. In tegenstelling met het oorspronkelijke zeer rijke en dichtbevolkte gebied van zuid-west Frankrijk, dat, al naar mate de ontvolking voortschreed, armer werd en agrarisch hoe langer hoe meer achter bleef, bleek het in bevolking steeds toenemende Bretagne én in agrarisch-technisch én in velerlei opzicht ook op sociaal gebied met sprongen vooruit te gaan. 'Il n'est richesse que d'hommes' komt in ieder geval, ook bij de vergelijking van deze twee gebieden, wel zeer sterk tot uiting.

Merkwaardig misschien mag het genoemd worden, dat aan de andere kant van Frankrijk, Elzas-Lotharingen, eveneens een gebied is – met een andere taal – dat evenmin de invloed van de Franse denkwijze heeft ondergaan, in ieder geval eveneens een gebied is met een dichte bevolking, die actief is en agrarisch eveneens op een hoog niveau staat.

Het zijn gebieden van Frankrijk, waar de veroudering van de bevolking in gene dele die omvang heeft aangenomen als in overig Frankrijk.

HET VERLOOP VAN DE LANDELIJKE BEVOLKING

De Franse statistiek deelt de departementen in in drie groepen.

In agrarische departementen, d.z. die, waar minstens 50% van de werkzame mannelijke bevolking, in de landbouw werkzaam is; in geïndustrialiseerde departementen, waar 40% of meer van de werkzame mannelijke bevolking in de industrie werkzaam is en in intermediaire departementen. Voor deze drie groepen van departementen heeft Daric nagegaan hoe het verloop van de veroudering, van 'de vicillissement' van de bevolking is geweest tussen 1876 en 1936. Hij komt daarbij tot het resultaat weergegeven in tabel 9.

TABEL 9

	% ouderen van 60 j. en ouder		% van de vermeerdering van de verhouding ouderen, tussen
	1876	1936	1876 en 1936
agrar. dep.	11,9	16,5	38,7%
geïndustr. dep.	10,9	12,5	14,7%
interm. dep.	12,9	16,8	30,2%
Frankrijk	11,8	14,7	24,6%

Uit deze cijfers blijkt duidelijk, dat de toename van de procentische verhouding van het aantal oudere personen op de totale bevolking in de agrarische en de intermediaire departementen aanzienlijk groter is dan in de geïndustrialiseerde departementen. En ook dat het in het bijzonder de agrarische departementen zijn waar het percentage oudere personen in die periode het sterkst is toegenomen. De gevolgen van het weg-

trekken van jongere personen van het land naar de stad – de exode rural – komt uit deze cijfers reeds scherp naar voren.

De Franse statistiek kent niet het begrip agrarische bevolking, in dien zin, dat daaronder uitsluitend gerekend worden degenen, die in de landbouw werkzaam zijn. Om de moeilijkheid te ontgaan van het definiëren van het begrip agrarisch, heeft men de bevolking ondergebracht in twee groepen, n.l. in stedelijke bevolking en in landelijke bevolking. Alle bewoners van gemeenten boven de 2000 zielen rekent men tot de stedelijke bevolking, de bewoners van gemeenten met minder dan 2000 zielen tot de landelijke bevolking.

Wanneer uit het beeld van de verandering van de bevolking van de agrarische en intermediaire departementen reeds een verplaatsing van de bevolking van het platteland – de meer of minder agrarische dep. – naar de stad – de geïndustrialiseerde dep. – valt af te leiden, nog duidelijker komt dit naar voren uit het verloop van de stedelijke, resp. de landelijke bevolking (zie tabel 10)¹.

TABEL 10

VERLOOP STEDELIJKE EN LANDELIJKE BEVOLKING

Frankrijk					Nederland		
jaar	Bevolking in 1000		verhouding %		jaar	agrarische	% van tot. bev.
	stedelijke	landelijke	sted.	land.			
1846	8.647	26.755	24,4	75,6	1849	543	43,4
1861	10.790	26.597	28,9	71,1	1859	454	36,2
1891	14.311	24.032	37,4	62,6	1898	525	31,7
1901	15.957	23.005	40,9	59,1	1899	570	29,6
1911	17.509	22.097	44,2	55,8	1909	618	27,3
1921	18.205	21.004	46,4	53,6	1920	623	22,9
1931	21.421	20.414	51,2	48,8	1930	639	20,1
1936	21.972	19.935	52,4	47,6			
1946	21.539	18.980	53,2	46,8	1947	758	19,6

Uit de statistische gegevens blijkt, op de eerste plaats, dat Frankrijk nog altijd is, 'un pays rural' en dat slechts in 12 van de 90 departementen de verhouding van de stedelijke bevolking t.o.v. de totale bevolking boven de 60% uitkomt. Maar er blijkt ook uit, dat in een tijdvak van 100 jaar de landelijke bevolking teruggelopen is van 75.6% tot 46.8% d.w.z. een afname – % gewijs – van circa 38%.

De Nederlandse gegevens lopen niet geheel parallel met de Franse, omdat die van Nederland het aantal personen en het %-age van de totale bevolking aangeven die in feite en actief werkzaam is in de landbouw. Als vergelijkend materiaal zijn zij toch wel interessant.

Ook in Nederland constateert men een zeer sterke afname van het %-age van de agrarische bevolking op de totale bevolking; een teruglopen van 43.4% – in 1849 – tot 19.6%, – in 1947 – d.w.z. percentsgewijs een afname van bijna 55% tegen 38% in Frankrijk.

Maar, terwijl in Frankrijk 'la population rurale' terugloopt van bijna 27 miljoen tot bijna 19 miljoen, een *vermindering* dus van circa 8 miljoen, stijgt gedurende diezelfde periode het aantal personen werkzaam in de landbouw in Nederland van 543.000 tot 758.000, een *vermeerdering* dus van 215.000.

¹ Premiers résultats du recensement général, effectué le 10 Mars 1946.

Terwijl in Frankrijk de recrutering van arbeidskrachten voor de andere takken van bedrijf dan de landbouw verkregen wordt middels de exode rural, ten koste van een sterke ontvolking van het platteland, is die recrutering in Nederland mogelijk zonder dat van een ontvolking van het platteland sprake is. Integendeel, niettegenstaande die recrutering blijft de sterkte en de kracht van het platteland niet alleen op peil, maar is nog in aanzienlijke mate toegenomen.

Uit de gegevens omtrent het verloop van de landelijke bevolking in Frankrijk, blijkt bovendien, dat het verschijnsel van de exode rural een continu verschijnsel is, gedurende de laatste honderd jaren, ook gedurende de oorlogsjaren en de eerste jaren daarna, toen het leven op het platteland in verband met de voedselvoorziening en in velerlei ander opzicht, voor velen aantrekkelijker leek dan dat in de grotere bevolkingscentra.

En nu nog, niettegenstaande de toename van de totale bevolking, gaat in grote gebieden van Frankrijk, de exode rural verder. Volgens de laatst gehouden volkstelling van 30 okt. 1954¹ is er een massief blok van departementen – ten Z. van de Loire – Loir-et Cher, Cher, Nièvre, Indre, Allier, Haute Vienne, Creuze, Corrèze, Dordogne, Cantal, Haute Loire, Arriège, Lozère, Aveyron, Lot, – waar de bevolking, tussen 1946 en 1954, van 0,2 tot 9% is teruggelopen. Daarnaast heeft hetzelfde plaats gevonden in enkele verspreide departementen, zoals Gers, Arriège, Aude, Côtes du Nord en Mayenne, waarvan de drie eerst genoemde ook weer gelegen zijn ten Z. van de Loire.

Uit hetgeen voorafging, blijkt, dat Frankrijk beschikt over goede gronden en gunstige klimaten. De gunstige natuurlijke voorwaarden om veel en goedkoop te produceren zijn aanwezig. Maar, dit moet geschieden in de meeste departementen en landbouwgebieden met een agrarische bevolking die veroudert en waarvan de jongere elementen, mannen en vrouwen, ermee doorgaan, het platteland te ontvluchten. Het is ongetwijfeld een grote, zo niet de grootste handicap voor de verwezenlijking van de agrarische productieprogramma's.

¹ J.O. No. 263 – 10 nov. 1954.

HET VERLOOP VAN HET AANTAL FRANSE LANDBOUWBEDRIJVEN

Een van de verschijnselen die in direct verband staan met de exode rural is het teruglopen van het aantal Franse landbouwbedrijven.

Het volgende overzicht tracht een denkbeeld te geven van de mate waarop zich dit proces in de loop van deze eeuw heeft ontwikkeld¹.

1896 aantal landbouwbedrijven	3.233.000
1901 aantal landbouwbedrijven	3.134.000
1906 aantal landbouwbedrijven	3.134.000
1921 aantal landbouwbedrijven	3.121.000
1926 aantal landbouwbedrijven	2.938.000
1931 aantal landbouwbedrijven	2.849.000
1936 aantal landbouwbedrijven	2.707.000
1946 aantal landbouwbedrijven	2.500.000

Een juist beeld van die ontwikkeling geven deze cijfers van de Franse statistiek niet, omdat men voor de verschillende tellingen niet altijd van dezelfde normen is uitgegaan. In het ene geval werden bedrijfjes van minder dan 1 ha wel geteld, in het andere jaar weer niet. En overigens moet ook het aantal dat geteld werd in 1946, het laatst bekende getal, als niet méér beschouwd worden dan te zijn van een orde van grootte. In feite toch werden in dat jaar in 86 departementen niet meer dan 1.981.502 bedrijven, groter dan 1 ha geteld. Uit andere gegevens blijkt dat er in de departementen Corsica, Moselle, Bas-Rhin en Haut-Rhin tesamen 90.215 bedrijven moeten zijn geweest. Dat maakt in totaal voor Frankrijk dan 2.072.000. Dit is dus nog ruim 400.000 bedrijven minder dan voor 1946 wordt aangegeven. Op grond van verschillende overwegingen zijn de samenstellers van dit onderdeel van de statistiek tot de bevinding gekomen dat het getal dat bij de telling verkregen werd, dus dat van 1.981.502, te laag moet zijn. Op basis nu van gegevens verkregen in 1942 en op grond van manipulaties met getallen die het aantal aangeven van wat genoemd worden 'établissements', 'isolés petits patrons masculins', 'isolés petits patrons féminins' en 'exploitations' en verder uitgaande van de veronderstelling dat lacunes geconstateerd in bepaalde departementen op overeenkomstige wijze verdisconteerd dienen te worden voor de andere departementen komt men in 1946 voor geheel Frankrijk tot een aantal bedrijven groter dan 1 ha van 2.240.000. Volgens een soortgelijke, dus niet geheel duidelijke en exacte methode, komen de samenstellers van de statistiek tot de conclusie dat er daarenboven in dat jaar nog 230.000 bedrijfjes met een oppervlakte kleiner dan 1 ha moeten zijn geweest. In totaal komt men dan tot een totaal van 2.470.000 'exploitations'. Een raming die zij menen te mogen afronden en waardoor zij komen tot het gegeven getal van 2.500.000 landbouwbedrijven.

¹ Recensement général de la population effectué le 10 mars 1946, volume VII, Exploitations agricoles - Paris 1950.

Volgens deze officiële gegevens van het Ministère des finances et des affaires économiques zou dus het aantal landbouwbedrijven van 1896 tot 1946 verminderd zijn met 733.000 bedrijven.

Deze gegevens corresponderen niet met die welke gevonden worden in de uitgaven van de statistique agricole de la France van het Ministère de l'agriculture. Hierin vindt men de volgende aantallen bedrijven:

In 1892 – 5.702.000; in 1929 – 3.966.330.

Volgens deze gegevens zou het aantal bedrijven in de periode 1892-1929 verminderd zijn met niet minder dan 1.700.000. Neemt men voor 1946 het gegeven aantal van 2.500.000, dan zou gedurende de periode 1929-1946 dat aantal met nogmaals 1.500.000 verminderd zijn; d.w.z. in een tijdsverloop van ten naaste bij een halve eeuw met circa 3.200.000.

Dumont vermeldt, dat het aantal bedrijven in Frankrijk in 1929 ongeveer 3 miljoen kleiner was dan in het begin van de 19e eeuw¹. Dit wil dus zeggen, dat wanneer rekening gehouden wordt met de vermindering van het aantal in de periode 1929-1946 het aantal landbouwbedrijven in Frankrijk in anderhalve eeuw verminderd zou zijn met om en nabij 4,5 miljoen.

Met Dumont behoeft men geen al te grote waarde te hechten aan deze cijfers, maar in ieder geval mag eruit geconcludeerd worden, dat ten gevolge van de exode rural, het aantal landbouwbedrijven in Frankrijk in zeer sterke mate is teruggelopen.

¹ René Dumont: Le problème agricole français – Paris 1946.

DE BESTEMMING VAN DE FRANSE GROND

Volgens de metingen van le Service géographique de l'armée is de totale oppervlakte van het Franse grondgebied 55.160.258 ha. Dit is dan de oppervlakte die gemeten is binnen de land- en zee grenzen, dus ook de grote binnenwateren en de stranden voor zover die bij eb droog komen.

Andere metingen, die gemaakt zijn uit fiscaal oogpunt geven een geringere oppervlakte, omdat deze geen rekening houden met die oppervlakten, die voor de fiscus van generlei betekenis zijn, zoals gletschers, kale rotswanden, rivierinhadden, stranden e.s. (wanneer men deze oppervlakte 'non portée au cadastre' van in totaal 1.681.069 ha aftrekt van de geografische oppervlakte, dan blijft er een oppervlakte volgens kadastrale maat over, van:

53.479.189 ha.

Om de oppervlakte te kennen bestemd voor de landbouw, moet die kadastrale maat verminderd worden met de oppervlakte die ingenomen wordt door bebouwde oppervlakten, wegen, spoorwegen, kanalen, vijvers – voor zover die niet geëxploiteerd worden, – poelen en plassen, waterlopen, vliegvelden, industrieterreinen, recreatie-oorden, jachtterreinen e.d. Dat wil zeggen het 'territoire non agricole'. Volgens de laatst gepubliceerde landbouwstatistiek, die van 1951¹ bedroeg deze oppervlakte 2.901.535 ha.

Verder dient de kadastrale maat verminderd te worden met de terreinen, die uit hoofde van hun natuur, niet worden of niet kunnen worden beoerd, maar die toch nog soms een of ander product voortbrengen, waarvan al of niet profijt wordt getrokken. Het zijn de gronden, die worden samengevat onder het begrip 'territoire agricole non cultivé' en waaronder worden begrepen oppervlakten begroeid met heide, stekelbrem, brem, braambessen, de z.g. 'landes'.; de oppervlakten begroeid met struikgewas en schraal hout, de z.g. 'maquis' en 'garrigues'; moerassen, veengronden; rotsen, begroeid met een natuurlijke vegetatie van geneeskrachtige en aromatische kruiden; duinen, zandverstuivingen enz. De oppervlakte 'territoire agricole non cultivé' bedroeg in genoemd jaar 5.667.785 ha. Een derde categorie van oppervlakten, waarmee de kadastrale oppervlakte moet worden verminderd, is die, ingenomen door 'les étangs en rapport', visvijvers die in talrijke departementen, soms in grote getale worden aangetroffen. Als oppervlakte hiervan wordt aangegeven: 105.320 ha.

Om tenslotte de oppervlakte te krijgen, die wordt aangeduid met de term van 'territoire cultivé', moet de kadastrale maat nog verminderd worden met een oppervlakte van 247.044 ha wouden en bossen; met een oppervlakte van 99.943 ha bepland met populieren en tenslotte nog met 5.442 ha grienden en rietvelden.

Aan 'territoire cultivé', dus de oppervlakte, waarop de Franse boer zijn bedrijf uitoefent, blijft dan over een oppervlakte van:

33.452.120 ha.

¹ Statistique agricole 1951 – Paris 1953.

HET FRANSE 'TERRITOIRE CULTIVÉ'

In het voorafgaande werd gewezen op de gevolgen die de exode rural in Frankrijk heeft op het verloop van het aantal landbouwbedrijven.

In direct verband hiermee, is ook de oppervlakte 'territoire cultivé' in de loop van de laatste tientallen jaren in zeer sterke mate ingekrompen. En het is wel in zeer scherpe tegenstelling met andere West-Europese landen, waar elke roede grond wordt beoordeeld, of deze toch nog voor de agrarische productie benut kan worden. Wanneer het verloop van het Franse areaal bestemd voor akker- en weidebouw, de wijnbouw- en tuinbouw en de fruitteelt wordt nagegaan, dan geeft tabel 11 daarvan een beeld¹.

TABEL 11

	arealen in 1000 ha							
	1862	1882	1892	1913	1929	1947	1948	1951
bouwland	—	25.588	25.385	23.651	20.381	18.045	18.368	18.578
grasland	5.021	5.827	6.213	10.048	10.712	12.292	12.302	12.275
wijngaarden	2.321	2.197	1.800	1.623	1.596	1.544	1.550	1.572
tuinbouw	—	507	477	—	402	598	560	534
boomgaarden	—	765	844	960	452	440	457	492
totaal	33.911	34.884	34.719	36.282	33.543	32.919	33.237	33.451

In de Franse agrarische statistiek rekent men tot het bouwland, 'terres labourables', alle gronden bestemd voor de verbouw van akkerbouwproducten en die, welke een plaats vinden in de vruchtwisseling, zoals braakland, kunstweiden en tijdelijk grasland.

Onder grasland, 'les surfaces toujours couvertes d'herbes', wordt verstaan:

'prés naturels', d.i. blijvend grasland; wordt dus nooit gescheurd. Het wordt beweid en gehooïd.

'herbages', eveneens blijvend grasland, maar wordt uitsluitend beweïd.

Beide categorieën hebben gemeen, dat zij meer of minder intensief behandeld worden. Zij worden bemest, gedraineerd of geïrrigeerd, en meer of minder goed onderhouden.

'paturages' en 'pacages'. d.i. blijvend grasland van mindere kwaliteit. In sommige gebieden worden ze 'alpages' genoemd, ook wel 'landes' of 'terrains de parcours à mouton'.

Aan deze categorieën grasland wordt geen zorg besteed.

Onder de rubriek boomgaarden 'vergers, cultures arborescentes' worden ook verstaan, olijfaanplantingen, noten- en kastanjabomen.

Weliswaar dient ook t.a.v. deze groep van agrarische statistische gegevens in aanmerking genomen te worden, dat zij beschouwd moeten worden als te zijn van een orde van grootte, maar dit neemt niet weg dat toch opmerkelijke verschuivingen in de arealen te constateren zijn. Van 1862 tot 1913, dus in goed 50 jaar, neemt het areaal landbouwgrond toe met 2,4 miljoen ha, om daarna tussen 1913 en 1951, dus in bijna 40 jaar, in een snel tempo met circa 3 miljoen ha af te nemen. Deze afname zou dan ongeveer 600.000 ha meer zijn, dan het totale areaal cultuurgrond waarover

¹ Statistique agricole de la France. Résultats généraux de l'enquête de 1929 - Paris 1936.
Statistique agricole de la France 1948 - Paris 1949.
Statistique agricole de la France 1951 - Paris 1953.

de Nederlandse boer en tuinder in 1951 beschikte. In een publicatie van het Ministère de l'agriculture¹ wordt vermeld, dat het 'territoire agricole *non* cultivé in de periode van 1913-1946 toegenomen is van 6,5 miljoen ha tot 11,1 miljoen ha. Hieruit zou dus de conclusie getrokken moeten worden dat gedurende dat tijdvak het 'territoire agricole cultivé' zelfs met 4,6 miljoen ha verkleind zou zijn. Van welke aard en soort die gronden zijn wordt niet vermeld, maar wel dat er door de Franse agrarische bevolking meer dan 500.000 ha van de allerbeste alluviale gronden in de steek is gelaten. Dus een oppervlakte van ten naaste bij twee en een half maal de oppervlakte van de reeds drooggemaakte en nog droog te maken Zuiderzeepolders bij elkaar.

Dit is aanmerking nemende, is het dan ook niet erg duidelijk hoe een Amerikaan tot de volgende conclusie kon komen: 'France is an intensively agricultural nation, with fully 46% of her land under crops, 30% grassland, meadow and pasture and 19% forest. Most of the pasture land is in rugged mountainous areas; the plains even the area around Paris are almost entirely under cultivation. Thus very little of the land is unused'². Het is een uitspraak die niet in overeenstemming is met de officiële Franse gegevens t.a.v. deze materie.

Een inventarisatie van de gronden die in de steek gelaten zijn en die eventueel voor het opnieuw in cultuur brengen in aanmerking zouden kunnen komen, in de geest van b.v. het Nederlandse rapport Westhoff, kent men, voor zover bekend, in Frankrijk niet.

Wel is in 1948 door het Min. d'agriculture daartoe een poging gedaan. Er is n.l. een wet van 19 febr. 1942³ die voorziet in het weer in cultuur brengen van 'les terres abandonnées' en 'les terres incultes'. Volgens deze wet, dient de burgemeester van iedere gemeente vóór 15 sept. van ieder jaar, aan de directeur van de Services agricoles een opgave te doen van 'les parcelles incultes ou abandonnées depuis plus de deux ans avec ou sans bâtiments'.

In 1948 is er een enquête ingesteld op grond van genoemde wet, naar vacante bedrijven en braakliggende gronden en is daarvan een lijst samengesteld⁴.

Alhoewel deze lijst een - naar Nederlandse begrippen - indrukwekkend aantal geeft van boerderijen en percelen, variërende van 1 ha tot complexen van 600 ha, geeft het totaal van deze lijst, toch nog maar een fractie van de drie miljoen ha die van het 'territoire cultivé' tussen 1913 en 1948 zijn afgevoerd.

WAAR VINDT MEN DE VERLATEN BOERDERIJEN EN DE GRONDEN DIE NIET IN CULTUUR ZIJN?

Een van de gebieden, waar de boerenbevolking de boerderijen verlaat en de grond aan zijn lot overlaat, is op de eerste plaats het bergachtige gebied van Frankrijk. 'Montagnes, pentes et terrasses; abus de l'énergie humaine', is het oordeel van Dumont over dit soort van gebieden, waar landbouw bedreven wordt. En inderdaad, wanneer men in de nauwelijks te bereiken afgelegen dorpen en gehuchten van les Hautes Alpes, le Pays d'Auvergne, le Massif Central de archaïsche methoden waarneemt waarop het boerenwerk daar wordt verricht en het afwezig zijn van elke

¹ Bull. techn. d'Inf. des ingénieurs des Services agricoles: Mise en valeur des régions naturelles françaises; 1947 - nov.-dec. No. 23-24.

² An intelligent America's Guide to the Peace; under general editorship of and an introduction by Sumner Welles, former under-secretary of State - New-York 1945.

³ De wet van 19 febr. 1942 is opgenomen in de Code Rural onder de art. 33 - art. 58, Dispositions particulières aux terres incultes et abandonnées - J.O. 19 avril 1955.

⁴ Min. de l'Agric.: Liste des terres abandonnées ou incultes - Paris 1948.

moderne accommodatie, elektriciteit, waterleiding, recreatiemogelijkheden en de verregaande onderkoming en verwaarlozing van woonruimte, stallen en schuren, dan kan men er zich nog maar hoogstens over verwonderen dat in zo'n omgeving en onder zulke omstandigheden nog jonge boeren en boerinnen gevonden worden om er te werken en te leven, en dat ook niet zij, of wel een bedrijf zoeken waar het werk menselijker en lonender is, of dat zij overschakelen naar een ander beroep. In deze gebieden vindt men het soort bedrijfjes, waarvan Dumont er een ongeveer als volgt beschrijft¹. Het grootste bedrijf in een dorp in les Hautes Alpes is er een met 5 koeien, 1 vaars en 1 kalf, 1 muilezel, 12 schapen, 1 ram en 1 varken. Op dit bedrijf worden 6 sétérées² verbouwd met rogge en evenveel met tarwe, 5 met aardappelen, 2 met haver, 1 met gerst en 1 met peulvruchten, paardenbonen, linzen en erwten. De grootte van de perceeltjes varieert van 2 tot 10 are. Vele bedrijfjes in deze gebieden bestaan uit 50 tot 60 perceeltjes, zodat ze nauwelijks met een koppel muilddiertrekkoe kunnen worden geploegd, het meeste werk moet met de spade worden verricht. Wordt met zo'n span geploegd, dan gaat de boer aan de ploeg, de boerin leidt de dieren. Vele van de berggronden behoren tot een taai argileuze categorie, die zeer moeilijk te bewerken zijn, omdat elke behoorlijke structuur ontbreekt door het gebrek aan humus en omdat aan bekalking niet wordt gedacht. Dikwijls ook is de bouwlaag zeer dun en schaaft het ploegijzer op vele plaatsen over het moedergesteente. Worden zulke gronden niet direct na het ploegen of spitten bewerkt, dan is het vrijwel ondoenlijk om de steenhard wordende kluiten fijn te maken en om een zaaibed te krijgen dat ergens op lijkt. Kunstmest kent men er niet en het zaaizaad dat gebruikt wordt evenals het pootgoed is afkomstig van de nabouw van een onbekend aantal jaren. De opbrengsten zijn dienovereenkomstig en de pacht prijzen corresponderen daarmee. Voor 8 sétérées wordt als pacht 100 kg aardappelen gerekend. Andere perceeltjes doen b.v. een pond boter.

Ook het zware werk wordt in deze streken door de mens verricht. Het is nog niet zo lang geleden dat de vrouwen de stalmest in 'bourrats' van 25 tot 30 kg op het hoofd naar het veld, over afstanden van 2 km met een hoogteverschil van 250 m droegen. Het zijn deze gebieden die allengs door de landelijke bevolking worden verlaten en waar de exode rural nog voortdurend voortschrijdt.

In deze gebieden wordt gedurende de zomer het vee geweid op de alpages. Het hoeden geschiedt door de meisjes op toerbeurt. Naarmate het aantal hoedsters afneemt, wordt het aantal beurten groter, waardoor het werk nog minder wordt geapprecieerd. In verschillende gebieden van de Franse Alpen gaat 's zomers het vee om 7 uur naar boven en komt 's avonds om half negen op stal.

In een dorp als Saint-Chaffrey waren er in 1890 nog 110 runderen, in 1949 nog 30. Toen de veestapel groter was, gingen de hoedsters met het vee tot 2000 m. Nu niet hoger dan 1300 m. Dit wil zeggen, dat op deze wijze een oppervlakte pacage aan zijn lot wordt overgelaten en uit de categorie 'terre cultivée' overgeschreven wordt naar de categorie 'terre non cultivée'. Zeer productief zijn deze soort van gronden overigens niet. Bij gebrek aan beter grasland moeten ze wel gehooïd worden. Om 400 kg hooi te winnen moet 2 dagen gemaaid worden. De vrouwen hebben 1 dag nodig om het hooi te verzamelen en dan vraagt het nog een dag om het hooi per muilddier in de schuur te brengen. Dus 1 mandag per 100 kg hooi. Ten aanzien van het agrarisch niveau in deze gebieden, merkt Dumont op, dat hier nog een niveau wordt aangetroffen zoals in de meest achterlijke provincies van China.

Het verlaten van boederijen en het in de steek laten van gronden kan ook trapsgewijze plaats vinden. In het Massif Central ligt een dorp dat voorheen 1500 inwoners telde, nu 500. De andere bewoners zijn gemigreerd naar de vlakke. Een gedeelte van

¹ René Dumont: Voyages en France d'un agronome; Paris 1951.

² 1 sétérée = 11 are.

de verlaten boerderijen wordt nu bewoond door bergbewoners die voordien hoger woonden en waar de levensomstandigheden en de bestaansmogelijkheden nog penibeler zijn dan waar zij nu de gronden aan het bewerken zijn.

Zoals gezegd, gaat het verlaten van boerderijen en het daarmee gepaard gaan van het laten liggen van 'terres cultivées' nog regelmatig voort. Een dorp in het departement Aveyron heeft nog niet lang geleden zijn laatste bewoners verloren. Het verloop is geweest als volgt¹:

In 1870 telde Saint-Pierre-les-Cats 111 bewoners, er waren 80 woonhuizen, en kerk en school. In 1920 was het aantal bewoners zo sterk geslonken dat de diocesane overheid besloot om de parochie op te heffen. Twee jaar later nam de inspection académique het besluit om de school te sluiten. In 1950 leefden er nog twee mensen in Saint-Pierre-les-Cats. Een vrouw ging nog door met het bewerken van haar grond, tot zij niet meer kon en huis en grond in de steek moest laten. Eén bewoner, een oude boer bleef over, die in jan. 1952 is gestorven en is de laatste boerderij verlaten. De cultuurgrond van Saint-Pierre-les-Cats is toegevoegd aan de categorie 'territoire non cultivée'.

Het is duidelijk dat deze categorie van verlaten gronden niet gerekend moeten worden tot de meest productieve. Zij zijn te vinden in streken, waarvan de agrarische tourist moet zeggen – hoe mooier de streek, hoe slechter om er te boeren, of zoals een van de autochtone boeren het in een antwoord aan een toeriste het uitdrukte: 'Oui Madame, sans la hotte et la pioche, le pays serait agréable.'

Het is in ieder geval niet de categorie van gronden, die met groot succes hun bijdrage kunnen leveren aan een verhoogde agrarische productie en waar de samenstellers van het plan-Monnet, van het programme à long terme en van het plan Hirsch op kunnen rekenen om de productie van welk basisproduct ook, zodanig op te voeren, dat die een steen kan bijdragen voor de export van agrarische producten.

Er zijn andere gebieden in Frankrijk, waar gronden blijven liggen, zonder dat het nochtans mogelijk is om die gronden scherp te omschrijven of aan te wijzen. In die gebieden zijn vele dorpen, met overigens vrij behoorlijke tot goede cultuurgrond, waar de jonge boeren wegtrekken of na het beëindigen van hun diensttijd niet meer terug keren op het ouderlijk bedrijf. De oude boer, van zijn hulpkracht beroofd, is op de duur niet meer in staat om de gehele boerderij alleen te bewerken. In het begin worden weliswaar de gronden niet helemaal aan hun lot overgelaten, maar zij worden ook niet meer regelmatig in het bouwplan opgenomen. De boer begint met meer grond te braken en in plaats dat de percelen slechts een jaar als braakland blijven liggen, worden het er twee of meer. Het braakland wordt ook niet meer tijdens de zomer geploegd, of wel onvoldoende.

Inplaats van dat deze gronden door het braken beter zouden moeten worden onkruidvrij, vervuilen zij in die mate, dat het op de duur voor de oude boer hopeloos wordt om zulke gronden weer opnieuw in het bouwplan op te nemen. Deze akkers raken via het stadium van 'jachère', in het stadium van wat de Franse boer noemt 'en friche', van aan zijn lot overgelaten grond.

Gewoonlijk is het verloop zo, dat de percelen die het verst van het bedrijf gelegen zijn, of het moeilijkst te bewerken zijn, of zo klein en zo moeilijk tussen andere percelen van andere gebruikers zijn gelegen, het eerst in aanmerking komen om er verder geen aandacht meer aan te besteden.

Het verloop kan ook zo zijn, dat de percelen via de lucerne overgaan tot blijvend grasland; het is dan ook goed mogelijk, dat zij officieel nog onder die rubriek zijn ondergebracht, zonder dat zij ook maar in enig opzicht verder in het productieproces worden ingeschakeld. Het zijn mede deze percelen bouwland die in de loop der jaren dit areaal in zo'n sterke mate hebben verkleind en dat van het grasland

¹ Le Figaro – 4 février 1952.

hebben vergroot. In de gebieden waar het systeem van het braakland nog veelvuldig wordt toegepast, is het dikwijls praktisch niet mogelijk om 'les terres en friche' te onderscheiden van 'les jachères'.

In vele gebieden van Frankrijk is het dan ook helemaal niet moeilijk om een bedrijf met deze percelen 'en friche' uit te breiden. Verschillende van de Nederlandse emigranten in Frankrijk kunnen dit zonder enige moeite met tientallen hectaren zeer behoorlijke grond. De eigenaars van deze gronden zijn dikwijls maar al te blij dat zij hun gronden kunnen verpachten aan boeren, die bereid en in staat zijn om die gronden voor volkomen vervuiling en verwildering te behoeden en om er bovendien nog revenuen van te hebben.

Interessante gegevens ten aanzien van 'les terres en friche' en van de verlaten gronden geeft Gravier voor verschillende delen van Frankrijk¹.

De Champagne pouilleuse staat bekend als een arm land. Wanneer de techniek van de landbouw in dat grote gebied tussen de Brie en Lotharingen zou worden gemoderniseerd en wanneer oordeelkundig met kunstmest, vooral met kalizouten, zou worden gewerkt, dan zouden die kalkgronden zeer behoorlijke oogsten kunnen opleveren. Onder het Tweede Keizerrijk werd in dit gebied regelmatig ontgonnen en werden boerderijen gesticht. Nadien, toen de afname van de bevolking zijn invloed deed gelden, werd de ontginning van deze gronden niet alleen stopgezet, maar werden grote complexen weer aan hun lot overgelaten. Het areaal 'terres non cultivées' wordt voor dit gebied geraamd op 125.000 ha, d.w.z. het dubbele van het areaal in 1910. Daarbij moeten dan nog gerekend worden 120.000 ha die gebraakt worden, dus in het gunstigste geval halve oogsten opleveren, maar waarvan een groot percentage tot de 'terres en friche' moeten worden gerekend.

Talrijke valleien in dit gebied hebben uitstekende gronden; de valleien van de Aisne en van de Marne hebben prachtige limons, het 'bassin de Sésanne' is wat men noemt 'un bon pays'. Maar in deze gebieden mankeert het voor een groot deel aan een doelmatige ontwatering met het gevolg dat een zeer groot deel van deze gronden door overigens minderwaardig houtgewas wordt ingenomen.

In Lotharingen worden tussen de Vogezen en les Côtes de la Meuse een serie van vlakten en plateaus aangetroffen met, in het algemeen weliswaar zwaardere, argileuze gronden, maar voldoende diep en geschikt voor de landbouw en veeteelt. Zoals les plaines de Woëvre, le plateau de Bricy, la plaine de la Moselle, le plateau Lorrain, de valleien van de Meuse, de Aire, de Nied e.a. De heuvelruggen zijn uitstekend geschikt voor de teelt van de mirabelle en de quetsch. Maar 130.000 ha liggen, en friche, en er wordt nog 135.000 ha gebraakt, waarvoor dezelfde opmerking geldt als hiervoor.

Zeer opvallend is het verschil tussen de Franse en de Zwitserse Jura. Het Zwitserse gedeelte is veel dichter bevolkt dan het Franse. Het bouwland en het weiland is er veel beter verzorgd en de landbouw is er veel intensiever. Terwijl de gemiddelde melkopbrengst in de Zwitserse cantons varieert van 1500 tot 2000 l. per ha groenland, is deze slechts 700 l. in de Franse Jura, waar 70 000 ha en friche liggen, tegen 30 000 ha in 1910.

Van het gebied van de Basse-Bourgogne, van de Yonne, Serein en Armançon, zegt Gravier, dat dit gebied met zijn kalkplateaus geschikt is voor de teelt van granen, voor de wijnbouw en de teelt van kersen. Maar de wijnbouw is er voor een groot

¹ J. F. Gravier: *Mise en valeur de la France* - Montreuil 1949.

deel verdwenen, de Chablis is nog een roemrijk overschot uit het verval, de fruitteelt is er verwaarloosd en de graanbouw is er achterlijk. Maar tot welke prachtige resultaten men door modernisering en intensivering van de landbouw op deze gronden kan komen, tonen de Nederlandse emigranten die zich in dit gebied hebben gevestigd. Ondertussen ligt er nog 15 tot 20% van de oppervlakte en friche. De boerenbevolking is oud en is bezig uit te sterven.

De Loire stroomt door een vallei met een breedte van 5 tot 7 km. De alluviale gronden zijn er vruchtbaar. Maar de exode rural, vooral naar Parijs, is er oorzaak van dat een gebied, dat rijk was door de suikerbietenteelt, de groententeelt en de fruitteelt, gedeeltelijk geruïneerd is. Het bouwland is er blijvend grasland geworden. Voor vele percelen, die minder goed zijn of niet zeer gunstig zijn gelegen, zijn geen gebruikers te vinden. In de 'varences' worden de vochtigere en zwaarder te bewerken terres argileuses aan hun lot overgelaten. De ontvolking van dit gebied is zover voortgeschreden, dat ondanks de motorisering en mechanisatie de arbeidscapaciteit van hen die bleven, onvoldoende is om nog maar bij benadering de beschikbare en voor de landbouw geschikte grond in cultuur te nemen en te houden. Dit gebied, dat bekend staat als 'le jardin de la France', is in zekere zin een kolonisatiegebied geworden.

Het Massif Central is, ook van agrarisch standpunt uit bekeken, een merkwaardig land. Afgezien van woeste gedeelten, maken uitgestrekte oppervlakten 'prés naturels', 'herbages' en 'pacages' van goede kwaliteit, afgewisseld met bouwland, dit gebied bij uitstek geschikt voor de productie van vlees, boter en kaas. De vulkanische gronden geven uitstekend grasland, de granietgronden zijn geschikt voor de verbouw van rogge, aardappelen en topinambours, waarmee varkens kunnen worden gemest. Maar de oppervlakte cultuurgrond loopt nog steeds terug en houdt gelijke tred met de exode rural. Voorzover in een gebied als de Corrèze kapitale boerderijen niet reeds verlaten zijn, worden ze bewoond door een oude boer of boerin, die met grote moeite en zorgen nog een deel van het bedrijf in exploitatie houdt. Goede gefirreerde herbages vervallen tot minderwaardige pacages. De zonen van de boerenfamilies kan men vinden in Parijs als autoverhuurder, of als een van de talrijke, overbodige en onproductieve tussenpersonen of als functionaris bij een van de talrijke diensten. Reeds verschillende Nederlandse emigranten zijn in dit gebied het acclimatisatieproces door en maken goede vorderingen. Een vijfde van de cultuurgrond is er niet in gebruik, naast de grote oppervlakten die nog gebrakt worden.

Het klassieke voorbeeld van een gebied waar tengevolge van de geboortebeperving en de exode rural grote gedeelten van het 'territoire cultivée' is overgegaan naar het 'territoire non cultivée' in het gebied in het Z.W. van Frankrijk, bekend onder de naam van les pays de la Garonne, waarvan Chombard de Lauwe een scherpe analyse heeft gemaakt¹.

Dit gebied omvat de departementen Haute-Garonne, le Gers, Tarn et Garonne, Lot, Lot et Garonne en Dordogne. Wanneer men afgaat op de beschrijvingen van de Engelsman, Arthur Young, die op het laatst van de achttiende eeuw zijn bevindingen over de Franse landbouw heeft beschreven², dan waren in die tijd les pays de la Garonne gebieden waar grote welvaart heerste. Misschien was er sprake van overdrijving, wanneer hij de gronden van dit gebied, qua kwaliteit, in volgorde direct plaatste na de beste gronden van les plateaux limoneuses van Noord-Frankrijk. In ieder geval constateerde Young prachtige tarwe en maisvelden, een rijke fruit-

¹ Jean Chombart de Lauwe: Bretagne et Pays de la Garonne - Paris 1946.

² Arthur Young: Voyages en France, bewerkt door Henri Sée - 1931.

teelt, een uitgebreide groentencultuur, naast de uitgebreide wijnbouw. En dat alles op goed onderhouden en uitstekend bewerkte percelen. Hij vond er talrijke boerenwoningen in een dicht bevolkt gebied.

Latere agronomen, zoals Lullin de Chateauxvieux en Michelet waren in het midden van de vorige eeuw nog eenstemmig in hun oordeel over dit gebied. De eerste b.v. spreekt over le région de Sud-Ouest als van 'une terre de prédilection', een gebied waar dank zij de gunstige klimatologische omstandigheden de boer alle vruchten verbouwen kan, druiven, granen, gras, vlinderbloemigen, tabak, groenten en fruit¹. Ongeveer in dezelfde termen laat zich Michelet uit over ditzelfde gebied².

Sinds het midden van de vorige eeuw liep de landelijke bevolking terug met ruim 700.000 zielen. In diezelfde tijd werd de inheemse bevolking aangevuld met 100.000 Italianen en Spanjaarden.

Het areaal cultuurgrond verminderde in diezelfde periode met circa 100.000 ha waarbij niet uit het oog verloren mag worden dat de oppervlakte blijvend grasland ruim 300.000 ha groter werd ten koste van het bouwland.

Ook in dit gebied zijn de verlaten gronden dikwijls weer moeilijk scherp aan te wijzen. Zij liggen tussen de grote oppervlakten grasland, en het is dikwijls moeilijk te zien of men te maken heeft met de oorspronkelijke verwaarloosde herbages, paturages of pacages of met percelen die zich 'en friche' bevinden, ofwel misschien nog gebräakt worden, dus na een kortere of langere periode misschien toch nog in het agrarische productieproces worden opgenomen.

Het verloop is vloeiend, nooit abrupt. Het houtgewas, de struiken, de vliegers, de brem, de ajonc, de hei en de bramen en de onkruiden, nemen geleidelijk aan de plaats in van de lucerne en de grassen. Ook in deze gebieden laten de boeren de zwaarst te bewerken, de slecht gelegen percelen of die voor een rationele bewerking te klein zijn, het eerst aan hun lot over.

De beste percelen van de boeren die wegtrekken, of families die uitsterven, worden door de blijvende boeren in exploitatie genomen door deze te kopen of te pachten en in de plaats daarvan laten zij andere percelen, die tot het eigen bedrijf behoren, liggen; komen betere boerderijen vrij, dan wordt het oorspronkelijke bedrijf verlaten om de betere boerderij te betrekken.

De métayage is een vorm van grondgebruik, die in het Z.W. van Frankrijk veelvuldig wordt aangetroffen. De grondeigenaars wonen in de stad en hebben, of hadden hun zomerverblijf op het château. Een aantal métayers beboeren de grond. Vele van deze métayers zijn de grondeigenaars naar de stad gevolgd en de métairies, de boerderijen, werden verlaten. De métairies op de minste gronden werden het eerst aan hun lot overgelaten, ofwel omdat de métayer meedeed aan de exode rural ofwel omdat de métayer op een slechte métairie de plaats innam van de métayer, die van een betere métairie vertrokken was.

Een van de oorzaken van de exode rural in dit gebied is geweest, en is het nog, dat de eigenaar niets aan de métairies deed. De boerderijen raakten volkomen onwoonbaar en werden verlaten. Wanneer op een landgoed, om welke reden dan ook, alle métairies onbewoonbaar zijn geworden, dan gaat het gewoonlijk zo, dat de eigenaar er geen genoegen meer in vindt om de zomers door te brengen op zijn doods, afgelegen, volkomen verwilderd bezit. Het château vervalt en kasteel, métairies en gronden worden aan het lot overgelaten en het areaal 'territoire agricole non cultivée' wordt ermee vergroot.

Ook in dit gebied hebben zich verschillende Nederlandse emigranten gevestigd. Het komt nog wel voor, dat de verpachter bereid blijkt de verpachte boerderij weer in voldoende mate op te knappen, ofwel de pachter neemt zelf hamer en verf-

¹ Lullin de Chateauxvieux: Voyages agronomiques - 1843.

² Michelet: Tableau de la France - Paris.

kwast ter hand. Pachten deze boeren, dan wordt gewoonlijk de intrek genomen in de best geconserveerde métairie, andere worden dikwijls omgebouwd tot vee-stallen, tabaksschuren, tasruimte enz.

Midden in Frankrijk, 150 km van Parijs, vlak ten Z. van Orleans, in het Z.O. en het W. begrensd door de Loire, die bij Orleans een grote bocht maakt, en in het Z. begrensd door de rivier le Cher, vindt men de Sologne.

Dit gebied heeft perioden van welvaart gekend en van verval. In tijden van bloei werd het gebied bevolkt en werden de gronden in cultuur gebracht, in tijden van verval werden boerderijen, zelfs gehele dorpen verlaten en de gronden keerden terug in een verwilderde toestand. Dezelfde Arthur Young, die genoemd werd in verband met les pays de la Garonne, moet in 1787 toen hij dit gebied doorkruiste, zijn gemoed gelucht hebben in deze geest: 'Mon Dieu, accorde moi la patience, quand je vois un pays aussi négligé, et pardonne les jurements que je fais sur l'absence et l'ignorance des propriétaires'.

In 1859 was die toestand blijkbaar nog niet verbeterd, in dat jaar werd opgericht: le comité central agricole de la Sologne. Het decreet dat de taak van dit comité omschreef zei, dat het de woordvoerder zou zijn bij het Gouvernement en dat het met alle daartoe geëigende middelen zou trachten het verlaten gebied van de Sologne weer in cultuur te brengen. Een kanaal werd gegraven, en een systeem van waterlopen; honderden km weg werden aangelegd, de landes werden ontgonnen en bekalkt, het land werd bevolkt en in 20 jaar tijd was de Sologne weer een welvarend gebied, waar roggevelden en aardappelpercelen en weilanden en dennenbossen in de plaats gekomen waren van de woeste gronden en waar de veeteelt en de schapenhouderij van steeds grotere betekenis werd¹.

De periode tussen de twee wereldoorlogen luidde opnieuw een tijdperk in van groot verval van de Sologne. Door de exode rural werden de arbeidskrachten schaars, de waterlopen werden verwaarloosd, de gronden vervuilden, grote complexen werden opgekocht door de bourgeoisie uit Parijs, Bordeaux, Lyon, Orleans, die deze complexen bestemden tot jachtterrein. De wildstand kreeg een dergelijke uitbreiding, dat doordoor praktisch het bestaan van de boer die bleef, onmogelijk wordt gemaakt. Hij zaaide vrijwel alleen om het konijn voeder te verstrekken. De agrarische crisis van de dertiger jaren en 'la chasse effréné' gaven aan de decadent geworden landbouw van de Sologne de genadeslag. Honderden boerderijen werden verlaten, 25.000 ha grond die twintig jaren geleden behoorlijk werden beboerd werden aan het wild en de jacht overgelaten. Het areaal 'landes' werd met deze oppervlakte vergroot en het areaal 'territoire cultivée' ermee verkleind.

Opnieuw werd van overheidswege de kwestie van de Sologne bestudeerd, in dec. 1940 werd de Commission de Sologne ingesteld, die tot taak kreeg om het werk voor te bereiden van het Commissariat à la mise en valeur de la Sologne, die werd ingesteld bij la loi du 27 juin 1941. Dit commissariaat werd belast met de uitvoering van een groots program, dat bestond uit: de ontwatering van het gebied, het verbeteren, aanleggen en het schoonmaken van de waterlopen, het aanleggen van draineringswerken, ondergrondse irrigatie, het bouwen van silo's, het verbeteren van toegangswegen naar de boerderijen, het adviseren en controleren van ontginningswerkzaamheden, het aanleggen van boomgaarden, de exploitatie van proefboerderijen, de stichting van een school voor leerling herders, het oprichten van fok- en controleverenigingen de herbebossing, en alle andere maatregelen die een heropleving en het weer in cultuur brengen van de Sologne zouden kunnen bevorderen.

De Sologne, onderverdeeld in Sologne de Contre et du Blésois, la Sologne Or-

¹ R. Gessat: l'Agriculture Solognote. - Rouen 1947.

l'éanaise en la grande Sologne is een gebied dat circa 500.000 ha beslaat, gelegen bij wijze van spreken voor de poorten van Parijs, vlak bij Orléans, Bourges en Blois, waarvan tienduizenden ha zich na ontwatering, een behoorlijke bekalking en bemesting uitstekend lenen voor de teelt van aardappelen, topinambours, rogge, haver, mais, die een bloeiende varkensfokkerij en -mesterij mogelijk zouden maken. Andere delen lenen zich voor de teelt van allerlei groenten, asperges, aardbeien, bonen, in het bijzonder van fruit, speciaal appels en perziken. Het is een land, dat zich uitstekend zou lenen voor de pluimveeteelt, van kippen, eenden, ganzen en kalkoenen. De veeteelt zou uitstekende resultaten kunnen geven, wanneer de techniek van de kunstweide, het moderne beweidingssysteem, de teelt van zoete lupinen, klavers en serradella, gecombineerd met de ensilage, in praktijk zouden worden gebracht.

De Sologne is een gebied dat het best vergeleken kan worden met de vroegere heidecomplexen van de Kempen, de Peel, Noord-Limburg e.d. Wanneer men de huidige dichtheid van de landelijke bevolking van deze gebieden vergelijkt met die van 8 per vierkante km in de Sologne de Contre et du Blésois, van 7 in de Sologne Orléanaise en van 5 in de Grande Sologne, dan is er in deze gebieden nog een grote vestigingsmogelijkheid en een groot productiepotentieel, zeker nu t.g.v. de myxomatose het konijn, dat in deze gebieden beschouwd wordt als de machtigste en koppigste tegenstander van het opnieuw in cultuur brengen van de gronden, grondig is uitgeroeid.

Maar de ondernomen pogingen daartoe zijn opgegeven, omdat sinds 1947 de werkzaamheden van het Commissariat de la Sologne door het intrekken van de subsidieregeling door het Franse gouvernement onmogelijk zijn gemaakt.

Behalve de oppervlakten die reeds in meer of mindere mate intensief bebost zijn of in cultuur zijn genomen, komen van de 500.000 ha nog circa 300.000 ha in aanmerking om bebost te worden en is er in de 3 Solognes nog een oppervlakte van circa 100.000 ha disponibel om geschikt te maken voor de agrarische productie.

Een van de gebieden in Frankrijk, die dit land altijd, maar toch vooral weer de laatste jaren grote zorgen baart, is het gebied gelegen tussen de Atlantische Oceaan, de Gironde, de Garonne, de heuvelruggen van Armagnac en de Adour. Een gebied van meer dan 1 miljoen ha en bekend als Les Landes de Gascogne.

De Landes zijn van oudsher een bosrijk gebied. In de vroege oudheid was het land reeds met bossen overdekt. Tijdens de moeilijkheden die de Galliërs hadden met de Romeinen verdwenen de bossen, maar kwamen weer terug. Door de Vandalen werden ze verbrand. Dit werd herhaald door de Noormannen, die bij hun bezoek aan deze gebieden opnieuw uitgestrekte bossen aantroffen. Tijdens de godsdiensoorlog had dit gebied weer veel te lijden. Gedurende iedere oorlogsperiode werd het reconstructiewerk van het voorafgaande tijdperk van vrede steeds weer vernield.

Maar er waren ook andere oorzaken die een opleving van dit gebied verhinderden. Alle pogingen in de 17de en 18de eeuw om de Landes de Gascogne tot bloei en welvaart te brengen waren tevergeefs. Steeds weer opnieuw werden de welvaart brengende en het land beschermende bosbegroeiing hetzij door brand, hetzij door onoordeelkundige kap vernield. Het centrum van dit gebied, La Grande Lande, werd een groot complex van moerassen, een gebied van grote armoede en ellende, waar de schaarse bevolking leed aan moeraskoorts, typhus en pellagra¹.

Door het verdwijnen van het bos kreeg de zeewind meer en meer gelegenheid om de duinen landinwaarts te stuwen en de bodem te bedekken met een laag duinzand.

In 1787 nam de staat de beplanting van de duinen in handen. In 1865 was 225 km

¹ L'académie d'agriculture de France: Comptes rendus hebdomadaires des Scéances - 1945 No. 10.

duin langs de Oceaan beplant met zeeden en daarmee waren de duinen beteugeld, en was bovendien een staatsbos gevormd van 46.000 ha. Tegelijkertijd werd begonnen met de herbebossing van het grote gebied. In dezelfde periode werd 650.000 ha met zeeden beplant. Tegen het einde van de vorige eeuw en het begin van deze eeuw waren de Landes de Gascogne bedekt met prachtige bossen afgewisseld met groene gebieden waar landbouw werd bedreven.

De grond- en boscijenaars zijn er in geslaagd om dit gebied weer opnieuw grondig te bederven. Van de 650.000 ha stond 300.000 ha op gronden die oorspronkelijk communaal grondbezit waren. Het grootste deel hiervan is verdeeld en kwam in handen van particulieren die de grond beplantten met zeeden. De houtkap en herbebossing werden oneconomisch en technisch onverantwoord uitgevoerd. De aanleg en het onderhoud van brandgangen, vooral ook weer het onderhoud van watergangen en waterlopen werd nagelaten, evenals het organiseren van de bestrijding van het brandgevaar. Bij de verdeling van het communaal grondbezit kwamen de eigenaren met hun complexen bos tegen elkaar te liggen. En hoewel ieder van hen ervan overtuigd is geweest dat brandgangen nuttige, zelfs noodzakelijke zaken zijn in een uitgebreid bosgebied, liet iedere eigenaar van een bosperceel de aanleg en het onderhoud van brandgangen over aan zijn naaste buurman.

Toen dan ook de grote bosbranden begonnen te woeden, was er geen enkel doeltreffend middel om de branden te bestrijden. Het vuur liep ongehinderd over van het bosperceel van de ene eigenaar in het belendende perceel van de buurman.

In de jaren van 1939 tot 1945 werden 331.640 ha bos in de Landes de Gascogne door brand vernield.

In 1946 werd aan dit areaal toegevoegd een complex van 25.424 ha.

In 1947 nog een complex van 13.052 ha¹.

Hierbij zijn dan nog niet gerekend de ettelijke tienduizenden ha landes, dus de heidevelden bezet met vliegers die in 1946 en 1947 geblakerd werden. Talrijke woningen, boerenhoeven, runderen, paarden en ander vee kwamen in de vlammen om; tientallen mensenlevens moesten bij deze catastrophes worden betreurd.

De bezetters hadden tijdens de oorlogsjaren het hunne bijgedragen om het prachtige complex van naalddhout verder te vernielen. Behalve de honderdduizenden kubieke meters hout, die zij uit het houtreservoir haalden, werden door de aanleg van werken voor de Westwall in dit gebied, zoals blokhuisen, anti-tankversperringen, mijnevelden e.d. grote oppervlakten bos in het duingebied grondig vernield. Het proces van de verplaatsing der duinen, waaraan vorige generaties paal en perk hadden gesteld, is opnieuw in volle gang.

In 1945 is er voor de Landes nog een ramp bij gekomen. In dat jaar werden de sprinkhanen gesignaleerd. In 1947 werd door de Service de la protection des végétaux het aantal sprinkhanen op een oppervlakte van om en de nabij 200.000 ha geraamd op 400 miljard. De vernieling van de agrarische producten was toen praktisch 100%.

Dit alles is voor de regering aanleiding geweest om in 1945 bij een ordonnantie van 28 april 1945 richtlijnen te geven voor 'la remise en valeur des Landes de Gascogne'. Hiermede neemt de regering in 1945 in feite het werk weer op waarmee Sully was begonnen toen deze aan Henry IV voorstelde om de 'displaced' Moren, die uit Spanje waren verdreven, in de Landes onder te brengen, in de hoop dat deze in staat zouden zijn om het toen ook geheel verkommerde gebied te saneren; en het

¹ Min. de l'agric: Les Landes de Gascogne; Compte rendus sommaire des études et travaux effectués en application de l'ordonnance du 28 avril 1945 (over het jaar 1947) - Toulouse 1948.

idem (over het jaar 1948) - Toulouse 1949.

werk van Colbert, die in 1660 maatregelen nam om door de modernisering van de harswinning en de terpentijnbereiding het gebied van de Landes uit zijn verval op te heffen; en het werk van de Franse overheid, die in 1801 bij een decreet de bebossing van de duinen verordonneerde: en dat van de regering in 1857, die bij een wet voorschriften gaf aan de gemeenten om de communale gronden te bevrijden van de wateroverlast.

Bij de ordonnantie van 1945 wordt bepaald, dat een begin moet worden gemaakt met de uitvoering van:

de strijd tegen de bosbranden; cultuurtechnische werken ten behoeve van bosbouw en landbouw; de luchtcartographie, de strijd tegen de sprinkhanen en dat studie moet worden gemaakt van de klimatologische omstandigheden en in verband daarmee studies van de huidige vegetatie en de mogelijke vegetatie.

Ten aanzien van het weer in cultuur brengen van dit uitgestrekte gebied, wijzen Jagerschmidt en Piettre erop, dat in ieder geval moet worden voorkomen dat opnieuw enorme compacte en ononderbroken boscomplexen worden aangelegd. Bovendien zal zoveel mogelijk tussenbeplanting met loofhout moeten worden toegepast. Er zullen open ruimten moeten worden uitgespaard voor de schapenhouderij, en in de plannen tot sanering van het gebied zal een ruime plaats moeten worden opengelaten voor de landbouw¹. Hierdoor zal het mogelijk zijn om het zeer riskante oude systeem van de monocultuur te verbreken.

Het grote probleem bij de terres sablonneuses des Landes de Gascogne is de 'alios'. In de Landes worden zeer duidelijke podzolprofielen aangetroffen. De ofwel door het regenwater naar beneden gespoelde, of de door de verdamping met het grondwater naar boven gebrachte humusachtige en ijzerverbindingen hebben in de Landes een koffielaag gevormd, die op zeer veel plaatsen overgaat in een ijzeroerlaag, de z.g. 'alios'. Deze alios wordt op variabele diepten aangetroffen en varieert tussen een zachte breekbare en nog altijd enigszins doorlatende laag tot zeer harde, dikke, volkomen ondoorlatende banken. De ontwateringsmogelijkheden staan hiermee in direct verband.

Wanneer na een behoorlijke kartering van het gebied, ruime gegevens werden verzameld over de diepte en de aard van de alios; wanneer de mogelijkheden zouden worden nagegaan voor een doelmatige ontwatering, waarbij de talrijke diep gelegen beken en riviertjes uitstekende diensten zouden kunnen bewijzen; wanneer de ontginning op een wijze zou geschieden, waarbij de kostbare humushoudende bovenlaag niet onnodig diep wordt ondergebracht, dan zou geprofiteerd kunnen worden van de zeer gunstige klimatologische omstandigheden in dit gebied, n.l. voldoende water en voldoende warmte. Wanneer in de Landes het probleem van de waterhuishouding op een doeltreffende manier wordt opgelost, waartoe de mogelijkheid voor grote gedeelten zeker aanwezig is, dan was de verbouw van rogge, winterhaver, zomerhaver, gerst, mais, millet, carthame, cameline, soja, lupinen, sorgho, ricinusbonen, aardappelen, topinambours, voederbieten, enz. mogelijk. Door het inschakelen van kunstweiden, klavers en lucerne zou in dit gebied een intensieve veehouderij, varkenshouderij en pluimveeteelt mogelijk zijn, op complexen van tienduizenden ha.

De landbouw uitgeoefend op deze gronden en op de droog te maken en te ontginnen moerassige gronden in dit gebied, waarvan het areaal door Bourget geraamd wordt op 40.000 ha² zou met de bosbouw en de schapenhouderij in zeer belangrijke mate kunnen bijdragen om de productiviteit van de Landes de Gascogne in enorme mate op te voeren.

¹ L'académie d'agriculture de France: Comptes rendus - 1951, No 2.

² Etudes et Réalisations: No 26, Janv. 1946.; F. Bourget, l'expansion agricole dans le Sud-Ouest de la France.

Een gans ander gebied in Frankrijk waar de boeren hun gronden hebben geabandonneerd is de Limagne d'Auvergne, de slenk in het Massif Central. Ook dit gebied heeft een bewogen agrarische geschiedenis achter zich¹.

De droogmaking van dit gebied en het in cultuur brengen ervan moet reeds zijn geschied door de Arvernes, een Gallische volksstam die in de Romeinse tijd het gebied van Auvergne bevolkte.

In de vijfde eeuw roemde de bisschop van Clermont, Lidoine Apollinaire de golvende graanvelden, die grote oppervlakten besloegen.

De inval van de Barbaren had tot gevolg dat het gebied werd verwoest. Het herstelde zich. Gedurende de honderdjarige oorlog werd het opnieuw een woestenij en één groot moeras. Onder Sully werd aan een Nederlander en een Duitser opdracht gegeven om een deel van de Limagne droog te leggen en opnieuw in cultuur te brengen. Met gunstig gevolg. Onder Lodewijk de Veertiende werd dit werk voortgezet en kwam klaar onder Lodewijk de Vijftiende. Behalve dat de productiviteit van dit gebied door de drooglegging en ontginning weer op een hoog niveau werd gebracht, was bovendien een gunstig gevolg van de sanering van dit gebied, dat de mensen er langer konden blijven leven en niet voortijdig stierven aan moeraskoorts en bloedarmoede.

De oorlogen tijdens de Franse revolutie en het Eerste Keizerrijk hadden tot gevolg dat opnieuw de gronden van de Limagne aan hun lot werden overgelaten en het gebied opnieuw in verval geraakte.

Tijdens de Restauratie werd het gebied weer gesaneerd, de gehele Limagne werd ontwaterd en in cultuur gebracht. Belangrijke werken moesten daarvoor worden tot stand gebracht en grote bedragen geïnvesteerd. Tot aan 1870 was het een uitermate welvarend gebied. Toen begonnen de gevolgen van de geboortebepierking zich ook hier te laten gelden. Op de boerderijen werd het gemis aan arbeidskrachten ernstig gevoeld. De werkzaamheden konden niet meer op tijd worden verricht, of moesten geheel worden nagelaten. Dit bracht extensivering mede, en minder inkomsten van het bedrijf. De nog beschikbare arbeidskrachten moesten individueel veel harder aanpakken, waardoor het leven op de boerderij allengs moeilijker werd. De exode rural begon, de jongeren trokken naar Clermont-Ferrand, Vichy, Mont-Luçon en Saint-Etienne.

Een van de werkzaamheden, die het eerst werden verwaarloosd was het onderhoud van de waterlopen. Vanaf 1870 begonnen de boeren ermee om er zich niet meer om te bekommeren en ook de Administration verslapte in haar controle. Dit was het begin van het totale verval, van het weer opnieuw worden tot een woestenij, tot één groot moerassig gebied.

Wanneer men in de Sologne en de Landes de Gascogne tenslotte toch maar te doen heeft met zandgronden van mindere en van betere kwaliteit, zo is het niet met de gronden van de Limagne.

Guyon² zegt ervan dat 'les sols noirs de la Limagne' afzettingen zijn, waarvan het materiaal is aangebracht door 'les eaux de ruisselements', door de rivieren en stroompjes die van weerszijden vanaf het gebergte het water naar de Allier afvoeren. De gronden hebben niets uit te staan met het gesteente – marnocalcaire – waarop zij liggen. Deze zwarte gronden danken hun grote vruchtbaarheid aan de grote diepte, gemiddeld 1.20 m; aan de ondoorlatendheid van de ondergrond, die het regenwater belet weg te stromen en waardoor een weinig wisselend, niet te diep phréatisch oppervlak wordt onderhouden; aan het gehalte aan fijne argileuze bestanddelen,

¹ Frédéric Patrix: *L'Assainissement de la Limagne d'Auvergne* – Paris 1937.

Frédéric Patrix: *L'Assainissement de la Limagne d'Auvergne*; Bull. Techn. d'Information – 1947, No. 23-24.

² C. Guyon: *Les sols de la Grande Limagne*; Bull. techn. d'Inf. 1947 – No. 23-24.

waardoor de watercapaciteit van de grond groot is en waardoor voldoende water disponibel blijft ook tijdens de droge perioden; aan het feit dat het humusklei complex met kalk verzadigd is waardoor er steeds een uitstekende kruimelstructuur aanwezig is; tenslotte aan het hoge gehalte aan voedende bestanddelen in het bijzonder aan kali en fosfor. Kortom, het zijn gronden waarvan Guyon zegt: 'Les sols noirs de la plaine de Riom et de Clermont, sont des terres noires par excellence, dont la fertilité exceptionnelle reconnue de tout temps est presque légendaire.'

Van dit land zegt Archer¹: 'La Limagne, terre bénie des dieux, dont la fertilité proverbiale a été célébrée en maints écrits, fut, il y a un siècle, une région des plus peuplées de France et d'Europe.' En van dit land moet Archer nu constateren, dat la Limagne bijna leeggelopen is, zo erg, dat het zoal niet tot een woestenij geworden is, dan toch tot een gebied, waar in een verbijsterende wanorde, veel te veel uitstekende, vruchtbare gronden zonder meer door de boeren verlaten zijn. Volgens Gravier moet het gebied dat hier en friche ligt en tot moerassen zijn geworden een oppervlakte beslaan van 80.000 ha².

Een totaal ander gebied is de Camargue, gelegen ten zuiden van Arles, tussen de beide armen van de Rhône³.

Onder Napoleon werd omstreeks 1800 de Rhône bedijkt. Voordien werd de Rhône delta bij iedere hoge stand van de rivier met zoet water overspoeld. Voor zover aanwezig werd het zout door het zoete water uitgespoeld en afgevoerd naar de Middellandse Zee. Bovendien werd de delta iedere keer opnieuw overdekt met een vruchtbaar makende sliblaag. Omdat het onder water lopen vrijwel uitsluitend 's winters plaats vond, konden 's zomers de gronden worden bewerkt en leverden rijke oogsten.

Na het bedijken van de Rhône, werd een eind gemaakt aan de regelmatige bloeiing van de deltagronden met het zoete rivierwater.

Nu is de regenval in dit gebied gemiddeld 560 mm per jaar, waarvan 300-380 mm neervalt van april tot oktober. Deze hoeveelheid valt gedurende een klein aantal hevige buien, gedurende een gering aantal regendagen, zodat nog een grote hoeveelheid langs de oppervlakte wegstroomt. Daarentegen is de verdamping in de Camargue 1500 mm per jaar, zodat regelmatig zout met het, uit de 20 tot 30 m dikke alluviale gronden, opstijgende water naar de oppervlakte komt. Het water verdampt, het zout blijft achter, de gronden verzilten. Deze zijn 'les sols salins maritimes'.

Op vele plaatsen zet zich het zout af aan de oppervlakte. Men vindt het terug in de vorm van witte laagjes, de z.g. 'salants' of 'sansouïres'. En dit verschijnsel geeft het aanschijn aan de 'enganes', de zilte paturages, waarop het ongelooflijk sobere ras van het Camargue-vee, -fokkerij van stieren bestemd voor de stierengevechten in Zuid-Frankrijk - zijn kost moet zoeken en leeft van de 'salicornes', de zoutminnende gewassen.

Na de bedijking van de Rhône werd de agrarische productie van voorheen door die verzilting van de gronden allengs onmogelijk. Voor middel van irrigatie bleef een gedeelte van de gronden langs de oevers in cultuur en werden bestemd voor de wijnbouw, voor grasland en de teelt van lucerne.

In geringe mate werd reeds langer in de Camargue aan de rijstteelt gedaan. Maar gedurende en vooral na de oorlog is men begonnen deze cultuur op grote schaal uit te breiden. De rijstcultuur vraagt grote investeringen, maar met behulp van

¹ M. Archer: Aspects et facteurs humains de la modernisation agricole de la Limagne; Bull. Techn. d'Information 1947 No. 23-24.

² J. F. Gravier: Mise en valeur de la France.

³ Jean Bordas: Essai d'agronomie Méditerranéenne - Avignon 1946.

Jean Bordas: Thèse présentée à la faculté des sciences de l'université d'Aix-Marseille, - Avignon 1950.

zeer hoge subsidies die door het Franse gouvernement gegeven worden aan de ingeleverde rijst, zijn de financiële resultaten van dien aard, dat de cultuur zich in enkele jaren enorm heeft uitgebreid. In 1942 was het rijstareaal in de Camargue 350 ha. In 1955 was dit areaal 20.000 ha¹.

Ook hier is het grote probleem voor een goede rijstcultuur, het irrigatiewater. Volgens Clave moet gerekend worden op 30.000 kub. meter per ha, wat door middel van irrigatiewerken moet worden aangevoerd. De rijsttelers zijn verenigd in de 'syndicats d'arrosages'. Door de uitbreiding van de oppervlakte rijstvelden blijven de werken niet berekend op de steeds groter wordende benodigde hoeveelheid water, hetgeen de uitbreiding niet gemakkelijk maakt².

In dit gebied zijn ook twee Nederlandse riziculteurs werkzaam, en naar het oordeel van de directeur van het syndicat des riziculteurs en France, zijn beide Nederlanders begonnen, waar iedere goede rijstverbouwer mee dient te beginnen, te weten, te zorgen voor een voldoende hoeveelheid water.

Quaak pompt het benodigde water direct uit le Grand Rhône en heeft zich daardoor onafhankelijk gemaakt van het syndicat d'arrosage.

Kuyten heeft zich onafhankelijk gemaakt door het graven van een aanvoerkanal, waardoor hij zijn water betreft uit le Petit Rhône.

De gronden die in de Camargue in cultuur zijn gebracht, zijn maar een klein gedeelte van de grote oppervlakte van de enganes, de sansouïres, de moerassen, de rietvelden en de vijvers. De belangrijkste van deze vijvers is l'étang de Vaccarès met een oppervlakte van 7000 ha. Deze vijver is door de rijstverbouwer Kuyten gepacht en hij oefent daar in de winterperiode palingvisserij uit. l'Etang de Vaccarès tevens het wereldberoemde natuureservaat, waar, als enige plaats in Europa, de rose flamingo's, de purperreigers, de ibis en talloze andere in Europa zeldzaam voorkomende vogels leven in hun natuurlijk element.

Ook hier komt de voortschrijdende landbouwcultuur in botsing met de natuurbescherming, door de grote hoeveelheden irrigatiewater, die uit de beide armen van de Rhône ten behoeve van de rijstcultuur worden afgetapt en dat weer moet worden afgevoerd, stijgt het water in l'Etang de Vaccarès, met het gevolg dat eilandjes, oevers, rietbossen e.d. onder water komen te staan en als broedplaats voor de vogels verloren gaan.

Overigens is het wonderlijke gebied van de Camargue groot om en om de 80.000 ha een land, waarvan prof. Edelman in 1947 verklaarde: 'Donnez moi ce pays, et en quelques années j'en ferai un jardin'.

Ten W. en ten N. van Bordeaux ligt een complex van 15.000 ha moerassige gronden. Herhaalde malen zijn deze moerassen drooggelegd geworden, maar door verwaarlozing van de waterwerken steeds weer opnieuw tot moerassige gebieden geworden.

De Romeinen zijn er reeds begonnen, er is geen spoor meer van terug te vinden. Het ongezonde moerassige gebied onder de muren van Bordeaux veroorzaakte periodiek ernstige epidemieën in de stad en omliggende gebieden. Op bevel van de Koning van Engeland Henry VI, werd in 1423 het gebied drooggelegd. Op het einde van de 16e eeuw keerden met het verdwijnen van de laatste resten van het werk, de epidemieën periodiek terug.

In 1529 gaf Henry IV aan de Zuid-Nederlander Koenraad Gaussens de eigendomsrechten op de moerassen, onder voorwaarde dat deze koopman de moerassen zou saneren. Hetgeen geschiedde. Met schitterende resultaten. De regenten van Bordeaux begonnen te chicaneren. Gaussens verloor zijn vermogen, de waterwerken werden niet meer onderhouden, de polders keerden terug tot hun oorspronkelijke staat van

¹ Journées du Riz - Arles 1950.

² P. Clave: Bull. techn. d'Information. 'Les céréales' - avril-mai 1947 No. 17-18.

moeras, de epidemieën keerden periodiek terug. In 1685 ondernamen de nieuwe eigenaars van de moerassen een nieuwe poging en meenden goed te doen een ander, naar hun mening beter, systeem voor de waterafvoer toe te passen, dan dat van Gaussens, dat overigens zijn doeltreffendheid had bewezen. Het nieuwe systeem voerde het water onvoldoende af, het onderhoud van de nieuw aangelegde werken leverde grote moeilijkheden op en bleek zeer kostbaar. Op het einde van de 18de eeuw was de toestand van het gebied opnieuw zeer bedroevend.

Naar aanleiding van een decreet van 1812 begonnen de eigenaars van de gronden opnieuw met goede moed. De Service hydraulique ontwierp een plan, dat praktisch hetzelfde was als dat van Gaussens. Het is alleen maar te betreuren, zegt Ferron, dat er drie eeuwen nodig waren om tót de bevinding te komen en te erkennen, dat de opvattingen van Gaussens rationeel waren en het meest economisch¹.

Ondertussen is het poldergebied rond Bordeaux opnieuw in zo'n toestand geraakt. dat, nu, het Syndicat des Marais de Bordeaux belast is geworden met het opnieuw saneren van het complex van 15.000 ha. Ongetwijfeld zouden de gunstige resultaten, die bereikt zijn met het droogleggen en het in cultuur brengen van een veenpolder onder Bordeaux onder Nederlandse leiding, bij kunnen dragen om aan te tonen tot welke gunstige resultaten een deskundig aanpakken van soortgelijke objecten kan leiden.

Incidenteel wordt langs de Garonne door ophoging van de grond moerassige gronden verbeterd. In 1835 kwamen een paar Vlamingen tot de bevinding dat zij door het opbrengen van slib, door middel van de 'colmatage', mooie resultaten konden bereiken. In een van de moerassen lieten zij het water van de Garonne, dat veel slib meevoert, binnen. Door middel van kaden konden zij het water regelmatig over een bepaalde oppervlakte verdelen. Bij vloed stroomde het water in, later, bij eb stroomafwaarts weer in de rivier terug. In de tussenperiode kreeg het slib gelegenheid om te bezinken, de grond werd opgehoogd en de vruchtbaarheid aanzienlijk vergroot. Wanneer de werkzaamheden volgens het goede schema worden uitgevoerd, dan verkrijgt men een beslibbing t.g.v. 15 tot 20 bevoeiingen van 8 tot 10 cm. Na inklinking blijft ongeveer de helft over. Gewoonlijk colmateert men gedurende 8 tot 10 jaar. Maar na 2 jaar kan men het land reeds in cultuur brengen. Naderhand paste men een andere vorm van colmatage toe, die vlugger verliep en minder arbeidskosten vergde. Men spuit de gebaggerde grond uit de Garonne in de moerassen. Men bereikt landinwaarts een afstand van 4 tot 5 km. Na 1 of 2 jaar colmateren krijgt men een ophoging van 1 m tot 1,20 m en uitstekende, zeer vruchtbare grond.

Naast deze, onvolledige, opsomming van complexen 'terres abandonnées' of 'terres agricoles non cultivées', die na ontginning, herontginning, ontwatering of bevoeiing in grote mate zouden kunnen bijdragen in het streven van Frankrijk naar een sterk verhoogde agrarische productie en het streven om in belangrijke mate bij te dragen in de voorziening van levensmiddelen van de West-Europese bevolking, liggen er nog vele andere complexen, verspreid over het Franse territoire, die na een, voor elk complex geëigende bewerking, uitstekende cultuurgrond zouden kunnen opleveren.

Zo vormen de valleien van de Somme en de zijrivieren ervan een reeks moerassige gebieden, waarvan de oppervlakte geraamd wordt op circa 30.000 ha².

De brede vallei van de Bar is een ongezond moeras, het kan een vruchtbare vallei zijn.

In een van de meanders van de Seine bij Quilleboeuf ligt het Marais de Vernier,

¹ M. Ferron: *Mise en valeur des Marais de Bordeaux* - Paris 1935.

² J. F. Gravier: *Mise en valeur de la France*.

groot 2200 ha. Zoals gebleken is uit de resultaten van de ontginning van een deel ervan, waarbij Nederlandse belangen in belangrijke mate zijn betrokken, kan dit veengebied ontgonnen worden tot een uitstekend agrarisch gebied. Merkwaardig is, dat in gesprekken met de inheemse boerenbevolking deze een 'digue des Hollandais' aanwijzen, waaruit ook hier weer de activiteit van de Nederlanders op waterbouwkundig en inpolderingsgebied in deze streken, in vroeger jaren, blijkt.

Tardy klaagt over het verwaarloosde 'Marais Poitevin' waarvan hij constateert, dat de werken voor de waterafvoer, de kanalen en de watergangen, een eeuw geleden aangelegd, vol zijn geslibd en volkomen onbruikbaar zijn geworden voor het doel waarvoor ze destijds zijn gegraven¹. Langs de kust tussen de Vendée en Charente Maritime liggen vele gorzen, slikken en kwelders, die direct ingepolderd kunnen worden. Lagen deze in Nederland, zo zegt Gravier, dan zouden deze 10.000 ha in de baai van Bourgneuf reeds lang bedekt zijn met grasland en zouden er talrijke boerderijen staan. In de vorige eeuw heeft men in dit gebied een goede 700 ha ingedijkt, maar sindsdien zijn de gronden weer aan hun lot overgelaten. In de Estuaire de la Vilaine vindt men het 10.000 ha. grote Marais de Redon. Wanneer de waterhuishouding hier oordeelkundig in de hand werd gehouden, dan zou dit een uitstekend poldergebied kunnen zijn².

Rond Nantes en Paimboeuf liggen de moerassen van la Grande Brière, le lac de Grand Lieu, la Vallée de l'Esdre waarvan de oppervlakte geraamd wordt, geschikt voor droogmaking en het in cultuur brengen, op 10.000 ha. Aan de zuidkust van de Vendée liggen duizenden ha waarvan Dumont zegt, dat het bedroevend is om te zien hoe een gebied, dat van nature zo rijk is, in zijn geheel evolueert naar een toestand van volkomen verwaarlozing en onderproductie.

Tegenover St.-Michel-en-Friaize in dat zelfde gebied liggen aanslibbingen van een breedte van 500 tot 700 m die klaarliggen om ingedijkt te worden. Door het aanleggen van een dijk zouden 7000 ha 'de riches limons' gewonnen kunnen worden. Een onderneming, die naar het oordeel van Dumont toch wel mogelijk moet zijn, 'ce n'est tout de même pas le Zuyderzée'.

In de jaarverslagen van het Plan-Monnet worden eveneens complexen genoemd, die door sanering in de agrarische productie kunnen worden betrokken³. Zoals: la région de Gannat in het stroomgebied van de Allier van 9000 ha. Een complex van moerassen van 5000 ha in de Charente in de omgeving van Cognac, Jarnac, Seconsac en andere gemeenten.

Een complex moerassen van 20.000 ha in de Charente Maritime. Een complex van 3000 ha in de vallei van de Hyèvre. Les marais de Dol, een complex van 10 000 ha in het dep. Ile-et-Vilaine. La plaine de Grésivandan in de vallei van de Isère boven en beneden Grenoble met een oppervlakte van 25.000 ha. Een complex van 5000 ha in het stroomgebied van de Adour. Complexen van in totaal 30.000 ha in de vallei van de Vistre, de z.g. région pilote du Bas-Rhône. Les marais de Donges van 4000 ha in de Loire-Inférieure. 5000 ha in de Loiret. 1500 ha in de vallei de la Voize in de Haute-Marne. 4000 ha in de vallei des Baux in de Bouches du Rhône. Langs de Gironde ligt het Marais du Médoc, langs de Garonne en de Dordogne les marais du Blayais complexen die te samen een oppervlakte beslaan van 52.000 ha. La région de Marsillargues in l'Hérault van 2.400 ha. In het dép. du Nord de zone maritime vanaf Gravelines tot aan de Belgische grens van 41.600 ha. In de Vendée de vallei van de Lay, de moerassen van Moricq en andere complexen groot 56.400 ha. In de Basse-plaine van de Aude kunnen 15.500 ha gesaneerd worden. En zo vervolgens.

¹ l'Académie d'agriculture de France: Comptes rendus 1945 - No. 10.

² l'Echo du Pays de Redon: 7 - 14 - 21 - 28 juillet, 4 - 11 août, 1 sept. 1951.

³ Etat des opérations du plan de modernisation et d'équipement à la fin de 1949 - Paris 1949. Etat des opérations du plan de modernisation et d'équipement à la fin de 1950 - Paris 1951.

Dit zijn complexen die door ontwatering geschikt te maken zijn voor een agrarische productie. Daarnaast zijn er nog verschillende waar dit doel bereikt kan worden door irrigatie. Zoals: la région d'Aix-en-Provence groot 7000 ha. La région de Vauvert van 5000 ha, la région d'Aigues-Mortes van 4890 ha en la région de Beaucaire van 2.400 ha alle gelegen in het dep. Le Gard. La région du Canal de Craponne in het gebied de la Crau groot 13.000 ha. Les coteaux de Gasconne, een gebied groot 200.000 ha gelegen tussen het plateau de Lannemazan, la Garonne en la forêt des Landes. En nog vele andere complexen.

Het grootste aantal van de hiervoor genoemde complexen moerassige gebieden zijn tot de staat van onproductiviteit vervallen door het niet onderhouden van de grote en kleine waterafvoerwegen.

Herhaalde malen en op zeer verschillende plaatsen klagen Franse agronomen over de zeer bedroevende staat van volkomen verwaarlozing van de meeste werken die in het verleden zijn aangelegd om de waterafvoer van grote agrarische gebieden te verzekeren. Noch de agrarische bevolking, noch de instanties belast met het toezicht op de naleving van de wettelijke bepalingen ten aanzien hiervan, hebben zich de laatste honderd jaar daarover bekommerd. In een rapport van een sous-commission van het Plan-Monnet¹ wordt medegedeeld dat er in Frankrijk 270.000 km niet-bevaarbare rivieren en stromen zijn. Een enquête ondernomen door de Génie Rural in 1941 bracht aan het licht, dat de toestand van al deze waterlopen was, wat genoemd wordt 'lamentable'. Sinds jaar en dag zijn ze niet uitgebaggerd en schoongemaakt. Talloze oude watermolens, die sinds onheuglijke tijden niet meer zijn gebruikt, zijn vervallen tot ruïnes en vormen evenveel belemmeringen voor de afvoer van het water. Heulen en dammen zijn ingestort, bomen zijn in de stromen gewaaid en de sloten dichtgegroeid met houtgewas. De nog aanwezige kunstwerken zijn overigens van te geringe capaciteit.

Dit alles is te wijten aan een volkomen verouderde wetgeving², aan de inertie van de waterschappen en de instituten belast met het toezicht op de naleving van voorschriften en reglementen, aan het gebrek aan middelen en aan het gebrek aan werkrachten.

Uit de enquête van de Génie Rural in 1941, bleek, dat alleen al door het in orde brengen en het verbeteren van het ontwateringssysteem een oppervlakte van 1.600.000 ha opnieuw in cultuur gebracht zou kunnen worden.

Dat wat gezegd is, t.a.v. de werken voor de ontwatering van de gronden, geldt eveneens voor de kunstwerken, door vorige generaties aangelegd, ten behoeve van de irrigatie van grote gebieden. Ook hier dezelfde verwaarlozing.

Tijdens en na de oorlog trachtte de overheid verbetering te brengen in het wanordelijk gebruik van de Franse cultuurgrond en gebieden voor de agrarische productie te recupereren.

De eerste poging hiertoe werd gedaan door het uitvaardigen van de wet van 27 juni 1941. Hierdoor werd voorzien in de mogelijkheid van het maken van studies voor, en het uitvoeren van, werken, die tot doel moesten hebben de Sologne weer in cultuur te brengen. Werken van algemeen belang zouden worden uitgevoerd op kosten van de gemeenschap, andere, minder belangrijke, zouden ten laste komen van collectiviteiten en van particulieren, daarbij gesteund door de staat.

Op 28 april 1945 volgde een ordonnantie, die hetzelfde beoogde voor de Landes de Gascogne.

¹ Premier rapport de la Commission de Modernisation et l'équipement rural – septembre 1946.

² Code Rural: art. 97 – art. 122; des cours d'eau non navigables et non flottables – J.O. 10 avril 1955.

Bij decreet van 5 juli 1946 werd in het algemeen de mogelijkheid opengesteld om tot de reconstructie van Franse agrarische gebieden te geraken; o.a. werden voorschriften gegeven betrekking hebbende op het instellen van regionale agrarische studie- en coördinatiecommissies.

Bij een arrêté van 25 okt. 1946 kwam de eerste regionale commissie tot stand, bedoeld voor la région du Bas-Rhône. Nadien werden regionale commissies ingesteld voor de sanering van de Limagne, la vallée du Rhône, les marais de l'Ouest, voor de Aisne, les Maures et l'Estérel, l'Isère en voor Corsica.

Voorlopig werd afgezien van het in het leven roepen van meerdere regionale commissies, om de resultaten die de bestaande zouden afwerpen, te beoordelen. Deze bleken niet bevredigend te zijn. Per arrêté van 7 sept. 1951 werd ingesteld een 'comité national de l'irrigation et d'assainissement' dat tot taak kreeg om meer eenheid en efficiëntie te brengen in de arbeid en werkzaamheden van de regionale commissies. Met name werd aan dit nationale comité opdracht gegeven om alle van nut zijnde betrekkingen aan te knopen met die internationale organisaties, die zich bezig houden met vraagstukken op het gebied van de waterhuishouding.

De oprichting van de 'comités agricoles régionaux' bleek in genen dele aan de verwachtingen, die men eraan had gesteld, te voldoen en bij decreet van 7 jan. 1952 werden zij opgeheven. Zij werden vervangen door de 'comités départementaux de production et d'équipement agricoles' en werd de oorspronkelijke opzet om een bepaald agrarisch gebied als één geheel te beschouwen, verlaten.

Tenslotte. Binnen het kader van het deuxième plan de modernisation et d'équipement, zoals dat door de Assemblée Nationale is aangenomen in haar vergadering van 25 mei 1955¹, zijn er een vijftal grote interdepartementale objecten opgenomen. Deze zullen door middel van irrigatie en ontwatering gesaneerd worden.

Deze objecten zijn:²

La région du Bas-Rhône en Languedoc. Het water uit de Rhône zal door middel van een systeem van irrigatiewerken 90.000 ha in de dep. Le Gard en l'Herault van water voorzien. Hiervan zullen 30.000 ha opnieuw in cultuur gebracht worden en een oppervl. van 60.000 ha wijngaarden zullen omgezet kunnen worden in poly-, culture.

Les coteaux de Gascogne. Door water afkomstig van barrages voor elektriciteitswerken in de Pyrenëen denkt men 200.000 ha beter van water te kunnen voorzien dan nu het geval is. Deze gronden zijn voor het grootste deel gelegen in het dep. du Gers. Men hoopt met name de gemiddelde opbrengsten van de mais te kunnen verdrievoudigen en een intensieve groenvoederverbouw mogelijk te maken, waardoor een aanmerkelijke verbetering verkregen kan worden van de productie van vlees – runderen, varkens en pluimvee –, en van melk. Daardoor hoopt men de verdere ontvolking van le Gers, dat in een eeuw tijd de helft van de bevolking heeft verloren, tegen te gaan.

Le Bassin de la Durance. Door de uitvoering van de barrage te Serre-Ponçon rekent men op een voldoende hoeveelheid water om 30.000 ha opnieuw in cultuur te brengen en 70.000 ha in ruimere mate van water te kunnen voorzien. Deze oppervlakten liggen benedenstrooms van de Durance in de dep. Vaucluse en Bouches-du-Rhône. Bovendien zullen door de barrage 25.000 ha beter kunnen worden geïrrigeerd, die nu uitsluitend hun water moeten betrekken uit de Verdon. Men hoopt hierdoor 10.000 ha wijngaarden te kunnen omzetten in bouw- en grasland en de productie op te voeren van vlees, melk en fruit.

Les Landes de Gascogne. Men denkt de productiviteit van dit gebied aanzienlijk

¹ J.O. Débats Parlementaires, No. 54. A.N. – 26 mai 1955.

² Rapport général des Commissions de la Production agricole et de l'équipement rural octobre 1953.

te kunnen opvoeren door het ontginnen en het in cultuur brengen van 50.000 ha, door het droogleggen van 35.000 ha moerassige gebieden en door het overbrengen van 5000 families (30.000 personen) naar deze gebieden.

Les régions marécageuses de l'Ouest. Men heeft hier het moerasgebied op het oog gelegen tussen de Loire en de Gironde. Met name le marais poitevin met een oppervlakte van 80.000 ha. Men wil echter beginnen met een complex hiervan van 15.000 ha droog te leggen, waarna deze speciaal bestemd zullen worden voor de aanleg van grasland en voor de teelts van groenten.

DE BEDRIJFSGROOTTE VAN HET FRANSE LANDBOUWBEDRIJF

Dat vele zich een verkeerd beeld vormen van de structuur van agrarisch Frankrijk, is te verklaren uit het feit, dat zij misleid worden door de structuur van Noord-Frankrijk. Men kan daarvan een indruk krijgen, die ongeveer overeenkomt met die van enkele Nederlandse studenten, die zich in juli 1951 naar Parijs begaven en naar aanleiding daarvan de volgende vraag stelden: '... Soissons gepasseerd zijnde, kwamen wij in een uitgestrekt gebied, waar wij grote velden met graan, aardappelen, suikerbieten en andere gewassen zagen. Het viel ons op, dat er geen enkele boerderij te zien was en dat er niemand op die uitgestrekte velden aan de arbeid was. Wel zagen wij grote stalen gebinten, hangars waar grote landbouwmachines waren ondergebracht. Wij nemen aan, 'zo schreven zij, 'dat deze gebieden niet het eigendom kunnen zijn van enkele personen, maar eerder in collectief beheer zijn. Is dit zo?'

Afgezien van het feit, dat het in collectief beheer zijn van de landerijen in Noord-Frankrijk, het laatste is wat overeen zou komen met het 'individualisme farouche des propriétaires', die dit gebied van 'les grandes plaines limoneuses de la France' onder hun beheer hebben, is het een feit, dat dit gedeelte van Frankrijk niemand op het denkbeeld kan brengen, dat het probleem van het kleinbedrijf een der grootste problemen is, waarmee de Franse agrarische economie te maken heeft.

Bij de landbouwtellingen van 1929 en 1942 zijn gegevens verzameld betreffende de oppervlakte van de Franse bedrijven. Een overzicht daarvan geeft tabel 12:

TABEL 12
OPPERVLAKTE VAN DE FRANSE BEDRIJVEN

		1929	1942 ¹
0-1	ha	1.014.731	219.631
1-5	ha	1.146.255	615.693
5-10	ha	717.621	503.587
10-20	ha	593.147	539.879
20-50	ha	380.373	380.784
50-100	ha	81.744	77.462
100-200	ha	23.473	19.510
200-500	ha	7.252	5.538
boven 500	ha	1.743	1.109

¹ In de enquête van 1942 zijn de gegevens van Corsica, Moselle, Bas-Rhin en Haut-Rhin niet inbegrepen.

Deze indeling is op basis van de totale bedrijfsgrootte. Van belang is de eigenlijke productiefactor 'la superficie cultivée', de oppervlakte cultuurgrond zelf. En niet 'la superficie non-cultivée', zoals maquis, garingues, landes, sansouïres, rotsen,

steenvelden e.d. Maar ook niet de oppervlakten bezet met hout, kurkeiken, terpen-tijnbomen, of die, begroeid met aromatische en geneeskrachtige kruiden, bamboe; de visvijvers e.d.

De enquête van 1929 is de laatste, die over de Franse agrarische structuur uit-voerige gegevens verschaft. Deze splitst de totale oppervlakte van iedere categorie in de oppervlakte cultuurgrond en in oppervlakten met een andere bestemming. (zie tabel 13).

TABEL 13

		in 1000 ha				
		tot. opp.	superf. cultivée	bossen enz.	sup. non-cultivée	diversen
0-1	ha	725	556	67	53	49
1-5	ha	3.796	3.052	324	308	113
5-10	ha	5.760	4.565	536	510	148
10-20	ha	9.460	7.407	899	936	218
20-50	ha	12.978	9.849	1.553	1.331	245
50-100	ha	6.127	4.241	1.037	731	119
100-200	ha	3.540	2.058	857	547	79
200-500	ha	2.327	1.024	841	401	61
boven 500	ha	1.493	298	727	407	61

Berekent men het percentage van het totaal aantal bedrijven voor iedere categorie, met daarnaast het gemiddelde aantal ha cultuurgrond, waarover ieder bedrijf van iedere categorie de beschikking heeft, dan krijgt men het volgende overzicht (zie tabel 14), waarbij dan de categorie van bedrijven kleiner dan 1 ha buiten beschouwing worden gelaten. Ter vergelijking worden daarnaast de corresponderende Nederlandse gegevens geplaatst.

TABEL 14

Frankrijk							Nederland		
gemiddelde grootte		1929			1942		1950		
		1	2	3	1	2	1	2	3
1-5	ha	1146	38,8 %	2,7 ha	616	28,7 %	102	42,5%	2,6 ha
5-10	ha	718	24,3 %	6,5 ha	504	24,5 %	64	27,0%	7,2 ha
10-20	ha	593	20,1 %	12,5 ha	540	25,0 %	49	20,0%	14,0 ha
20-50	ha	380	12,8 %	26,0 ha	381	17,7 %	24	10,0%	28,7 ha
50-100	ha	82	2,8 %	52,0 ha	77	3,6 %			
100-200	ha	23	0,8 %	90,0 ha	19,5	0,9 %			
200-500	ha	7,2	0,24%	141,0 ha	5,5	0,26%			
boven 500	ha	1,7	0,06%	169,0 ha	1,1	0,05%			
boven 50	ha	113,9	3,9 %	70,0 ha			2,1	0,1%	85,0 ha

1. aantal bedrijven in duizendtallen.
2. percentage van het totaal aantal bedrijven
3. gemiddeld aantal ha cultuurgrond per bedrijf.

Vergelijkt men de percentages uit de Franse enquête van 1929 voor de categorieën beneden de 50 ha met de daarmee corresponderende percentages voor de Nederlandse categorieën, dan blijkt dat beide reeksen van percentages niet ver uiteen lopen, en dat ook in Frankrijk het kleinbedrijf in sterke mate is vertegenwoordigd, en dat het in geen geval zo is, dat de indruk die van de structuur van de Franse landbouw verkregen wordt tussen Maubeuge en Orléans, de structuur zou zijn van de gehele landbouw.

Uit het gemiddelde aantal ha cultuurgrond, waarover ieder bedrijf van de verschillende categorieën beschikt, blijkt bovendien, dat dit gemiddelde aantal voor de Franse bedrijven, praktisch over de gehele linie kleiner is dan het Nederlandse gemiddelde.

Wel is het zo, dat het aantal Franse bedrijven boven de 50 ha, met een percentage van 3,9 vele malen groter is dan dat voor Nederland met 0,1%. Maar hierbij kan opgemerkt worden, dat de gem. opp. cultuurgrond, waarover de bedrijven van de groep van 100-200 ha beschikken niet groter is dan 90 ha; van de groep van 200-500 ha niet groter dan 141 ha en van de groep boven de 500 ha zelfs niet groter dan 169 ha.

Neemt men de Franse groepen boven de 50 ha bij elkaar, dan blijken deze over een gemiddeld aantal ha cultuurgrond te beschikken van 70 ha; voor de corresponderende Nederlandse groep is dat gemiddelde 15 ha groter, n.l. 85 ha.

Uit deze gegevens blijkt dus wel, dat de structuur van de Franse landbouw, voor wat betreft de distributie van de bedrijven naar de oppervlakte cultuurgrond zeker niet gunstiger is dan die van Nederland. Het kleine boerenvraagstuk, met al zijn problemen van agrarisch technische, van bedrijfseconomische en van economisch-sociografische aard is in Frankrijk zeker niet van geringere omvang, dan dat vraagstuk is voor Nederland.

Nogmaals dient opgemerkt te worden, dat de grootte van de bedrijven naar de totale oppervlakte een zeer beperkt inzicht verschaft in de agrarisch-economische betekenis van die bedrijven.

Bij de enquête van 1929 werden b.v. in het dep. Aude 261 bedrijven genoteerd groter dan 500 ha, die te samen een opp. beslaan van 57.719 ha, maar die gezamenlijk slechts over een opp. cultuurgrond beschikken van 2.535 ha d.i. gemiddeld dus over nog geen 10 ha. per bedrijf. Deze bedrijven beschikken gezamenlijk over 38.843 ha 'superficie non-cultivée', over rotsen, steenvelden en soortgelijke oppervlakten, die een andere dan agrarische waarde vertegenwoordigen.

Tijdens diezelfde enquête werden in de Charente 2 bedrijven geregistreerd met een tot. opp. van 2.097 ha. Zij beschikken te samen over 10 ha 'superficie cultivée'.

Deze bedrijven kunnen bezwaarlijk vergeleken worden, met b.v. de 15 geregistreerde bedrijven boven de 500 ha in Seine-et-Marne, die gezamenlijk een opp. van 15.726 ha beslaan, maar die te samen in een van de beste gebieden van Frankrijk 4.710 ha. in cultuur hebben, dus gemiddeld meer dan 300 ha.; of de 13 bedrijven in de Oise met een tot. opp. van 8.689 ha waarvan 6.193 ha. cultuurgrond, per bedrijf gemiddeld meer dan 470 ha.

Een ander type van bedrijven zijn weer de 37 weidebedrijven in het dep. Nièvre met in totaal 27.318 ha waarvan 5716 ha behoren tot de 'superficie cultivée', d.i. gemiddeld meer dan 150 ha voor ieder..

De 24 bedrijven groter dan 500 ha in de Landes zijn weer van een andere betekenis. Van de tot. opp. van 28.382 ha zijn 22.817 ha bezet met zeedennen, dus bestemd voor het winnen van hout en terpentijn. Slechts 643 ha zijn bestemd voor de uitoefening van de landbouw. En zo vervolgens.

De grote, middelgrote en kleine bedrijven komen in geheel Frankrijk naast elkaar voor. In zeer vele van de Franse communes vindt men nog de vroegere kasteel of kloosterboerderij terug. Het zijn gewoonlijk de grootste en de beste wat de kwaliteit van de gronden betreft, de grootte en de ligging van de percelen,

wat de watervoorziening aangaat enz. Daarom heen worden de kleinere bedrijven aangetroffen.

Dit neemt niet weg, dat in bepaalde gebieden, bepaalde typen van bedrijven overheersen. Zo nemen in de vier departementen rond Parijs, Oise, Aisne, Seine-et-Oise en Seine-et-Marne, op de beste landbouwgronden van Frankrijk, de bedrijven die groter zijn dan 100 ha een dominerende plaats in; 40 tot 60% van de totale oppervlakte wordt door deze bedrijven ingenomen.

Dit gebied vormt een kern. Daaromheen liggen in een brede strook een groot aantal departementen, waar weliswaar de bedrijven van het grootste type veel minder in aantal zijn, maar waar toch nog de bedrijven van 50 tot 100 ha domineren. Op te merken valt hierbij, dat praktisch de tot. opp. van deze bedrijven behoort tot de 'superficie cultivée', woeste gronden of bossen hebben zij praktisch niet.

In het overige gebied ten Noorden van de Loire overheerst het klein bedrijf in de dicht bevolkte departementen van Frans-Vlaanderen, de departementen van Bretagne en het dep. Manche van Normandië. Het zijn gebieden met een intensieve land- en tuinbouw.

Ten Zuiden van de Loire overheerst over bijna het gehele gebied, het kleinbedrijf, d.w.z. de bedrijven kleiner dan 20 ha. In enkele departementen van het Massif Central, maar vooral in het Noorden van de Franse Alpen is zelfs het percentage van de bedrijfses beneden de 10 ha veruit het grootst. Voor wat de wijnbouwgebieden betreft, is er een opmerkelijk verschil in bedrijfsgrootte. In dat van de Bordeaux-wijnen overheerst het type van minder dan 10 ha. In dat van de Bourgognewijnen dat van 10-20 ha.

Het zijn gebieden, waar bijzondere aandacht besteed wordt aan de kwaliteit, aan het produceren van 'les vins à appellation d'origine contrôlée'.

Ook in het gebied van de Champagne vindt men een groot aantal kleine 'viticulteurs', die – een enkele uitzondering daargelaten – van hun druiven niet zelf champagne maken, maar hun oogst verkopen aan de grote champagneindustrie van Reims, Epernay e.a. plaatsen in dit gebied.

In het Z.O. van Frankrijk vindt men de grote wijngebieden van de Provence en de Languedoc, de gebieden van de massale productie van de 'vin ordinaire'. Hier vindt men vele wijngaarden met een opp. groter dan 50 ha zelfs groter dan 100 ha.

In dit deel van Frankrijk ligt ook de Camargue met zijn uitgestrekte, extensieve stierenfokkerijen en zijn nieuwe rijstbedrijven. De grote investeringen die hiervoor nodig zijn, maken dat in dit gebied praktisch alleen het grotere bedrijf mogelijkheden tot ontplooiing heeft.

In het algemeen kan gezegd worden, dat de bedrijven die groter zijn dan 50 ha gevonden worden in het gebied ten Noorden van de Loire, met uitzondering van Frans Vlaanderen, Bretagne en enkele andere departementen. En dat in het gebied ten Zuiden van die rivier het kleinbedrijf domineert, met uitzondering van de Provence, Languedoc, Camargue en de Landes de Gascogne. Of, op de beste landbouwgronden van Noord-West Frankrijk het grootbedrijf, op de gronden van mindere kwaliteit van Midden- en Zuid-Frankrijk het kleinbedrijf.

DE CONCENTRATIE VAN FRANSE LANDBOUWBEDRIJVEN

De exode rural met als gevolg daarvan het verlaten van boerderijen en het laten liggen van de grond, schept voor de overblijvende bedrijven de mogelijkheid om het areaal cultuurgrond uit te breiden. In sommige gebieden is daarvan gebruik gemaakt, o.m. op de vlakten en plateaus van het Bassin Parisien. De opkomst en de uitbreiding van de suikerbietenteelt heeft hier de concentratie tot grote akkerbouwbedrijven gestimuleerd. De grotere kapitaalkrachtige bedrijven gingen hier over tot de op-

richting van kleine distilleerderijen of suikerfabriekjes op het eigen bedrijf. Hierin werd de eigen oogst aan suikerbieten verwerkt, maar ook die van de omliggende kleinere bedrijven. Ook in deze gebieden kreeg men te doen met de exode rural. Reeds vóór de crisis van de dertiger jaren werden wekelijks tientallen bedrijven in pacht of te koop aangeboden. Het waren gewoonlijk boerderijen van oudere boeren die het bedrijf niet langer aankonden en waarvan de kinderen of het kind naar de stad waren vertrokken of waar helemaal geen opvolger voor het bedrijf aanwezig was. Dit waren dan voor de grotere bedrijven, die grondstoffen moesten hebben voor hun agrarische industrie, aantrekkelijke gelegenheden om het bedrijf uit te breiden. Tijdens de crisisjaren zijn talloze kleinere boeren gedwongen geworden om het bedrijf in eigendom van de hand te doen of de pacht niet te hernieuwen. De grond van de kleinere bedrijven en dikwijls ook de gebouwen werden bij het grote bedrijf gevoegd. De boerengezinnen trokken weg of kwamen in dienstverband bij de eigenaar of pachter van het grootbedrijf.

Ook door huwelijken van enigste kinderen kwamen en komen veelvuldige samenvoegingen van bedrijven tot stand.

Dat de concentratie van bedrijven in een vrij vlug tempo kan plaats vinden, moge met een enkel voorbeeld worden geïllustreerd.

In een dorp in de Oise waren in 1886 nog 97 boerderijen. In 1936 nog 33. In een gemeente in de Aisne werden 50 jaar geleden 25 boerderijen geteld, waarvan de grootste 175 ha. Nu zijn er nog 15, waarvan 1 van 350 ha, 1 van 250 ha, 1 van 100 ha en 12 kleinere van 10-25 ha. In een ander dorp van het dep. waren een eeuw geleden 15 boerderijen. Nu nog 3 van resp. 475 ha, 300 ha en 17 ha. In nog een ander dorp van hetzelfde dep. werden in 1910 nog 20 bedrijven geteld, in 1925 nog 12; 7 in 1931, 2 in 1943, 1 in 1945.

In de departementen Orne, Calvados, Ile-et-Vilaine en Mayenne is de concentratie van de bedrijven weer op een andere wijze tot stand gekomen. De vetweiders in deze en andere gebieden, ook slagers en veekooplieden, die goede zaken hebben gedaan, maar ook naamloze vennootschappen hebben groepen van boerderijen opgekocht; de heggen en hagen zijn gerooid, de wallen geslecht en het gehele complex is in grasland gelegd waarop de vetweiderij wordt uitgeoefend. Enkele van de pachters zijn gehandhaafd als bewakers van het vee.

In de grote wijnbouwgebieden van Z.O. Frankrijk vond men in de loop van de vorige eeuw slechts enkele matig grote wijnbouwbedrijven met daarnaast vele kleine. Door de exode rural kregen de grotere bedrijven de gelegenheid zich uit te breiden. Naast deze wijngaardeniers van oudsher, is een nieuwe stand opgekomen 'le bourgeoisie du vin', wijnhandelaren die hun opkomst te danken hadden aan de opkomende en de zich uitbreidende handel in de vin ordinaire. Na het desastreuze optreden van de phylloxera zijn de wijngaarden op de terrassen tegen de berghellingen in dit gebied verdwenen en is de wijnbouw verplaatst naar de vlakten van de Aude, l'Hérault, les Pyrénées-Orientales en de Vaucluse. De, wat men zou kunnen noemen, wijnboeren slagen erin door middel van op kwantiteit geselecteerde cépages, door het overvloedig gebruik maken van kunstmest, fungiciden en insecticiden en door de moderne gemotoriseerde techniek en hun coöperative caves enorme hoeveelheden van die vin ordinaire te produceren, waarvoor geen afzet in binnen- of buitenland te vinden is.

Het is dit product van een der voornaamste categorieën van het Franse grootbedrijf, dat met de bietenalcohol die geproduceerd wordt op de grootbedrijven van Noord-Frankrijk, een der ernstigste agrarische problemen vormt voor Frankrijk, dat de gemeenschap jaarlijks miljarden francs kost.

Het is tevens deze alcohol, met die welke geproduceerd wordt door de 'bouilleurs du cru', die de oorzaak is van het ontstellende sociale probleem van het alcoholisme in Frankrijk.

Het verschijnsel van de samenvoeging van bedrijven wordt door velen met bezorgdheid gadeslagen. De Franse wetgever tracht het door middel van verschillende bepalingen te voorkomen.

Bij een ordonnantie van 17 okt. 1945 werd een op deze materie betrekking hebbend artikel – 45 bis – in het Statut du fermage et du métayage opgenomen. Het bepaalde, dat binnen twee jaar na datum van afkondiging, alle bedrijven, die na 1 sept. 1939 bij andere waren gevoegd, maar ook die welke in vetweiderij waren omgelegd en tengevolge waarvan gebruikers, pachters of métayers verplicht waren hun bedrijf te verlaten, aangeboden moesten worden in pacht of métayage, ofwel moesten worden ingebracht in een coöperatief beheerde landbouwonderneming.

Bij de wet van 15 juni 1949 werd dit artikel vervangen door een ander. Nu werd bepaald, dat alle bedrijven die na 1 sept. 1939 bij andere waren gevoegd, en tengevolge waarvan boerenfamilies als eigenaar-gebruiker, pachter of métayer, vrijwillig of gedwongen, hun bedrijf hebben moeten verlaten, opnieuw ter beschikking moeten worden gesteld, maar nu alleen als familiebedrijf. De mogelijkheid tot het inbrengen in een coöperatieve landbouwonderneming werd geschrapt.

Bovendien waren er enkele beperkende bepalingen aan toegevoegd. Zo dienden de prefecten van de departementen vóór een bepaalde datum vast te stellen, voor hun departement, wat de maximum toelaatbare totale oppervlakte van samengevoegde bedrijven mocht zijn, vooraleer aan de bepaling van de wet behoefde te worden voldaan. Dat de prefecten niet met enthousiasme aan de uitvoering hebben meegewerkt, zou kunnen worden afgeleid uit het feit, dat per 12 jan. 1950 er nog maar 21 departementen waren waarvoor die toelaatbare oppervlakte was vastgesteld. De termijn werd bij beschikking van die datum met 7 maanden verlengd, waarna voor nog een aantal, maar nog niet alle, de toelaatbare maximum oppervlakte is vastgesteld.

Bovendien konden de eigenaars een keuze doen uit de samengevoegde bedrijven van het bedrijf dat zij zelf wensten te blijven exploiteren en kregen zij bovendien het recht om op het bedrijf dat afgestaan moest worden een van hun directe nakomelingen te installeren of het daarvoor gedurende een vastgestelde termijn te reserveren.

Bij de codificatie van het agrarisch recht zijn deze bepalingen niet meer in de Code Rural opgenomen.

Wel bevat de Code Rural nog enkele andere bepalingen die tot doel hebben, de cumulatie van bedrijven te voorkomen.

De artikelen 790 t/m 801 C.R. behandelen het recht van voorkeur van de pachter bij verkoop van het bedrijf. Om gebruik te kunnen maken van dit recht moet de pachter aan enkele voorwaarden voldoen. Een van die voorwaarden is, dat hij niet reeds eigenaar is van andere landbouwgronden waarvan de totale opp. niet groter is dan het maximum dat ten aanzien hiervan voor het departement door de prefect is vastgesteld. Hij kan weer wel gebruik maken van zijn recht om bij voorkeur de pachtboerderij te kopen wanneer hij daarop een meerderjarige zoon of dochter wil installeren op voorwaarde dat deze zoon of dochter persoonlijk het goed zal gaan bewonen en gaan exploiteren.

Verder worden in de art. 837 t/m 846 C.R. het recht van verlenging van de pacht-overeenkomst en het recht van reprise omschreven. Ten aanzien van dit laatste recht schrijft art. 845 C.R. voor, dat een eigenaar van een verpachte boerderij, deze boerderij in eigen beheer kan terugnemen, tenzij hij reeds eigenaar is van een bedrijf dat hij zelf exploiteert, of een bedrijf in eigen beheer heeft. Hij heeft het recht weer wel ten gunste van zijn meerderjarige kinderen.

Deze bepalingen van het Franse pachtrecht voorkomen niet dat er cumulatie van bedrijven en van gronden blijft plaats vinden. In vele gevallen zijn er bij verkoop of bij verpachting geen gegadigden te vinden, hetgeen tot noodzakelijk gevolg heeft, dat ofwel de boerderij of de grond geen gebruiker vindt of dat er van geen zijde bezwaren tegen de samenvoeging wordt ingebracht.

DE VERKAVELING VAN DE FRANSE CULTUURGROND

De mate waarin de Franse cultuurgrond is verkaveld, zou het best omschreven zijn door de Sultan van Marokko, die tijdens een reis door het Zuid-Franse landschap de opmerking maakte: 'la France est un jardin'. Hierdoor zou niet alleen bewondering tot uiting gebracht zijn voor het landschap, maar ook verwondering over de verkaveling die de Franse grondgebruiker aan zijn gronden heeft gegeven. Het is een feit, dat teveel percelen landbouwgrond niet groter zijn dan een tuin. Onder de Franse agronomen bestaat geen verschil van mening over het feit, dat Frankrijk is 'le pays des petites parcelles'. Ondanks dat er in Frankrijk belangrijke landbouwgebieden zijn waar geboerd wordt op grote percelen, blijft het waar, dat Frankrijk niet alleen een land is van kleine percelen, maar zelfs van uitermate kleine percelen.

Men kent in Frankrijk het begrip 'morcellement de la propriété rurale', waarmee bedoeld wordt de verdeling van de grond over een aantal eigenaren. Neemt de morcellement een uitgesproken karakter aan, dan is de grond verdeeld over een groot aantal eigenaren en overheerst dus het kleingrondbezit.

Daarnaast kent men het begrip 'parcellement' waarmee bedoeld wordt de verdeling van de grond naar het gebruik. Neemt de 'parcellement' een uitgesproken karakter aan, dan betekent dit, dat de grond die tot de bedrijven behoort, sterk verdeeld ligt, dat de percelen klein zijn van oppervlakte, onregelmatig van vorm, meer of minder verwijderd van de bedrijfsgebouwen en veelal verspreid tussen percelen van andere grondgebruikers, zo, dat zij geen rechtstreekse uitweg hebben naar de landweg.

Wanneer in een agrarisch gebied de 'morcellement' een uitgesproken karakter heeft, wanneer dus het kleingrondbezit overheerst, dan behoeft dit niet noodzakelijkerwijze agrarisch-technische inconveniënten mee te brengen. Bij een overdreven 'parcellement' is dat wel het geval. De 'morcellement' behoeft niet gepaard te gaan met een 'parcellement'. Maar het voorkomen van grotere en grote bedrijven sluit niet automatisch een versnippering van het gebruik van de cultuurgrond uit. Integendeel, in Frankrijk lijden zeer veel van deze soort van bedrijven, en soms in zeer ernstige mate, aan het euvel van de 'parcellement'.

In grote delen van Frankrijk gaat evenwel een overdreven 'morcellement' gepaard aan een overdreven 'parcellement'. Deze combinatie vormt een der ernstigste obstakels voor de intensivering van de landbouw dus voor de opvoering van de agrarische productie en voor een rationele bedrijfsvoering, dus voor de verlaging van de kostprijs.

Algemene en systematische gegevens, die een inzicht kunnen geven in de mate van versnippering van de Franse cultuurgrond schijnen er niet te bestaan.

Om in deze materie een inzicht te verkrijgen, moet gebruik gemaakt worden van de gegevens van het kadaster, dus van gegevens die betrekking hebben op de eigendom van de grond en niet op het gebruik ervan.

Nu is het evenwel zo, dat volgens de enquête van 1929 meer dan 74% van de landbouwbedrijven geëxploiteerd worden door de eigenaars zelf, d.w.z. een oppervlakte van 27,5 miljoen ha, d.i. ongeveer 60% van de totale oppervlakte. En in de gebieden waar de pacht overheerst, bestaat de oppervlakte cultuurgrond die tot het pachtbedrijf behoort, meestal uit een aantal losse kadastrale percelen, die gepacht worden van een groot aantal eigenaars. Voor deze pachtbedrijven geeft de kadastrale verkaveling eveneens een voldoende inzicht in 'le parcellement de la terre cultivée'. Bij benadering geeft dus de kadastrale indeling van de grond een inzicht in de mate van versnippering van het gebruik van de Franse cultuurgrond.

Volgens de kadasters, zoals die samengesteld zijn in de jaren tussen 1810 en 1850 was de oppervlakte van 87 departementen, van totaal 53 miljoen ha, verdeeld over 126 miljoen percelen. In die periode was dus de gemiddelde oppervlakte van het kadastrale perceel 42 aren. Uit de gegevens van de enquête die in 1891 is gehouden om na te gaan in hoeverre de kadastrale gegevens nog met de werkelijkheid overeenstemden, is af te leiden dat toen dezelfde oppervlakte van 53 miljoen ha verdeeld was over 151 miljoen percelen. De gemiddelde grootte van het kadastrale perceel was toen dus teruggelopen tot 35 aren.

Sindsdien hebben dergelijke enquêtes niet meer plaats gehad. Wel weet men, dat tussen de jaren 1931 en 1948 gedeeltelijke revisies van het kadaster hebben plaats gehad van de oppervlakte van 18.515 gemeenten. Hieruit is gebleken dat er 36 miljoen percelen waren, met een gezamenlijke kadastrale oppervlakte van 22 miljoen ha: waaruit men een gemiddelde oppervlakte van 60 aren per perceel resulteert.

Een juister inzicht in de practische versnippering van de oppervlakte cultuurgrond geeft het begrip 'ilot de propriété'. Hieronder wordt verstaan het geheel van aan elkaar grenzende kadastrale percelen, die aan een eigenaar toebehooren. In het algemeen mag worden aangenomen, dat zo'n 'ilot de propriété' in zijn geheel door de eigenaar-grondgebruiker zal worden beboerd of dat een eigenaar zo'n ilot in zijn geheel aan een pachter verpacht.

De enquête van 1891 geeft aan, dat er toen 62 miljoen van deze 'ilots de propriété' waren, die dan een gemiddelde oppervlakte hadden van 85 aren. Een gemiddelde oppervlakte die overigens voor de verschillende geografische gebieden sterk uiteen liep¹.

Zo is b.v. de gem. opp. van deze 'ilots' in een twintigtal departementen in het Noorden en Oosten van Frankrijk en die welke behoren tot de Région Parisienne rond de 60 aren. En dit is dus nog in het gebied waar het grootbedrijf een zeer belangrijke plaats inneemt. In het Westen, in 'les pays de bocages', is de gem. opp. van een 'ilot de propriété' in de buurt van 1,5 ha; dikwijls bereiken ze zelfs een oppervlakte van 4-5 ha. Hier schijnt dus de toestand aanmerkelijk gunstiger, ware het niet, dat in dit gebied zo'n 'ilot' toch weer bestaat uit een aantal percelen, die ieder voor zich weer omgeven zijn door een haag, een houtwal of anderszins, waardoor dus niet het 'ilot', maar ieder perceel afzonderlijk een perceel bouwland of weiland oplevert.

In het gebied van de Languedoc en La Provence hebben de 'ilots' een oppervlakte die kleiner is dan 1 ha.

In de overige departementen is de gem. opp. van de 'ilots' rond 1 ha maar met grote variaties. In la Meuse b.v. is die gem. opp. niet meer dan 20 aren; in Le Puy-de-Dôme schommelt zij rond de 36 aren, in La Charente rond 35 aren, in La Haute-Loire rond de 40 aren, in Loire-Inférieure rond 45 aren, in Seine-et-Marne rond 65 aren, in La Drôme rond 80 aren, in Le Gers rond 160 aren, in Les Landes rond 17,5 ha.

¹ Jean-Marie Schmerber: La réorganisation foncière en France, Le Remembrement rural - Cahors 1949.

Roche: Bulletin de la Société Française d'Economie rurale; No 4 octobre 1951. Les Aspects essentiels du Remembrement rural en France.

Al geven de gemiddelde oppervlakten van de 'îlots de propriété' ten aanzien van de gem. opp. der percelen cultuurgrond een juister inzicht, het geeft toch nog geen juist inzicht in de werkelijke toestand.

In het algemeen is het zo, dat de kadastrale percelen van bos, landes, woeste gronden en soortgelijke, per eenheid de grootste oppervlakte innemen, waardoor uiteraard de gem. opp. per perceel bouwland in ongunstige zin wordt beïnvloed. De versnippering in bepaalde gebieden kan dan ook zeer ver gaan.

In Savoie ligt een bedrijf van 10.50 ha. Deze oppervlakte bestaat uit 275 percelen. Op het bedrijf werd in een bepaald jaar 1,12 ha granen en hakvruchten verbouwd, verspreid over 50 percelen; 7.40 ha weiland en hooiland was verdeeld over 193 percelen; 20 aren wijngaard over 30 percelen en 1,72 ha bos over 2 percelen. De gem. opp. per perceel van dit bedrijf was dus niet groter dan 3 are 80.

In een gemeente in Le Loiret beslaan 58000 percelen cultuurgrond een gezamenlijke oppervlakte van 2.779 ha, d.w.z. een gem. opp. per perceel van 4 are 55. Vele van de percelen zijn kleiner dan 1 are. In een gemeente van Le Loir-et-Cher liggen 878 ha verdeeld over 5.055 percelen. Het aantal kadastrale percelen correspondeert hier vrijwel met de percelen cultuurgrond. De gem. opp. van ieder perceel is hier circa 17 aren.

In een dorp in La Meuse liggen grote oppervlakten cultuurgrond en friche. Iemand heeft hier met eindeloos geduld een complex van deze gronden bijeengekocht tot een complex van 21 ha 15.02. Daarvoor moest hij terecht bij 139 eigenaars en moesten evenveel koopcontracten de notaris passeren¹. Oorspronkelijk was het bouwland en moesten de perceeltjes van 4 A 10, 7 A 50, 0 A 80, 7 A 15, 3 A 10 enz. bewerkt worden door boeren woonachtig in twee dorpen, drie en vier km van de grond verwijderd.

Het is een soort argileuze grond, die het Bedrijfslaboratorium voor grondonderzoek omschreef als te zijn goede zwaardere riviergrond, en alle perceeltjes moesten gespit worden. Zo'n conglomeraat van akkertjes heeft vele moeilijkheden van velerlei aard opgeleverd bij de bewerking en het oogsten, alleen al vanwege het probleem van de servituten.

Het overgrote deel van de Franse landbouwbedrijven lijden aan dit euvel, wat Roche noemt 'le parcellement excessif'. In het rapport, dat de 'ministre, secrétaire d'état à l'agriculture' met het ontwerp van wet op de ruilverkaveling in 1941 zond aan le Maréchal de France, Chef de l'Etat, wordt gezegd: 'Le parcellement atteint parfois un tel degré, que l'on peut dire que la propriété rurale est véritablement pulvérisée'².

Bij de landbouwenquête van 1929 is een onderzoek ingesteld in hoeverre de versnippering van de Franse cultuurgrond als uitgesproken schadelijk moest worden genoemd. Op grond van de uitkomsten van dit onderzoek wordt de conclusie getrokken dat van de 33 miljoen ha cultuurgrond ten naaste bij een derde - 9.721.018 ha - dermate versnipperd is, dat van een rationele bedrijfsvoering geen sprake kan zijn. Meer dan de helft van de totale oppervlakte bouwland valt daaronder. In het Premier rapport de la Commission de modernisation et l'Équipement rural wordt - in 1946 - opgemerkt, dat er alle reden is om aan te nemen, dat deze opgave aan de geringe kant is en dat in ieder geval in 1929 de eisen die men aan afmetingen en vorm van de percelen cultuurgrond stelde van geheel andere aard zijn geweest, dan die welke nu daaraan gesteld moeten worden, in verband met de motorisering en mechanisering van de landbouw.

¹ Gegevens uit een koopcontract opgemaakt in 1937 te Gondrecourt-le-Chateau.

² Recueil des Textes législatifs et réglementaires concernant la réorganisation de la propriété foncière et le remembrement.

In een rapport dat ten aanzien van deze aangelegenheid is opgesteld voor het deuxième plan de modernisation et d'équipement wordt – in 1953 – de oppervlakte die nog voor ruilverkaveling in aanmerking komt begroot op 14 miljoen ha, dat is van het ruim 33 miljoen ha grote 'territoire cultivé' ongeveer 42%¹.

Vergelijkt men deze cijfers met die van Nederland, dan blijkt dat in 1952 in Nederland volgens de Cultuurtechn. Dienst 465.000 ha d.i. 19,9% van de totale opp. cultuurgrond zeer urgent voor ruilverkaveling in aanmerking kwam, 525.400 ha urgent en 476.000 ha minder urgent, resp. 22,5 en 20,4%². Dat wil dus zeggen dat in Nederland in 1952 62,8% van de cultuurgrond nog aan een irrationele verkaveling leed, in ernstige of minder ernstige mate.

Op basis van deze percentages zou de conclusie getrokken moeten worden dat de toestand op het gebied van de verkaveling van de cultuurgrond in Nederland aanmerkelijk ongunstiger is dan in Frankrijk. Dit is niet het geval. Het blijkt uit de gemiddelde bedrijfsgrootte van de boerderijen in de verschillende categorieën en de daarbij corresponderende kavelgrootte; die zijn als volgt (zie tabel 15)².

TABEL 15

	gem. be- drijfsgrootte	gem. kavel- grootte
1-5 ha	2,57 ha	0,98 ha
5-10 ha	7,26 ha	1,54 ha
10-20 ha	14,01 ha	2,72 ha
20-50 ha	28,73 ha	6,30 ha
50 ha en meer	85,26 ha	17,51 ha
totaal	9,52 ha	2,43 ha

Vergelijkt men deze gegevens met die van Frankrijk, dan blijkt dat de Nederlandse gemiddelde kavelgrootten zeer veel gunstiger liggen dan de Franse.

En wat het Nederlandse percentage betreft van 62 dient dit veeleer gerefereerd te worden aan de conclusie van de samenstellers van het premier rapport de la commission de modernisation et d'équipement die in 1946 hun oordeel over de omvang van de versnippering van de cultuurgrond in Frankrijk samenvatten als volgt: 'le territoire français, tout entier, souffre du parcellement', een mening waarover geen verschil van opvatting wordt gevonden.

Er zijn verschillende oorzaken die de versnippering van de Franse cultuurgrond in de hand gewerkt hebben. In de periode toen de Franse landelijke bevolking zich nog uitbreidde, waren er uit de aard der zaak vele gegadigden voor landbouwgrond. De spaarzaamheid, die de Franse boer eigen is, bracht mee, dat hij toen nog zijn spaarpenningen bij voorkeur belegde in vaste goederen, bij voorkeur in grond. Had hij een bedrag groot genoeg bijeen, dan werd dat zo spoedig mogelijk in grond vastgelegd, en kocht hij een stukje waar hij dat krijgen kon. Kleine grondeigenaars trachtten grote te worden. Pachters en métayers probeerden niet alleen eigenaar te worden van het bedrijf, maar ook om naast dat bedrijf percelen in eigendom te krijgen. Vele landarbeiders streefden ernaar boer te worden.

Door de daardoor ontstane grote vraag naar grond en in verband met de betrekke-

¹ Rapport général des commissions de la production agricole et de l'équipement rural – octobre 1953.

² Landbouwcijfers 1954 – L.E.J.

lijk geringe bedragen aan spaarpenningen, die telkens weer zo vlug mogelijk in grond werden belegd, was het bij verkoop van gronden voor de verkoper niet alleen voordeliger om 'én detail' te veilen, maar meestentijds was hij wel verplicht, daartoe over te gaan, omdat er voor de grotere percelen geen gegadigden waren.

Door het groter aantal huwelijken, het groter aantal boedelscheidingen, werd de versnippering in de hand gewerkt. In dien tijd waren vooral ook giften aan verschillende soorten van instellingen oorzaak van versnippering van de cultuurgrond.

Bij de huwelijken en boedelscheidingen is er in Frankrijk nog een kwestie van technische aard die de versnippering zeer sterk in de hand werkt. Voor dat het gebruik van kunstmest ingang vond en nu nog, waar het gebruik van kunstmest nog geen gemeen goed is geworden, was en is de teelt van verschillende producten alleen maar mogelijk op gronden, die zich van nature voor die teelt lenen. Men heeft tarwegronden, bietengronden, aardappelgronden, lucernegronden enz. Niet alleen de natuurlijke vruchtbaarheid speelt daarbij een rol, maar beschikt men niet over voldoende landbouwwerktuigen, dan is het, zoal niet onmogelijk, dan toch wel zeer moeilijk, om gronden met een bepaalde structuur zo te bewerken, dat dat voldoende is voor b.v. de teelt van bieten of aardappelen. Daarbij komt dat sommige complexen overlast van water hebben, andere komen weer water te kort; sommige percelen zijn door hun ligging op hellingen naar het Noorden of het Zuiden meer of minder gevoelig voor nachtvorsten. Het ene deel van een gebied blijkt in de practijk meer last van hagelschade te hebben dan een ander deel.

Gezien nu de zeer grote verscheidenheid in aard en kwaliteit van de gronden, dikwijls variërend over kleinere afstanden en arealen, is, maar was, er vooral een streven om bij elk bedrijf gronden te hebben van verschillende aard, hoedanigheid en ligging, zodanig dat met zo weinig mogelijk risico, alle gewassen die op het bedrijf thuis behoren, kunnen worden verbouwd.

Met de delingen door huwelijken en boedelscheidingen, de giften en de verkopen en detail heeft deze oorzaak van agrarisch-technische aard mede tot gevolg dat de versnippering en de spreiding van de percelen over de vier windstreken rond de dorpen en gehuchten verre van rationeel is.

Dan is er nog een oorzaak van psychologische aard. Het schijnt dat menige Franse boer er een bepaalde afkeer van heeft om te werken op percelen waar hij de werkzaamheden niet kan overzien. Het mishaaft hem, hij vindt het vervelend, hij wanhoopt er aan met het begonnen werk klaar te komen. Hij geeft de voorkeur aan een klein perceel waar hij de voortgang van het werk kan overzien. Verschillende enquêtes in verschillende gebieden wijzen uit, dat in het algemeen de gemiddelde grootte van de percelen correspondeert met wat op een halve dag geploegd kan worden met een span ossen, of met wat een man op een dag kan maaien met de zeis, de zicht of de sikkkel.

Op de niet gemechaniseerde bedrijven brengt dit in de practijk nu nog mee, dat een groter perceel in meerdere kleinere wordt gesplitst, om dan verschillende gewassen te verbouwen.

Waar het werk met mankracht of dierlijke trekkracht geschiedt, wordt aan de vorm van een perceel niet veel aandacht geschonken en is bij verdere verkaveling eerder bijzaak.

Dat de versnippering van de cultuurgrond vele en ernstige bezwaren met zich brengt is een te bekend en erkend feit om daar uitvoerig op in te gaan. Ook in Frankrijk brengt 'le parcellement' grote tijdverliezen mee voor de bewerkers van de grond. Alleen is het tijdverlies in de heuvel- en bergachtige gebieden nog groter dan in vlakke landen. Het spreekt duidelijker wanneer men enkele kilometers van het dorp de boeren bezig ziet, tegen de helling, met ossenspannen, de miniatuur perceeltjes

te ploegen, waarbij de boerin de ossen leidt en de boer de ploegstaart houdt, of wanneer men die boeren bezig ziet de kleine vrachten stalmest te transporteren of wanneer de kleine oogst van zulke perceeltjes naar de boerderij worden gebracht. Zeker geldt voor hen, wat iemand in het algemeen in de boer ziet: 'un entrepreneur involontaire des transports'.

Behalve het tijdverlies is de versnippering ook hier een oorzaak van grondverlies. Niet alleen de vele wendakkers zijn hier de oorzaak van, maar in gebieden waar de perceeltjes in lange stroken naast elkaar liggen, staat men verbaasd te zien, hoe de boeren proberen een zo groot mogelijke hoeveelheid grond in de letterlijke zin van het woord de hunne te kunnen noemen. Zoveel mogelijk wordt de grond opgeploegd, waarbij getracht wordt aan beide zijden de voren zo diep mogelijk uit te ploegen. Het verschil in hoogte tussen de rug en de voren is dikwijls abnormaal, met het gevolg dat de gewassen langs de voren niet groeien t.g.v. een teveel aan water en op de rug niet t.g.v. een tekort daaraan.

Van ontwatering zelfs in de meest primitieve vorm komt niets terecht, evenmin van irrigatie. Het strooien van kunstmest geeft onoverkomelijke bezwaren, bezorgd dat iedereen moet zijn, om het gewas van zijn buurman niet te bemesten. Het bestrijden van onkruiden met de moderne bestrijdingsmiddelen is niet doenlijk, evenmin als die van schadelijk gedierte.

Omdat de perceeltjes niet aan de weg zijn gelegen, ontstaan er niet alleen alle mogelijke verwickelingen over servituten, maar is bovendien op zo'n complex miniatuurperceeltjes iedere boer op de andere aangewezen, wat de tijd van ploegen, zaaien en oogsten betreft. Alles moet gecoördineerd geschieden, en de vlugge moet wachten op de trage, de vooruitstrevende wordt geremd door de conservatieve.

Door de veelheid van grenzen en de onregelmatigheden daarvan belopen de gevallen van geschillen over de grenzen en grensstenen die jaarlijks door de Franse 'Juges de paix' moeten worden behandeld in de duizendtallen, met alle narigheden van dien daaraan verbonden. Niet zelden komt het voor dat niemand meer weet hoe het nu eigenlijk is gesteld met de eigendom van percelen grond. Maar aangezien er grondbelasting voor moet worden betaald, dient er een eigenaar te zijn. Bourdier noemt voorbeelden, waarbij het bij erfenissen niet meer mogelijk is om tot een redelijke oplossing van de problemen tussen familieleden te komen. Wanneer het zover is, forceert 'l'administration des contributions directs' een oplossing, die, naar haar oordeel, de meest rechtvaardige is, d.w.z. een oplossing die het mogelijk maakt de belasting te kunnen innen. De oplossing komt hierop neer, dat op het kadaster een streep gehaald wordt door de percelen die tot de onverdeelde boedel behoren en dat de totale oppervlakte wordt toegewezen aan de erfgenaam die er het meest voor in aanmerking komt of als de meest solvabele wordt beschouwd. De diverse perceeltjes worden opnieuw samengevoegd tot één of meer 'lots de propriétés' en de oorspronkelijke niet meer te reconstrueren versnippering is daar mee dan opgeheven.

Terwijl in Nederland de versnippering van de cultuurgrond evengoed grote nadelen meebracht en nog mee brengt, is het toch niet zo, dat daardoor grond aan de landbouwproductie wordt onttrokken. Tenslotte wordt hier nog ieder perceeltje bewerkt en productief gemaakt. Niet zo in Frankrijk. Hier is de vergaande versnippering er oorzaak van, dat een niet bij benadering vast te stellen aantal percelen aan de agrarische productie wordt onttrokken.

Omdat een versnipperd kleinbedrijf, extensief beboerd, onmogelijk in staat is de boer met zijn gezin een bestaan te verzekeren, zijn er maar twee oplossingen. Ofwel hij laat alles in de steek, ofwel de boer moet zich, door ander werk te verrichten, van een andere vorm van arbeidsinkomen verzekeren. De meest onproductieve perceeltjes blijven liggen, de beste en die welke niet te ver van de woning zijn gelegen worden dan nog wel door de vrouw bewerkt. Het is een zeer verbreid verschijnsel,

dat aangeduid wordt met 'l'urbanisation de la population rurale' of met een krassere term 'le prolétarisation de la classe paysanne'.

In vele gebieden van Frankrijk is de versnippering van de grond mede een der voornaamste oorzaken van de exode rural. Een zeer sprekend voorbeeld hiervan is le Limagne d'Auvergne, waar, zoals reeds werd gezegd, grote oppervlakten uitstekende grond verlaten zijn. Na de eerste gevolgen van de verminderde bevolkingsaanwas en de daarop volgende landvlucht, was het voor de overblijvende boerenbevolking, mede door de overdreven 'parcellement', niet mogelijk om nog een enigszins rationele en lonende landbouw te bedrijven.

In het algemeen is het zo, dat de kleinste bedrijven het sterkst versnipperd zijn. Door concentratie van bedrijven zijn de grote landbouwbedrijven er het best in geslaagd om het euvel van de versnippering te redresseren. Ten Noorden van de Loire vindt men de grotere bedrijven met de grotere percelen. Ten Zuiden van de rivier de kleine bedrijven met de grootste versnippering.

PLANNEN TOT VERBETERING VAN DE VERKAVELING VAN DE FRANSE CULTUURGROND

Wanneer in het Plan-Monnet de motorisering en mechanisering van de Franse landbouw als het voornaamste en het meest doeltreffende middel wordt aangegeven om die landbouw in staat te stellen om meer te produceren tegen lagere kostprijs dan is het vanzelfsprekend dat daarin aandacht geschonken wordt aan de verkaveling van de cultuurgrond, en dat daarin geconstateerd wordt dat een overdreven versnippering een doelmatige en economisch door te voeren motorisering en mechanisering in de weg staat, zelfs praktisch onmogelijk maakt. De samenstellers zijn van de noodzaak van een ruilverkaveling op grote schaal overtuigd. 'Le remembrement est un élément de la structure d'accueil des tracteurs', is het oordeel van de commissions de modernisations et d'équipement. En in het Plan-Monnet wordt geconstateerd dat de ruilverkaveling, als zijnde de essentiële voorwaarde voor een optimaal gebruik van tractoren, noodzakelijk samen moet gaan met de motorisering van de landbouw, zelfs eraan moet voorafgaan.

In het Plan-Monnet wordt het daarom noodzakelijk geacht, dat nog in 1947, dus nog tijdens het eerste jaar van het Plan-Monnet 500.000 ha in ruilverkaveling zouden worden gebracht en ieder jaar daaropvolgende 1 miljoen ha, zodat per eind 1950 minstens 3,5 miljoen ha de ruilverkaveling zouden hebben ondergaan. Men heeft het geraamde tempo niet kunnen bereiken. Van 1946 tot 1950 is die oppervlakte in totaal niet groter geweest dan 750.000 ha en blijft daarmee dus aanzienlijk beneden de raming¹. Einde 1953 bedroeg de oppervlakte in ruilverkaveling gebrachte cultuurgrond 1.390.000 ha.; de achterstand op de ramingen is dus verre van ingehaald².

In het Plan-Hirsch wordt opnieuw sterk de nadruk gelegd op de ruilverkaveling, als zijnde één der voornaamste middelen om de geplande agrarische productieverhoging te bereiken met een daarmee gepaard gaande verlaging van de productiekosten.

Zoals hiervoor werd medegedeeld wordt in het rapport général des Commissions de la production agricole et de l'équipement rural de de oppervlakte cultuurgrond die voor ruilverkaveling in aanmerking komt – in 1953 – nog geschat op 14 miljoen ha. Binnen 15 jaar dient dit, vlg het rapport, gerealiseerd te zijn. Men gaat ervan uit

¹ Quatre ans d'exécution du plan de mod. et d'équip. de l'Union française – Paris 1951.

² Rapport annuel sur l'exécution du plan de mod. et d'équipement de l'Union française – 1954.

dat in de periode 1954-1957 dit het geval zal zijn met 2,5 miljoen ha en dat na 1957 het mogelijk moet zijn met 1 miljoen ha per jaar klaar te komen.

Het echec van dit onderdeel van het agrarisch programma van het Plan-Monnet wordt op de eerste plaats toegeschreven aan het niet toekennen van het benodigde crediet voor de ondernomen en te ondernemen ruilverkavelingen. Op de tweede plaats aan het gebrek aan de nodige landmeters. In 1946 beschikte het Min. de l'agriculture over minder dan 500 landmeters en het werd toen reeds nodig geoordeeld om over minstens het dubbele aantal te kunnen beschikken. In 1953 was het aantal landmeters, dat zich bezig hield met ruilverkavelingswerkzaamheden, gestegen tot 600. Maar ook nu weer komt men in het rapport-général des commissions de la production agricole et de l'équipement rural tot de conclusie dat er minstens 1000 landmeters, met het benodigde aantal helpers, nodig zijn om het gemaakte schema te kunnen afwerken. Aangenomen wordt n.l. dat een landmeter met zijn helpers in staat is per jaar de ruilverkaveling van 100 ha tot een goed einde te brengen. Wanneer men daartegenover stelt dat alleen de landmeetkundige en kadastrale werkzaamheden in Nederland gemiddeld 2,3 dag per ha brengen, dan volgt daaruit dat er een verschil in werkwijze moet bestaan in de methodes in Frankrijk en Nederland.

Het Franse systeem is inderdaad eenvoudiger van opzet. Het is veel meer een ruilverkaveling volgens de kadastrale kaart dan een ruilverkaveling op basis van terrestrische metingen en waarnemingen. Men streeft ernaar om zo weinig mogelijk wegen te verleggen en nieuwe aan te leggen. De aard van het terrein leent er zich trouwens gewoonlijk ook niet toe. Wat de waterlossingen betreft is de kwestie eveneens zeer eenvoudig. In vele ruilverkavelingen komen helemaal geen sloten voor. Aan de natuurlijke waterlopen wordt zo weinig mogelijk gedaan. Het ontginnen of herontginnen zijn werkzaamheden, die voor zover zij nodig geoordeeld worden, worden overgelaten aan de nieuwe gebruikers van de percelen. Aangezien het aantal aanvragen voor ruilverkavelingen meer dan voldoende is om de Génie Rural ruimschoots van werk te voorzien, gaat er geen tijd verloren met het voeren van propaganda. Aan de ruilverkaveling gaat geen onderzoek vooraf op sociaal-economisch terrein, ook geen bodemkartering. In het algemeen wordt de tijd die nodig is om met een ruilverkavelingscomplex te beginnen en te beëindigen gesteld op 2 tot 3 jaar.

Dat de Franse methode van ruilverkaveling moeilijk te vergelijken is met de Nederlandse, blijkt ook uit de kosten die eraan verbonden zijn. In 1949 werden de kosten van een ruilverkaveling in Nederland geraamd op een bedrag tussen de f 600.— en f 1500.— per ha met een gemiddelde van f 1200.— In Frankrijk zijn de kosten per ha van frs 400 in 1943 gestegen tot gemiddeld frs 3750 in 1950. Het bedrag per ha voor 1952 werd geraamd op frs. 6000.

De Franse grondeigenaar die bij een ruilverkaveling is geïnteresseerd betaalt 20% van de kosten. In 1952 dus frs 1200 per ha d.i. circa f 12,—. In het rapport général wordt voorgesteld om in het vervolg het bedrag bij te dragen door de eigenaar uniform vast te stellen op de waarde van een demi-quintal tarwe per ha d.w.z. frs 1800 d.i. $\pm$ f 18,—. Men wil deze uniforme bijdrage om daardoor tegemoet te komen aan de moeilijkere, dus duurdere ruilverkavelingen. Aangezien deze in het algemeen gevonden werden in de achtergebleven gebieden in Frankrijk ten Z. van de Loire, hoopt men hierdoor een middel te vinden om die gebieden, op dit gebied, te helpen.

Overigens werd in 1946 door de Commission de mod. et d'équip. rurale, de tijdsduur van 2 tot 3 jaar voor het tot een eind brengen van een ruilverkavelingscomplex aanzienlijk te lang genoemd, die tijdsduur dient beperkt te worden tot één oogstjaar 'une année culturale'. Dit zou bereikt kunnen worden door een aanzienlijke veren-

voudiging van de procedure, met name door gebruik te maken van een herzien kadaster als basis voor de werkzaamheden. Het heeft geen zin, zo is haar mening, om met grote nauwkeurigheid de oppervlakten van de percelen vast te stellen, de schatting van de percelen naar het productievermogen is overbodig, omdat deze toch slechts van zuiver subjectieve aard zijn. De landbouwkundige nauwkeurigheid 'la précision agricole' -, dient vervangen te worden door de landmeetkundige nauwkeurigheid - 'la précision géométrique'. Naar het oordeel van de Cie, dient de gang van zaken zo te zijn, dat door het Ministerie van landbouw de gemeenten worden aangewezen, waar de ruilverkaveling het eerst en het dringendst nodig is. De dienst van het kadaster moet dan opdracht krijgen om, bij prioriteit, het kadastrale plan van die gemeenten te herzien en bij te werken, en dat plan zou dan uitsluitend als basis moeten dienen voor de ruilverkaveling. Verder dient de ruilverkaveling dwingend te worden voorgeschreven. Oorzaken van tijdverlies, verbonden aan het huidige stelsel, zouden worden weggenomen. En in het geval van de verplichte en van overheidswege opgelegde ruilverkaveling zouden dan alle eraan verbonden kosten voor rekening moeten komen van de staat.

In het ontwerp van wet betreffende het deuxième plan de modernisation et d'équipement, welke ontwerp van wet door de assemblée nationale als zodanig is aanvaard, wordt ten aanzien van deze materie geconstateerd, dat voor de realisatie van het ruilverkaveling plan, zoals dat hiervoor is aangeduid, een diepingrijpende hervorming van de methode van ruilverkaveling, zoals die nu wordt toegepast, noodzakelijk is, overigens zonder verder in te gaan op de suggesties die hieromtrent door de commission de modernisation et d'équipement rurale zijn gedaan.

Zeker is het, dat deze vergaande suggesties niet zonder meer in overeenstemming te brengen zijn met de sterk individualistische inslag van de Franse boer en diens opvattingen inzake eigendomsrecht en medezeggenschap in beslissingen die hem persoonlijk aanbelangen.

Bij het opstellen van de concrete plannen tot uitvoering van het onderdeel ruilverkaveling van het Plan-Hirsch, is men in zeer aanzienlijke mate teruggekomen op het in de productieplannen steeds geraamde areaal van 1 miljoen ha dat geprojecteerd werd om per jaar in ruilverkaveling gebracht te worden. Uit die concrete plannen¹ toch blijkt dat voor 1955 een oppervlakte is geraamd van 400.000 ha; voor 1957 een opp. van 450.000 ha en voor 1958 een opp. van 500.000 ha hetgeen ongetwijfeld beter de realiteit benadert.

ENKELE BEPALINGEN VAN DE FRANSE WETGEVING OP DE RUILVERKAVELING

De eerste ruilverkaveling in Frankrijk kwam tot stand in 1770. Het was een persoonlijke en vrijwillige aangelegenheid van een grondbezitter in Lotharingen ten gerieve van de kleine boeren in zijn dorp. Uit de nieuwe samengevoegde percelen liet hij hen een keuze doen; hij nam het verlies aan grond ten gevolge van de aanleg van nieuwe landwegen voor zijn rekening en alle kosten aan de uitvoering van deze ruilverkaveling verbonden.

Dit voorbeeld is niet nagevolgd, en niemand bekommerde zich over het toenemende euvel van de 'parcellement'. Wilden geïnteresseerden komen tot samenvoeging van percelen, dan kon dat uitsluitend op basis van koop of ruil volgens de bepalingen van de code civil.

¹ J.O. No. 121, 21 mei 1955. Décret No. 55-552 du 26 mai 1955, portant ouverture d'auto-risation de programme au titre de modernisation et de l'équipement de l'agriculture.

De eerste Franse wet, waarvan gebruik gemaakt is om tot ruilverkaveling te komen, is die van 21 juni 1865. Deze geeft voorschriften over de bevoegdheden en de werkwijze van de z.g. 'associations syndicales'; associaties van grondeigenaars, die voor gezamenlijke rekening wegen willen aanleggen en alle soorten van werken willen uitvoeren tot verbetering van hun gronden. Een 'association syndicale' kon van deze wet, die niet bedoeld was als juridische basis voor de uitvoering van ruilverkavelingen, gebruik maken om daartoe te komen.

Het grote bezwaar verbonden aan de procedure volgens deze wet, was de eis van eenstemmigheid. Een eigenaar kon niet alleen het oprichten van een association syndicale verhinderen, maar ook het nemen van ieder besluit.

Bij de wet van 3 nov. 1884, concernant les droigts fiscaux à percevoir sur les échanges d'immeubles ruraux, heeft de wetgever een bescheiden poging gedaan om de samenvoeging van grondpercelen te bevorderen. Deze wet hield in, dat een reductie bedongen kon worden op de kosten verbonden aan het registreren van ruiling van onroerende goederen. Deze gunstige fiscale regeling gold evenwel alleen maar wanneer de geruilde percelen gelegen waren naast percelen reeds in eigendom bij hen die tot ruiling overgingen. Van zelfsprekend is deze bepaling altijd een grote belemmering geweest om tot nuttige effecten te komen.

Om de moeilijkheid uit de weg te gaan, kon gebruik gemaakt worden van de wet van 1865. Er werd dan een association syndicale opgericht met het doel om de gronden van de leden in een ruilverkaveling te brengen, waarbij dan aangeknoopt kan worden aan de wet van 1884. Maar het principe van eenstemmigheid dat gold voor deze associaties bleef de grote handicap.

De wet van 22 dec. 1888 bracht hierin verandering. Door deze wet werden enkele wijzigingen gebracht in de wet van 1865, en werd het beginsel geïntroduceerd van een meerderheid. In het vervolg zouden 'des travaux d'amélioration foncières' tot stand kunnen komen, wanneer drie vierde van het aantal belanghebbenden met twee derde van de betrokken oppervlakte zich voor het project zouden uitspreken. Maar dit beginsel werd zodanig in strijd geacht met de heersende opvattingen over het eigendomsrecht, dat bij de wet van 17 maart 1898 werd teruggekomen op het ingevoerde principe. Hierdoor werd bepaald, dat in het vervolg aan 'syndicats libres de délimitation et de bornage' de bevoegdheid werd toegekend om bij gelegenheid van herzieningen van het kadaster ruilverkavelingen uit te voeren door wijziging van percelen en afbakeningen. Evenwel, opnieuw werd daarbij eenstemmigheid van de betrokkenen daarbij, geëist.

Na de eerste wereldoorlog bleek in ontstellende mate, hoe groot het gebrek aan arbeidskrachten, vooral op het platteland geworden was. Nu bleek vooral de versnippering van de grond een zware handicap te zijn voor de Franse boer bij de uitoefening van zijn bedrijf. Het probleem van de ruilverkaveling kwam opnieuw en sterker dan voorheen onder de aandacht. Het gevolg hiervan was, dat per 27 nov. 1918 door het Franse parlement de eerste wet werd aangenomen, die uitsluitend tot doel had, de ruilverkaveling te bevorderen.

Er werd in bepaald, dat de 'associations syndicales des propriétaires', bedoeld in de wet van 1865 niet alleen projecten ter hand zouden kunnen nemen met het karakter van 'travaux d'améliorations', maar evengoed, 'travaux de défense'. Op grond van dezelfde titel dus, dat grondverbeteringswerken, zoals het droogleggen van moerassen, het aanleggen van landwegen, het ontwateren van complexen grond, werd nu de ruilverkaveling mogelijk, als middel tot verdediging tegen toestanden en omstandigheden, die een rationele uitoefening van het landbouwbedrijf bemoeilijken, zoal niet onmogelijk maken.

Opnieuw werd nu het principe van een meerderheid ingevoerd. Tot een ruilverkaveling zou kunnen worden overgegaan, wanneer de helft van het aantal betrokken eigenaren met tweederde van de oppervlakte grond, of tweederde van het aantal eigenaren, met de helft van de oppervlakte grond zich vóór het plan verklaarden. Eigenaren, die zich afzijdig zouden houden, werden beschouwd in te stemmen met het plan. Eigenaren die bezwaar maakten, kregen zonder meer percelen toegewezen, of kregen een schadevergoeding voor de door hen ingebrachte percelen. Uitdrukkelijk werd bepaald, dat het toegewezen stuk grond van gelijke waarde moest zijn, als het ingebrachte, hetzij in oppervlakte, hetzij in kwaliteit. Kon die gelijkwaardigheid niet worden bereikt, dan zou een geldelijke vergoeding overeenkomende met het verschil worden gegeven. De eigenaar had het recht, de aan hem toegewezen grond te weigeren en een geldelijke vergoeding te verlangen.

Voor iedere ruilverkaveling werd een arbitragecommissie ingesteld, die beslissen moest over geschillen.

Niettegenstaande deze wet aanwijsbare voordelen inhield en daardoor de tot standkoming en de uitvoering van ruilverkavelingen aanmerkelijk werden vergemakkelijkt, zijn de resultaten die werden bereikt matig gebleven.

De bezwaren bleken nog te groot en per 30 oktober 1935 kwam een nieuwe regeling tot stand, waarbij aan de wet van 1918 enkele nieuwe elementen werden toegevoegd. In het vervolg zouden met name genoemde categorieën buiten het verkavelingscomplex kunnen worden gehouden.

De wet van 1918 bepaalde dat aan elke eigenaar een oppervlakte grond moest worden toegewezen 'proportionnellement équivalente, soit en étendue, soit en qualité'; die van 1935 schreef voor, dat de gelijkwaardigheid diende te worden bepaald door 'la valeur de productivité du sol'. Ongetwijfeld een bepaling, die in principe juist is, maar gebaseerd op een eigenschap die niet nader omschreven werd, en die moeilijk bleek in een concrete waarde uit te drukken.

Gezien de ondervinding en de ondervonden moeilijkheden werd het recht van de eigenaren, om de aan hen toegewezen grond te weigeren, aan hen ontnomen.

Evenmin als de wet van 1918 heeft die van 1935 in wezenlijke mate bijgedragen tot de ruilverkaveling van de landbouwgrond in Frankrijk. Onder vigueur van beide wetten zouden 120 ruilverkavelingen tot stand zijn gekomen, verspreid over 16 gemeenten, waarmee in totaal een totale oppervlakte van 5400 ha gemoeid is geweest.

Het povere resultaat komt nog te sterker naar voren, omdat rond 1935 de resultaten bekend werden van de enquête van 1929, waaruit bleek dat, volgens de toen gehanteerde normen, bijna 10 miljoen ha Franse landbouwgrond leed aan het euvel van de 'parcellement'.

De noodzaak van het op grote schaal doorvoeren van een behoorlijke verkaveling werd door de Franse boer niet aangevoeld en de geesten waren daarvoor niet rijp.

Een van de gevolgen van de oorlog '14-'18, was de totale verwoesting van de gronden waarop de oorlog had gewoed, de slagvelden, de z.g. 'zone rouge'. Die gronden waren door loopgraven, granaten, obussen, grondig vernield en omgewoeld; van de oorspronkelijke grenzen tussen de percelen was niets over en alle grensstenen waren weg.

Wilde men op korte termijn hier orde op zaken stellen, en verbeteringen, die hier meer dan elders noodzakelijk waren, realiseren, dan moest men voor dit gebied over bevoegdheden beschikken, die niet te vinden waren in de ruilverkavelingswet van 1918.

De noodwet van 4 maart 1919 gaf deze bevoegdheden en voorzag in een eenvoudige procedure.

Door deze wet kwam de uitvoering van een ruilverkavelingsobject in handen van een gemeentelijke commissie, voorgezeten door de 'juge de paix', en samen-

gesteld uit de burgemeester, een ambtenaar van de directe belastingen, een ambtenaar van de Génie rural, een landmeter en zes eigenaren. Om tot de vaststelling van een ruilverkavelingsplan te komen was geen enkele meerderheid nodig, noch minder eenstemmigheid. Het vaststellen van het algemeen belang was doorslaggevend.

Wanneer het in het plan paste, werd onderlinge ruiling van percelen geaccepteerd, maar de commissie kreeg de bevoegdheid om zonder meer tot een geheel nieuwe verkaveling over te gaan. Alleen moest er voor worden gezorgd, dat iedere eigenaar een oppervlakte grond kreeg toegewezen, die van gelijke waarde moest zijn, als die werd ingebracht, en bovendien dat iedere eigenaar de beschikking kreeg over percelen van verschillende soort grond, zodat de opzet van een normaal bouwplan gegarandeerd zou zijn.

Schematisch was de gang van zaken als volgt. De gemeentelijke commissie sprak zich uit over een ruilverkavelingsplan. Advies werd ingewonnen van een departementale commissie en wanneer dit gunstig was, werd het plan ter goedkeuring voorgelegd aan de prefect van het departement, die besliste bij besluit. De uitvoering werd overgelaten, hetzij aan de gemeentelijke commissie, hetzij aan de eigenaars wanneer deze daar prijs op stelden. Deze verenigden zich dan weer in een 'association syndicale'.

De kosten van de uitvoering en van het opmaken van een nieuw kadastraal plan kwamen geheel voor rekening van de staat.

Onder vigeur van deze wet, die dus uitsluitend van toepassing was verklaard, voor de tijdens de oorlog van 1914-1918 verwoeste gebieden werden in 7 departementen in 565 gemeenten ruilverkavelingen doorgevoerd waarmee een oppervlakte van 570.000 ha is gemoeid geweest.

Maar deze ruilverkavelingen hebben tot gevolg gehad dat het grote nut van de ruilverkaveling is ingezien door de boerenbevolking van Noord-Frankrijk en dat sindsdien in dit deel van het land de grootste belangstelling daarvoor is verkregen.

De noodwet van 1919 droeg een tijdelijk karakter en gold, zoals gezegd, uitsluitend voor de 'zone rouge'. De ruilverkavelingen in de overige gebieden van Frankrijk moesten tot stand komen op basis van de wet van 1918, gewijzigd bij de wet van 1935. Deze wet voldeed niet, de procedure was te ingewikkeld, het tempo was verre van bevredigend.

En toch: 'Un très rapide remembrement est pour notre économie agraire, donc pour la Nation, une question de vie ou de mort: entre l'agriculture française, qui ne pourra plus se replier derrière sa 'Muraille de Chine', et ses concurrents, une course de vitesse dans la réduction des frais de culture est engagée: le remembrement facilitant l'usage du matériel moderne en est le facteur le plus important.' is het oordeel van René Dumont¹. Wanneer zou moeten worden doorgegaan volgens het ritme, waarmee tussen beide wereldoorlogen de ruilverkavelingen tot stand kwamen, dan zouden er ongeveer zes eeuwen nodig zijn, om nog maar alleen die gebieden een betere verkaveling te geven waar dit het meest urgent is: de Franse landbouw zou reeds geruime tijd vroeger geruïneerd zijn, zegt Dumont verder.

Het was vooral de dienst van de Génie Rural, die bij de uitvoering van de ruilverkavelingen met de praktische toepassing van de wetten had te maken en de onvolkomenheden daarvan constateerde. Zij kwam tot de bevinding dat een combinatie van de bepalingen en voorschriften van de wetten van 1919 en 1935 de procedure zeer sterk zou vereenvoudigen en een mogelijkheid zou geven voor een aanzienlijke versnelling van het tempo.

Vlak vóór de wereldoorlog was een ontwerp van wet gereed, maar kon niet meer

¹ René Dumont: Le Problème agricole Français. Paris 1946.

in behandeling worden genomen. Het probleem werd opgenomen door de regering van Vichy en in 1941 werd een nieuwe ruilverkavelingswet afgekondigd¹.

In het rapport dat het ontwerp van wet vergezelde, wordt nog weer eens opnieuw op de ernstige gevolgen van de versnippering van de Franse cultuurgrond gewezen en op de grote noodzakelijkheid van de ruilverkaveling.

De reorganisatie en de ontwikkeling van de agrarische productie, zo wordt in het rapport gezegd, is een der essentiële elementen voor het herstel van de economie van het land. Gelukkig bezit het Franse territoire grote mogelijkheden om de bestaansmogelijkheid van een toenemende landelijke bevolking te garanderen; want er zijn vele gronden en boerderijen die verlaten zijn, en de bedrijven die slecht worden beheerd zijn talrijk. Een der voornaamste oorzaken van het wegtrekken van de landelijke bevolking en van een onvoldoende en ondoelmatig beheer van de bedrijven is de versnippering van de grond.

Het is de wet van 1941 en het decreet van 1942², dat de uitvoeringsbepalingen bevat, op basis waarvan de ruilverkavelingen in Frankrijk heden ten dage worden uitgevoerd. Bij een ordonnantie van 7 juli 1945 van de regering de Gaulle werden de wet en de uitvoeringsbepalingen bekrachtigd³.

Artikel 1 van de Code Rural (C.R.) bepaalt, dat door de prefect van een departement in iedere gemeente een ruilverkavelingscommissie kan worden ingesteld wanneer hem mededeling wordt gedaan van het nut daarvan door diensten die competent zijn op het gebied van de landbouw of het kadaster of door eigenaars of grondgebruikers,

Op te merken valt, dat door deze bepaling, een tweetal geheel nieuwe elementen in de procedure van de ruilverkaveling werden gebracht.

In de aan deze wet voorafgaande wettelijke bepalingen was doorslaggevend voor het al of niet aanvragen van een ruilverkaveling het belang dat de eigenaars van de gronden, althans een meerderheid daarvan, daarbij hadden. In de wet van 1941 wordt het zwaartepunt verlegd naar het algemeen belang. De competente diensten op het gebied van de landbouw of het kadaster, dat zijn de landbouwvoorlichtingsdienst – service agricole – en de cultuurtechnische dienst – génie rural – hebben de bevoegdheid om aan de prefect van een departement mededeling te doen dat naar hun mening in een bepaalde gemeente of groep van gemeenten een ruilverkaveling nuttig zou zijn. Hierbij wordt niet gepreciseerd of de diensten departementaal, regionaal of centraal moeten zijn, zodat de bevoegdheid, die aan die diensten wordt gegeven zeer uitgebreid is.

Behalve deze diensten hebben ook de grondeigenaars of de grondgebruikers deze bevoegdheid. Het nieuwe element, dat hierdoor wordt ingebracht, is, dat niet alleen de grondeigenaar, maar ook de grondgebruiker, dus de pachter of de métayer het initiatief kan nemen.

In dit artikel wordt het aantal niet omschreven; de wetgever heeft het hierdoor mogelijk gemaakt, dat een enkel persoon, eigenaar, pachter of métayer aan de prefect mededeling kan doen, dat naar zijn mening een ruilverkaveling in zijn gemeente nuttig zou zijn.

Heeft de prefect zo'n mededeling bereikt, dan wint hij advies in bij de Génie Rural, waarna de prefect een besluit neemt over het al of niet op gang brengen van de

¹ Loi du 9 mars 1941 sur la réorganisation de la propriété foncière et le remembrement. J.O. – 18 avril 1941.

² Décret No 37 du 7 janvier 1942 portant règlement d'administration publique pour l'application de la loi du 9 mars 1941 sur la réorganisation de la propriété foncière et le remembrement – J.O. – 29 janvier 1942.

³ Ordonnance du 7 juillet 1945 relative à la validation des actes dits loi du 9 mars 1941 sur la réorganisation foncière et le remembrement et décret du 7 janvier 1942 pris pour son application – J.O. – 8 juillet 1945.

procedure om tot de ruilverkaveling te komen. Is de prefect overtuigd van het nut en zijn de middelen voor de uitvoering aanwezig, dan benoemt hij de gemeentelijke ruilverkavelingscommissie.

In deze commissie hebben zitting, de kantonrechter, die voorzitter is, een vertegenwoordiger van de Génie rural, die als secretaris fungeert, een vertegenwoordiger van de service agricole, van de directe belastingen, het kadaster en het staatsbosbeheer; bovendien de burgemeester en drie eigenaar-grondgebruikers gekozen uit een voordracht, opgemaakt door de landbouworganisaties.

De burgemeester wordt gekozen door de gemeentenaren. In een landelijke gemeente is de burgemeester doorgaans een boer, dus practisch mag de burgemeester gerekend worden tot de groep van de eigenaar-grondgebruikers. De verhouding in de ruilverkavelingscommissie van het ambtelijk element tot het boerenelement is dus altijd minstens vijf tegen vier. Alhoewel een pachter of métayer wel de bevoegdheid heeft om een ruilverkaveling aan te vragen, heeft hij bij het verdere verloop geen stem in het kapittel.

Het overwicht dat aan het ambtelijk element wordt gegeven, blijkt ook uit de verdere procedure. Art. 4 van het decreet bepaalt n.l. dat de gemeentelijke commissie besluiten kan nemen, wanneer de voorzitter en minstens vier andere leden aanwezig zijn, waarvan twee eigenaars. Maar is na de eerste convocatie het vereiste aantal leden niet aanwezig, dan kan de commissie na een tweede convocatie vergaderen en besluiten nemen bij gewone meerderheid van stemmen, ongeacht het aantal aanwezige leden en ongeacht de kwaliteit ervan.

Dit wil dus zeggen, dat bij de procedure van een ruilverkaveling de ambtelijke vertegenwoordigers steeds in de meerderheid kunnen zijn en dat plannen tot uitvoering van een ruilverkavelingsobject doorgang kunnen vinden, ook wanneer de eigenaars zich daarmee niet zouden kunnen verenigen en door wegblijven obstructie zouden willen voeren.

Een van de bezwaren, die aan de voorafgaande procedures inzake ruilverkavelingen kleefden, was het gebrek aan uniformiteit en continuïteit bij de behandeling van arbitragekwesties. Voorheen werd voor iedere ruilverkaveling een beroepscommissie ingesteld, die na beëindiging van het project voor de goede diensten werd bedankt.

Een jurisprudentie werd op deze manier niet gevormd. Om aan dit bezwaar tegemoet te komen bepaalt art. 4 C.R. dat tegen alle beslissingen van de gemeentelijke commissie, zowel door de belanghebbenden als door de hoofdingenieur van de génie rural in beroep kan worden gegaan bij een departementale beroepscommissie. Ook in deze commissie neemt het ambtelijk element een dominerende plaats in n.l. zes ambtenaren tegen vijf eigenaar-grondgebruikers.

Tegen de besluiten van de departementale commissie kan in beroep worden gegaan bij het 'tribunal administratif', maar alleen op grond van overschrijding van rechtsmacht, vormverzuim of wetschennis. Bovendien heeft de hoofdingenieur van de génie rural de bevoegdheid om tegen de beslissingen van de departementale commissie in beroep te komen bij de minister van landbouw. Heeft de minister binnen drie maanden geen beslissing genomen, dan worden de genoemde besluiten uitgevoerd.

Ligt een ruilverkavelingsobject verspreid over meerdere gemeenten, dan wordt een intercommunale commissie benoemd met dezelfde bevoegdheden als de communale. Is dit het geval met meerdere departementen, dan krijgt een interdepartementale commissie de bevoegdheden van de departementale commissie.

De artikelen 17 e.v. C.R. geven voorschriften voor de gemeentelijke commissie bij de uitvoering van haar taak.

Behalve met het verzamelen van de gegevens inzake aard en omvang der rechten van de belanghebbenden is zij belast met de schatting der waarde van de percelen.

De schatting geschiedt op basis van het productievermogen der percelen, dus niet op basis van de verkoopwaarde. De commissie heeft er zorg voor te dragen dat bij de toewijzing van nieuwe percelen aan een eigenaar, deze percelen krijgt met een zelfde productievermogen, als die welke hij heeft ingebracht. Dit is een der moeilijkste opgaven voor de commissie en geeft geregeld aanleiding tot grote moeilijkheden. Zo b.v. in een gemeente in N.O. Frankrijk. Hier was een ruilverkaveling begonnen op ambtelijk advies aan de prefect van het departement. De landmeter had de plannen klaar die de goedkeuring wegdroegen van de gemeentelijke commissie minus de burgemeester en de drie grondeigenaars en ook niet van de overige boeren in het dorp. Toen na meerdere besprekingen uiteindelijk de rompcommissie het plan zouden vaststellen, betuigden de verzamelde boeren in de mairie op zo'n wijze hun ontstemming dat de Juge de paix – voorzitter – het veruit het verstandigste voorkwam om de ruilverkaveling de ruilverkaveling te laten en de tijd af te wachten totdat de boeren zelf meer overtuigd zouden zijn van het nut daarvan. De hoofdoorzaak van de ontstemming van de boeren was, dat de landmeter de percelen wel zeer goed bij elkaar had gevoegd, maar daarbij geen of onvoldoende rekening gehouden had met 'les terres lourdes', 'les terres blanches', 'les terres rouges', 'les terres de blé', 'les terres de betteraves, de pommes de terres', 'les prés', 'les herbages' enz.

Slechts bij hoge uitzondering kan een eigenaar die gronden inbrengt, daarvoor schadeloos gesteld worden in de vorm van een geldelijke vergoeding. De onderfinding had geleerd dat er te veel eigenaren van ingebrachte percelen waren, die blij waren op deze manier van hun eigendom af te komen tegen vergoeding, en dat er niet genoeg gegadigden waren om het hierdoor ontstane surplus van gronden over te nemen. Vandaar dat als regel geldt, wie grond inbrengt, krijgt grond terug. Er wordt alleen in geld vergoed wanneer het niet mogelijk blijkt het ingebrachte te vervangen door een gelijkwaardige tegenprestatie, en wanneer de eigenaar van ingebrachte percelen vergoeding toekomt van afrasteringen, bomen, bemestingen, zaaizaad en soortgelijke.

De Cie heeft verder tot taak na te gaan, of en zo ja welke wegen en waterlopen kunnen vervallen, welke nieuwe eventueel moeten worden opgenomen in het plan. Zoals reeds gezegd, baart dit onderdeel in het algemeen niet de grootste moeilijkheden, omdat zoveel als maar enigszins mogelijk is, wordt volstaan met het bestaande.

Indien dit noodzakelijk wordt geacht, kan er een publiekrechtelijk lichaam, een 'association foncière' worden opgericht, dat belast wordt met het beheer en toezicht op die wegen en waterlopen die niet onder het toezicht en beheer van de gemeente vallen. Hiertoe moeten alle eigenaren toetreden. Volgens art. 37 van het decreet wordt het bestuur benoemd door de prefect volgens omschreven richtlijnen.

Volgens art. 28 C.R. e.v. en bepalingen van het decreet gaan alle zakelijke rechten, uitgezonderd de servituten, die rusten op de oude percelen, over op de nieuwe, evenals de conservatoire en exécutoire beslagen. De servituten blijven in stand, voorzover daarvoor niet geldt art. 703 C. dat zegt, dat de servituten ophouden te bestaan, wanneer de zaken zich in een zodanige toestand bevinden, dat er geen gebruik meer van kan worden gemaakt, hetgeen bij de ruilverkaveling gewoonlijk het geval zal zijn.

Art. 30 bepaalt dat de pachter of de métayer de keuze heeft of om de pacht of deelpacht te continueren op de nieuwe kavels of daarvan af te zien, geheel of gedeeltelijk. In het laatste geval kan hij geen enkel recht op schadevergoeding laten gelden.

Een belangrijke bepaling bevat art. 31 C.R. Hierin toch wordt bepaald dat, nadat de ruilverkaveling is tot stand gekomen iedere verdere splitsing slechts is toegestaan, voorzover hiervoor toestemming is gevraagd en verkregen van de departementale commissie. Alle overeenkomsten die in strijd zijn met de bepaling van dit artikel zijn van nul en gener waarde.

Het probleem van de verlaten gronden en boerderijen is niet aan de aandacht van de wetgever van 1941 ontsnapt.

Reeds eerder had de Franse wetgever getracht om de verlaten gronden opnieuw hun plaats te doen innemen in het agrarisch productieproces. Reeds la loi du 4 mai 1918, relative à la mise en culture des terres abandonnés, had dit tot doel. Door deze wet kon de eigenaar van zulke gronden verplicht worden deze in gebruik af te staan aan grondgebruikers, die bereid waren en in staat deze weer in cultuur te brengen, maar voor geen langere termijn dan nodig geoordeeld werd om er één oogst op te winnen.

Het is duidelijk, dat, gezien de staat waarin zulke gronden zich bevonden, vooral de staat van vervuiling, het enthousiasme van de boeren voor uitbuiting van deze mogelijkheid nooit groot is geweest.

Een volgende wet met hetzelfde doel, die van 27 aug. 1940, werd weer ingetrokken, en vervangen door de wet van 19 febr. 1942. Deze wet is opgenomen in de Code Rural onder de artikelen 33 e.v.

Volgens art. 33 C.R. is de burgemeester van iedere gemeente verplicht vóór 15 sept. van ieder jaar een inventaris op te maken van de verlaten boerderijen en de gronden die niet meer in cultuur zijn.

Een boerderij wordt als verlaten beschouwd, als van het bedrijf bekend is, dat de gronden ervan gedurende de voorafgaande twintig jaar in cultuur zijn geweest, maar waarvan gedurende de twee laatste jaren minstens 50% van de gronden 'en friche' zijn komen te verkeren.

Gronden worden beschouwd niet meer in cultuur te zijn, wanneer losse percelen van een bedrijf sinds twee jaar 'en friche' zijn en waarvan de gezamenlijke oppervlakte meer dan een vierde van het bedrijf uitmaakt.

Bezwaren tegen plaatsing op de inventaris kunnen worden ingediend bij de directeur van de Service agricole, die met een commissie van drie technici oordeelt over het ingebrachte bezwaar. Nadat een bedrijf of gronden op de inventaris zijn geplaatst, heeft de eigenaar niet meer de bevoegdheid om het bedrijf of de gronden opnieuw te verpachten of in eigen beheer te nemen. Evenmin mag hij ertoe overgaan om gebouwen of restanten daarvan af te breken.

Wel krijgt hij, binnen tien dagen na het indienen van zijn bezwaar, van de dir. des services agricole de mededeling onder welke voorwaarden en binnen een termijn van zes maanden, hij in staat wordt gesteld zijn bedrijf of zijn gronden weer opnieuw in cultuur te brengen. Voldoet hij daaraan niet, dan kan het bedrijf of de grond op advies van de D.S.A. door de prefect aan het beheer van de eigenaar worden onttrokken of onteigend.

Is een geïnventariseerd bedrijf of grond uitgegeven in pacht, dan neemt de pacht een einde na afloop van de pachttermijn, ofwel op de datum waarop de eigenaar heeft toegezegd zijn bezit opnieuw in cultuur te brengen, ofwel op een datum die door de prefect wordt vastgesteld. Alle moeilijkheden, die tussen pachter en verpachter t.g.v. deze maatregelen kunnen ontstaan, moeten onderling geregeld worden. Gronden en bedrijven, die onder deze regeling vallen worden opnieuw verpacht, of verkocht wanneer zij onteigend zijn.

Bij verpachting zijn de eerste drie jaar vrij van pacht, en deze bedraagt verder de helft van de normale pacht. Na afloop van de pachttermijn heeft de pachter dezelfde rechten als iedere andere pachter, met name heeft hij recht op vergoeding voor aangebrachte verbeteringen.

Art. 43 C.R. bepaalt dat de ministers van landbouw en financiën de voorwaarden kunnen vaststellen waarop coöperatieve landbouwondernemingen of maatschappijen kunnen profiteren van het in cultuur brengen van verlaten bedrijven en gronden.

De minister van landbouw kan door de staat, op kosten van de eigenaar, gebouwen laten herstellen en de toegangswegen naar het bedrijf in orde laten brengen. De

kosten hiervan worden bestreden uit de pacht, waarvan bij prioriteit 75% aan de de staat wordt afgedragen, totdat de totale gemaakte kosten zijn betaald.

Wordt een bedrijf of grond weer in beheer terug gegeven aan de eigenaar dan eist de staat 20% van de meerwaarde op, op grond van zijn deelname aan het weer in cultuur brengen ervan. De eigenaar kan dit aandeel van de staat ineens storten, of in jaarlijkse termijnen.

De voornaamste bedoeling van de wet van febr. 1942 is geweest, om hen, die uit de Duitse krijgsgevangenschap terugkeerden, op te vangen en te dirigeren naar het platteland, en ook om boeren die door oorlogshandelingen van hun bedrijven waren verdreven, aan andere boerderijen te helpen. De bepalingen van de wet zijn nadien gehandhaafd om door middel van de diep ingrijpende en rigoureuze maatregelen te trachten de agrarische productie op de verlaten gronden en bedrijven weer op gang te brengen.

Van effectieve resultaten wordt geen melding gemaakt. Ongetwijfeld kan hieruit de conclusie getrokken worden dat de resultaten gering zijn. Trouwens gezien het feit, dat de exode rural gestadig doorgaat, is het eerder zo, dat het areaal verlaten gronden groter wordt.

Ook voor de verlaten gronden en boerderijen, die binnen een complex van een ruilverkaveling gevonden worden, zijn soortgelijke maatregelen getroffen. Volgens art. 7 C.R. wordt aan de gemeentelijke commissie in het bijzonder opdracht gegeven, gegevens daarover te verzamelen. Voor de bestemming ervan doet zij voorstellen aan de prefect. Zoveel mogelijk moeten de percelen samengevoegd worden tot eenheden die voldoende zijn voor de vestiging van familiebedrijven. De betrokken verlaten percelen worden onteigend, en na samenvoeging verkocht of in pacht uitgegeven, bij voorkeur aan inwoners van de gemeente waarin het verkavelings-object zich bevindt. In geval van verkoop verplicht de koper zich om er een woning en bedrijfsgebouwen op te zetten; hij kan daarvoor een bijdrage krijgen van het rijk van maximaal 50% van de bouwkosten. Wordt het complex in pacht uitgegeven, dan zorgt de staat voor woning en gebouwen. Bevinden er zich verlaten gronden onder, die het meest voor herbebossing in aanmerking komen, dan worden deze, hetzij onteigend en aan de gemeente in eigendom overgedragen, hetzij na de herverkaveling weer overgedragen aan de eigenaar, maar onder voorwaarde, dat deze binnen een vast te stellen termijn begonnen moet zijn met de herbebossing. Voldoet hij daaraan niet, dan volgt een waarschuwing. Wordt na die waarschuwing nog geen begin gemaakt, dan volgt onteigening en toewijzing aan de gemeente. Oorspronkelijk was in de wet van 1941 opgenomen, dat in dat geval onteigening zou plaats vinden zonder enige vergoeding. De wetgever van na de oorlog is van mening geweest, dat deze vorm van confiscatie te ver ging en deze bepaling is bij de bekrachtiging van de wet op 7 juli 1945 niet overgenomen.

Ook hier is niet na te gaan, in hoeverre de bepalingen van de wet van 1941 ertoe hebben bijgedragen, om door het betrekken van verlaten gronden en bedrijven in de ruilverkavelingen, het voor de agrarische productie, onproductief geworden areaal landbouwgrond, tot kleinere proporties terug te brengen. Uit het feit, dat hierover – voor zover bekend – geen mededelingen worden gedaan, zou kunnen worden afgeleid, dat ook, ten aanzien hiervan, de resultaten niet groot zullen zijn.

DE MOTORISERING EN MECHANISERING VAN DE FRANSE LANDBOUW

Het vraagstuk van de bedrijfsgrootte van het Franse landbouwbedrijf is onafscheidelijk verbonden aan dat van de motorisering en mechanisering van de Franse landbouw. En dit, in Frankrijk, des te meer, omdat de samenstellers van het plan-Monnet en van het Programme à long terme in de motorisering en de mechanisering van de landbouw het voornaamste, het meest efficiënte, het middel bij uitstek zien om de, in die programma's geplande, hogere agrarische productie te bereiken, de rendementen op te voeren en om te komen tot de noodzakelijke lagere kostprijzen van de producten.

Het is daarom dat in het plan-Monnet de productie van tractoren en van landbouwwerktuigen als een doel van de eerste orde wordt beschouwd en dat de tractoren- en landbouwwerktuigenindustrie tot een van de zes 'activités de base' wordt verklaard.

De opvoering van de totale agrarische productie, en van de rendementen, met als gevolg verlaging van de kostprijs door de motorisering en mechanisering wordt verwacht op grond van de bekende motieven. De boer zal met een tractor en de daarbij behorende landbouwwerktuigen in staat zijn om de werkzaamheden op de juiste tijd en onder de meest geschikte weersomstandigheden te kunnen verrichten. Daarnaast wordt aangenomen, dat daardoor de paardenstapel die in 1946 2.770.000 stuks bedroeg, rond 1950 zou zijn ingekrompen tot 2.000.000 stuks en dat daardoor 1 miljoen ha vrij zouden komen, voordien bestemd voor de teelt van haver, lucerne en klavers, paardenbonen enz. bestemd voor de voeding van dierlijke trekkracht. Dit areaal zou dan vrij komen voor de teelt van hakvruchten, tarwe, gerst, oliehoudende zaden, vlas, hennep e.d. Vooral van de uitbreiding van de teelt van hakvruchten werd verwacht, dat deze, door een diepere en meer intensievere bewerking van de grond, de productiviteit van de grond zou opvoeren.

Bij de berekening van het aantal benodigde tractoren voor de Franse landbouw gaat de Commission de modernisation et d'équipement in 1946 van de veronderstelling uit, dat er van de circa 35 miljoen ha landbouwgrond er ongeveer 20 miljoen ha bouwland is, waarvan 10 miljoen ha verondersteld wordt in aanmerking te komen voor bewerking met motorische kracht. De commissie geeft overigens niet haar inzicht omtrent de vraag voor welke bedrijfsgrootte motorisering en mechanisering mogelijk, in ieder geval rendabel geacht wordt. Andere hebben hieromtrent wel een standpunt ingenomen.

Dumont is van mening, dat een gemengd bedrijf minstens 30 ha groot moet zijn, om modern uitgerust te kunnen worden.

Colson stelt zich op het standpunt, dat het voor de Franse bedrijven die kleiner zijn dan 50 ha niet interessant meer is, om over te gaan tot motorisering. Bedrijven tussen de 50 en 100 ha kunnen daartoe wel overgaan, maar ondervinden daarbij gewoonlijk moeilijkheden hetzij op het punt van financiering, hetzij dat deze bedrijven over onvoldoende reserve aan motorkracht beschikken wanneer de tractor uitvalt of wanneer op een gegeven moment over een reserve aan motorkracht zou

moeten kunnen worden beschikt. Volgens hem is het alleen voor de bedrijven boven de 100 ha verantwoord over te gaan tot volledige motorisering en mechanisering.

Wanneer hij dan rekening houdt met een aantal voor motorisering in aanmerking komende gespecialiseerde bedrijven, kleiner dan 50 ha zoals sommige wijnbouwbedrijven, tuinbouw-, fruit- en zaadteeltbedrijven, boomkwekerijen e.d. dan zijn er volgens hem in Frankrijk¹:

2.050.000 bedrijven, die niet voor motorisering in aanmerking komen.

150.000 bedrijven, die daartoe wel kunnen overgaan, maar waarbij die motorisering met moeite gepaard gaat.

100.000 bedrijven, die zonder bezwaar gemotoriseerd kunnen worden.

30.000 bedrijven, die geregistreerd staan als zuivere veeteeltbedrijven, paardenstoeterijen, kippenhouderijen, varkensmestbedrijven, bijenparken, e.d.

Dit zou dan hierop neerkomen, dat zoals de toestand op dat ogenblik was – 1950 – er 24 miljoen ha niet in aanmerking zouden komen voor bewerking met motorische trekkracht; 5,1 miljoen ha wel maar gepaard met moeite en 5,2 miljoen ha die zonder enige restrictie in aanmerking komen voor bewerking met tractoren en moderne werktuigen, hetgeen dus ongeveer overeenkomt met de begroting van de Commission de modernisation et d'équipement die eveneens op 10 miljoen ha komt.

Maar hiermee is het probleem van de motorisering en mechanisering, d.w.z. van de rationalisering en intensivering, in het algemeen, van de modernisering van de circa 2 miljoen Franse kleine bedrijven gesteld.

De meest radicale oplossing staat Dumont voor. Wanneer het een feit is, dat het afgelopen is met de autarkie van de Franse landbouw, wanneer Frankrijk een agrarische exportpolitiek wil gaan voeren, dan zal de Franse landbouw geconfronteerd worden met de buitenlandse concurrentie. Maar dan zal de Franse landbouw alleen mee kunnen komen op de internationale markt, wanneer de productie wordt opgevoerd en de kostprijs verlaagd. Dit is alleen mogelijk door modernisering van de landbouw. En dit is alleen maar mogelijk door een snelle en radicale evolutie van de Franse agrarische structuur. 'Nous ne pouvons plus nous attarder paresseusement au stade artisanal, lié à l'économie autarcique'. Er is geen andere mogelijkheid, is de mening van Dumont, dan het aantal landbouwbedrijven rigoureus in te krimpen. Volgens de telling van 1946 waren er 2.500.000 bedrijven. Sindsdien is dat aantal nog aanzienlijk teruggelopen, maar er zijn er altijd nog ruim 2 miljoen. Dat aantal moet vlg. Dumont, met ongeveer de helft worden ingekrompen.

Ook de R.P. Serve, blijkt, na zijn terugkeer van een studiereis naar Amerika, van dezelfde mening te zijn. Ook volgens hem dient het aantal landbouwbedrijven in Frankrijk met 1 miljoen verminderd te worden, wil men daadwerkelijk en in feite komen tot de noodzakelijke modernisering van de Franse landbouw.

Hoe intussen zich de voorstanders van deze evolutie – wellicht beter revolutie – de uitvoering van in feite de herverkaveling van het grootste deel van alle Franse landbouwgronden indenken, wordt niet nader aangegeven.

In de eerste jaren na de oorlog gingen de gedachten van vele in de richting van coöperatieve landbouwbedrijven. De gronden, vee en werktuigen zouden dan in een coöperatieve vereniging worden ingebracht, waarbij de werkzaamheden onder een gekozen leiding en gezamenlijk zouden worden uitgevoerd met modern materiaal en waarbij de revenuen op coöperatieve grondslag zouden worden verdeeld. Zo men wil een vrijwillige en meer democratische vorm van de Russische typen van

¹ René Colson: *Motorisation et Avenir Rural* – Paris 1950.

Kolchosen, Artel en Tsoz, van de Roemeense Obste, de Jougoslavische Zadrouga of andere typen van Oost-Europese coöperatieve landbouwbedrijven. Of een variatie van de Palestijnse Affitanze collettive in hun verschillende modificaties. Men meende hierdoor het probleem van de modernisering van de kleinere bedrijven te kunnen oplossen. Inderdaad zijn er groepen van boeren in Frankrijk, die deze onderneming hebben aangedurfd, o.a. de boeren van St. Georges de la Motte-du-Caire in de Basses-Alpes, waarbij de resultaten in velerlei opzicht zeer opmerkelijk zouden zijn¹. Op het ogenblik schijnen er 5 van dit soort coöperatieve landbouwondernemingen in Frankrijk te zijn².

Tegenover hen, die in Frankrijk op grond van technische en economische overwegingen een rigoureuze concentratie van bedrijven en landbouwgronden voorstaan, staan andere die op grond van praktische en sociale overwegingen voorstanders zijn van het familiebedrijf.

Zij willen evengoed de opvoering van de agrarische productie, maar zoeken de verwezenlijking op de eerste plaats in de intensivering van de kleinere, de familiebedrijven. Zij wijzen op de resultaten, die op de familiebedrijven bereikt worden op het gebied van de rendementen in Frans-Vlaanderen en de Elzas waar die rendementen niet lager zijn dan die van de grootbedrijven van het Bassin-Parisien. Zij wijzen op de resultaten die bereikt worden in Denemarken, België, Nederland en Zwitserland waar het kleinere bedrijf domineert.

Bij de recensement général de la population werd als familiebedrijf geregistreerd elk bedrijf waarop de werkzaamheden uitsluitend geschieden door de boerenfamilie zonder betaalde vreemde arbeidskrachten. De statistiek hierover, geeft per 10.000 landbouwbedrijven het volgende beeld (tabel 16).

TABEL 16

INDELING NAAR GELANG HET AANWEZIG ZIJN VAN WERKENDE FAMILIELEDEN EN VAN BETAALDE VREEMDE ARBEIDSKRACHTEN PER 10.000 LANDBOUWBEDRIJVEN¹:

aantal werkende familieleden	Aantal betaalde arbeidskrachten							
	0	1	2	3	4	5	6-meer	Totaal
0	3.363	665	237	86	40	20	53	4.464
1	2.076	383	102	33	15	7	16	2.632
2	1.444	246	64	20	9	4	10	1.797
3	603	90	22	7	3	2	4	731
4	218	29	8	2	1	1	1	260
5	68	8	2	1	1	—	1	81
6 en meer	30	3	1	1	—	—	—	35
	7.802	1.424	436	150	69	34	85	10.000

¹ Recensement général de la population, effectué le 10 mars 1946: Volume VII. Exploitations agricoles — Paris 1950.

Uit dit overzicht blijkt op de eerste plaats dat op 33,6% van het totaal aantal Franse bedrijven, de boer en de boerin samen het werk moeten doen.

¹ G. Allo: Réveil communautaire en agriculture: Economie et Humanisme; Lyon — nov.-dec. 1947.

² Féd. Nat. de la Coöperation agricole: Enquête sur la Coöp. Agricole Française — Paris 1954.

Verder, dat op niet minder dan 78% van de bedrijven geen betaalde arbeidskracht aanwezig is, dit zijn dan wat genoemd worden 'des exploitations purement familiales'.

Verder dat op 14,2% van de bedrijven niet meer dan 1 betaalde arbeidskracht aanwezig is; op 4,4% van de bedrijven 2 en op slechts 3,4% meer dan 2. Nu geeft dit overzicht zeker geen volledig inzicht in het probleem van het familiebedrijf. De factor grootte en aard van het bedrijf worden hierin niet verdisconteerd. Het maakt een groot verschil of een talrijke familie een tuindersbedrijf intensief bewerkt, of dat een oudere boer en boerin samen een groter akkerbouwbedrijf of gemengd bedrijf moeten beheren. Maar beide zijn, in de zin zoals hierboven bedoeld, familie-bedrijven.

Een andere omschrijving van een familiebedrijf geeft Coutin: 'l'Exploitation agricole familiale est cette qu'une famille peut cultiver, en employant les techniques rationnelles pratiquées en son temps et en adaptant le système de culture le mieux adopté au sol et au climat.'¹

Wanneer het mogelijk zou zijn om na te gaan, welke van de bijna 80% van de Franse landbouwbedrijven, die volgens de statistiek gerekend worden tot de 'exploitations purement familiales', voldoen aan deze omschrijving, dan zou blijken dat het percentage gering zou zijn. Enerzijds zou blijken, dat de oppervlakte van de dwergbedrijfjes te klein is, om daarop aan een familie een volle dagtaak te geven, anderzijds, dat de oppervlakte van vele bedrijven, rekening houdende met de aard van het bedrijf, veel te groot is, om door de weinig talrijke boerenfamilie rationeel bewerkt te kunnen worden.

Maar ook zou duidelijk naar voren komen, dat op een enorm aantal van de kleinere familiebedrijven er geen sprake van is, dat in elk opzicht een moderne rationele techniek wordt toegepast en die bedrijfsmethode die het best is aangepast aan bodem en klimaat.

Chombart de Lauwe en Morvan² merken ten aanzien hiervan o.m. op, dat in talrijke Franse landbouwgebieden, de kleine boeren, niet alleen de economisch zwakkere, maar vooral ook de technisch zwakkere zijn, d.w.z. dat men aan deze grote groep van producenten niet geleerd heeft om gebruik te maken van de agrarisch technische vooruitgang.

Maar ook de levensbehoeften van deze boerenfamilies nemen toe, met het gevolg, dat dezelfde oppervlakte grond niet meer voldoende is, om hetzelfde aantal familieleden een redelijk bestaan te verzekeren. Kon men gebruik maken van de verbeterde techniek, zo, dat men van die oppervlakte een grotere opbrengst zou krijgen, dan kon daarvoor ook een grotere hoeveelheid goederen worden aangeschaft.

Gaat het een niet samen met het ander, dan is het gevolg armoede, met als gevolg het uiteindelijk verdwijnen van de boerenfamilie.

Zij zijn van mening dat het absurd zou zijn om te ontkennen, dat een groot aantal van de kleine familiebedrijfjes gedoemd zijn om te verdwijnen. Maar het is even absurd, zeggen zij, te veronderstellen dat het mogelijk is binnen een tijdperk van enkele jaren – het tijdvak van een der Franse agrarische plannen – de helft van het totaal aantal Franse landbouwbedrijven op te ruimen. In de loop van de komende jaren verwachten zij als gevolg van de voortgaande exode rural, niet alleen een teruglopen van het aantal kleine familiebedrijven, maar bovendien het afnemen van het aantal gezinsleden werkzaam op de bedrijven, en zeker dat van het aantal gesalarieerden. Het zal leiden naar 'la ferme à un homme'.

Aan de hand van het door hen ingestelde onderzoek komen zij tot de conclusie dat – in het algemeen – een bedrijfsgrootte van 15 ha het minimum is. Zij komen dan

¹ Pierre Coutin: l'Exploitation agricole familiale en Limagne: Annales – oct. 1946.

² J. Chombart de Lauwe, F. Morvan: Les possibilités de la petite entreprise dans l'agriculture française – Paris 1954.

tot ongeveer eenzelfde conclusie als Maspétiol¹ die van mening is, dat wanneer de grote meerderheid van de Franse familiebedrijven een nuttige oppervlakte zou hebben van omschreefs 15 ha, deze bedrijven zouden kunnen profiteren van de moderne techniek, of voorwaarde, dat dan deze familiebedrijven een zo volledig mogelijk gebruik zouden maken van de coöperatieve samenwerking ten aanzien van het gebruik van tractoren en landbouwwerktuigen; door middel van 'des coöperatives d'utilisation de matériel agricole', de 'C.U.M.A.' Ten aanzien van deze werktuigencoöperaties is het ook in Frankrijk de vraag of daarbij een groot aantal leden moeten zijn aangesloten, of dat het coöperaties moeten zijn van kleine omvang.

De commission de modernisation et de l'équipement rural stelt zich op het standpunt, dat een C.U.M.A. een groot aantal leden moet hebben, met een gezamenlijke oppervlakte cultuurgrond, groot genoeg om in staat te zijn een ruim sortiment tractoren aan te schaffen, ieder geschikt voor bepaalde werkzaamheden. Regionaal moeten de C.U.M.A.'s gegroepeerd zijn in 'unions régionales', die de beschikking moeten hebben over speciaal materiaal voor extra zware werkzaamheden; over speciale ateliers waar in coöperatief verband de grote reparaties kunnen worden uitgevoerd en over magazijnen met onderdelen. De 'union régionale' moet zich belasten met de aankopen, met problemen van juridische aard en fiscale aard en de betrekkingen regelen met de plaatselijke ambachtslieden.

Daarboven zou dan een nationaal orgaan de problemen moeten behandelen op nog hoger niveau. Het zou model statuten moeten ontwerpen, en huishoudelijke reglementen, contracten afsluiten met leveranciers, tussenpersonen en ambachtslieden, de propaganda organiseren en zo vervolgens.

Cramois² stelt zich op hetzelfde standpunt en is van mening, dat het niet voldoende is om coöp. verenigingen op te richten met het doel om een enkele tractor voor gezamenlijke rekening aan te kopen met enkele landbouwmachines. Men moet, volgens hem, een volledige organisatie opbouwen, waarbij vooral de taak van de 'unions départementales' van essentieel belang is.

Voor Tony Ballu³ zouden – theoretisch – eveneens de grootste moeilijkheden om te geraken tot de motorisering en mechanisering van de kleinere bedrijven zijn opgelost, wanneer op grote schaal het coöperatief gebruik van tractoren en werktuigen werd toegepast. Alleen, hij constateert dat deze vorm van samenwerking niet de omvang krijgt als zou mogen worden verwacht. Als de voornaamste reden noemt hij, de te sterke individualistische instelling van de Franse boer. Verder de algemene bezwaren die gewoonlijk tegen deze soort van coöperatie naar voren worden gebracht, zoals het feit dat de zorg voor en het onderhoud van materiaal in gemeenschappelijk bezit in het algemeen minder zorgvuldig is dan dat in het gebruik bij de eigenaar; te groot tijdverlies t.g.v. de noodzakelijke verre verplaatsingen; de moeilijkheid om ieder lid te kunnen bedienen op het tijdstip dat deze dat nodig acht; om de prijs vast te stellen voor de verschillende werkzaamheden, en de controle daarop, omdat daarbij rekening gehouden moet worden o.m. met de zeer uiteenlopende soort van gronden, de ligging van de akkers tegen hellingen, de diepte van bewerking, de grootte en de vorm van de percelen enz.; de moeilijkheden bij het vaststellen van de verantwoordelijkheid bij storingen; ook moeilijkheden die zich voordoen t.a.v. de verplichting om iedere kandidaat te accepteren, ook wanneer dit ongewenst geacht wordt door de overige leden.

Tony Ballu is van mening, dat het verre de voorkeur verdient, om voor gemeen-

¹ Roland Maspétiol: *La Famille rural et le progrès technique; La famille Paysanne* – Paris 1947.

² André Cramois; *dir. gén. de la Caisse nat. de crédit agric.: Coöperatives agricoles* – Paris 1949.

³ Tony Ballu: *Le problème de la motorisation de la petite et moyenne exploitation; l'Académie d'agriculture de France* – No 2, Année 1950.

schappelijke rekening materiaal aan te kopen door een kleine groep van boeren, die in elkaars nabijheid wonen. Zulke combinaties profiteren dan weliswaar niet van de voordelen die een grote coöperatie meebrengen, maar de voordelen van andere aard zijn groter.

Overigens is hij van mening, dat het op het ogenblik ter beschikking zijnde materiaal niet van dien aard is, dat het kleinere bedrijf zich volledig kan mechaniseren. Het doet verstandig om een tractor aan te schaffen als completering voor zijn dierlijke tractie.

En in een rapport van de O.E.E.C. betrekking hebbende op de mechanisatie van het kleine landbouwbedrijf wordt met nadruk aanbevolen om meer zorg te besteden aan de werktuigen, bestemd voor die bedrijven en die beter geschikt dienen te zijn voor de dierlijke trekkracht waarover deze bedrijven beschikken¹.

De ontwikkeling van de C.U.M.A.'s heeft niet de uitbreiding gekregen die men zich had voorgesteld.

Volgens Cramois is die ontwikkeling tot 1947 als volgt: 1908 – 110; 1920 – 500; 1939 – 2090; 1947 – 6080, met dien verstande, dat in deze getallen ook begrepen zijn de combinaties van enkele boeren, die b.v. voor gezamenlijke rekening een dorsmachine of een andere machine hebben aangeschaft.

In de genoemde publicatie van de O.E.E.C. wordt vermeld, dat in 1950 het aantal C.U.M.A.'s zou liggen tussen de 7 en 8000, die dan tesamen zouden beschikken over bijna 10.000 tractoren, maaierdorsers en meer dan 3500 dorsmachines.

Volgens de enquête gehouden door de Féd. Nat. de Coöperation agricole zou het aantal C.U.M.A.'s, vóór de oorlog, in 1939, reeds 3500 zijn geweest. Dit aantal is na de oorlog gestegen tot 8000, maar nu – in 1954 – zou het aantal zijn gedaald tot een aantal liggende tussen 6000 en 6500, waarbij een 200.000 boeren zijn betrokken en die beschikken over 7–8000 tractoren, 3000 dorsmachines en 1000 maaierdorsers.

De grootste concentratie van deze vorm van coöperatieve verenigingen vindt men in het Midden-Westen, daarnaast in het Noord-Oosten, in Bretagne, het Bassin-Parisien en het Zuiden van Frankrijk.

Op te merken valt ook hierbij, dat de motorisering en mechanisering van de landbouw – volgens het plan-Monnet – het voornaamste en het meest doeltreffende middel voor de modernisering van de Franse landbouw, – in hoofdzaak plaats vindt in het gebied ten N. van de Loire.

Dit blijkt overigens ook uit de bestudering van het aantal aanwezige tractoren met de grotere landbouwmachines in de verschillende departementen, waarbij het grootste aantal tractoren en materiaal gevonden wordt in de departementen van het Bassin Parisien. Hier zijn het de grootbedrijven, die ook wegens het steeds toenemende gebrek aan paardeknechten en ossedrijvers, het reeds vóór de oorlog begonnen proces van de motorisering en mechanisering hebben voortgezet, en daarvan na de oorlog op grote schaal hebben geprofiteerd. Dit in tegenstelling met de overgrote massa van de kleinere bedrijven ten Z. van de Loire die daartoe, om verschillende redenen, niet in staat zijn geweest. Ook op dit terrein is het grootste gebied van Frankrijk aanzienlijk ten achter, en is zeker mede een der oorzaken van de lage rendementen en de hogere kostprijzen van de in dit gebied geproduceerde agrarische producten.

¹ O.E.E.C.: La mécanisation des petites exploitations dans les pays Européens – AG/AN (50) 5.

DE VERBETERING VAN DE STRUCTUUR EN DE BEMESTING VAN DE FRANSE LANDBOUWGRONDEN

Bij het bodemkundig overzicht, gegeven van het Franse territoire, werd meegedeeld, dat een der classificaties van de landbouwgronden, zoals Ratineau, directeur van het Institut National de l'agriculture van Grignon, die geeft, berust op de fysische eigenschappen van de grond of eigenschappen, die in meer of mindere mate de structuur van de grond bepalen.

Ook werd medegedeeld, dat Léonce de Lavergne, in 1879, de Franse landbouwgrond voor 10% onderbracht in de categorie zeer goed en voor 10% in de categorie zeer slecht. De Lavergne geeft niet aan op grond van welke eigenschappen de 10% van de gronden, door hem, zeer slecht genoemd werden; Ratineau geeft geen procentische indeling van de gronden in zijn classificatie. Maar zeker is het wel, dat een deel van de Franse gronden zeer slecht genoemd moet worden, vanwege hun structuur, die niet voor verbetering vatbaar is. Men kan zich moeilijk voorstellen, dat gronden, die bestaan uit een dunne laag taaie argile op een volkomen ondoorlatend moedergesteente, zoals sommige rendzines, op welke wijze en met welke middelen ook, om te vormen zouden zijn, tot voor onze begrippen, handelbare, vruchtbare grond. Het is wellicht mogelijk, om de structuur van 'les bouldènes de la vallée de la Garonne,' gronden die volkomen ontkalkt zijn en waaruit alle humus verdwenen is, die zich in de winter volzuigen met water en uitdrogen en keihard worden in de zomer, op de lange duur te verbeteren. Maar toch wel moeilijk zal dit zijn met de z.g. 'Mourios' die men talrijk aantreft in l'Aveyron; ronde plekken grond die zo goed als steriel zijn voor alle cultuurgewassen.

Maar even zeker is het ook, dat vele van de gronden die door de Lavergne voor 80% ondergebracht zijn in categorieën, gelegen tusschen zeer goed en zeer slecht, in aanzienlijke mate in kwaliteit kunnen worden opgevoerd, door de structuur ervan te verbeteren. Wanneer het is, zoals Bella heeft gezegd: 'Le sol c'est la patrie; améliorer l'un c'est servir l'autre,' dan heeft de Franse boer grotelijks de kans het vaderland te dienen, door zijn gronden te verbeteren laten voorbij gaan. De middelen zijn eenvoudig. Na een behoorlijke en doeltreffende ontwatering, beveelt de Commission de modernisation et d'équipement rural, de twee, overigens zeer orthodoxe middelen aan: het voorzien van de grond van zoveel mogelijk humus en de bekalking ervan.

STALMEST EN GIER

Ten aanzien van de humus zegt de Cie kort en bondig: 'le rôle de l'humus est capital pour maintenir et augmenter la fertilité des terres'. Een feit, dat algemeen en sinds onheugelijke tijden bij de boeren bekend is. Maar het is evengoed een feit, dat vele boeren, en waarlijk niet alleen in Frankrijk, zich onvoldoende bewust zijn van de grote voordelen van een goede productie, conservering en gebruik van de humus in de vorm van stalmest. De variatie hierbij is groot. Volgens Richard lopen de verliezen aan stalmest tengevolge van fouten bij het produceren, bewaren en gebruik

van stalmest in de verschillende gebieden van Frankrijk uiteen van 20 tot 50%¹.

In het algemeen besteden de boeren van de departementen in het noorden van Frankrijk, Le Nord, Pas de Calais e.a. grote zorg aan de stalmest. Zij schatten de betekenis daarvan voor hun zeer intensief bewerkt bouwland en goed onderhouden weiland op de juiste waarde.

Ook sommige, niet alle, grote akkerbouwbedrijven in het Bassin Parisien, erkennen de grote waarde van de stalmest. Hier worden nog grote koppels mestossen gehouden, voor een deel op mestvaalten; mede met het doel zoveel mogelijk stalmest te produceren.

Ook de boeren van de Noord-Oostelijke departementen behandelen de stalmest met grote zorg. De constellatie van de Lotharingse dorpen brengt mee, dat de boeren de stalmest vóór het huis, aan de straat, dagelijks met grote zorg opstapelen. Het is in deze departementen, waar de verliezen op niet meer dan 20% worden geraamd.

Geheel anders is het in de departementen van le Centre, le Midi en le Sud-Ouest. Veelal ziet men hier niet veel meer dan beschimmeld stro naar de akker brengen. Hier lopen de verliezen op tot 50% en meer. En het zijn juist deze gebieden, met hun dikwijls zeer moeilijke gronden, waar een gift van goede stalmest veel zou kunnen bijdragen tot verbetering van de structuur van de grond en verhoging van het opbrengstvermogen.

In departementen van 'la zone méditerranéenne' wordt practisch geen stalmest gebruikt, omdat in deze wijnbouwgebieden practisch geen vee wordt gehouden. Het is in deze gebieden, dat 'l'humus y est souvent un mythe', zegt Richard.

Merkwaardig is, dat in deze gebieden geen stalmest wordt gebruikt voor de verbetering van grasland. Het oordeel van Dumont hierover is: 'l'épandage du fumier à la surface des prés est un gaspillage, désormais insupportable.' Een bekende specialist op het gebied van de verhoging van de productie van veevoer, Der Katchandourian, maakt in een uiteenzetting hierover geen gewag van de gunstige resultaten die een gift stalmest op grasland kan hebben².

En toch kunnen de resultaten uitstekend zijn, ook in de zuidelijke gebieden van Frankrijk. Dit heeft de directeur van het voormalige Nederlandse centrum op het Château d'Artigues in Lot-et-Garonne laten zien. Toen deze het bedrijf van circa 100 ha in beheer nam, was het, gelijk zo vele van dit soort bedrijven in deze gebieden, volkomen verwaarloosd; het bouw- en weiland lag practisch en friche. Nadat het weiland van doornenstruiken en andere ongerechtigheden was gezuiverd, werd het oordeelkundig beweid en doelmatig bemest met stalmest. Binnen enkele jaren was het weiland volkomen veranderd, en was bekend bij alle Nederlandse emigranten in dit gebied waarvoor het als voorbeeld gold. Het trok ook de opmerkzaamheid van vele Franse boeren en landbouwautoriteiten, die er zich over verwonderden, dat gronden in hun streek in staat bleken zulk uitstekend weiland op te leveren en meer gras en hooi waartoe hun graslanden in staat zijn. De directeur had de juiste methode gevonden voor het bewaren van de mest en de juiste tijd en wijze van het gebruik ervan.

Sommige landbouwers in het Noorden van Frankrijk zijn hiervan trouwens ook overtuigd. Op een gemengd bedrijf van 700 ha in Seine-et-Marne wordt al het beschikbaar veevoer bestemd voor het mestvee en al het stro voor het maken van stalmest. Voor een groot deel wordt deze gebruikt voor de bemesting en de verbetering van het weiland, waardoor dit bedrijf kans ziet om 4 tot 5 runderen per ha te houden en af te mesten.

¹ Henri Richard: *Physionomie de la Fertilisation en France* - Paris 1951.

² I. Der Katchandourian: *Amélioration de la production fourragère*; Bull. techn. d'information - No 35, déc. 1948.

Maar er zijn andere bedrijven in dit gebied, waar helemaal geen vee wordt gehouden. Van sommige werd het hooi en stro geleverd aan bedrijven in Parijs en aan het leger. Andere zijn er op den duur toe overgegaan om al het vee weg te doen en ook paarden en trekossen, vanwege de steeds groter moeilijkheden bij het vinden van bekwame paardeknechts, ossedrijvers, melkknechten, verzorgers van het vee en schepers. Het zijn nu volledig gemotoriseerde en gemechaniseerde veeloze akkerbouwbedrijven, waar geen stalmest meer wordt geproduceerd. De gevolgen blijven niet uit.

Barbier¹ wijst erop, dat, tengevolge van het verdwijnen van de humus, op verschillende bedrijven de verschijnselen van de erosie duidelijk merkbaar zijn. De gemiddelde opbrengsten lopen terug, de opkomst wordt minder zeker, de grond wordt 'zwaarder' en verliest de goede structuur. Wanneer Dumont het gebruik van stalmest op grasland een ontoelaatbare verspilling acht, dan is dat ongetwijfeld omdat hij zo'n grote waarde hecht aan het gebruik ervan op bouwland. 'C'est en grande partie par l'importance, qu'ils ont attribué au fumier, que les agriculteurs du Nord-Ouest de l'Europe ont tellement progressé, relativement au reste du monde'. Het is dan ook zeker niet zonder reden, dat aan deze veeloze bedrijven in het vruchtbare gebied van het Bassin parisien, een zeer zorgvuldig en intensief gebruik maken van iedere vorm van groenbemesting wordt aanbevolen, om althans voor een deel, de langzame, maar gestadige achteruitgang in structuur van deze gronden tegen te gaan.

In vele departementen is de stalmest de voornaamste zoal niet de enige manier waarop N, K₂O en P₂O₅ in de grond wordt gebracht. In departementen als la Cantal, le Corrèze, le Creuse komt 80% van deze plantenvoedende bestanddelen in de grond uitsluitend en alleen in de vorm van stalmest. In le Puy-de-Dôme zelfs voor 90%. In de meeste van de departementen ten Z. van de Loire varieert het %-age tussen de 50 en 75%. En dit zijn nu juist nog de departementen waar de kleinste hoeveelheden stalmest worden gevonden en dan nog op de minst ideale manier.

Wanneer dus in vele departementen van 50 tot 90% van de N, K₂O en P₂O₅ aan de grond wordt toegediend door middel van kleinere hoeveelheden stalmest dan volgt daaruit dat de hoeveelheden in de vorm van kunstmest eveneens aan de lage kant moeten zijn. Hetgeen inderdaad het geval is. Op het gebied van de bemesting is er in het overgrote deel van de departementen ten Z. van de Loire een enorme achterstand.

Welke grote rol de stalmest speelt bij de bemesting van de landbouwgronden in Frankrijk kan blijken uit de ramingen die Richard t.a. hiervan maakt. Hij berekent, dat door middel van de 100 miljoen ton stalmest aan voedende bestanddelen jaarlijks 300.000 ton N, 200.000 ton P₂O₅ en 500.000 ton K₂O in het bouwland wordt gebracht. Van welke betekenis dit is, moge volgen uit het feit dat volgens het rapport général de modernisation et d'équipement het vooroorlogse gebruik aan N in de vorm van kunstmest 200.000 ton bedroeg; aan P₂O₅ 400.000 ton en aan K₂O niet meer dan 300.000 ton.

Het is duidelijk, dat in de productieplannen aan de mogelijkheid tot verbetering van de stalmestproductie de nodige aandacht wordt geschonken en dat die verbetering vooral gezocht wordt, naast een propaganda voor het doelmatig gebruik, in een meer doeltreffende bewaring. Een van de eenvoudige middelen is het gebruik maken van behoorlijke mestvaalten.

Uit de enquête van 1929 blijkt, dat van de circa 3 miljoen bedrijven in dat jaar

¹ G. Barbier: Essai de mise au point de la question de l'humus; Bull. techn. d'information - No 41, juin juillet 1949.

er 40.238 beschikten over een 'plateform à fumier'. De commission de mod. et d'équip. rural nam, om te beginnen, 20.000 mestvaalten in haar programma op, waarvan de kosten geraamd werden op 200 miljoen frs. Maar, zo is haar mening, deze investering zou zeer goed geplaatst zijn, omdat verwacht mag worden, dat die investering jaarlijks een rendement zal afwerpen van 50 miljoen frs. in de vorm van niet verloren gaande plantenvoedende bestanddelen.

Wanneer door de Franse agronomen en agrarische technici gewezen moet worden op grote gebreken en tekortkomingen t.a.v. de bewaring en het zo doelmatig gebruik maken van de stalmest, zeker niet beter is het gesteld t.a.v. de gier. Algemeen is men er van overtuigd, dat jaarlijks voor enorme kapitalen verspild wordt door de Franse landbouw door het verloren laten lopen van de gier. Het is trouwens waar te nemen. In de landbouwdorpen ziet men bijna zonder een uitzondering de gier in stroompjes langs de straten lopen om tenslotte ergens verloren te lopen, in een waterloop of beek.

Richard is van mening, dat t.g.v. het practisch geheel afwezig zijn van gierkelders op de Franse bedrijven gerekend moet worden op een verlies van 10 tot 20% van de totale dierlijke productie aan plantenvoedende bestanddelen, wat neerkomt op een verlies van verscheidene miljarden frs.

In 1943 zijn onder auspiciën van de Génie Rural en de Corporation Paysanne studiedagen georganiseerd met als onderwerp van behandeling 'l'habitat rural'. In de rapporten daarover wordt ook gesproken over de gier die in beekjes door de dorpen stroomt, waardoor de waterstromen worden verontreinigd en waardoor aan bedragen aan meststoffen verloren gaan, die toen geraamd werden op 8 miljard frs. Men moet landen als Zwitserland, Duitsland, Denemarken e.a. benijden, verzucht Richard, over hun excellente organisatie ten aanzien van het verzamelen en de zorg die besteed wordt aan de stalmest en de gier. De gedachte om gedurende verschillende jaren achtereen, enige miljarden frs. te besteden voor de aanleg van mestvaalten en gierkelders zou volkomen verantwoord zijn. Maar, zo voegt hij er spijtig aan toe, men moet het alleen maar betreuren, dat subsidies voor dit doel nog maar op zo'n uiterst karige manier ter beschikking worden gesteld.

In het rapport général des commissions de la production agricole et de l'équipement rural - in 1953 - wordt eveneens aangedrongen op een grotere productie en het gebruik van organische meststoffen. In dit verband wordt het onverantwoordelijk geacht om door te gaan met de export van grote hoeveelheden stro en van de levering ervan aan de papierindustrie. In de oude pachtcontracten werd de afvoer van stro, door een clause in het pachtcontract verboden, een bepaling, die in sommige contracten nog is opgenomen. Met zorg wordt het steeds toenemende gebruik van de maaier-dorsers gevolgd en het daarmee gepaard gaande gebruik van het verbranden van het stro. Zelfs wordt het in het rapport zeer gewenst geacht, dat door middel van wettelijke bepalingen een eind gemaakt wordt aan een practijk, die gelijkstaat aan vernietiging van nationale rijkdom.

Het is opvallend, hoe weinig belangstelling de grote veeleze bedrijven rond Parijs tonen voor de compost, als zeer effectief middel tot instandhouding van de kwetsbare structuur van hun gronden.

Een stad als Parijs met de 41 omliggende gemeenten, die de banlieue vormen produceren jaarlijks circa 1,1 miljoen ton stadsvuil.

Volgens Richard neemt de landbouw in de departementen rond Parijs hiervan circa 300.000 ton af. De landbouw rond de overige grote steden van Frankrijk practisch niets.

Roger Delarue¹ vestigt in een verhandeling over de verbranding van het stadsvuil

¹ l'Incineration des ordures ménagères: Thèse présenté par Roger Delarue, ing. polytechnique de Paris, à la 90 réunion du cercle le 28 avril 1952 - No 55.

de aandacht op de zeker niet te onderschatten bezwaren verbonden aan het gebruik van stadsvuil zonder voorafgaande bewerking, voor de bevolking van een groot bevolkingscentrum als Parijs met zijn banlieue. Pathogene microben kunnen met het opwaaiende stof naar alle windrichtingen worden verspreid. Insecten en ratten vinden er een zeer gunstig milieu voor de uitbreiding van de soort. Het gedierte kan zich verspreiden over grote afstanden. Het komt voor dat miljarden vliegen over de omliggende dorpen worden verspreid, tot groot ongerief van de bevolking en zeker niet tot bevordering van de hygiëne. Overigens hecht Delarue weinig of geen waarde aan het stadsvuil voor de landbouw, gezien het geringe gehalte aan plantenvoedende stoffen. Hij noteert: 0,4-0,6% N; ongeveer 0,4% P_2O_5 ; 0,7-0,8% K_2O 3-4% kalk. Deze cijfers komen vrij goed overeen met die van de V.A.M. Maar Delarue maakt geen melding van het gehalte aan koper, borium, molybdeen, magnesium en van de erin voorkomende sporenelementen, wat bij de beoordeling van de landbouwkundige waarde van compost nu eenmaal niet over het hoofd mag worden gezien. Wanneer Delarue in zijn betoog in 1952 tot dezelfde conclusie komt als één lid van de Cie tot onderzoek van het vraagstuk der vuilverwijdering in 1926, n.l. dat het verbranden van stadsvuil het beste en meest afdoende middel is om zich daarvan te ontdoen, dan is dat een conclusie, die wel op zeer eclatante wijze weerlegd is door de prachtige resultaten die met de verwerking van het stadsvuil te Wijster en andere plaatsen wordt bereikt en met het gebruik van de daaruit verkregen compost.

DE BEKALKING

Naast de verrijking met humus van de Franse landbouwgronden ter bereiking van een betere structuur en een groter productievermogen wordt door de Commission de mod. et d'équip. rural genoemd, de bekalking van de grond. Hieromtrent zegt zij dat honderdduizenden grondanalyses en pH. bepalingen van gronden in Frankrijk, aangetoond hebben, dat de helft van het 'territoire agricole', d.w.z. 16.500.000 ha een bekalking nodig heeft. Op de eerste plaats dienen alle zure gronden bekalkt te worden met een hoeveelheid van 2500 CaO per ha. Wanneer daardoor een gewenste kalktoestand van de grond is verkregen, moet die op peil gehouden worden door een drie of vierjaarlijkse gift van 500 kg CaO per ha. Dat wil zeggen dat er uiteindelijk per jaar een hoeveelheid kalk nodig wordt geoordeeld van 8.250.000 ton CaO.

Het vooroorlogse gebruik, in 1939, werd geschat op een hoeveelheid van 1.105.000 ton CaO. Men neemt aan dat er toen 500.000 ha regelmatig werd bekalkt met landbouwkalk, krijt, schuimaarde, thomasslakken, calciumcyanamide, met mergel en gebluste kalk.

Het programma, dat door de commissie is opgesteld om een regelmatige bekalking van de Franse landbouwgrond te verkrijgen, loopt over een periode van 1947 tot 1961. Na 1961 hoopt men aan een regelmatige bekalking toe te zijn. Volgens het plan zou begonnen moeten worden met een bekalking van 500.000 ha met 2500 kg CaO en een overbekalking van 500.000 ha met 500 kg CaO om deze oppervlakten geleidelijk op te voeren tot 1.200.000 ha te bekalken ineens en 2.400.000 ha te voorzien van een overbekalking. In 1961 zou men dan gekomen zijn aan een opp. van 16.500.000 ha die jaarlijks een overbekalking zouden behoeven van 500 kg CaO waarvoor dan 8.250.000 ton nodig zou zijn.

Dit ambitieuze bekalkingsprogram is niet geheel volgens plan uitgevoerd. Volgens een mededeling van het Min. de l'Agriculture¹ werd aangenomen, dat, volgens

¹ Revue du Ministère de l'Agriculture: Rapport annuel sur l'état de l'alimentation et de l'agriculture en 1949-1950 - No 12; dec. 1950.

zo betrouwbaar mogelijke schattingen de Franse boeren in 1950 een kwantum kalk zouden hebben gebruikt van 950.000–1 miljoen ton, inplaats van de 4 miljoen ton, die voor dat jaar waren voorzien.

Een veel ongunstiger beeld van het kalkverbruik wordt gegeven in een andere officiële mededeling van het Ministerie¹. Hierin wordt gezegd, dat het gebruik van kalk een absoluut onbevredigend beeld vertoont, en er wordt in geconstateerd, dat de afleveringen aan de verbruikers in de campagnes voorafgaande aan 1950, in sterke mate zijn afgenomen inplaats van toegenomen. De aflevering door de handel aan de landbouw zou hebben bedragen:

in 1947 300.000 ton
in 1948 250.000 ton
in 1949 180.000 ton

Deze ontwikkeling wordt zeer verontrustend genoemd en wijst op een bedenkelijke zeer sterke achteruitgang inplaats van een vooruitgang van de bekalking van de gronden. In ieder geval wordt de situatie als hoogst onbevredigend beschouwd.

De samenstellers van het agrarisch gedeelte van het Deuxième Plan de mod. et d'équip. schenken op hun beurt wederom aandacht aan dit onderdeel van de Franse agrarische problematiek. Ook zij komen tot de conclusie dat de bekalking en de herbekalking van het grootste deel van de Franse gronden een voorwaarde van de eerste orde is, om door verbetering van de structuur te komen tot een rationeel gebruik van kunstmest. Volgens hun programma moet alles in het werk gesteld worden om te komen tot een bekalking van 4 milj. ha in 4 jaar tijd, en vanaf 1957 dient bereikt te worden dat ieder jaar 2 milj. ha van de nodige hoeveelheid kalk wordt voorzien. Op de eerste plaats dienen zo spoedig mogelijk de meest moderne methoden voor het doen van grondanalyses en zuurgraadbepalingen, zoals die in gebruik zijn in de agrarisch meest ontwikkelde landen, in gebruik te worden genomen. En daarnaast zal het dan nodig zijn, dat de staat een subsidie geeft van 30% op de totale kosten en dat alle fiscale en parafiscale lasten op dit onderdeel worden ingetrokken.

Dat men verre van het gestelde doel verwijderd is, moge blijken uit het feit, dat van 1 april 1952 tot 30 maart 1953, volgens raming 311.000 ton CaO door de Franse landbouw werd gebruikt. Het is een quantum dat aanmerkelijk hoger ligt dan dat van 1949, maar het is toch nog wel heel ver verwijderd van de 8¼ milj. ton die men meent nodig te hebben voor een rationele bekalking.

En gaat men het verloop na van de kalkleveranties over de verschillende departementen gedurende die campagne, dan blijkt, dat die leveranties de kleinste omvang hebben voor de departementen ten Z. van de Loire, dus in die gebieden, waar de achterstand, ook op dit gebied, veruit het grootst is. De grootste kwantums worden afgenomen door die departementen ten N. van de Loire, waar de bedrijven reeds sinds jaren, dit middel tot verbetering en instandhouding van de fysische eigenschappen van de grond in ruime mate in toepassing hebben gebracht.

Bij het overzicht dat gegeven werd van de bestemming van de Franse grond werd reeds de aandacht gevestigd op het ruim gebruik dat de Franse boer nog maakt van het braken van de grond. In de gebieden van de geringe stalmentproductie en waar het gebruik van kunstmest gering is, en waar op geen andere manier plantenvoedende stoffen in de grond worden gebracht, is de boer wel verplicht om zijn gronden rust te geven en om vorst, zon en regen in staat te stellen plantenvoedende

¹ Min. de l'agriculture: Bulletin d'information – No 200, semaine du 5–12 nov. 1951.

stoffen in de grond mobiel te maken en de structuur van de grond te verbeteren. Het is tevens een middel om het onkruid te bestrijden op de akkers waarop practisch niets anders dan graan wordt geteeld.

Volgens officiële Franse gegevens is het verloop van de oppervlakte geploegd land en van de oppervlakte braakland als volgt:¹

	1882	1913	1929	1938	1946	1947	1951
opp. geploegd land	25,6	23,6	21,7	20,2	17,1	18,0	18,6
opp. braakland.			1,3	1,7	1,9	2,1	1,4

Het is duidelijk dat deze extensieve methode van het gebruik van de Franse landbouwgrond niet bijdraagt tot een zo groot mogelijke agrarische productie. Niettegenstaande de opp. braakland de tendenz vertoont af te nemen, wordt, naar het oordeel van de Franse agronomen, bij lange na niet genoeg gebruik gemaakt van de aanleg van kunstweiden, en van de groenbemestingsgewassen, zoals lucerne, klavers, sainfoin, lotier, minette, serradella, lupinen, gele mosterd, knolgroen e.d.

HET KUNSTMESTGEBRUIK

Het is zeker, dat een uitspraak als *'une sage combinaison du fumier avec des engrais chimiques est le système classique qui a donné la production la meilleure et la plus abondante à moindre frais'*, moeilijk voor tegenspraak vatbaar is.

Maar het is even zeker dat een groot aantal Franse boeren, de verstandige combinatie van stalmest met kunstmest als te zijn het klassieke systeem om de beste en overvloedigste productie te verkrijgen tegen de laagste kostprijs niet in toepassing brengen.

Talrijk zijn de uitspraken, die zeggen, dat het gebruik van kunstmest door de Franse landbouw ver achter staat bij die van de nabuurlanden en dat het de voornaamste oorzaak is van de lage rendementen der agrarische productie, vergeleken met die van andere landen in West-Europa.

Het is een van de conclusies, waar de Commission de modernisation de la production végétale – in 1946 – toe kwam. In haar rapport wordt opgemerkt, dat het er verre van was, dat in 1939 op alle bedrijven een rationeel gebruik van kunstmest, gewoonte was. Het gebruik ervan op grasland was grote uitzondering, en te dikwijls was het gebruik van kunstmest op de granen en hakvruchten ten enenmale onvolgende.

In de rapporten aan de O.E.E.C. betreffende het Franse programme à long terme, wordt gezegd, dat het niet nodig is om grote wijzigingen aan te brengen in de arealen van vóór de oorlog, om de geplande grotere agrarische productie te verkrijgen, maar dat dit gezocht moet worden in de verhoging van de gemiddelde opbrengsten. En dit kan bereikt worden door een meer algemeen en groter gebruik van kunstmest.

Voor René Dumont is het kunstmestgebruik *'le facteur essentiel d'accroissement de la production agricole'*, en wanneer, zo zegt hij, al herhaaldelijk is aangetoond, dat de Franse oogsten, inferieur zijn, vergeleken met die van België, Nederland, Denemarken en in mindere mate met die van Duitsland en andere landen, dan vindt dat zijn oorzaak in de te lage consumptie van de kunstmest.

¹ Bull. techn. d'Information: Mise en valeur des régimes naturelles françaises – No. 23-24, nov.-dec. 1947.

Statistique agricole annuelle 1951 – Paris 1953.

Gravier constateert, dat wanneer het kleine Nederlandse boerenbedrijf op een zelfde oppervlakte tien keer meer produceert dan de Amerikaanse farmer, dit alleen mogelijk is omdat, 'ses terres sont profondement ammeublis et abondamment engraisées.' Hij constateert dat in het grootste deel van Frankrijk de landbouwers hun gronden nooit hebben laten onderzoeken en daarom niet weten, wat eraan ontbreekt en welke voedende bestanddelen eraan moeten worden toegevoegd. Zeker, zo gaat hij verder, dienen de gronden bekalkt en bemergeld te worden en van humus te worden voorzien, maar het meest is onze landbouw gehandicapt door de onderconsumptie aan kunstmeststoffen.

Wij volstaan met aan te halen wat Paul Reynaud in zijn discours d'investiture voor de Assemblée Nationale op 27 mei 1953 hieromtrent heeft gezegd. In de paragraaf gewijd aan de te volgen agrarische politiek, zegt Reynaud: 'Ouvrez le rapport de la Commission pour l'Europe de l'O.N.U. et vous constaterez une effrayante disproportion entre les prix agricoles françaises et ceux de la plupart des autres pays d'Europe. Il est vrai, que, dans ce même document, on nous précise que, pour la consommation des engrais à l'hectare, la France arrive au dixième rang. Qu'elle consomme quatre fois moins d'engrais que la Belgique, beaucoup moins encore que la Hollande. Ne soyez donc pas étonné si l'on vous apprend en même temps que nous avons aussi le dixième rang pour le rendement en blé à l'hectare.'

De gegevens over het gemiddelde vooroorlogse gebruik aan kunstmeststoffen in Frankrijk, zoals die gevonden worden in verschillende officiële bronnen lopen tamelijk uiteen. Nemen we die welke gediend hebben voor de berekeningen van het Plan-Monnet. Volgens la Commission de modernisation de la production végétale zou het verbruik, 'par ha exploité en toutes productions' vóór de oorlog geweest zijn, aan:

N - 8,0 kg; aan P_2O_5 - 13,5 kg; aan K_2O - 9,0 kg

In enkele andere landen was het verbruik volgens Fertilizers in Agricultural Recovery Programmes van de O.E.E.C. als vermeld in tabel 17.

TABEL 17

In:	aan N	aan P_2O_5	aan K_2O
Duitsland	34,7 kg	44,0 kg	65,2 kg
Engeland	12,5 kg	33,6 kg	14,0 kg
Denemarken	13,6 kg	25,1 kg	15,1 kg
België	51,5 kg	58,8 kg	50,6 kg
Nederland	87,5 kg	98,9 kg	113,1 kg
alles per ha of arable land.			

Het verschil springt in het oog.

Maar de verschillen in kunstmestgebruik zoals die te lezen zijn uit de gegevens over het verbruik aan kunstmest in de verschillende departementen van Frankrijk in het rapport van de genoemde commissie springen eveneens in het oog. Ter illustratie wordt in tabel 18 het gemiddelde vooroorlogse verbruik gegeven voor een aantal groepen van departementen in verschillende delen van Frankrijk.

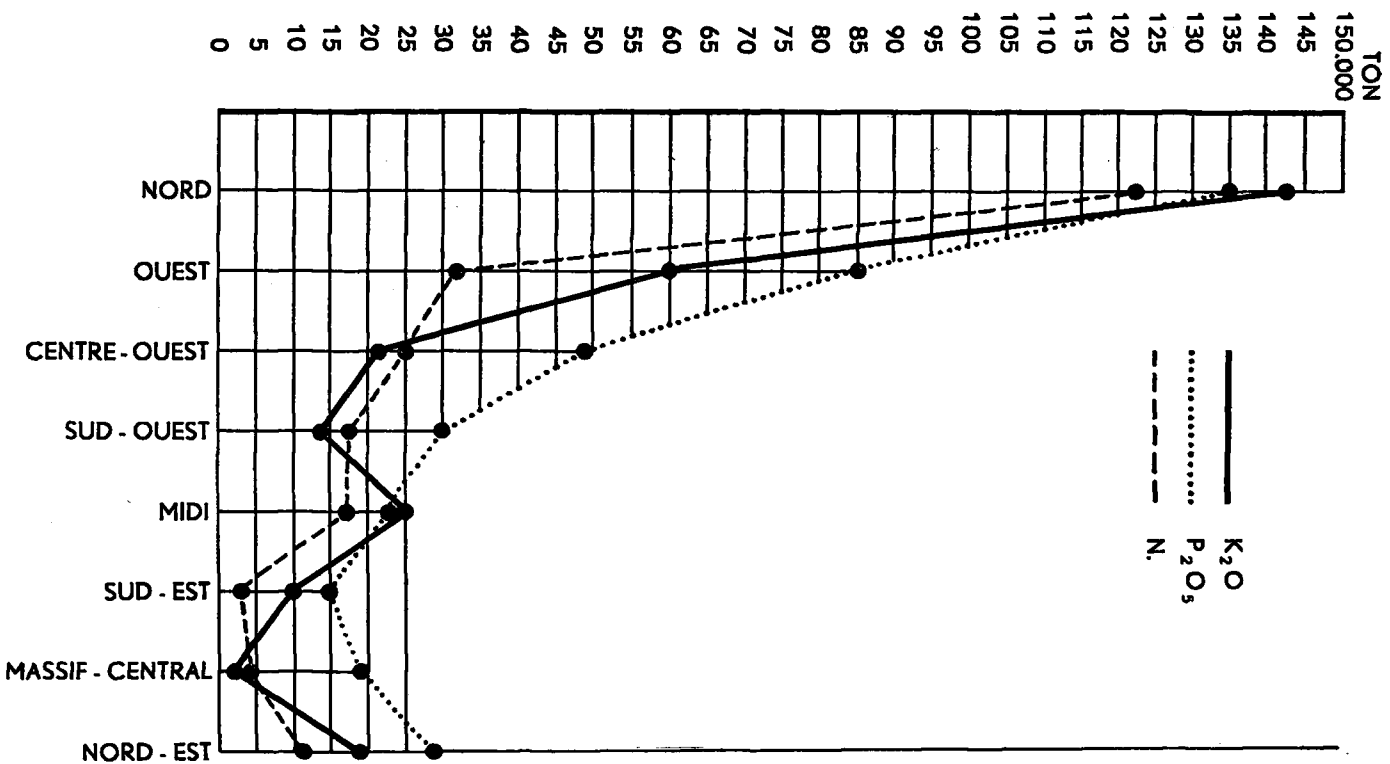
TABEL 18

Landstreek	N.	P ₂ O ₅	K ₂ O	Landstreek	N.	P ₂ O ₅	K ₂ O
ZUID-WESTEN				ZUID-OOSTEN			
Dordogne	4,5	7,0	3,1	Gard	11,3	15,7	20,6
Gers	3,4	11,6	2,7	Hérault	12,2	16,5	19,5
Lot	1,7	4,6	1,9	Pyr.-Orient.	18,6	17,8	19,1
Lot-et-Garonne	4,9	9,0	3,0	Vaucluse	16,5	27,5	24,8
Gironde	5,0	5,7	4,0	Aude	8,2	14,7	13,9
MASSIF CENTRAL				JURAGEBIED			
Cantal	0,1	5,8	0,1	Doubs	1,4	6,8	1,2
Corrèze	1,1	6,1	0,4	Jura	0,9	3,8	1,1
Creuse	1,0	7,4	0,9	Saône-et-Loire	1,6	4,5	1,5
Puy-de-Dôme	1,1	2,9	0,9				
NOORD-OOSTEN				BRETAGNE			
Ardennes	6,1	11,6	7,0	Côtes-du-Nord	4,7	13,0	4,1
Meurthe-et Moselle	4,3	12,1	2,0	Finistère	9,1	18,6	9,2
Meuse	3,8	9,6	2,2	Morbihan	1,8	12,6	4,8
Vosges	2,3	11,0	2,8				
BASSIN PARISIEN				NORMANDIË			
Aisne	25,2	29,2	25,9	Manche	4,4	15,1	7,9
Seine-et-Marne	19,9	30,3	24,2	Calvados	5,4	11,1	9,4
Seine-et-Oise	23,0	31,4	27,0	Orne	2,5	13,7	6,9
Oise	25,8	37,5	29,8	Eure	12,0	20,0	14,3
				Seine-Inf.	15,8	22,6	23,2
NOORD-WESTEN							
Nord	56,8	44,7	41,7	Frankrijk	8,0	13,5	9,0
Pas de Calais	39,4	39,4	31,6				
Somme	21,5	21,5	23,8				

Wat zeer duidelijk uit deze gegevens naar voren komt, zijn de enorme verschillen in kunstmestgebruik in de verschillende departementen van Frankrijk.

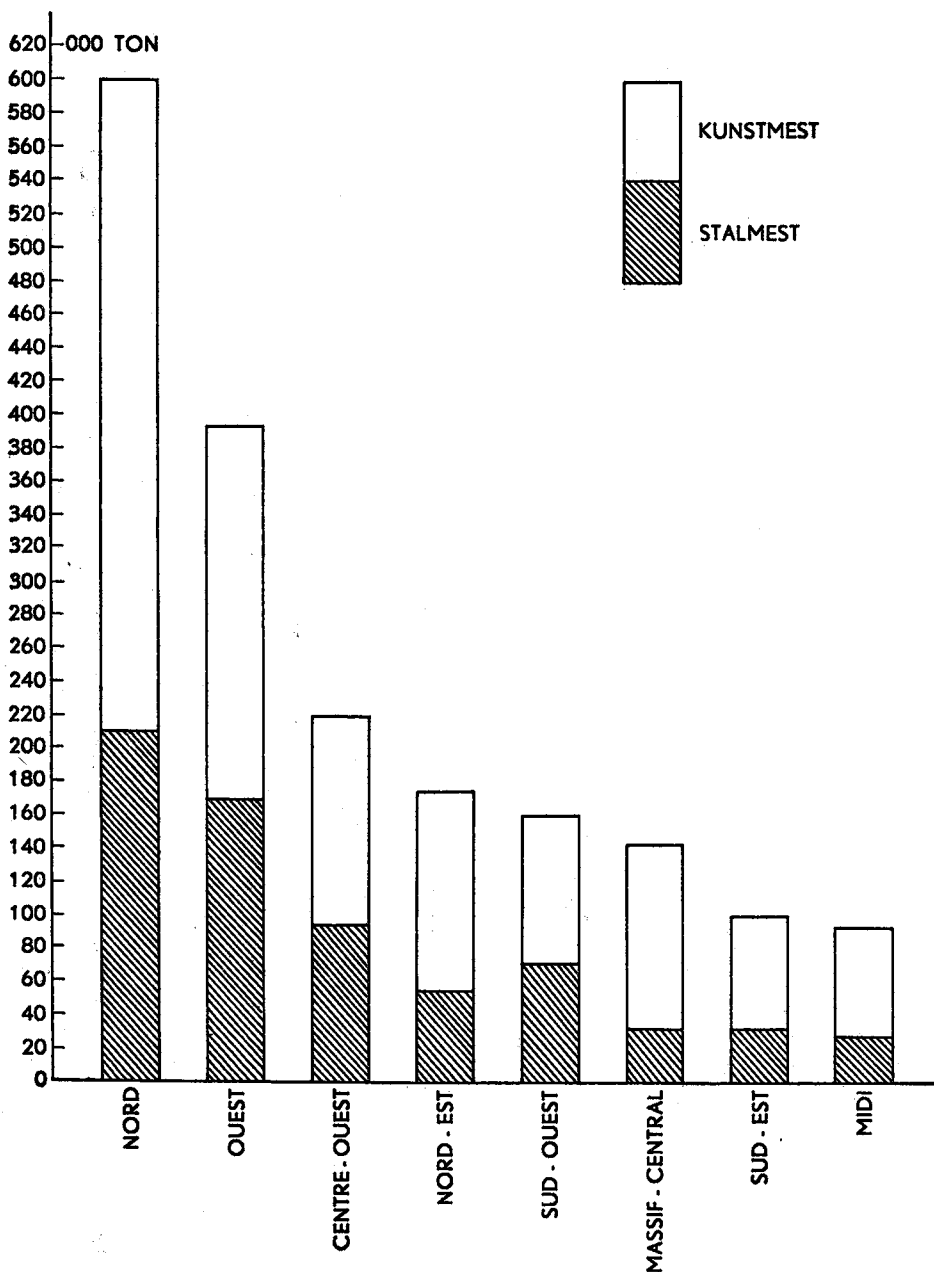
Richard heeft de departementen gegroepeerd, zodanig, dat zij – grosso modo – gebieden vormen, die voor wat betreft de aard van de gronden, het klimaat, de structuur van de landbouw, de bestemming van de cultuurgrond, de aard, de gesteldheid en technische kennis van de agrarische bevolking, eenheden vormen. Hij komt op deze wijze tot een achttal gebieden. Voor deze gebieden heeft hij nagegaan wat het totale verbruik is aan N, P₂O₅ en K₂O. Hij krijgt een beeld, dat weergegeven is in grafiek 3.

GRAPHIEK 3

Daarnaast heeft Richard berekend, wat het totale verbruik is aan NPK zowel in de vorm van kunstmest als van stalmest. Het beeld dat dan ontstaat wordt gegeven in grafiek 4.

GRAFIEK 4

Opgemerkt moet worden, dat deze grafieken niet helemaal een juist beeld geven van het verbruik aan kunstmest, omdat hierin niet verdisconteerd is de oppervlakte

cultuurgrond, zodat hieruit geen beeld verkregen wordt van het verbruik per ha. Zeker ten aanzien van de Midi is het beeld gewrongen, omdat hier het verbruik per ha cultuurgrond aanzienlijk hoger ligt dan in de overige zuidelijke departementen. Eensdeels vindt dit zijn oorzaak in de zwaardere bemesting van de wijngaarden van de productiegebieden van de vin ordinaire, anderzijds in het groter gebruik in de productiegebieden van de primeurs, zoals le Rousillon in de Pyrénées - Oriëntales en die rond Cavaillon en Carpentras in de Vaucluse. Maar wel komt duidelijk naar voren, dat ook in dit opzicht de departementen van Noord-Frankrijk een enorme voorsprong hebben op die ten Z. van de Loire. Niet alleen, dat, niettegenstaande de motorisering en mechanisering van de landbouw in Noord-Frankrijk de productie van de stalmest nog veel groter is, maar de 8 departementen van Noord-Frankrijk alleen (groep-Nord) nemen bijna evenveel kunstmest voor hun rekening als alle overige departementen te samen.

Gedurende de oorlogsjaren was ook in Frankrijk de productie van kunstmest sterk ingekrompen en het gebruik ervan naar evenredigheid. De agrarische productie was sterk gereduceerd. Hetzelfde gold voor de beschikbare voorraad aan buitenlandse deviezen, hetgeen zijn moeilijkheden opleverde bij de aankoop van voedings- en voedermiddelen.

Na de bevrijding kreeg de Franse landbouw tot taak om zoveel en zo spoedig mogelijk te produceren, om het Frankrijk mogelijk te maken de nog beschikbare schaarse deviezen voor de aankoop van andere goederen te bestemmen.

Binnen het kader van het Premier Plan de modernisation et d'équipement werd - voor de jaren 1947 t/m 1950 - een agrarisch productieplan geprojecteerd. Het doel hiervan was de eigen bevolking van eigen bodem van voedsel te voorzien.

Binnen het kader van het Marshall plan werd dit Premier Plan herzien en omgewerkt tot het Programme à long terme met een looptermijn tot 1952. De Franse landbouw werd in staat geacht en voor de taak gesteld om overschotten te produceren bestemd voor de export, om daardoor mee te helpen de betalingsbalans te verbeteren. Het werd mogelijk geacht, om, na het herstel van de productiviteit van de landbouw, te exporteren: 1.500.000 ton tarwe; 120.000 ton vlees; 15.000 ton kaas; 3000 ton condensmelk.

In derde instantie is het Deuxième Plan de modernisation et d'équipement opgesteld, zoals dat op 25 mei 1955 door de Assemblée Nationale is goedgekeurd¹. De productie van de Franse landbouw wordt hierdoor georiënteerd tot 1957 en in staat geacht, om naast een verhoogde productie bestemd voor de consumptie voor de eigen bevolking, nog voldoende te produceren voor de export, die geraamd wordt op:

2.000.000 ton tarwe; 200.000 ton vlees; een kwantum melkproducten dat overeenkomt met 20.000.000 hl melk; 25.000 ton suiker.

In alle productieplannen wordt, om tot de geplande hogere productie te komen, de nadruk gelegd op de verhoging van de rendementen. Zeer typisch komt dit naar voren t.a.v. de graanproductie. Zo blijkt uit het programma, dat b.v. in 1952 een totale oogst verwacht werd van: 17.500.000 ton graan van 9.400.000 ha.

terwijl de gemiddelde totale graanoogst in 1934-1938 was: 15.500.000 ton graan van 10.600.000 ha.

In een van de talrijke rapporten over het programme à long terme, uitgebracht aan de O.E.E.C.² wordt het duidelijk gezegd: 'Pour atteindre les objectifs de pro-

¹ Project de loi portant approbation au deuxième rapport de Mod. et d'Equip. A.N. No. 8555, tome I, II, III (annexe au procès verbal de la séance du août 1954. J. O. No. 54, 26 mai 1955.

² Note sur les objectifs de production agricole et les moyens mis en oeuvre pour les atteindre - O.E.E.C. - Aq. / Mix. (48) 11, 25 sept. 1948.

duction, l'utilisation des éléments fertilisants de base est fondamentale. En effet le territoire métropolitain étant cultivé en presque totalité, c'est par augmentation des rendements bien plus que par cette des surfaces que ces objectifs seront atteints. Or, on peut estimer, que toutes choses égales d'ailleurs, 1 kg azote par exemple, produit un accroissement de 20 kg de grains ou 50 kg de pommes de terre.'

Even moet de aandacht gevestigd worden op de zinsnede, dat de geplande agrarische productie niet gezocht moet worden in de uitbreiding van de arealen, omdat, zo wordt gezegd, de gronden van het Franse territoire zo goed als alle in cultuur genomen zijn. De bedoeling hiervan is zeker niet duidelijk. Er mag verwezen worden naar hetgeen hieromtrent is gezegd bij de behandeling van de bestemming van de Franse grond. Maar bovendien blijkt uit het agrarisch productieschema van het deuxième plan, dat het 'territoire agricole cultivé,' dient te worden uitgebreid met enkele honderdduizenden ha. Bovendien kan ten overvloede in dit verband nog verwezen worden naar 'l'Etat des Opérations du plan de mod. et d'équip.' Van het Commissariat général du Plan van dec. 1949, waarin o.a. wordt gezegd, dat ofschoon er reeds een oppervlakte van 55.000 ha door ontwatering opnieuw geschikt gemaakt is voor de landbouw en dat er plannen worden uitgewerkt om hetzelfde te bereiken voor complexen van in totaal 100.000 ha er dan toch nog altijd complexen grond gevonden worden in verschillende delen van Frankrijk van in totaal circa 1 miljoen ha, die hetzij in cultuur, hetzij opnieuw in cultuur te brengen zijn door verbetering van de watertoestand, en dat de oorzaak van het niet meer in cultuur zijn van deze gronden, gezocht moet worden in het feit, dat sinds eeuwen het onderhoud van waterwegen, waterlopen en waterwerken is nagelaten. De mededeling in het genoemde rapport aan de O.E.E.C. dat het 'territoire métropolitain' bijna geheel in cultuur gebracht is, wordt hierdoor zeker niet bevestigd.

In ieder geval, de opvoering van de totale agrarische productie wordt in hoofdzaak gezocht in de opvoering van de gemiddelde opbrengsten. Het schema is aangegeven in tabel 19.

TABEL 19.

	Gemiddelde opbrengst		
	1934-1938	1952	1957
Tarwe	1559 kg/ha	2000 kg/ha	2100 kg/ha
Rogge	1160 kg/ha	1400 kg/ha	1100 kg/ha
Gerst	1447 kg/ha	1800 kg/ha	1800 kg/ha
Haver	1395 kg/ha	1700 kg/ha	1800 kg/ha
Mais	1598 kg/ha	1850 kg/ha	2000 kg/ha
Rijst			4500 kg/ha

En dit doel moet dan in hoofdzaak bereikt worden door het gebruik van meer kunstmest.

Hiervoor werd voor enkele departementen het verbruik aan kunstmest per ha cultuurgrond gegeven. Ter oriëntatie volgen voor deze departementen de gemiddelde opbrengsten van tarwe en aardappelen (zie tabel 20).

TABEL 20

	Tarwe Qx/ha			Aardappelen Qx/ha		
	1929	1948	1951	1929	1948	1951
Dordogne	13,1	11,0	8,0	98	140	90
Gers	14,0	10,0	7,7	45	80	60
Lot	11,8	7,0	8,3	89	40	52
Lot-et-Gar.	12,9	10,0	9,0	56	70	80
Cantal	10,8	8,0	9,0	120	130	130
Corrèze	12,2	10,0	10,0	140	100	80
Creuse	14,4	12,5	12,0	123	125	100
Puy-de-Dôme	13,0	17,0	15,0	128	90	100
Ardennes	12,5	16,0	18,9	180	110	130
Meurthe-et M.	10,5	17,0	17,0	156	130	120
Meuse	11,0	11,5	15,9	145	80	110
Vosges	12,0	10,0	18,0	165	90	150
Gard	13,9	11,0	11,5	60	120	85
Hérault	15,9	9,5	12,0	72	70	100
Var	10,2	8,0	10,0	82	80	70
Vaucluse	11,5	13,0	16,9	280	130	180
Doubs	16,0	11,0	13,0	131	80	100
Jura	17,0	13,0	14,0	80	130	160
Saône-et-L.	14,0	16,0	11,0	105	130	80
Côtes du Nord	16,8	18,0	17,9	140	250	145
Finistère	17,7	19,0	16,5	170	220	160
Morbihan	15,6	15,0	11,0	131	160	110
Manche	15,8	16,0	14,5	150	200	150
Calvados	19,0	24,0	20,0	110	150	100
Aisne	21,0	24,0	28,0	184	170	200
S. et-M.	23,1	28,0	26,5	115	240	240
S. et.-O.	21,8	28,0	25,0	105	150	120
Seine-Inférieure	25,0	25,0	25,0	240	200	190
Oise	21,0	26,5	28,7	135	221	250
Nord	17,6	31,0	33,0	220	320	300
Pas de Calais	22,8	26,0	26,7	140	210	220
Somme	20,4	25,0	24,9	124	150	170
FRANKRIJK	17,3	18,0	16,7	118	150	123,1
NEDERLAND		32,3	37,4		259	235

Wanneer in de hiervoor genoemde Note sur les objectifs de production agricole et les moyens mis en oeuvre pour les atteindre wordt gesteld, dat bij overigens gelijke omstandigheden 1 kg stikstof een meeropbrengst geeft van 20 kg graan of van 50 kg aardappelen, dan dienen twee fundamentele wetten in herinnering gebracht te worden, waaraan de opbrengst van een oppervlakte aan agrarische producten is onderworpen, te weten: de wet van het minimum en de wet van de verminderde meeropbrengst.

De verdediging van het gestelde omtrent de meeropbrengst die een meerdere gift van 1 kg stikstof tot effect zal hebben, berust hierop dat het N. verbruik in Frankrijk van dien aard is, en dat deze groeifactor in een dergelijke mate in het minimum verkeert, dat voorlopig de wet van de verminderde meeropbrengst niet zal werken en dat de wet van het minimum t.o.v. de N. nog geruime tijd de overhand zal houden.

Wanneer in verband hiermee, nagegaan wordt, welke hoeveelheden N. per ha in het overgrote deel van Frankrijk worden gebruikt, dan mag inderdaad worden aangenomen, dat in deze gebieden de lijn van de meeropbrengsten, de in de aanvang regelmatig stijgende curve van Mitscherlich zal volgen. Tenzij op een gegeven moment een der andere groeifactoren, directe of indirecte, in het minimum geraakt, want dan stijgt de curve niet meer regelmatig, buigt om en treedt de wet van de verminderde meeropbrengst in werking. En juist in dat overgrote deel van Frankrijk zijn er een aantal factoren, die evengoed in het minimum zijn. Er werd reeds gewezen op de armoede aan humus, het gebrek aan kalk, de gebrekkige structuur van de bouwvoor; op de lacunes die er zijn op het gebied van de waterhuishouding, de buitengewoon slechte verkaveling, het te groot aantal dwergbedrijven. Daarnaast kunnen genoemd worden het gebruik van te dikwijls zeer minderwaardig zaaizaad en pootgoed, het gebrek aan deugdelijk en modern materiaal, het gebrek aan arbeidskracht, de gebrekkige bestrijding van onkruiden, plantenziekten en schadelijke insecten. Maar vooral, de indirecte factoren, die in grote gebieden van Frankrijk in bedenkelijke mate in het minimum zijn, te weten de technische kennis van het overgrote deel van de boeren in die gebieden ten gevolge van het enorme gebrek aan landbouwonderwijs en landbouwvoorlichting.

Maar, afgezien van het feit, of het al of niet juist is, om te stellen, dat 1 kg N. de genoemde meeropbrengsten zal opleveren, gezien de gegevens die bekend zijn inzake het kunstmestverbruik en de daarmee corresponderende lage gemiddelde opbrengsten, is het a priori zeker aanvaardbaar, dat een aanzienlijk groter gebruik van kunstmest op de Franse landbouwgronden, een sterke stimulans zal zijn om tot de geraamde hogere gemiddelde opbrengsten te komen en daardoor tot de gewenste vergroting van de totale agrarische productie.

Evengoed als de gegevens over het gebruik aan kunstmeststoffen per ha van voor de oorlog uiteenlopen, lopen ook die over het totale gebruik uiteen. Weliswaar zegt Heisch hierover: 'La production - des engrais - fait l'objet d'assez bonnes statistiques, bien suivi par le service spécialisé du Min. de l'agric.; il en est de même de l'utilisation'¹. Maar desondanks vindt men in de verschillende officiële publicaties over het vooroorlogse gebruik aan N kwantums die uiteenlopen van 200.000 ton tot 240.000 ton; aan P_2O_5 kwantums van 400.000 ton tot 440.000 ton en aan K_2O kwantums van 275.000 ton tot 300.000 ton. Dit zijn niet onaanzienlijke verschillen.

Nemen we weer de gegevens die gegeven worden in het Premier Plan, dan zou het vooroorlogs jaarlijks gebruik aan kunstmest geweest zijn: 240.000 ton N; 405.000 ton P_2O_5 ; 275.000 ton K_2O .

Voor het opstellen van het agrarisch productieplan binnen het kader van het Premier Plan en het Programme à long terme, kwam de commission de modernisation de la production végétale tot de theoretisch gewenste normen van: 19,5 kg N; 32 kg P_2O_5 en 32 kg K_2O per ha. Op basis hiervan kwam zij dan tot de nodig geachte totale kwantums van: 600.000 ton N; 1.000.000 ton P_2O_5 ; 1.000.000 ton K_2O .

Zij beschouwde evenwel de door haar genoemde theoretische normen als te ambitieus en nam als practisch bereikbare normen aan: 16 kg N; 26 kg P_2O_5 en 26 kg K_2O per ha die dan corresponderen met de totale kwantums van: 500.000 ton N; 800.000 ton P_2O_5 ; 800.000 ton K_2O .

Dit toch zeker niet te ambitieuze program voor het kunstmestverbruik is in de loop der jaren niet gehandhaafd. Zonder dat een nadere uitleg wordt gegeven, wordt in het verslag over de realisaties van het Premier Plan over 1947-1950²

¹ I.N.S.E.E.: Les Statistiques agricoles en France et dans divers pays étrangers. Paris 1952.

² Commissariat général du Plan de Mod. et d'Equip.: Quatre ans d'exécution; Réalisations 1947-1950 et programme 1951. Paris 1951.

vermeld, dat de gewenst geachte te gebruiken hoeveelheid kunstmest per jaar gesteld wordt op: 450.000 ton N; 800.000 ton P_2O_5 ; 700.000 ton K_2O .

Dus een vermindering van 50.000 ton N en van 100.000 ton K_2O .

In het verslag, dat uitgebracht werd in 1952¹ zijn die kwantums nogmaals verminderd. Er wordt in gezegd, dat de jaarlijks te verbruiken hoeveelheid kunstmest gebracht dient te worden op: 400.000 ton N; 700.000 ton P_2O_5 ; 700.000 ton K_2O .

De commissie die het agrarisch productieplan voor het deuxième plan heeft samengesteld heeft op zijn beurt het probleem van het kunstmestverbruik onder de loupe genomen en komt op grond van haar overwegingen tot een gewenst geacht kunstmestverbruik in 1957 van: 375.000 ton N; 600.000 ton P_2O_5 ; 675.000 ton K_2O .

Dus, in vergelijking met de eerste, als praktisch bereikbare gestelde hoeveelheden een vermindering van niet minder dan: 125.000 ton N; 200.000 ton P_2O_5 en 125.000 ton K_2O .

Richard komt op grond van zijn berekeningen en beschouwingen over het te verwachten verbruik van kunstmest door de Franse landbouw in de komende jaren tot nog aanzienlijk lager ramingen. Voor de reeds genoemde acht groepen van departementen, zijn deze 3 ramingen vermeld in tabel 21.

TABEL 21

Groepen van departementen	Verbruik-N		Verbruik- P_2O_5		Verbruik K_2O	
	Gem. van 1938-'39/1945-'48	Geschat toek. verbr.	Gem. van 1938-'39/1945-'48	Geschat toek. verbr.	Gem. van 1938-'39/1945-'48	Geschat toek. verbr.
Nord	130.000	141.000	145.000	184.000	146.000	175.000
Ouest	32.000	43.000	90.000	113.000	68.000	86.000
Centre-Ouest	23.000	26.000	48.500	62.000	27.000	40.000
Sud-Ouest	11.000	15.000	26.000	36.000	14.000	18.000
Midi	16.000	20.000	22.000	30.000	29.000	34.000
Sud-Est	3.500	5.000	15.500	18.000	9.000	11.000
Massif-Central	4.500	6.000	22.000	26.000	4.500	7.000
Nord-Est	13.500	17.000	33.000	40.000	17.500	20.000
Totaal	223.000	273.000	402.000	509.000	315.000	391.000
Afgerond		300.000		500.000		400.000

Het verbruik van kunstmest blijft in Frankrijk ver beneden de niveaus, zoals die in de verschillende programma's tot modernisering en expansie van de landbouw zijn aangegeven. Zij benaderen veeleer de berekende geraamde kwantums van Richard.

¹ Commissariat général du Plan de Mod. et d'Equip.: Cinq ans d'exécution; Réalisations 1947-1951 et programme 1952. Paris 1952.

Uit de verschillende gegevens van de gebruikte kwantums nemen we die van het Min. de l'Agric. (in 1000 ton)¹ (zie tabel 22).

TABEL 22

Jaar	N.	P ₂ O ₅	K ₂ O
1938-1939	218	425	280
1945-1946	163	184	209
1946-1947	181	324	306
1947-1948	222	439	366
1948-1949	224	441	299
1949-1950	237	430	355
1950-1951	262	452	390
1951-1952	267	478	397
1952-1953	268	469	371

Hieruit zou dus blijken, dat wanneer, voor de laatste campagne, al niet gesproken moet worden van een achteruitgang, er toch zeker geen sprake is van een toename van het verbruik van kunstmest.

Uit het schema van Richard, blijkt dat deze de mogelijkheid voor een %-gewijze grootse opvoering van het verbruik aanwezig acht in het grote gebied ten Z. van de Loire. Hetgeen overigens verklaarbaar is, gezien de extreem lage giften in die gebieden.

Het merkwaardige is, dat aan deze verwachting niet schijnt te worden voldaan.

Richard heeft n.l. het verbruik aan NPK in kg/ha in de verschillende gebieden in 1938-1939 vergeleken met dat van 1949-1950. Uit deze berekeningen zou blijken, dat het gemiddelde gebruik van kunstmest in de gebieden ten N. van de Loire gedurende de periode gelegen tussen beide jaren in meer of mindere mate is toegenomen, in tegenstelling met het grote gebied ten Z. van de rivier. Hier zou het gem. gebruik in 1949-1950 dat van vóór de oorlog ternauwernood hebben bereikt. Zelfs zouden er gebieden zijn waar het gem. gebruik van kunstmest in 1949-1950 zelfs lager zou zijn dan dat van vóór de oorlog.

Wel zeer duidelijk blijkt ook hier weer de grote achterstand op agrarisch-technisch gebied van de landbouwgebieden ten Z. van de Loire, vergeleken met die van Noord-Frankrijk.

¹ Revue du Ministère de l'Agriculture - No. 88 dec. 1953.

VORMEN VAN GRONDGEBRUIK

De Franse agrarische statistiek onderscheidt drie hoofdvormen van grondgebruik. Is de grondeigenaar tevens de grondgebruiker dan wordt gesproken van 'faire valoir direct'. Is de grondgebruiker pachter, dan van 'fermage' en wordt een bedrijf of grond uitgegeven in deeltbouw, dan wordt gesproken van 'métayage'.

De Franse grondgebruikers zijn niet alle scherp onder te brengen in een van de drie groepen, omdat er talrijke eigenaars zijn, die naast een eigen bedrijf of gronden daarnaast nog een of meer bedrijven of gronden in pacht of deeltbouw hebben; en er zijn pachtboeren die naast hun pachtbedrijf nog een of meer bedrijven of gronden in deeltbouw hebben.

Volgens de enquête van 1929 waren de 46.205.000 ha grond, die de gezamenlijke oppervlakte uitmaakte van de Franse bedrijven, verdeeld over 3.966.000 bedrijven, die door 3.656.000 Fransen en vreemdelingen werden geëxploiteerd.

Ingedeeld naar de drie genoemde vormen van grondgebruik, was toen de indeling naar totaal aantal en totale oppervlakte als volgt¹:

Faire valoir direct:	2.729.000 expl., d.i. 74,5% met 27.674.000 ha, d.i. 60%.
Fermage	728.000 expl., d.i. 19 % met 13.878.000 ha, d.i. 30%.
Métayage:	199.000 expl., d.i. 5,5% met 4.654.000 ha, d.i. 10%.

De enquête van 1946 geeft de volgende indeling²:

Faire valoir direct:	65,2% van het totaal aantal bedrijven met 53,9% v.d. totale oppervlakte
Fermage:	26,2% van het totaal aantal bedrijven met 33,5% v.d. totale oppervlakte
Métayage:	6,6% van het totaal aantal bedrijven met 10,5% v.d. totale oppervlakte
Andere vormen:	2 % van het totaal aantal bedrijven met 2,1% v.d. totale oppervlakte

Uit deze gegevens is af te leiden, dat het aantal bedrijven, geëxploiteerd door de eigenaar zelf, aanzienlijk groter is dan die in andere vorm samen. Maar ook blijkt eruit, dat gedurende de periode 1929-1946 dat aantal niet onaanzienlijk - van 74,5 tot 65,2% - is teruggelopen, terwijl de totale opp. van die bedrijven terugliep van 60% tot 53,9%.

Het grootste deel van die vermindering werd opgevangen door de pachtbedrijven. Merkwaardig kan genoemd worden, dat het aantal deeltbouwbedrijven - métairies -, zij het dan in geringe mate is toegenomen, en wel van 5,5% tot 6,6%, terwijl de totale opp. van die métairies gestegen zou zijn van 10 tot 10,5%. Het is daarom merkwaardig, omdat het aantal métairies in de loop der tijden enorm is teruggelopen. Twee eeuwen geleden moet bijna de helft van het territoire van Frankrijk ingenomen zijn geweest door métairies. Vooral ten N. van de Loire is in die tijd de métayage

¹ Stat. agr. de la France: Res. généraux de l'enquête de 1929. Paris MDCCCCXXXVI.

² Rec. gén. de la pop. effectué le 10 mars 1946; vol. VII, exploit. agric. Paris 1950.

omgezet in pacht en eigen beheer; in dit gebied is de métayage practisch van geen betekenis meer.

Overigens komt het verloop van eigendom en pacht in Frankrijk overeen met dit verloop in Nederland, hetgeen blijkt uit het volgende overzicht over dezelfde periode:

Verhouding Eigendom en Pacht in % van het aantal grondgebruikers resp. van de oppervlakte grond in de betreffende klasse:

Nederland ¹			Frankrijk		
1930	56% eigenaars	51% oppervlakte	1929	74,5% eigenaars	60% oppervlakte
1948	48% eigenaars	43% oppervlakte	1946	65,2% eigenaars	54% oppervlakte

De invloed van de landbouwcrisis gedurende de vooroorlogse jaren op de eigendom van de grond is in Frankrijk van dezelfde betekenis geweest als in Nederland. Maar zoals blijkt uit de gegevens is het aantal eigenaar-grondgebruikers in Frankrijk aanzienlijk groter dan in Nederland evenals de opp. grond die door hen wordt geëxploiteerd, procentsgewijs.

Pacht en eigendom komen naast elkaar over het gehele Franse gebied verspreid voor. Dit neemt niet weg, dat in sommige gebieden de eigendom de overheersende gebruiksvorm is, in andere de pacht, terwijl in andere gebieden de métayage weer een belangrijke plaats inneemt.

In grote lijnen kan men zeggen, dat het 'faire valoir direct' de overheersende vorm van grondgebruik is in alle departementen ten Z. van de lijn La Rochelle-Genève en in die welke behoren tot de Elzas en Lotharingen. In verschillende van deze departementen bedraagt de oppervlakte die tot deze groep van bedrijven behoort meer dan 85% van het totaal. In het algemeen is het de gebruiksvorm die karakteristiek is voor de bergachtige gebieden.

De 'fermage' neemt uitgesproken de voornaamste plaats in, in het Noord-Westelijk vierde gedeelte van Frankrijk, in alle departementen ten W. van de lijn La Rochelle-Longuy aan de Luxemburgse grens. Dus een gebied, dat zowel ingenomen wordt door Bretagne, de Vendée, de Charentes en Frans Vlaanderen met het overheersende kleine bedrijf, als door la région Parisienne met zijn grootbedrijven.

De derde vorm van grondgebruik, de 'métayage', wordt naast de beide andere vormen, vrijwel uitsluitend aangetroffen in het Zuid-Westelijk vierde gedeelte van Frankrijk en in enkele departementen van het Zuid-Oosten. Wanneer dit gebied weer met een paar lijnen zou moeten worden aangegeven, dan zou het zijn de lijn van La Rochelle naar Mont-Luçon en de lijn van Mont-Luçon over Carcasconne naar de Pyreneeën².

Uit de hiervoor gegeven cijfers, bleken er bij de enquête van 1929 728.000 pachters in Frankrijk te zijn en 199.000 métayers. Bij het totaal van 927.000 grondgebruikers die direct met de bepalingen van de pachtwet te maken hebben, moeten bovendien gevoegd worden die grondgebruikers, die naast hun eigen bedrijf nog pachten of een bedrijf of gronden in métayage hebben. Weer volgens de enquête van 1929 waren er toen 1.004.647 eigenaar-pachters en 44.375 eigenaar-métayers. Dat wil dus zeggen, dat er in 1929 ten naaste bij twee miljoen boeren in Frankrijk waren, die in meer of mindere mate met de bepalingen van de Franse pachtwet rekening hadden te houden.

Uit de gegevens van de enquête van 1946 is gebleken, dat weliswaar het aantal

¹ L.E.I. - Landbouwcijfers 1954.

² I.N.S.E.E.: L'Espace Economique Français. - Paris 1951.

grondgebruikers sinds 1929 aanzienlijk kleiner is geworden, maar ook dat het aantal pachters en métayers naar verhouding is toegenomen. Ofschoon er voor 1946 geen gegevens worden verstrekt over het aantal eigenaar-pachters en eigenaar-métayers, zodat het aantal boeren, dat met de pachtwet te maken heeft, niet te benaderen is, is er reden om aan te nemen, dat sinds 1929 het percentage Franse boeren waarvoor de bepalingen van de pachtwet gelden, met verschillende procenten is toegenomen.

Vóór dat het tegenwoordige pachtrecht geregeld werd door het Statut du fermage et du métayage, zoals die is vastgesteld bij l'ordonnance du 17 octobre 1945, modifiée par la loi du 13 avril 1946 en enkele andere wetten, was het pachtrecht geregeld in de achtste titel van de Code Civil, handelende over 'du contrat de louage.' De derde sectie daarvan bevatte 'des règles particulières aux baux à ferme'. De métayage werd in hoofdzaak geregeld door de bepalingen van la loi du 18 juillet 1889 sur le code rural: bail à colonat partiaire.

Reeds in de loop van de 19e eeuw waren herhaaldelijk van agrarische zijde ernstige bezwaren geuit tegen de bestaande bepalingen inzake het pachtrecht. Er was zoveel veranderd op het gebied van de agrarische techniek en ook in de geestesgesteldheid ten plattelande, dat vele van de verouderde vormen niet langer te hanteren waren.

Vanaf 1897 reclameerde Jean Jaurès verbeteringen in de betrekkingen tussen pachter en verpachter, met name een schadevergoeding voor fermier en métayer voor aangebrachte verbeteringen en het instellen van beroepsinstanties. Na 1918 waren het Defos du Rau, Jadé e.a. die deze en nog andere wijzigingen in het Franse pachtrecht voorstelden. Het duurde evenwel tot 1937, voordat de Chambre des députés een pachtwet stemde, waarin met name waren opgenomen bepalingen die betrekking hadden op de mogelijkheid tot hernieuwing van de pachtovereenkomst, op de regeling van het recht van reprise, vergoedingen voor aangebrachte verbeteringen, het recht van voorkeur, de mogelijkheid tot herziening van de pacht-som gedurende de pachttermijn, de oprichting van cantonnale paritaire commissies gekozen door eigenaars, pachters en métayers en het uitschakelen van bepaalde, voor de pachter en métayer bezwarende bijzondere overeenkomsten. Deze wet, die dus in 1937 door de Chambre des députés was aangenomen was twee jaar later door de Franse Senaat nog niet in behandeling genomen en had dus nog geen rechtskracht. Ondertussen werd in 1939 door de Chambre des députés een Statut du métayage aangenomen, dat de betrekkingen regelde tussen de métayer en de eigenaar van de métairies. De tweede wereldoorlog was er oorzaak van, dat een verdere behandeling zowel van het statut du fermage, als dat van de métayage achterwege bleef.

Eerst in 1945 werd bij ordonnantie van de regering de Gaulle een Statut du fermage et du métayage afgekondigd, dat door de wet van 13 april 1946 en nog enkele andere gewijzigd is. Het is de thans geldende Franse pachtwet, bij de codificatie van het agrarisch recht in de Code Rural opgenomen in Livre VI, onder de artikelen 790 e.v.¹.

Een van de grondgedachten van de Franse pachtwetgever in 1946 is geweest, dat de grondeigenaar, meer dan in het verleden in vele gevallen het geval is geweest, zijn sociale functie in de gemeenschap heeft te vervullen. Het gaat niet langer aan, zo zei de wetgever, dat er grondeigenaars zijn, die hun gronden verwaarlozen, zelfs geheel onproductief laten liggen. En wanneer een eigenaar bedrijf en gronden in een of andere vorm aan andere in gebruik geeft, dan dient hij niet langer het recht

¹ J.O. 19 avril 1955: Code Rural

J.O. 28 sept. 1955: Modifications apportées au Code Rural.

te hebben om de bewerker van de grond de rechtmatige verdiensten te onthouden, of om zodanige voorwaarden te stellen, dat de gebruiker niet in staat is om de gronden door middel van de moderne agrarische techniek te bewerken. Zeker in de jaren, volgende op de oorlog, in de periode van grote voedselschaarste, was het een belang van de eerste orde, voor het land, dat de boer zoveel mogelijk zou produceren. Daarvoor moest hem materiële en morele steun worden gegeven. De omstandigheden waaronder hij in het vervolg zijn bedrijf zou beheren, dienden van dien aard te zijn, dat hij zonder aarzeling en zonder voorbehoud er toe zou kunnen overgaan om zijn werkmethoden te verbeteren, om de noodzakelijke verbeteringen aan te brengen en om aan de agrarische productie zijn volledige energie te geven. Dit kan alleen, wanneer de boer ervan verzekerd is, dat hij zijn bedrijf niet behoeft te verlaten zonder ernstige motieven; dat hij verzekerd is van een vergoeding voor aangebrachte verbeteringen; dat hij bij geschillen een beroep kan doen op deskundige onpartijdige en niet kostbare instanties en dat hij verzekerd is van een redelijke beloning voor de door hem gepresteerde arbeid.

Alleen door een goede pachtregeling, zo was de mening van de wetgever, zal het de Franse boer mogelijk zijn, zijn plaats te veroveren, in te nemen en te behouden in een internationale economie, waar alleen de meest bekwame mee zal kunnen komen. De pachtwet moet er toe bijdragen om de agrarische economie nieuw leven in te blazen en grondig te vernieuwen.

Het is zeker moeilijk te ontkennen, dat wanneer de agrarische productieplannen, zullen moeten worden verwezenlijkt, men ook moet kunnen rekenen op de volle medewerking van de Franse pachters en métayers, die meer dan 50% van de Franse cultuurgrond bewerken en productief maken. Een goede pachtwet is daarvoor een noodzakelijk vereiste. Maar het is zeker ook van belang voor de Franse grondeigenaar. Wanneer de pachter en métayer zeker is van zijn positie, dan zal hem dat eerder weerhouden bedrijf en grond te verlaten, wat zeker niet in het voordeel kan zijn van de eigenaar daarvan.

Overigens is het huidige Statut de fermage en du métayage onderworpen aan veel en velerlei critiek.

Sommige beklagen er zich over, dat het statut te ver gaat in de bescherming van fermiers en métayers, en dat het in te sterke mate het eigendomsrecht aantast.

Andere zijn van mening dat het Statut niet naar de geest wordt toegepast en wijzen op de grote moeilijkheden die bij de uitvoering van het Statut worden ondervonden door de interpretatie van sommige artikelen door de rechterlijke instanties.

In 1950 is namens de agrarische commissie van de Assemblée Nationale door Lamargue-Cando een rapport ingediend bij de Assemblée Nationale dat voorstellen inhoudt om artikelen van het Statut te wijzigen¹. Hierin worden omtrent de toepassing van het Statut harde dingen gezegd. In de loop der jaren, zo wordt erin opgemerkt, is misprijzend, ironisch, streng zoal niet met verachting de opmerking gemaakt, dat het Statut van 1946 zeer onvolledig is en beneden de maat. Het behoeft niet ontkend te worden zo merkt Lamargue-Cando op, dat de wetgever van 1946 de ondervinding miste, maar in ieder geval was deze naïef genoeg en goed genoeg van vertrouwen, om aan te nemen, dat in ieder geval aan de bedoelingen die de wetgever met het Statut had, niet zou behoeven en ook niet zou kunnen worden getwijfeld, en dat bij de uitleg en de toepassing van de teksten met die bedoeling rekening zou worden gehouden. Toegegeven moet worden, dat de tekst niet volmaakt

¹ A. N. Session de 1950, No 10687, rapport fait au nom de la commission de l'agriculture sur les propositions de loi: 1e de M. Emile Hugues et plusieurs de ses collègues relative aux modifications à apporter à l'exercice du droit de préemption prévu dans le Statut du fermage; 2e enz. . . . par M. Lamargue-Cando, député

is, maar zo wordt opgemerkt, er bestaan geen teksten, die zo volmaakt zijn, dat zij niet verdraaid kunnen worden door de 'professionnels du barreau' in hun interpretatie, of dat zij kunnen weerstaan aan de wetenschappelijke exegese van de juristen, zelfs niet wanneer de teksten door de juristen zelf zijn samengesteld. In ieder geval is het een feit, zo gaat het verder, dat de juristen soms de tekst van het Statut zodanig hebben geïnterpreteerd, dat het resultaat precies het tegenovergestelde oplevert, met wat de wetgever ermee heeft bedoeld. Het heeft er alle schijn van, dat de tekst van het Statut wordt beschouwd als een aberratie, waarvan de gevolgen zoveel mogelijk moeten worden gecorrigeerd; alsof het een wet betreft, die per vergissing is aangenomen.

De Fédération Nationale des Exploitants Agricoles sluit zich hierbij aan. Haar oordeel is: het Statut du fermage et du métayage is goed, maar het wordt dikwijls slecht toegepast.

Het is begrijpelijk, dat de juristen zich niet geheel kunnen verenigen met deze opvattingen van agrarische zijde. In een avis¹, uitgebracht door de Commission de la Justice et de Législation op het rapport van de Commission de l'agriculture, merkt Defos du Rau op, dat de commissie aan haar plicht zou verzaken, wanneer deze niet opkwam tegen de scherp geformuleerde veroordeling van de hoge rechtspraak. Zeker, zo wordt toegegeven, de rechtspraak is feilbaar, en men mag veronderstellen, dat zij zich vergist heeft in sommige van haar uitspraken, het is menselijk. Maar om haar het vermogen te ontfangen de tekst van het Statut te kunnen beoordelen, zelfs om haar te verwijten, dat zij willens en wetens weigert de tekst loyaal toe te passen, komt de Commission de la Justice et de Législation meer dan overdreven voor.

Overigens, zo wordt verder opgemerkt, dat er terecht op- en aanmerkingen te maken zijn op de tekst van het Statut, wordt wel het beste bewezen, door de voorstellen, die gedaan worden om de tekst niet alleen te verhelderen, maar om sommige artikelen geheel te wijzigen, waardoor zelfs teruggekomen wordt op rechten, die aan anderen in het Statut zijn gegeven.

Dat er nog meerderen zijn, die ernstige bezwaren hebben tegen het Statut au fermage et du métayage, moge o.m. blijken uit de mening van Caziot². Hij zegt hieromtrent: Sinds lange tijd vroegen de boerenorganisaties nieuwe wettelijke regelingen, die nauwkeuriger de betrekkingen zouden bepalen tussen pachter en verpachter. In een zo'n kalm milieu als dat van de boerengemeenschap zou men de regeling van de pacht op een rationele wijze tot stand hebben kunnen brengen en op een voor beide geïnteresseerde partijen evenwichtige manier. Inplaats daarvan heeft de geïmproviseerde Assemblée, de z.g. Constituante, tegen het aflopen van haar wetgevende bevoegdheden, onder een onbeschrijflijk wanordelijke discussie, geleid door een commissie onder een communistische president, een monster van een wet geproduceerd, waarvan, volgens de toenmalige socialistische minister van landbouw, een van de doeleinden was, het toebrengen van 'un coup de pioche sérieux dans la citadelle capitaliste'. Van een zuiver technisch probleem, zo gaat hij verder, heeft men een incoherente en politieke wet gemaakt, die de oorzaak is van sociale agitatie en van talloze processen en die tot nu toe een halve mislukking is geworden. En wanneer de consequenties ervan nog niet ernstiger zijn geweest, dan is dat alleen,

¹ A. N. session de 1950. No 11132, avis présenté au nom de la commission de la Justice et de Législation sur les propositions de loi: 1e de M. Hugues Emile et plusieurs de ses collègues relative aux modifications à apporter à l'exercice du droit de préemption prévu dans le Statut au fermage; 2e etc. . . par M. Defos du Rau, député.

² Pierre Caziot, membre de l'académie d'agriculture, ancien ministre de l'agriculture: La Valeur de la terre en France. - Paris 1952.

dank zij de bon sens van de meerderheid van hen, die bij het vraagstuk van pacht en métayage zijn betrokken.

De Figaro tenslotte, schreef hierover op 31 maart 1946, dat de teksten, waarover gediscussieerd werd, dikwijls ongelooflijk verward waren. Het ergste was nog, dat men zich in het hoofd heeft gezet om in enkele uren en in zijn geheel een probleem op te lossen, waaraan alle mogelijke aspecten van de meest ingewikkelde aard zijn verbonden.

Gezien deze opvattingen en tegenstrijdige beoordelingen van het Statut, is het duidelijk, dat van velerlei zijde op een herziening van het Statut werd aangedrongen. Oorspronkelijk lag het in de bedoeling om de gehele wet een revisie te doen ondergaan. Men is hiervan teruggekomen en is volstaan met voorstellen tot wijziging van enkele artikelen, o.a. die welke betrekking hebben op het recht van voorkeur, de regeling van de bepalingen in het métayage contract, de vaststelling van de pacht-som, het recht van reprise, de status van pachters en métayers van vreemde nationaliteit binnen het kader van de Franse pachtwetgeving en enkele andere.

Het rapport van Lamargue-Cando, waarin de voorstellen tot wijziging zijn toegelicht en het advies hierop van Defos du Rau zijn op 3 nov. 1950 door de Assemblée Nationale in behandeling genomen. Besloten was dat daarbij de urgentieprocedure moest worden gevolgd. Deze urgente behandeling heeft geduurd tot en met de zitting van 6 april 1951. Zaterdagmorgen om half zes werd de zitting geschorst, nadat art. 12 van het wetsontwerp was aangenomen. De vier resterende artikelen zijn niet meer behandeld, een regeringscrisis maakte een ontijdig einde aan de beraadslagingen erover¹.

Het Statut du fermage et du métayage van 13 april 1946 is gebleven zoals het was, behoudens een enkele tussentijdse wijziging van ondergeschikt belang en regelt nog de betrekking tussen de Franse grondeigenaars en zijn pachters en métayers.

ENKELE BEPALINGEN VAN HET FRANSE PACHTRECHT

Het recht van voorkeur

De artikelen 790 t/m 801 van de Code Rural behandelen het recht van voorkeur – droit de préemption – dat aan de pachter is toegekend bij verkoop van landbouwbedrijven of van landbouwgronden.

In het algemeen gesteld, kan geen eigenaar-verpachter tot verkoop van een bedrijf of grond overgaan, dan nadat de zittende pachter in de gelegenheid is gesteld gebruik te maken van zijn recht van voorkeur.

De pachter kan geen beroep doen op dit recht, wanneer het goed onteigend wordt ten algemene nutte. Ook niet, wanneer het goed verkocht wordt in verband met een boedelscheiding of een verdeling van een erfenis en voorzover daarbij bloed- en aanverwanten zijn betrokken tot en met de derde graad van bloed- en aanverwantschap.

Is de pachter zelf bloed- of aanverwant in dezelfde graad, dan kan hij wel een beroep doen op het recht.

Een pachter heeft geen recht van voorkeur bij verkoop van grond, die wegens zijn aard of oppervlakte niet gerekend kunnen worden te behoren tot de landbouwgronden van het bedrijf. Het komt n.l. voor, dat boerderijen worden verpacht, die behalve de gebouwen met cultuurgronden bovendien bestaan uit grote oppervlakten

¹ Voor de behandeling zie: J.O.-A.N.; No. 109 van 4 nov. 1950 en de daarop volgende nummers 113, 116, 121, 126, 132, 137, 140, No. 11 van 27 jan. 1951 en de nummers 13, 15, 20, 23, 41, 49 en 50.

woeste grond, landes, bruyères, broussailles, vijvers en soortgelijke 'terres non cultivés', die wel tot het complex van het domein behoren dat verpacht is, maar dat door de pachter voor niets anders gebruikt kan worden, dan om er enkele schapen of koeien op te jagen, enkele varkens op te laten rondzwerven of om er helemaal niets mee te doen. Bij verkoop van zulke gronden kan de pachter zijn recht van voorkeur niet laten gelden.

Het recht is niet vatbaar voor overdracht; anderzijds is elk beding waarbij bepaald wordt dat het recht van voorkeur wordt voorbehouden, nietig.

De pachter moet aan enkele voorwaarden voldoen, wil hij een beroep kunnen doen op zijn recht. Zo moet de pachter het beroep van landbouwer minstens vijf jaar in feite hebben uitgeoefend en moet hij zelf of zijn naaste familie het bedrijf of de grond gedurende die tijd in gebruik hebben gehad. Bovendien – het werd hiervoor reeds vermeld – wordt de voorwaarde gesteld, dat de pachter niet reeds eigenaar mag zijn van landbouwgronden waarvan de totale oppervlakte groter is dan een maximum, dat binnen het departement bij besluit van de prefect is vastgesteld. Deze voorwaarde wordt weer niet gesteld aan een pachter, die van zijn recht gebruik wil maken ten gunste van een meerderjarige zoon of dochter wanneer deze zelf het goed in gebruik zal nemen na de aankoop ervan.

Bij het overlijden van de pachter gaat het recht van voorkeur over op echtgenote of kinderen. Deze laatste moeten de leeftijd bereikt hebben van minstens zestien jaar. De echtgenote of de kinderen moeten over voldoende praktische en theoretische kennis beschikken van het boerenbedrijf. De normen worden vastgesteld bij ministerieel besluit, hetgeen tot nu toe niet is geschied.

Zijn partijen het niet eens over de koopprijs en voorwaarden, dan staat beroep open bij het 'tribunal paritaire', dat beslist.

Practisch alle bij dit onderwerp betrokken groepen, zijn het er over eens, dat het recht van voorkeur, dat toegekend wordt aan de pachter en zijn directe nabestaanden, volkomen op zijn plaats is en daar daaraan niet mag worden getornd.

Maar het statuut bevat ten aanzien van dat recht nog een andere, veel verder gaande bepaling. In art. 795 C.R. is opgenomen, dat wanneer degene, die het recht van voorkeur heeft en daarvan geen gebruik wenst of kan maken, dat recht wordt toegekend aan, wat in het Statut genoemd worden 'les professionnels de l'agriculture'. Dit is een uitgebreide groep, waaronder een ieder wordt verstaan, die zich verplicht na aankoop daadwerkelijk en in feite het bedrijf of de gronden in gebruik te nemen na afloop van de termijn van de zittende pachter en daarvoor de bekwaamheid bezit.

Eerst in het geval, dat de zittende pachter geen gebruik maakt van zijn recht van voorkeur en wanneer na een termijn van twee maanden nadat de pachter van dat besluit kennis heeft gegeven, zich geen gegadigde uit de groepen van 'les professionnels de l'agriculture' heeft aangemeld, kan het 'tribunal paritaire' aan de eigenaar toestemming geven om op de gewone wijze tot verkoop van zijn bezit over te gaan.

Het nut en de noodzakelijkheid van dit recht op voorkeur wordt niet erkend.

Zeër duidelijk kwam dit naar voren o.a. tijdens de behandeling van het rapport, dat door prof. Fromont is uitgebracht aan de Conseil Economique, en dat betrekking heeft op wijzigingen die gewenst geacht worden om aan te brengen in het Statut¹.

In dit rapport wordt gesteld, dat men in het Statut niet te maken heeft met één recht van voorkeur, maar met twee van verschillende orde.

Het recht van voorkeur van de eerste orde is dat, wat toegekend wordt aan de pachter, resp. zijn echtgenote en kinderen. Het recht van de tweede orde, is dat wat

¹ Pierre Fromont: Réforme du Statut du fermage et du métayage, rapport présenté au nom du Conseil Economique: J.O. Avis et rapports du C.E. 1949. No. 13, 24 juin 1949.

toegekend wordt aan de 'professionnels de l'agriculture'. Beide rechten hebben tenslotte de bedoeling de grondeigendom te brengen in handen van de grondgebruikers; om zowel het systeem van de fermage als dat van de métayage als vormen van grondgebruik geleidelijk uit te schakelen.

Maar de twee rechten van voorkeur, leiden tot resultaten, die volkomen met elkaar in strijd zijn.

Het eerste recht geeft aan de pachter de mogelijkheid gebruiker van de grond te blijven tot aan zijn dood, omdat het recht hem de mogelijkheid biedt eigenaar van het goed te worden.

Het tweede recht daarentegen verplicht de pachter de grond aan een ander over te laten, immers de 'professionnel de l'agriculture' kan geen gebruik maken van zijn recht, tenzij hij voldoet aan de verplichting die dat recht aan hem oplegt, n.l. de verplichting om het bedrijf persoonlijk en in feite in gebruik te nemen.

Wil de zittende pachter dus het gebruiksrecht behouden, en wil hij voorkomen dat hij het bedrijf zal moeten verlaten, dan zal hij zelf gebruik moeten maken van zijn recht van voorkeur, hetgeen hem kan verplichten zich in schulden te steken, wellicht boven zijn draagkracht. Zowel de vertegenwoordigers van de pachters als van de verpachters in de Conseil Economique kwamen bij de behandeling van het rapport in 1949 tot de conclusie, dat het recht van voorkeur toegekend aan de 'professionnels de l'agriculture' uit het Statut du fermage et du métayage diende te worden geschrapt.

Tot dezelfde conclusie is men gekomen in het reeds genoemde rapport van Larmargue-Cando. Bij de behandeling van de voorstellen tot wijziging van het Statut door de Assemblée Nationale werd besloten dit recht uit het Statut te schrappen. Het ontijdig afbreken van de behandeling had tot gevolg, dat de bepaling inzake het recht van voorkeur toegekend aan de 'professionnels de l'agriculture' zijn rechtskracht heeft behouden.

Intussen is tijdens de zitting van de A.N. van 6 nov. 1955 het onderwerp van 'le droit de préemption des professionnels de l'agriculture' door middel van een afzonderlijk wetsvoorstel aan de orde gesteld¹. Op grond van de bezwaren, die tegen de bepaling van het voorkeursrecht voor de professionnels de l'agriculture naar voren zijn gebracht tijdens de afgebroken behandeling tot herziening van het statut du fermage et du métayage – in 1950 – werd nu door de assemblée nationale een voorstel van wet aangenomen, dat luidt: 'de drie laatste alinea's van art. 5 bis van de ordonnance van 17 okt. 1945 – art. 795 C.R. – zijn geschrapt', waardoor het voorkeursrecht van de tweede orde aan de professionnels de l'agriculture niet langer wordt toegekend.

Het afsluiten van de pachtovereenkomst, de duur ervan en de pachtisom

De pachtovereenkomst dient schriftelijk te worden aangegaan. Geschiedt dit toch zonder schriftelijk bewijs, dan kan vlg. art. 1736 C. geen der partijen de overeenkomst verbreken, tenzij de termijnen in acht worden genomen, die worden voorgeschreven door het plaatselijk gebruik. Wanneer na het beëindigen van een schriftelijk aangegane pachtovereenkomst de pachter blijft met stilzwijgende toestemming van de verpachter dan wordt verondersteld dat een niet-schriftelijke overeenkomst is aangegaan, die dan valt onder de bepaling van art. 1736 C.

¹ A.N. Rapport sur la proposition de loi (No. 10009) tendant à supprimer le droit de préemption des professionnels de l'agriculture. No. 10294 annexe au procès verbal de la Séance du 4 mars 1955.

A. N. Avis sur la proposition de loi No. 10009 - No. 10907, annexe au procès verbal de la séance du 21 juin 1955.

J.O. Débats parlementaires. No. 101 A.N. 9 nov. 1955.

J.O. Débats parlementaires. No. 104 A.N. 16 nov. 1955.

Is de pachtovereenkomst opgezegd door de verpachter, en blijft de pachter toch nog het gepachte enige tijd in gebruik behouden, dan kan hij zich niet op een stilzwijgende toestemming van de verpachter beroepen. De overeenkomst wordt vlg. art. 1742 C. niet verbroken door het overlijden van de pachter of verpachter. Evenmin, vlg. art. 1743 C. bij verkoop, onder voorwaarde evenwel, dat er een schriftelijke overeenkomst aanwezig is, of dat de datum van aanvaarding kan worden vastgesteld.

Een belangrijke bepaling bevat art. 809 C.R. die zegt, dat binnen drie maanden na het in gebruik nemen van het gepachte, een z.g. 'état des lieux' moet worden opgemaakt. Daaronder wordt verstaan een omschrijving van alles wat volgens de pachtovereenkomst aan de pachter in gebruik wordt gegeven, dus een omschrijving van de toestand waarin zich de woning, de bedrijfsgebouwen, hangars, de elektrische leidingen, hooilosinrichtingen, pompen en waterleidingen, silo's, gierkelders, mestvaalten, duiventorens, konijnenhokken, tabaksschuur, wijnkelders, hennepstoven en andere opstallen zich bevinden. Ook wordt erin opgenomen, het aanwezig zijn en de staat van onderhoud van afasteringen, muren, omheiningen, van sloten, greppels, drainage- en irrigatiewerken, drenkplaatsen, van landwegen, overgangen over stroompjes. Ook de staat van onderhoud van het bouw- en weiland, die van bomen, vruchtbomen, boomgaarden, wijngaarden, heggen, hagen enzovervolgens. Bovendien wordt in de 'état des lieux' genoteerd hoeveel hooi, stro, brandhout, geriefhout en eventueel andere goederen aan de pachter zijn overgedragen.

Hoe nauwkeurig in sommig opzicht zo'n 'état des lieux' kan worden opgemaakt, blijkt uit zo'n staat die opgemaakt is bij de overname van een bedrijf door een Nederlandse emigrant, waarop staat aangetekend dat er een plavuis in de keuken gescheurd is aangetroffen. Anderzijds werd in deze 'état des lieux' slechts zeer summier aangegeven in welke staat het bouw- en grasland bij de overname werd aangetroffen, met name de oppervlakte en friche of wat daaromtrent mee gelijk staat.

Dit alles is van belang, omdat 'l'état des lieux' aanwijzingen moet geven in hoeverre door de pachter verbeteringen aan gronden en gebouwen zijn aangebracht die in aanmerking komen voor vergoedingen bij het beëindigen van de pachttermijn. Of omgekeerd.

Overigens moet de pachter, vlg. art. 1730 C. ervoor zorg dragen, dat hij het gepachte aan de verpachter overdraagt, zoals hij het heeft ontvangen en volgens de omschrijving van de 'état du lieux', voorzover geen sprake is van het vergaan of verslijten door ouderdom of force majeure. Is er geen état des lieux opgemaakt, dan wordt vlg. Art. 1731 C. verondersteld, dat de pachter het gepachte in behoorlijke toestand in gebruik heeft genomen en deze dient het gepachte weer in behoorlijke staat op te leveren, hetgeen onaangename consequenties tot gevolg kan hebben.

Vlg. art. 811 is de duur van een pachtovereenkomst minstens negen jaar. Hiervan kan niet worden afgeweken en geen plaatselijk gebruik kan dit teniet doen.

Een uitzondering is toegestaan. De verpachter kan laten vastleggen, dat na termijnen van drie jaar de overeenkomst kan worden beëindigd, om een meerderjarige zoon of dochter op het goed te plaatsen, die het dan weer zelf moet gaan bewonen en persoonlijk beheren.

Het Statut du fermage et du métayage kent ten aanzien van de pacht prijs uitsluitend het systeem van de veranderlijke pacht.

Art. 812 C.R. bepaalt daaromtrent: Ten behoeve van het vaststellen van de pacht-prijzen, verzoekt de prefect aan de 'Commission Consultative' om voor de verschillende landbouwgebieden van het departement en, indien nodig, voor de verschillende bedrijfstypen, een lijst op te stellen van de agrarische producten die van regionale of lokale betekenis zijn en die uitsluitend als basis zullen dienen voor de

berekening van de pachtprizen. Bovendien stelt de 'commission consultative' de minimum en maximum hoeveelheden van deze producten vast, die voor de gepachte bedrijven of gronden, rekening houdende met het bedrijfstype en de kwaliteit van de grond kunnen worden beschouwd als normale pachtprizen.

Dadelijk na ontvangst van het advies, en wanneer de 'commission consultative' verstek laat gaan hoogstens twee maanden nadat het advies is gevraagd, stelt de prefect, bij besluit, de lijst en de hoeveelheden van de agrarische producten vast, die hierboven zijn bedoeld.

Deze hoeveelheden mogen niet groter zijn, dan die welke in 1939, voor het betreffende landbouwgebied als normaal werden beschouwd. Maar, zo wordt er aan toegevoegd, het vaststellen van grotere of kleinere hoeveelheden dan die van 1939, kan worden toegestaan, op voorwaarde dat de afwijkingen uitdrukkelijk worden gemotiveerd.

In de landbouwgebieden, waar naar het oordeel van de 'commission consultative' vergelijkende cijfers in onvoldoende mate aanwezig zijn, omdat in dat gebied vóór 1939 te weinig boerderijen zijn verpacht, kan de normale pachtprijs worden vastgesteld door vergelijking met soortgelijke bedrijven en gronden in naburige landbouwgebieden.

Iedere pachtprijs, die op deze bases moet worden vastgesteld, mag zich niet bewegen boven of beneden de maximum en minimum hoeveelheden, zoals die door de 'commission consultative' zijn vastgesteld. Afwijkingen hiervan kunnen alleen worden geaccepteerd, wanneer de verpachter uitgaven heeft gedaan na 1939 die tot gevolg hebben gehad dat verbeteringen aan het verpachte zijn aangebracht.

De pachtprijs kan worden voldaan in natura of in contanten, of gedeeltelijk in natura en contanten. De oorspronkelijke tekst schreef voor dat bij het aangaan van de pachtvereenkomst beide partijen overeen zouden komen, hoe de betaling van de pachtsom gedurende de pachttermijn zou geschieden.

Deze bepaling is gebleken te stringent te zijn. Het werd gewenst geacht om meer soepelheid te betrachten en t.a. hiervan meer vrijheid te verlenen aan pachter en verpachter. Gedurende de zitting van de A.N. van 9 nov. 1955 is een wetsontwerp aangenomen waarbij is bepaald dat na de 5e alinea van art. 812 C.R. een tweetal bepalingen worden toegevoegd, waarvan de voornaamste inhoud is, dat voorzover in het pachtcontract is overeengekomen, dat de pacht geheel of gedeeltelijk in tarwe betaalbaar is gesteld, na iedere termijn van drie jaar van het lopende pachtcontract, de wijze van betaling kan worden herzien¹.

In de bedongen pachtprijs, mag, boven die welke is vastgesteld volgens de genoemde normen, geen enkele verplichting of vergoeding van welke aard ook zijn begrepen.

Wanneer de verpachter, in overleg met de pachter, verbeteringen aanbrengt, die uitgaan boven de wettelijke verplichtingen, dan zal de pachtprijs verhoogd worden met een bedrag dat overeenkomt met de rente over het geïnvesteerde kapitaal. Als rentevoet moet genomen worden, die van de regionale bank van de Crédit-Agricole.

Indien niet anders is overeengekomen tussen de partijen, wordt, wanneer de pachtsom in contanten wordt voldaan, voor de agrarische producten, waarvan de prijs voor een jaar wordt vastgesteld, de prijs genomen die geldt op de vervaldag. Dit geldt dus voor de producten waarvan de prijs wordt vastgesteld door de regering. In de prijs op de vervaldag wordt dan rekening gehouden met bewaarloonkosten en eventueel andere factoren. Voor de producten waarvoor van regeringswege de

¹ Proposition de loi tendant à introduire plus de souplesse dans le choix du mode de payement des beaux à ferme: A.N. Session de 1955, No's 9937, 10103, 10571, 11134, 11546. J.O. A.N. Deb. Parl. No. 101, 9 nov. 1955.

prijzen niet worden vastgesteld, wordt de gemiddelde prijs genomen van die tussen de vervaldagen. Het vaststellen van deze gemiddelde prijs geschiedt door de prefect, gehoord de 'commission consultative'.

Wanneer de pachtprijs geheel of gedeeltelijk is uitgedrukt in melk of boter, dan kan de departementale 'commission consultative' besluiten, dat de gemiddelde prijs van de melk en van de boter, zodanig berekend zal worden, dat hoogstens drie vierde van de gemiddelde prijs genomen wordt van die tussen 1 april en 30 sept. en een vierde van die tussen 1 okt. en 31 maart.

Wanneer de pachter of de verpachter bij het sluiten van de pachtovereenkomst genoeg hebben genomen met een pachtprijs, die minstens 10% hoger of lager ligt dan de normale pachtprijs, dan kan de belanghebbende in de loop van het derde jaar van de pachttermijn, en slechts één keer, in beroep komen bij het 'tribunal paritaire'. Dit instituut bepaalt dan voor de verdere duur van de pachtovereenkomst de normale pachtprijs op basis van bovengenoemde normen.

De oorspronkelijke tekst van art. 22 – art. 812 C.R. – dat handelt over de wijze en de basis waarop de pachtprizen moeten worden vastgesteld, is aanleiding geweest tot grote verschillen van mening.

Gedurende de oorlog, was – bij besluit van 5 sept. 1943 – door de regering van Vichy bepaald, dat de pachtprizen voor de Franse landbouwbedrijven en -gronden niet hoger mochten zijn dan die welke golden per 1 sept. 1939. Het art. 22 van het Statut du fermage et du métayage van 13 april 1946 gaf weliswaar een grotere vrijheid voor het vaststellen van de pachtprijs, maar dit artikel is herhaalde malen geschorst en de regeling van de regering van Vichy evenveel malen verlengd. De bedoeling hiervan was om speculatieve opdrijving van de pachtprizen te voorkomen.

Eind 1948 meende de Assemblée Nationale dat de tijd gekomen was om een grotere vrijheid in deze te geven. In de wet van 31 dec. 1948 werd weliswaar in een nieuw art. 22 bepaald, dat de hoeveelheden agrarische producten, die de pachtprijs bepalen, niet groter mochten zijn dan die van 1939, maar zo werd eraan toegevoegd, deze hoeveelheden moesten worden beschouwd als te zijn 'à titre indicatif'. Andere hoeveelheden konden worden toegestaan, als de afwijking op een bevredigende manier zouden worden gemotiveerd.

De gegeven grotere vrijheid is te baat genomen om de pachtprizen aanzienlijk te verhogen. Het is een van de artikelen van het Statut, dat naar het oordeel van een groot deel van de agrarische wereld in Frankrijk, door de rechtspraak op een wijze is geïnterpreteerd, volkomen in strijd met de bedoeling van de wetgever.

Ook deze kwestie is behandeld in de Assemblée nationale binnen het kader van het rapport Lamargue-Cando.

In een van de propositions de loi, betrekking hebbende op deze materie, ingediend door Mehaignery e.a.¹ wordt o.m. geconstateerd, dat na toepassing gedurende vier jaren van art. 22 vele van de tribunaux paritaire zich van de geboden mogelijkheid hebben bediend om de bedoelingen van de wetgever, die duidelijk waren uitgesproken, te verkrachten. Arresten van la Cour de la Cassation zijn in flagrante tegenspraak met de wil van het parlement. De normen, zo wordt gezegd, die gegeven worden door de 'commissions consultatives', voor het vaststellen van de pachtprizen, worden beschouwd als niet meer te zijn dan 'vaguement indicatif'. De pachtprizen die door de verpachters worden bedongen, komen aanmerkelijk uit boven de vastgestelde normen. Het gevolg daarvan is, vlg. de indieners van het wetsvoorstel, dat in enkele gebieden van Frankrijk, waar het aantal gegadigden voor boerderijen groot is, er een desastreuze situatie is ontstaan. In andere gebieden daarentegen, waar het

¹ Proposition de loi de M. Mehaignery et plusieurs de ces collègues tendant à modifier la loi du 31 dec. 1948; A.N. 1950 - No. 10015.

aanbod van boerderijen groter is dan de vraag, constateert men, dat de pacht prijzen ver beneden de normen blijven. Bovendien werd geconstateerd, dat gronden in eigendom van publieke lichamen bij inschrijving werden toegewezen aan personen die buiten de landbouw staan en die bouwland bestemmen voor grasland bestemd voor de speculatieve vetweiderij. Aan boerenfamilies werden op deze manier bedrijven en gronden onttrokken.

De voorgestelde wetswijziging kwam hierop neer, dat de gegeven normen niet langer meer beschouwd zouden kunnen worden 'à titre indicatif', maar als bindend.

Ook de behandeling van dit onderdeel van de voorgestelde wijzigingen van het Statut, heeft door het ontijdig einde nemen van de beraadslagingen geen effect gesorteerd.

Ondertussen bleven de klachten van de agrariërs over deze gang van zaken aanhouden en naar aanleiding daarvan is per 24 maart 1953 een nieuwe tekst van art. 22 van het statut tot stand gekomen, de tekst zoals die is opgenomen in art. 812 van de Code Rural en zoals die hiervoor is gegeven.

Weliswaar is in de nieuwe tekst de bepaling gebleven, dat het mogelijk is een hogere of lagere pacht te bedingen, dan die welke in 1939 als normaal gold, maar de afwijkingen naar boven of naar beneden moeten nadrukkelijk worden gemotiveerd. De agrarische wereld hoopt nu te kunnen bereiken dat de pacht prijzen worden beheerst en gehouden op het vooroorlogs peil.

In het grootste deel van Frankrijk is de tarwe het basisproduct voor het vaststellen van de pacht prijs. In sommige gebieden is het vlees, boter, melk, wijn, tabak, druiven, perziken, pruimen of andere producten. Enkele voorbeelden van minimum en maximum hoeveelheden, zoals die door de 'commissions consultatives' voor verschillende gebieden zijn vastgesteld zijn:¹

Le Nord	pacht $3\frac{1}{2}$ tot $5\frac{1}{2}$ Qx tarwe per ha.
Marne	pacht 0,6 tot $5\frac{1}{2}$ Qx tarwe per ha.
Beauce	pacht 1 tot $3\frac{1}{2}$ Qx tarwe per ha.
Charente:	voor gemengde bedrijven berekent men voor bedrijven:
	van extra kwaliteit 2,5 Qx per ha.
	van eerste kwaliteit 2 Qx per ha.
	van tweede kwaliteit 1,5 Qx per ha.
	van derde kwaliteit 1 Qx per ha.
	van mindere kwaliteit 0,8 Qx per ha.

In dit laatste departement wordt herhaaldelijk de pacht niet uitsluitend uitgedrukt in tarwe, maar gedeeltelijk, soms geheel in rundvlees of melk. 100 kg tarwe wordt dan gelijkgesteld met 95 l melk of 13,5 kg rundvlees van eerste kwaliteit levend gewicht.

In l'Allier kent men eveneens samengestelde pachten. Voor:

bedrijven 1e kwaliteit	150 kg tarwe + 35 kg rundvlees 1e kwaliteit lev.gew. per ha.
bedrijven 2e kwaliteit	100 kg tarwe + 20 kg rundvlees 1e kwaliteit lev.gew. per ha.
bedrijven 3e kwaliteit	50 kg tarwe + 15 kg rundvlees 1e kwaliteit lev.gew. per ha.

In het Bassin de Briënne van de Champagne Humide wordt berekend van 10-80 kg/ha; in de Champagne Berrychonne van 80-200 kg/ha. In Lot et Garonne berekent men voor de bedrijven van de polyculture voor bedrijven van 1e kwal. 250 kg tarwe/ha; 2e kwal. van 175-200 kg; 3e kwal. van 175-150 kg/ha.

In de weidegebieden van dit dep. voor bedrijven 1e kwal. 50-75 kg rundvlees;

¹ Verstrekt door de C.G.A. zoals ze golden in 1951.

2e kwal. van 40–55 kg; 3e kwal. van 35–45 kg rundvlees 1e kwal. lev. gew. In dit dep. berekent men in Le Pays de Serres voor pruimenboomgaarden al naar gelang de kwal. 150 kg; 100 kg; of 75 kg gedroogde pruimen per ha. Voor de perzikboomgaarden: 500–400 en 350 kg perziken per ha.

Voor tabaksparcelen wordt al naar gelang de kwaliteit van de grond een pacht prijs berekend van 200, 175 of 150 kg tabak gereed voor levering aan de Franse regie.

In le Pays d'Auge in Normandië wordt de pacht prijs voor weilanden van extra kwaliteit niet vastgesteld bij besluit van de prefect, maar wordt dit overgelaten aan pachter en verpachter. Voor de weilanden van de 1e, 2e en 3e cat. werd de pacht vastgesteld van 30–37 kg boter; 23–40 kg en 16–23 kg/ha, voor weiland van mindere kwal. 9–16 kg.

Wanneer een pacht overeenkomst is aangegaan voor meerdere jaren, en wanneer gedurende de termijn de oogst geheel of voor minstens de helft verloren is gegaan door buitengewone omstandigheden kan de pachter een vermindering van de pacht prijs reclameren, tenzij hij schadeloos gesteld is door de goede voorafgaande oogsten.

Wanneer hem geen vergoeding is verleend, kan de schatting van de remise alleen plaats vinden aan het einde van de pachtermijn. Dan worden alle jaren waarin de pachter het gebruik van het gepachte heeft gehad, in de berekening opgenomen. Maar de rechter kan tussentijds de pachter ontslaan van de verplichting tot betaling van de gehele pachtsom, wanneer hij daarvoor aanleiding heeft.

In sommige gebieden van Frankrijk is het gewoonte, dat de verpachter, behalve de gebouwen en de grond, ook een 'fonds de matériel agricole' of een zg. 'cheptel-mort' aan zijn pachter in gebruik afstaat. Hieronder wordt verstaan de verschillende landbouwwerktuigen, die voor het uitoefenen van een landbouwbedrijf nodig zijn. Deze inventaris wordt dan opgenomen in de 'état des lieux'. Soms is het gebruik ervan in de pacht prijs begrepen. Soms wordt een percentage van de geschatte waarde als rentevergoeding berekend. In het algemeen is zo'n 'fonds de matériel agricole' van weinig waarde en zeker niet modern.

Le Cheptel de fer

In andere gebieden, maar vrijwel uitsluitend in het gebied ten Z. van de Loire, kent men een vorm van pacht, aangeduid met 'le cheptel donné par le propriétaire à son fermier', ook wel genoemd 'cheptel de fer'. Bij deze vorm wordt door de verpachter bovendien het vee aan de pachter te beschikking gesteld, met dien verstande dat vlg art. 893 C.R. de pachter ervoor moet zorg dragen, dat bij de beëindiging van de pacht, een veestapel van dezelfde soort, gewicht en samenstelling op het bedrijf achterblijft. Gedurende de pachtermijn kan de pachter vrijelijk over het vee beschikken, het verkopen, ruilen, ermee fokken, en arbeid laten verrichten. Hij trekt er alle profijt van, maar draagt ook alle risico's, van welke aard ook. Vlg. art. 898 C.R. heeft de verpachter bij het aflopen van de pacht ervoor te zorgen, dat er een gelijke veestapel achterblijft als hij heeft ontvangen, zowel wat het aantal betreft, als het ras, leeftijd, gewicht en kwaliteit. Is er een overschot, dan is dat voor de pachter, het tekort is eveneens voor zijn rekening.

In de gebieden, waar deze vorm van pacht, wordt toegepast, is het van belang, dat de intrekende pachter een veestapel aantreft, die een zo economisch mogelijke samenstelling heeft, dus niet bestaat uit b.v. uitsluitend jong vee, oudere dieren of werkossen. Het is daarom, dat in art. 898 C.R. de bepaling is opgenomen, dat iedere overeenkomst, waarin is opgenomen, dat de vertrekende pachter kan volstaan met het achterlaten van een veestapel, die in geldswaarde uitgedrukt van gelijke waarde moet zijn als die welke hij heeft ontvangen, nietig is.

Nederlandse emigranten o.a. in de Corrèze hebben met deze vormen van pacht

kennis gemaakt. Voor verschillende van hen is het dank zij het aanwezig zijn van de 'fonds de matériel agricole' en de 'cheptel de fer' die op het bedrijf aanwezig waren, mogelijk geweest een groter bedrijf te pachten, dan mogelijk zou zijn geweest wanneer zij hadden moeten volstaan met de door hen meegenomen levende en dode inventaris. De resultaten zijn in de meeste gevallen wel bevredigend.

Le métayage

Ondanks het feit, dat het aantal bedrijven dat in métayage wordt uitgegeven – in 1946 – niet groter is dan 6,6% van het totale aantal bedrijven in Frankrijk, is dit percentage, omdat de métayage geconcentreerd is in een vrij beperkt gebied van Frankrijk, in sommige departementen nog vrij groot. In de volgende departementen is dat percentage:

Charente	18,8%	Landes	51,2%	Vienne	15,5%
Charente mar.	10,5%	Lot-et-Garonne	22,5%	H-te Vienne	17,1%
Dordogne	14,6%	B-ses Pyrénées	12,6%	Var	14,5%
H-te Garonne	23,4%	Tarn	20,8%	Vaucluse	15,9%
Gers	16,7%	Tarn-et-Garonne	13,9%	Bouches-du-Rhône	10,2%
Gironde	19,0%	Vendée	14,7%	Rhône	11,8%

Omtrent de oorsprong van het systeem in Frankrijk lopen de meningen uiteen. Volgens sommigen zou de métayage zijn ingevoerd tijdens de Romeinse overheersing. In de gebieden waar de invloed aan de Romeinen het langst heeft geduurd, d.i. het Zuiden van het land, zou de métayage de beste kans gekregen hebben om vaste voet te krijgen.

O.a. volgens Smotkine is dat geënzins het geval. Volgens hem zouden de eerste deelbouwcontracten in de Languedoc eerst afgesloten zijn tegen het einde van de vijftiende eeuw. Het waren contracten van de soort 'bail emphytéotique', een soort van erfpacht. Deze vorm evolueerde, vlg. Smotkine, in de 16e en 17e eeuw naar de tegenwoordige vorm van deelpachtcontracten¹.

De merkwaardige vorm van de 'bail à colonat partiaire', of 'bail à part de fruit' gewoonlijk genoemd 'bail à métayage', kortweg métayage werd tot vóór de tweede wereldoorlog geregeld door de bepalingen van la loi du 18 juillet 1889. Het Statut du fermage et du métayage heeft de verhoudingen tussen de eigenaar en de métayer in velerlei opzicht grondig gewijzigd.

In de wet van 1889 moet onder métayage verstaan worden een overeenkomst waarbij de eigenaar voor een bepaalde tijd een landbouwbedrijf of gronden, 'un héritage rural' in gebruik afstaat aan een ander. Voorzover niet anders is overeengekomen, of voor zover het plaatselijk gebruik niet anders voorschrijft, worden de vruchten en producten half om half gedeeld.

Dat was de algemene regel, maar de plaatselijke gebruiken in vele gebieden, maakten dat van die algemene regel werd afgeweken.

Omstreeks 1900 was het in bepaalde gebieden van Le Gers nog gewoonte, dat alvorens tot verdeling van de oogst werd overgegaan, de eigenaar begon met elke tiende schoof op zijn kersstok aan te tekenen. De rest, dus 90% van de oogst werd samen gedeeld. De metayer kreeg dus 45%.

In andere gebieden was de métayer contractueel verplicht, bepaalde werkzaamheden te verrichten, b.v. in de Lot-et-Garonne de z.g. 'terrage'; d.i. het aan- en afvoeren van grond rond pruimenbomen. De métayer ontving voor die arbeid 1 sou per kar na de honderdste aangevoerde karrevracht, d.i.: volgens de normen van die tijd een half pond graan voor het laden en lossen en het transport.

¹ Henri Smotkine: Bagnols sur Cèze (Gard). Evolution de l'économie rurale dans une commune Languedocienne. - Paris 1946.

Het meer of minder gunstig zijn van de bepalingen van het contract stond in nauw verband met het al of niet dicht bevolkt zijn van een gebied, met de grotere of kleinere kans om métayers te krijgen. In een gebied waar de kans klein was, kreeg de eigenaar niet meer dan twee vijfde van de opbrengsten.

In de contracten waren vele variaties. Soms vielen de producten van de pluimveestapel buiten de verdeling, al werd menigmaal het aantal stuks pluimvee dat gehouden mocht worden contractueel beperkt. Op andere métairies was het verboden groot gevogelte, ganzen en kalkoenen te houden. Het kwam voor, dat de opbrengst van een bepaalde akker geheel voor de métayer werd gereserveerd. In weer andere gebieden betrok de métayer bij voorbaat het benodigde voor het gezinsgebruik uit het bedrijf. Dit kon weer beperkt zijn tot wijn en aardappelen. In het bassin de Garonne viel de mais geheel buiten de verdelingen en werd beschouwd als te zijn 'le blé du pauvre'.

Anderzijds bedong de eigenaar soms weer de extra levering van hoeveelheden melk, boter, kaas, gevogelte, groenten, aardappelen, wijn of andere producten uit het bedrijf. In andere gevallen was die verplichting weer beperkt tot de tijd die de eigenaar met gezin en gasten doorbracht op het château gedurende de vakantie en de jachttijd.

In sommige gebieden waren de kosten voor het beslaan van paarden, trekkoeien en werkossen voor rekening van de métayer evenals de kosten van gareelmaker, wagenmaker en smid.

In het merendeel bijzonderheden, die niet opgenomen werden in het métayagecontract, maar voortvloeden uit de plaatselijke gebruiken. Meestal trouwens werd er helemaal geen contract opgemaakt, omdat 'de bepaalde tijd' waarvoor het contract moet gelden, in de meeste gevallen niet langer was dan een jaar, met de mogelijkheid van een stilzwijgende verlenging, hetgeen gewoonlijk ook weer geregeld werd door het plaatselijk gebruik.

Aangezien 'les usages des lieux', die in dit soort van overeenkomsten een zeer belangrijke rol spelen, is het nog, maar was het vooral voor de métayer, uit een ander gebied afkomstig, van het grootste belang, om op de hoogte daarvan te zijn; om te weten welke verplichtingen hij door het aanvaarden van een métayagecontract aangaat. Om in die behoefte te voorzien werden - vlg. art. 24 de la loi du 3 janvier 1924 - de Chambres départementales d'agriculture belast met het codificeren van plaatselijke gebruiken, die van belang konden zijn en waarop een beroep kon worden gedaan bij het nemen van gerechtelijke beslissingen. Nadat de gecodificeerde plaatselijke gebruiken als zodanig erkend waren door de Conseil Général (departementale staten) werd een exemplaar in bewaring gegeven aan de mairies, waar ze voor belanghebbenden ter inzage liggen.

De voornaamste bepaling van de wet van 1889 en die het eigenlijke karakter van het métayagecontract bepaalt, is, dat de eigenaar het algemene toezicht heeft op de werkzaamheden en de algemene leiding. Het is de eigenaar en niet de boer die tenslotte de beslissing neemt over het bouwplan, of en zo ja hoeveel kunstmest er zal worden gezaaid, of en zo ja hoeveel krachtvoeder er zal worden aangeschaft. De eigenaar koopt en verkoopt het vee en beslist over de fokrichting, voor zover er van fokken sprake is. Hij beslist of en zo ja welke landbouwwerktuigen er nodig zijn en zo vervolgens.

Een andere bepaling van de wet van 1889 is, dat het contract niet beëindigd wordt, bij de dood van de eigenaar. Dit is wel het geval, wanneer de métayer sterft. Het vertrek van de nabestaanden wordt geregeld door het plaatselijk gebruik, maar moet in ieder geval plaats hebben binnen het jaar. Ook bij verkoop van de métairie kan het contract verbroken worden, en heeft de nieuwe eigenaar het recht om zijn métairie aan andere in gebruik te geven.

De métayage in zijn oude vorm, dus zoals die nog volledig in zwang was in 1940, is een vorm van grondgebruik, die door vele grondbezitters, – handelslieden, industriëlen of lieden uit de vrije beroepen, dikwijls zelf gesproten uit het agrarisch milieu, – werd geprefereerd. Dikwijls waren het grootgrondbezitters, die tientallen métairies bezaten, rond hun chateau verspreid. Eensdeels eigenaars, die nog een zekere belangstelling voor het boerenbedrijf hadden behouden, anderzijds eigenaars, die deze vorm van grondgebruik kozen, omdat de métayage hen de mogelijkheid bood, om zelf regelmatig toezicht te houden op hun eigendom en om dat zelf mede te beheren.

Naast deze groep, zijn er boeren, die wanneer zij zelf niet langer meer het bedrijf wensen te exploiteren, daarvan toch niet helemaal afstand willen doen en daarom, inplaats van het te verkopen of te verpachten, uitgeven in métayage.

Het goed functioneren van een systeem als de métayage is afhankelijk van de combinatie van de personen, de eigenaar en de métayer. Enerzijds is het de technische competentie, anderzijds de mate van betrouwbaarheid die bij de métayage een belangrijke rol spelen. Zowel het een als het ander geldt voor beide partijen.

Heeft de eigenaar te maken met métayers, die vlijtig en vooruitstrevend zijn, en daarnaast de métayer met een eigenaar die verstand van boeren heeft, en bereid om het nodige kapitaal in zijn métairies te steken, dan is de métayage een systeem dat voor beide partijen aantrekkelijk kan zijn en profijt kan opleveren. Heeft men daarentegen te maken met eigenaars zonder verstand van boeren en niet bereid te investeren, en wie het uitsluitend te doen is zo groot mogelijke revenuen uit de bedrijven te halen, dan is het duidelijk, dat, al is de métayer van goede wil, vlijtig en deskundig, er zeer veel op de métayage valt aan te merken. Heeft zo'n eigenaar dan bovendien nog te maken met métayers die niet aan normale eisen voldoen, dan is de métayage van elk standpunt uit bezien een bron van ellende, en zeker niet het geeignende middel om de agrarische productiviteit op te voeren.

Daarnaast komt het veelvuldig voor, dat de afwezige, in de stad vertoevende eigenaar, het beheer van de métairies overlaat aan een regisseur met alle bevoegdheden van de eigenaar. De overeenkomst is dan zo geregeld, dat de regisseur procenten trekt van de verkoop van de producten. Het gevolg is dikwijls, dat de regisseurdooraanhoudende verkoop voortdurend wijziging aanbrengt in de samenstelling van de veestapel, meer dan met een oordeelkundige en economische ontwikkeling van die veestapels overeenkomt. Gaat dit bovendien nog gepaard met de aankoop van vee en bedrijfsbenodigdheden bij leveranciers, die de regisseur ook nog een percentage van de aankoopssommen gunnen, dan is het duidelijk, dat zo'n vorm van grondexploitatie slechts voor één partij, de regisseur, op de duur aantrekkelijk kan zijn.

Een ander instituut, waarmee de métayers zeer slechte ervaringen hebben opgedaan in de loop der tijden is dat van de 'fermier général'. Deze fermier général was iemand, die van een of meerdere eigenaren verschillende bedrijven pachtte, die hij dan weer uitgaf in métayage. Met de regisseur moet de fermier général beschouwd worden te behoren tot de ergste parasieten van de métayers. Aan het laatste instituut heeft het Statut du fermage et du métayage overigens een zeer radicaal einde gemaakt. Art. 856 C.R. verklaart kort en bondig: 'Tout contrat de fermage général est nul et de nul effect; il en est de même de tout bail colonat partiaire portant sur l'exploitation affermée.' Niemand dus die een bedrijf pacht kan dit in métayage uitgeven en elke overeenkomst dienaangaande is nietig.

Over het nut en belang van de métayage in het agrarisch bestel in Frankrijk lopen de meningen scherp uiteen.

Fromont is van mening dat de métayage voor het Centre en het Zuid-Westen van Frankrijk de mogelijkheid heeft gegeven om de landbouw in die gebieden

volkomen om te vormen¹. Het zijn de eigenaars geweest, die na de aanleg van de spoorwegen na 1850 hiervan hebben gebruik gemaakt om grote hoeveelheden kalk aan te voeren waaraan het overheersende type van koude gronden in die gebieden zeer grote behoefte had. Hierdoor konden gewassen geteeld worden die er voorheen niet konden worden gewonnen en het gevolg is ervan geweest dat zowel de rundvee als de varkensstapel in die gebieden aanmerkelijk kon worden verbeterd.

Een van de felste tegenstanders van het systeem van de métayage is zeker Dumont². De métayage is voor hem een vorm van grondgebruik, die, in het algemeen, niet bevorderlijk is voor de productie. Wanneer al beweerd wordt, dat de métayage in sommige delen van Frankrijk, zoals Anjou en Limousin, op het gebied van de agrarische techniek gunstig heeft gewerkt, dan is dat maar schijn. Die vooruitgang zou groter en sneller zijn geweest, als in die gebieden een andere vorm van grondgebruik had overheerst. Dat sommige eigenaars van métairies verbeteringen hebben aangebracht, dan is dat alleen maar mogelijk geweest, en hebben zij dit alleen maar gedaan, omdat het daarvoor benodigde kapitaal bijeen is gebracht door de zware arbeid van de métayers en uit hun ontberingen. Een van de voornaamste oorzaken van de grote achterstand van de landbouw in een groot deel van midden- en Zuidwest Frankrijk is, volgens hem, te wijten aan deze archaische vorm van grondgebruik. Vooral in de negentiende eeuw heeft de bourgeoisie van de Midi en de chateaux de l'Ouest, die een werkeloos leven leidden, in ernstige mate misbruik gemaakt van het systeem van de métayage. Slechts enkele van hen hebben daadwerkelijk bijgedragen aan de vooruitgang van de landbouw, het merendeel niet.

Integendeel, zij waren die vooruitgang helemaal niet gunstig gezind. Zij bevorderden de ontwikkeling van hun métayers niet, omdat deze daardoor dan beter in staat zouden zijn de gang van zaken te volgen, en zelf de rekeningen en verantwoording te beoordelen en te controleren. Door de korte duur van de métayagecontracten vooral, gewoonlijk niet langer dan één jaar, was het voor de métayer praktisch onmogelijk om mede te helpen aan de intensivering van het bedrijf. Waarom zou hij zijn arbeid besteden aan werkzaamheden die eerst op langere termijn vruchten zouden afwerpen, waarvan hij niet zou profiteren?

De métayage is voor Dumont 'l'association, sur un sol pauvre, du travail lent et du capital timide', 'une formule de sous-production'. Hij constateert, dat 'cette anachronisme, survivance des vieilles servitudes' niet of praktisch onbekend is, in landen als Engeland, België, Nederland e.a. en dat het een vorm van grondgebruik is, karakteristiek 'pour des pays peu évolués'.

Hoe het zij, de wetgever is in 1946 van mening geweest, dat de wet van 1889 in velerlei opzicht verouderd was en niet langer aangepast aan de veranderde omstandigheden. Enkele bepalingen zijn grondig gewijzigd.

Evengoed als de pachter, heeft de métayer door het Statut een zekere mate van vastheid gekregen. Volgens art. 820 C.R. kan het métayagecontract slechts om de drie jaar worden opgezegd door de métayer, en niet door de eigenaar. De laatste kan alleen het contract opzeggen op grond van in de wet omschreven tekortkomingen van de zijde van de métayer of wanneer de eigenaar of een van zijn kinderen het bedrijf zelf in exploitatie wil gaan nemen.

Van grote betekenis voor de métayer is de bepaling van act. 821 C.R. In het vervolg is de métayer niet meer verplicht de helft van de opbrengst van het bedrijf aan

¹ Pierre Fromont, professeur à la faculté de droit de Paris, membre de l'académie d'agriculture: Rapport présenté du Conseil Economique. J.O. avis et rapports du C.E. 24 juin 1949, No. 13.

² René Dumont: maître de conférence à l'institut agronomique: Le problème agricole français.

Idem: Voyages en France d'un agronome.

de eigenaar af te staan, maar het deel van de eigenaar mag niet meer bedragen dan het derde gedeelte van het 'ensemble des produits'. Bovendien kan de métayer niet meer verplicht worden, tot het betalen van vergoedingen, het uitvoeren van werken of het verrichten van diensten, in welke vorm en op grond van welk plaatselijk gebruik ook.

De interpretatie en de uitvoering van dit artikel is oorzaak van vele en grote verschillen van mening.

Op de eerste plaats wordt het begrip 'l'ensemble des produits', dus het totaal van de geproduceerde producten door de rechter op een andere manier geïnterpreteerd dan door de belanghebbende agrariërs. De rechter legt het zo uit, dat aan de eigenaar letterlijk een derde toekomt van alle producten, en dat oude en plaatselijke gebruiken niet verder in het geding gebracht mogen worden. Dus moet de métayer, vlg. deze opvatting, in het vervolg b.v. een derde deel van de opbrengst van de moestuin aan de eigenaar afdragen, een derde van de opbrengst van het pluimvee, van de melkopbrengst, van het varken dat voor eigen gebruik wordt geslacht, van de bijen, en heeft niet langer meer het recht op levensmiddelen uit het bedrijf afkomstig.

Het resultaat van dit alles is, dat métayers van mening zijn, dat hun positie door het Statut eer verslechterd dan verbeterd is en zij zijn het die, met behoud van het goede in het Statut, met kracht en met klem, de handhaving van de oude gebruiken en privilegiën reclameren.

Een opvatting van de rechterlijke macht, die veel moeilijkheden en verzet teweeg brengt is het volgende.

Zoals gezegd is het bij de metayage gebruik, dat de eigenaar, behalve gebouwen en grond, tevens het materiaal, maar ook het vee verstrekt. Nu heeft men, volgens de rechtspraak, bij de métayage te maken met twee contracten van verschillende aard. Op de eerste plaats gaat de bailleur, d.i. de eigenaar, een bail aan à colonat partiaire, waarbij dus een 'héritage rural' d.i. een bedrijf, zonder meer, aan de métayer in gebruik wordt gegeven. Maar op de tweede plaats gaat de eigenaar een overeenkomst aan die tot voorwerp heeft 'un cheptel donné par le propriétaire au colon partiaire', een overeenkomst die geregeld wordt door de artikelen 899 e.v. van de C.R. En deze overeenkomst, valt, naar het oordeel van de rechter, niet binnen het raam van het Statut du fermage et du métayage en derhalve buiten de bepaling van art. 821 C.R. waarbij aan de bailleur niet meer dan een derde van het ensemble des produits wordt toegekend. Nu zegt art. 902 C.R. dat 'le cheptel donné au colon partiaire' onderworpen is aan dezelfde regels als 'le cheptel simple'. Nu is 'le cheptel simple' - art. 876 C.R. e.v. - een overeenkomst waarbij iemand aan een ander vee geeft, om deze te hoeden, te voeden en te verzorgen, op voorwaarde, dat degene die het vee in ontvangst heeft genomen, de helft van de aanwas zal afstaan aan degene, die het vee ter beschikking heeft gesteld en dat hij de helft van het verlies zal dragen. Op grond van deze redenering, komt de rechtspraak ertoe, om aan de métayer niet het recht toe te kennen van tweederde van de aanwas van het vee, maar slechts de helft. Een standpunt dat in strijd is met dat van de métayer.

Ook deze kwestie is in het rapport van Lamargue-Cando aan de orde gesteld. Er werd een redactie voorgesteld, die ook werd geaccepteerd, waarbij deze aangelegenheid scherp werd omschreven en ten voordele van de métayers. Uitvoering kan ook hieraan niet worden gegeven door het ontijdig afbreken van de beraadslagingen.

Enkele andere artikelen van het Statut hebben op een revolutionaire wijze, de betrekkingen tussen métayer en eigenaar gewijzigd.

Art. 862 C.R. bepaalt n.l. dat ieder métayagecontract zowel op verzoek van de eigenaar als van de métayer in een pachtcontract kan worden omgezet.

Bovendien bepaalt art. 864 C.R. dat de métayer het recht heeft, om na de omzetting, naar zijn believen, dus al naar gelang zijn belang dat meebrengt, het gebruik te

behouden van de dode en levende inventaris tegen vergoeding, of die inventaris tegen betaling van de eigenaar over te nemen. Hij heeft ook de bevoegdheid, om, gedurende de looptijd van het, in een pachtcontract omgezette métayagecontract, de gehele inventaris of een deel daarvan van de eigenaar over te nemen.

Dit geheel nieuwe recht, dat aan de métayer door het Statut van 1946 wordt toegekend, is volgens sommigen een recht van onschatbare waarde, dat een ware bevrijding betekent voor de métayer, een omhoog brengen van zijn menselijke waardigheid. Van een simpele medewerker van de eigenaar, zo zeggen zij, wordt de métayer, dank zij dit recht, een onafhankelijke boer, en komt hij daardoor omhoog in zijn sociale positie.

Andere hebben hierover een gans andere mening. Wanneer de omzetting van een métayagecontract in een pachtcontract beschouwd moet worden als een groot goed voor de métayer, die daardoor uit zou komen boven een minderwaardige sociale positie, dan zien zij hierin een tegenspraak. Wanneer de métayer in staat geacht wordt om de inventaris geheel of gedeeltelijk over te nemen, dan moet toch een zekere welstand bij de métayer worden verondersteld. Tijdens de behandeling van de voorgestelde wijziging van artikelen van het Statut in de Assemblée Nationale¹ schatte de Min. van Financiën, het bedrag, dat nodig zou zijn, wanneer alle métayers van hun recht ten volle gebruik zouden maken, op 50 miljard frs. (waarde 1946). Wanneer men dan rekening houdt met het feit, dat het overgrote deel van de métayers zonder kapitaal begint, dan moet dat kapitaal verdiend zijn door de métayers, het kader van het métayagecontract. En dan is het moeilijk vol te houden, dat de métayage beschouwd moet worden als uitsluitend te zijn een middel in handen van de eigenaars, om hun métayers te exploiteren.

Afgezien hiervan maken vele ernstig bezwaar tegen deze rechten, omdat de consequenties die deze meebrengen voor de eigenaars, onrechtvaardig zijn en niet te verdedigen. De eigendom van de eigenaar wordt in zekere zin niet alleen onteigend, maar de wet geeft aan een van zijn medeburgers het recht, om hem, zonder schade-loosstelling, zijn kostwinning te ontnemen. De eigenaar van een métairie toch, mag niet uitsluitend beschouwd worden als iemand die kapitaal belegt in zijn métairie, maar hij is bovendien een ondernemer, die mede uit het bedrijf, de grond en het vee, inkomsten trekt, die hem en zijn gezin in staat stellen in het levensonderhoud te voorzien. De métayer kan hem die inkomsten ontnemen. Het recht van conversie is bovendien bedenkelijk, hierom, dat het waarschijnlijk op de duur de slechte eigenaars zal sparen, de goede daarentegen zal treffen. Immers een métayer heeft er geen belang bij om pachter te worden van een vervallen bedrijf, dat armelijk is voorzien van ouderwets materiaal en slecht vee, waarvan aanplantingen en wijngaarden slecht zijn onderhouden en versleten. Daarentegen is het voor een métayer veel interessanter om een omzetting van zijn contract te verkrijgen voor een modern bedrijf en om eigenaar te worden van een goed geoutilleerde inventaris en van behoorlijk vee.

Verder is het voordeel geheel aan de kant van de métayer. Door het recht dat de wet hem geeft kan de pachter geworden métayer, de inventaris en het vee geheel of gedeeltelijk overnemen, direct of geleidelijk. Dat wil zeggen, dat de métayer, resp. de pachter het gunstige moment ten aanzien van het prijzenverloop kan afwachten. De eigenaar is de verliezende partij.

Het is begrijpelijk dat verschillende eigenaars zich moeilijk met deze gang van zaken kunnen verenigen en zij maken zoveel mogelijk gebruik van hun recht van reprise en nemen zelf het bedrijf in exploitatie, hetzij met de hulp van een bedrijfs-leider of een gesalarieerde, die al of niet geïnteresseerd is bij de uitkomsten van het bedrijf.

¹ J.O. débats A.N. séance du 29 mars 1946.

Ook ten aanzien van dit onderdeel van het Statut heeft de rechtspraak een standpunt ingenomen, waarmee degene, die ondanks de bezwaren verbonden aan het recht van conversie, toch daaraan grote waarde blijven hechten, zich geënszins kunnen verenigen.

De rechtspraak stelt zich n.l. op het standpunt, dat door het feit, dat de métayer omzetting vraagt van zijn métayagecontract, hij daardoor automatisch dat contract verbreekt. En dat op datzelfde moment, de eigenaar van de métairie zich kan beroepen op het recht van reprise, omschreven in art. 845 C.R., wanneer hij kan voldoen aan de voorwaarden die daarin worden genoemd.

De meningen hieromtrent blijven uiteen lopen. De Conseil Economique kwam in haar zitting van 23 juni 1949 tot de conclusie dat de betreffende artikelen minder rigoreus dienen te zijn voor de eigenaar, en dat die omzetting alleen maar mogelijk dient te zijn, wanneer beide partijen zich ermee accoord verklaren.

In het rapport van de agrarische commissie van de A.N., uitgebracht door Lamargue-Cando, daarentegen, worden voorstellen gedaan om het recht van reprise door de eigenaar veel scherper te omschrijven, om daardoor te voorkomen, dat een métayer, alleen reeds door het doen van een verzoek tot conversie van zijn overeenkomst, naar het oordeel van de rechter, praktisch al zijn rechten verliest.

Ook deze kwestie is door het afbreken van de bespreking in de A.N. niet tot een oplossing gekomen.

Naast de vormen van overeenkomsten die de rechten en plichten omschrijven van eigenaar en gebruiker van agrarische onroerende en roerende goederen, kent het Franse agrarisch recht nog vele andere vormen van overeenkomsten. We noemen slechts: le cheptel à moitié; le contrat improprement appelé cheptel; le bail à domaine congéable of bail à covenant; le bail à complant; le bail à cens; le bail à champart; le bail à culture perpétuelle; le bail à locataire perpétuelle; le bail à rente; le bail à nourriture de personnes; le bail de pâturage et nourriture d'animaux en nog andere.

Al deze vormen van overeenkomsten zijn in meer of mindere mate afgeleid van het métayagecontract en worden nog regelmatig in Frankrijk, vrijwel uitsluitend ten Z. van de Loire, afgesloten.

En daarbij moeten dan nog gevoegd worden, de vele en rijk gevarieerde 'usages locaux'.

Het oordeel van de C.G.A. is aannemelijk, wanneer zij zegt dat er op agrarisch gebied in Frankrijk, door de veelheid van vormen van de métayage-overeenkomst, door de vele afwijkingen die nog steeds de overeenkomsten t.a.v. de standaard-overeenkomsten vertonen, door de buitengewoon grote verscheidenheid van plaatselijke en eeuwenoude, maar volkomen verouderde gebruiken, er geen materie is, die moeilijker is te overzien, moeilijker te regelen en moeilijker in wettelijke normen en voorschriften is onder te brengen dan de métayage in al zijn vormen.

Het is dan ook zeker terecht, wanneer Dumont al die vormen en gebruiken noemt 'formes de survivance du servage antique' en karakteristiek voor 'des pays peu évolués'.

Het zijn inderdaad agrarische rechtsvormen, waarbij iemand anders dan de boer, hetzij de propriétaire, hetzij de veekoopman, hetzij de slager, of nog andere de grootste zeggingsmacht hebben over het vee – want het handelt meestal over het vee – dat aan de boer in gebruik wordt gegeven. Zodra aan dit vee verdiend kan worden, wordt het bij de boer weggehaald en verkocht. De grootste verdiensten zijn gewoonlijk voor de ingebruikgever. Zeker is het, dat aan de boer op deze wijze iedere basis voor welke fokkerij dan ook, en het aanhouden van vee dat regelmatig profijt op

kan leveren, op onregelmatige tijden aan de boer wordt onttrokken. Deze gebruiksvorm die veel veelvuldiger dan het %-age métayage zou doen veronderstellen, voorkomt in het grote landbouwgebied ten Z. van de Loire met zijn grote groepen van kleine boeren, moet eensdeels beschouwd worden als een gevolg van het uit agrarisch-technisch oogpunt gezien zeer achtergebleven gebied, anderzijds als een zeer sterke rem om dit gebied agrarisch-technisch op een hoger niveau te brengen en daardoor de agrarische bevolking economisch sterker te maken.

De 'tribunaux paritaires de baux ruraux'

Alle geschillen, die ontstaan tussen verpachters en pachters, resp. eigenaars van métairiers en métayers behoren tot de competentie van de 'tribunaux paritaires', pachtkamers, die de kwesties behandelen volgens de bepalingen van de wet van 9 april 1947 - (art. 958 C.R. e.v.), Volgens deze wet wordt onder voorzitterschap van de Juge de paix in elk Kanton een 'tribunal paritaire cantonale' ingesteld. In de cantons waar zowel pachters als métayers als landgebruikers worden aangetroffen, bestaat het 'tribunal paritaire' uit twee secties, een voor de behandeling van de pachtzaken, een voor de métayage-kwesties. Beide secties hebben dezelfde voorzitter en hebben daarnaast vier leden. Van de ene sectie moeten de leden zijn twee verpachters en twee pachters; van de andere twee eigenaars en twee métayers.

In elk arrondissement is een 'tribunal paritaire d'arrondissement de baux ruraux'. Hiervan is voorzitter de president van het tribunal civil, of een door hem aan te wijzen rechter. Ook hier zijn, indien nodig, twee secties, en de samenstelling is gelijk aan die van het 'tribunal paritaire cantonal'.

De beslissingen van de 'tribunaux paritaires' worden genomen bij meerderheid van stemmen, met dien verstande, dat wanneer binnen een tijdsbestek van veertien dagen na twee convocaties door de voorzitter uitgeschreven, het 'tribunal paritaire' niet compleet bijeen is, de voorzitter alleen over de te behandelen zaken beslist, gehoord de wel aanwezige leden. Het deskundig lid, dat zonder geldige reden niet ter zitting aanwezig is, kan worden beboet met minstens honderd en hoogstens driehonderd frs.

Voor de behandeling van iedere zaak, moet het 'tribunal paritaire cantonal' trachten de zaak in der minnè te schikken. Slaagt men hierin niet, dan doet het tribunal uitspraak; tegen de uitspraak is geen beroep mogelijk, voorzover de vordering een bedrag van tien duizend frs. niet te boven gaat. Is de vordering groter, dan kunnen partijen tegen de uitspraak in beroep komen bij het 'tribunal paritaire d'arrondissement'. Tegen de uitspraak van dit tribunal kan alleen een beroep in cassatie worden ingesteld terzake van onbevoegdheid, van overschrijding van rechtsmacht, van verkeerde toepassing of schending van de wet. Wordt een uitspraak door la Cour de Cassation vernietigd, dan wordt het geschil voor een hernieuwde behandeling verwezen naar een naburig 'tribunal paritaire cantonal', resp. 'd'arrondissement'.

De deskundige leden van de 'tribunaux paritaires' worden gekozen door de verpachters, pachters en métayers. In iedere gemeente wordt door een plaatselijke commissie, conform de procedure die gevolgd wordt bij de gemeenteraadsverkiezingen, kiezerslijsten samengesteld van resp. de verpachters, de pachters, de eigenaars van métairies en métayers.

Kiezers kunnen zijn, zij die eenentwintig jaar zijn, de Franse nationaliteit bezitten gedurende minstens vijf jaar, in het bezit zijn van hun burgerlijke en burgerschapsrechten en hun domicilie hebben in het kanton.

Gekozen kunnen worden alle kiezers die ouder zijn dan zes en twintig jaar en die minstens vijf jaar verpachter of pachter zijn geweest of uitgever van métairies of métayer.

De deskundige leden en de plaatsvervangende leden worden gekozen voor een

periode van drie jaar bij meerderheid van stemmen. Het lidmaatschap van het 'tribunal paritaire cantonal' is onverenigbaar met dat van het 'd'arrondissement'. Mocht het geval zich voordoen, dat in een canton voor een groep van deskundigen geen kandidaten aanwezig zijn, dan benoemt de kantonrechter, bij loting, het ontbrekend aantal uit de lijsten van een aangrenzend kanton. De president van de arrondissementsrechtbank volgt eenzelfde procedure voor het geval zich hetzelfde voordoet bij de bezetting van het 'tribunal paritaire d'arrondissement'.

De 'commissions consultatives des baux ruraux'.

Het nemen van verschillende besluiten, die voortvloeien uit de bepalingen van het Statut du fermage et du métayage, behoort tot de competentie van de préfet van het departement. Voor het geven van advies aan de préfet is in ieder département een 'commission consultative des baux ruraux' ingesteld.

Volgens art. 807 C.R. wordt zo'n commission consultative voorgezeten door een rechter, aangewezen door de president van de departementale civiele rechtbank. Uit hoofde van hun functie maken daarvan deel uit: de directeurs van de Service agricole en van de Caisse régionale de crédit agricole mutuel; een afgevaardigde van de voor het dep. meest representatieve landbouworganisatie; een lid van de Chambre des notaires; het departementaal hoofd van de Génie rural; de conservateur départemental des Eaux et Forêts; de directeur départementale des Services vétérinaires. Dit zijn alle adviserende leden. Voor iedere commission consultative worden bovendien twee deskundige leden-verpachters en twee deskundige leden-pachters gekozen. Indien gewenst daarnaast evenveel deskundigen, eigenaars van métairies en métayers. De twee secties vergaderen onafhankelijk van elkaar en behandelen de kwesties die betrekking hebben op de pacht resp. op de métayage. Alleen de deskundigen hebben stemrecht en besluiten worden genomen bij meerderheid van stemmen.

Het kiezen van de deskundige leden geschiedt door de deskundige leden van de tribunaux paritaires van het departement, die na hun eigen verkiezing om de drie jaar bijeen komen om de deskundige voor de secties te kiezen.

Behalve in de gevallen waarin de commission consultative door de préfet wordt gehoord en die hiervoor zijn aangeduid, heeft de commissie tot taak de type-pachtcontracten en de type-métayagecontracten op te stellen voor de departementen of indien gewenst voor ieder landbouwgebied van een departement.

De commissie heeft ook de bevoegdheid om binnen het kader van het departement maatregelen aan te bevelen die gewenst geacht worden om de landbouw, tuinbouw of veeteelt op een hoger niveau te brengen. De aanbevelingen worden alleen gedaan wanneer drievierde van het aantal stemmen zich ervoor verklaart. Men heeft hier dus te maken met een soort van departementale landbouwvoorlichtingsraad.

L'EQUIPEMENT RURAL

L'équipement rural is een begrip waarvan moeilijk een definitie kan worden gegeven.

Het omvat een aantal middelen, waardoor landbouwgronden beter geschikt gemaakt kunnen worden voor de agrarische productie; ontwatering, drainagewerken, bevloeiing, ontziltijng, beslibbing, e.d.

Maar ook middelen, waardoor het werk van de mens op landbouwgrond gemakkelijker en doeltreffender kan geschieden: ruilverkaveling, motorisering en mechanisering van de landbouw.

Verder middelen waardoor het werk van de boer, vooral ook van de boerin gemakkelijker wordt gemaakt: verbetering van de landwegen, de electrificatie van het platteland en de watervoorziening.

Vervolgens het herstel, de vernieuwing en de modernisering van wat genoemd wordt 'l'habitat rural', d.i. het complex van de boerderij, de woonruimte voor de boer en de landarbeider, schuren, stallen, kippenhokken, voedersilo's, gierputten, mestvaalten enz.

Eveneens, dat wat men noemt 'l'aménagement des villages' waaronder dan begrepen wordt dorpshuizen waarin gelegenheid is voor het houden van bijeenkomsten, het geven van voorstellingen en uitvoeringen, waar plaats is voor een bibliotheek; bad- en douchegelegenheden, consultatiebureaus, crèches voor kinderen van landarbeiders; gemeentelijke wasgelegenheden, drinkplaatsen enz. Ook wordt eronder begrepen, silo's voor de opslag van granen; caves voor de bereiding en het bewaren van wijnen; coöperatieve distilleerderijen, abattoirs, fruitbewaarplaatsen; koelinrichtingen; de agrarische- en voedingsmiddelenindustrie.

Onder l'équipement rural wordt ook begrepen, de inrichtingen voor het landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs; laboratoria, proefstations en andere inrichtingen voor landbouwkundig onderzoek, idem voor het bosbouwkundig onderzoek: dat is, alles wat gerekend wordt tot 'l'équipement intellectuel et scientifique de l'agriculture'.

Het is een in Frankrijk algemeen bekend en erkend feit, dat op het geheel van 'l'équipement rural' zeer veel aan te merken is en dat er op elk onderdeel, in zeer grote gebieden, een grote achterstand moet worden ingehaald. En dat geldt niet alleen voor die onderdelen, die een collectief karakter dragen, maar evengoed voor die, welke voor het individu van betekenis zijn.

Hiervoor werd gewezen op de achteruitgang in aantal van de landelijke bevolking en op de landvlucht, de exode rural. Dit is naast de geboortebeperving, voor het grootste deel een gevolg van de toestand waarin zich 'l'équipement rural' bevindt; van de slechte toestand van de woonruimte van het boerengezin, het landarbeidersgezin en van vele van de overige plattelandsbevolking; van de moeilijke omstandigheden waaronder het werk op het land moet worden verricht door de slechte ontwatering, de slechte verkaveling, de slechte toestand van de landwegen, die een economische motorisering en mechanisering verhinderen. De exode rural wordt

in sterke mate gestimuleerd door de zeer penibele omstandigheden waaronder de boerin en het boerenmeisje hun werk moeten verrichten in de slecht geoutilleerde keuken, het gebrek aan elektriciteit, het gebrek aan water, het gebrek aan vele kleine machines die de zware arbeid kunnen verlichten. Het is ook een gevolg van het zogoed als totale gebrek aan ontspanningsgelegenheid in de dorpen, voor de gemeenschap, maar zeker voor de jeugd. Door dit gebrek, wordt zowel de mannelijke als de vrouwelijke jeugd van het platteland aangetrokken door het vertier in de grotere bevolkingscentra en ontvluchten het land.

Het is vanzelfsprekend, dat door de gebreken van vele onderdelen van 'l'équipement rural', de agrarische productie wordt geremd, en dat bovendien de kostprijs van de agrarische productie in vele gebieden van Frankrijk daardoor meer dan nodig wordt opgevoerd. En het zijn in het algemeen weer de gebieden ten Zuiden van de Loire, waar het meest ontbreekt aan 'l'équipement rural', terwijl de landbouwgebieden ten Noorden van de rivier in het algemeen veel beter zijn uitgerust.

Door vele instanties worden de tekorten onderkend. Bij iedere behandeling van de landbouwbegroting wordt aan de toestand van 'l'équipement rural' ruime aandacht besteed; evengoed als in iedere landbouwparagraaf van iedere nieuwe Franse regering. Het probleem is aan de samenstellers van het Plan-Monnet niet ontgaan. Grootse plannen zijn daarin uitgewerkt. De resultaten zijn, naar het oordeel van de Franse agrariërs, verre van bevredigend. Ook in het tweede plan de modernisation et d'équipement wordt opnieuw ruime aandacht aan het probleem besteed en is het de bedoeling om gedurende de looptijd van het plan op grote schaal verbeteringen aan te brengen. Voor de uitvoering ervan zijn materialen, kapitalen, vooral mensen die de werken kunnen uitvoeren, nodig. Tot nu toe heeft men deze niet kunnen vinden.

L' HABITAT RURAL

De woningtoestand in Frankrijk is zeer zorgelijk. Dit geldt zowel voor de steden, als voor het platteland. Tijdens het derde nationale congres de l'habitat rural dat in 1951 te Rouen werd gehouden werden de gegevens bekend gemaakt van een enquête die gehouden was door la Jeunesse Agricole Chrétienne in 12 departementen van het westen van Frankrijk. Volgens deze enquête beschikt 35% van de families op het platteland van dit deel van Frankrijk over niet meer dan één vertrek, 56% van de woonvertrekken hebben een aarden vloer, 81% van de families moeten het benodigde water halen over een afstand van meer dan 50 m, 88% van de woningen hebben te kleine ramen, 50% zijn niet voorzien van elektriciteit, 1,5% van de families beschikken over een doucheruimte. De kinderen boven de 10 jaar van bijna de helft van de gezinnen slapen met hun ouders in hetzelfde vertrek, ofwel de broers en zusters van dezelfde leeftijd hebben dezelfde slaapruiimte.

Dit is een beeld dat niet alleen geldt voor de 12 departementen van het westen, maar voor vele andere, zo niet de meeste.

In sommige gebieden, b.v. Lotharingen zijn de boerderijen gegroepeerd in de dorpen. De woningen met de stalruimte daarachter tegen elkaar aangebouwd. Terwijl toch bij wijze van spreken de gehele Lotharingse vlakte zich achter de dorpen uitstrekt, is het niet zeldzaam dat het vee, koeien, kalveren, paarden en ossen, door de voordeur naar buiten moeten en naar binnen. En aangezien de dieren in de zomer 's avonds worden opgesteld en 's winters buiten moeten worden gedrenkt, is het begrijpelijk dat de entree er niet altijd even verzorgd uitziet. Daarbij komt, dat in deze contreien de mestvaalt voor het huis aan de straat ligt, hetgeen evenmin een florissant beeld geeft. Wanneer men dan bovendien weet, dat praktisch geen van de boerderijen in het bezit is van een gierkelder, maar de gier in grotere en kleinere stroompjes afgevoerd wordt naar lager gelegen delen, dan is het duidelijk dat het geheel van 'l'habitat rural' en 'l'aménagement du village', in deze gebieden, zelfs niet voldoet aan matig gestelde eisen.

Zeer erg is het in het algemeen gesteld met de woningen van de métayers, vooral van de kleinere. Zelden is het dat de eigenaar daaraan enige zorg besteed, en vele ervan, voor zover zij niet reeds tot ruïnes zijn vervallen, moesten gerekend worden tot de categorie van onbewoonbaar te verklaren woningen.

Ook het algemene beeld van de bedrijfsgebouwen is verre van gunstig. Veestallen waar hoegenaamd geen of veel te weinig licht in valt, en die nog behoren tot het type potstal, zijn talrijk.

In grote gebieden van Frankrijk is de wijnbouw na de ramp van de phyloxera vervangen door andere culturen. De beschikbare bedrijfsgebouwen moesten aan de nieuwe bestemming worden aangepast. Ten aanzien van de stalling van het vee in deze gebieden, noemt Dumont, de situatie désastreus.

In andere gebieden is men van de graanbouw overgegaan naar de veehouderij. En ook hier heeft men aan de bedrijfsgebouwen een bestemming moeten geven, waarvoor ze oorspronkelijk niet waren bestemd. Maar hier is het in ieder geval zo,

dat de ruimte bestemd voor het bergen van de graanoogst beter voor stalling van het vee is in te richten, dan de ruimte bestemd voor het bergen van vaten wijn.

Door het wegtrekken van vele kleine boeren, zijn niet alleen de gronden daarvan door de grotere geaccapareerd, maar ook de woningen en bedrijfsgebouwen, die dan gewoonlijk zijn ingericht als veestallen.

Het is duidelijk dat de spreiding van de bedrijfsgebouwen van een bedrijf over meerdere complexen in het dorp vele en grote inconvenienten met zich brengt. Het tijdverlies is daardoor zeer groot.

Veel beter is daarentegen de accommodatie van de grote bedrijven van Noord-Frankrijk. Deze bedrijven, waarvan sommige practisch de beschikking hebben over alle woningen en gebouwen in een dorp, laten weliswaar een deel ervan tot ruïnes vervallen, maar de beste behouden zij voor de uitoefening van het bedrijf.

Bij vele van deze grootbedrijven behoort een groter of kleiner aantal woningen die bestemd zijn voor landarbeiders. De onderhoudstoestand daarvan is dikwijls bedroevend. Men constateert het wanneer men vele Franse dorpen passeert. Niet alleen dat de eigenaar er weinig zorg voor over heeft, maar het goede onderhoud wordt evenmin bevorderd door de bewoners zelf. Man en vrouw werken gewoonlijk samen op de boerderij. Veel tijd voor het onderhoud van het huis blijft er niet over. Daarbij komt, dat het komen en gaan van de bewoners van deze woningen zeer frequent is, zodat de lust om zelf het huis in behoorlijke staat te houden, meestal afwezig is.

De Franse woningen en bedrijfsgebouwen zijn zeer oud. Als gemiddelde leeftijd van de Parijse woningen wordt 83 jaar gegeven, voor die van het platteland 120 jaar¹. Maar er zijn gebieden waar de gebouwen gemiddeld nog ouder zijn. In het dep. la Sarthe b.v. neemt men als gemiddelde leeftijd van de boerderijen 150 jaar. En dit is zeker een departement waar de toestand nog niet het ongunstigste is.

Uiteraard behoeft een oude boerderij niet haveloos en bouwvallig te zijn, omdat ze oud is. Een regelmatig onderhoud voorkomt dit, grotendeels. Maar dit is het juist waaraan het mangelt in Frankrijk. Aan het grootste percentage van de Franse boerderijen is sinds jaar en dag niets gedaan. En niet alleen dat de eigenaar van het gebouwde het eenvoudigste heeft nagelaten, om eenvoudig het verval te voorkomen, waardoor graan, stro en hooi schade lijdt door kapotte daken, het binnenwerkse hout en zolders weggrotten, de dieren vochtig, kil en vuil staan in de te donkere stallen, machinerieën niet behoorlijk kunnen worden opgeborgen en in de bergruimten staan te roesten, maar aan iedere moderne verbetering in de woningen van het boerengezin en de stallingen voor het vee, wordt practisch niets gedaan. Hierdoor komt het dat vele boerderijen eigenlijk niet meer bewoonbaar zijn en het boerengezin gedwongen wordt weg te trekken. Vooral de jeugd accepteert dit ongerief niet meer. Wanneer de ouderen zich nog kunnen bewegen in het haveloze, van ieder gerief gespeende verblijf, de jonge boerin en de jonge boer niet meer.

Het euvel van het slechte onderhoud van de boerderijen, waardoor de jeugd, maar ook de oudere boeren gedwongen worden het land te ontvluchten, en de enorme schade die daardoor aan 's lands economie wordt berokkend is voor de wetgever aanleiding geweest om aan deze ernstige zaak in het Statut du fermage et du métayage aandacht te schenken. Hij heeft in dit Statut de onderhoudsplicht ingevoerd. Een en ander wordt omschreven in art. 802 en volgende van de Code Rural.

Volgens deze artikelen moet voor ieder bedrijf dat in pacht of in métayage wordt uitgegeven, een rekening worden geopend door de eigenaar bij de crédit agricole,

¹ A.N. Session 1954. No. 9133: Rapport fait au nom de la commission économique sur le projet de loi (No. 8555) portant approbation du deuxième plan de mod. et d'équip. par M. Gazier, député. Tome I, II en III.

bestemd voor het onderhoud en de verbetering van de woningen van de pachter, métayer en landarbeiders, Van de jaarlijkse pachtsom moet de verpachter een bedrag op deze rekening storten, waarvan het percentage voor ieder departement wordt vastgesteld door de prefect gehoord de departementale 'commission consultative des baux ruraux'. Dit percentage kan maximaal 25 % van de netto pachtsom bedragen. De bestemming van deze gelden bestemd voor het onderhoud en de verbetering van de boerderijen staat onder toezicht van de crédit agricole, de controle geschiedt door de génie rural.

Het gaat hier over een maatregel, die algemeen als nuttig en noodzakelijk werd beschouwd, waarvan veel werd verwacht, maar die tot een volkomen mislukking is geworden, en die nu een dode letter is in het Statut du fermage et du métayage.

Volgens mededelingen die hieromtrent in de Conseil Economique in 1949 werden gedaan¹ zouden er op grond van deze bepalingen in de wet in 1948 circa 900.000 onderhouds-rekeningen bij de crédit agricole moeten zijn geopend. Het aantal was 22.000.

Grosso modo werd aangenomen dat 18 miljoen ha vallen onder deze bepalingen, en dat de gemiddelde pacht prijs kan worden gesteld op 1,5 Qx tarwe per ha. Het totale bedrag dat op basis hiervan in 1948 op 'les comptes d'amélioration de l'habitat rural' zou moeten zijn gestort kan worden geraamd op 8 miljard frs. In plaats daarvan werden 11 miljoen frs. gestort, waarvan 4 miljoen werden besteed voor het bestemde doel.

Als voornaamste oorzaken van deze onbevredigende gang van zaken worden genoemd, het volledige gebrek aan enthousiasme en medewerking bij de verpachters, de technische moeilijkheden bij de caisses de crédit agricole en het ten enenmale onvoldoende zijn van het bedrag, dat op deze wijze voor de verbetering van de boerderijen ter beschikking komt. Neemt men een boerderij van 10 ha met een pacht van 2 Qx tarwe, dan zou op deze wijze – in 1948 circa 11.500 frs. voor zo'n bedrijf disponibel gekomen zijn. Een bedrag dat ten enenmale ontoereikend is voor een verbetering van enig belang.

Het is gebleken dat van deze onderhoudsplicht niets terecht is gekomen, en dat het verval van vele boerderijen in Frankrijk gestadig toeneemt.

De elektrificatie en de watervoorziening

Zeker is het, dat het onderdeel elektrificatie niet een der minst verzorgde onderdelen is van l'équipement rural'.

In 1919 was niet meer dan 19 % van de Franse gemeenten van elektriciteit voorzien. In 1946 waren er van de in totaal 38.000 gemeenten, niet minder dan 37.000 dus ruim 97 % daarvan voorzien, zodat er nog 1000 gemeenten moesten worden aangesloten. Maar dit wil niet zeggen, dat die 37.000 gemeenten in hun geheel geëlektrificeerd waren en dat er nog niet een groot aantal gehuchten en geïsoleerde complexen van elektriciteit verstoken waren. Het aantal bewoners van het platteland dat niet beschikte over stroom werd toen geraamd op 2.500.000.

Het is overbodig om te wijzen op het grote belang dat aansluiting op het elektrisch net, zeker ook voor de bewoners van de boerenbedrijven heeft. Het is bekend, dat veel zwaar werk door kleinere elektrische motoren kan worden verlicht, zowel het werk waarmee de boerin te maken heeft, als het werk van de boer in de bedrijfsgebouwen. Vanzelfsprekend wordt de betekenis van elektriciteit nog groter, naarmate het aantal arbeidskrachten op een bedrijf kleiner is, en de ligging van de bedrijfsgebouwen t.a.v. elkaar oneconomischer.

De watervoorziening is veel slechter. In 1946 waren 12.000 gemeenten van stromend water voorzien, hetgeen hier op neer komt dat minder dan 30 % van de lande-

¹ J.O. avis et rapports du Conseil Economique. No 13, 24 juin 1949.

lijke gemeenten over stromend water konden beschikken. En van die 30% schat men dat nog 20% ervan een watervoorziening hadden die uitermate gebrekkig was.

Volgens het rapport Gazier, zouden van de 20 miljoen bewoners van het platteland – dus in 1954 – slechts een derde, d.i. ongeveer 6.500.000 over stromend water beschikken.

In 1954 is door de Génie Rural een algemene enquête gehouden over geheel Frankrijk over de stand van de watervoorziening ten plattelande¹. Uit deze enquête blijkt, dat er per departement enorme verschillen zijn. Het percentage van de bevolking dat de beschikking heeft over water uit een waterleiding bedraagt b.v.

86,7% in les Alpes-Maritimes

79,5% in Seine-Oise

77,4% in l'Hérault

75,2% in Meurthe-et-Moselle

74,2% in Haute-Savoie

maar slechts:

12,2% in le Morbihan; 12,6% in Mayenne; 12,7% in Charente; 13,4% in Lot-et-Garonne; 13,9% in Dordogne; 14,3% in Indre-et-Loire.

Uit de enquête blijkt dat 40% of meer van de bevolking van de geïndustrialiseerde departementen van het noorden en noord-oosten en die van het Bassin Parisien van stromend water is voorzien.

Ongeveer in dezelfde mate is dit het geval voor de bevolking woonachtig in de departementen van de bergachtige gebieden waar overvloedige waterbronnen worden aangetroffen op grotere hoogten, zoals de Jura, de Alpen, de vier departementen van de Languedoc en enkele departementen van het Massif Central.

Maar praktisch in het gehele westen kent de bevolking de waterleiding niet. Als oorzaak hiervan wordt aangegeven, dat dit een gebied is met geringe hoogteverschillen en waar dus de watervoorziening met behulp van pompinstallaties moet geschieden. Deze gebieden zijn ver gelegen van de elektrische krachtcentrales in de bergen, de elektrificatie is in deze gebieden het verst ten achter, waardoor de krachtbron voor de pompinstallaties ontbreekt.

De vele miljoenen Fransen, die niet over stromend water beschikken moeten uiteraard het benodigde water op een andere manier verkrijgen. Het grootste percentage van die Fransen behoren tot de landelijke bevolking. Pompen op de boerderijen zijn zeldzaam. Men is aangewezen op de een of meer bronnen die in de gemeente worden gevonden. De dorpen en gehuchten en de geïsoleerde bedrijven zijn gevestigd waar water gevonden wordt.

De huisvrouwen moeten elke emmer water die zij in de huishouding nodig hebben aan de bron gaan halen, in weer en wind. Het is niet geheel onbegrijpelijk dat zij spaarzamer met het water omgaan, dan die in andere gebieden waar het water halen minder tijd en moeite kost. Het is een van de eenvoudige redenen, waarom in Franse dorpen minder stoepen geschuurd worden dan in een waterland. Het wassen van het lijfgoed moet door de vrouwen geschieden in het water van de bron van de gemeentelijke wasplaats – le lavoir – al of niet overdekt en meer of minder geriefelijk. Hier moet dit werk geschieden, in de zomer en in de winter.

Ook voor het vee is er doorgaans geen water op het bedrijf en in het merendeel van de weilanden evenmin. Regel is dat het vee gedrenkt wordt aan de gemeenschappelijke drankplaats – l'abreuvoir. In de zomer gebeurt het 's morgens vooraleer het vee naar de wei gaat en 's avonds wanneer het daarvan terug komt om gemolken te worden en de nacht op stal door te brengen. 's Winters gaat het tweemaal daags naar de drenkplaats.

¹ Revue du ministère de l'agriculture, 101 - janvier 1955; Inventaire des distributions rurales d'eau potables, par M. Marc Neveux.

Het is vanzelfsprekend, dat dit alles niet bevorderlijk is voor een rationele en intensieve veehouderij. En het heeft zijn repercussies op de melk- en vleesproductie en op de gezondheidstoestand van het vee, dat aan meer besmettingsgevaar blootstaat.

In de plannen voor de modernisering van de Franse landbouw worden deze bezwaren zeer ernstig genomen en grote verbeteringen hard noodzakelijk genoemd. Maar in de meeste, in bewoner-aantal gestadig achteruitgaande dorpen met een verouderende bevolking, mist men sinds tientallen jaren het initiatief en brengt men niet meer de nodige energie op, om zelf de hand aan de ploeg te slaan en zelf verbeteringen aan te brengen waar dat mogelijk is.

Zeker is het, dat de desolate toestand van 'l'habitat rural' en 'l'aménagement des villages' een van de grootste oorzaken is dat het jonge boerenfolk de jongeren van la population rurale, het platteland ontvlucht en heil zoekt in de stad. Het landsbestuur staat hier vrijwel machteloos tegenover.

DE FRANSE VEESTAPEL

HET RUNDVEE

Vlees en melk behoren tot de Franse agrarische basisproducten waarvan de productie zodanig moet worden opgevoerd, dat er voldoende grote overschotten ontstaan bestemd voor de export.

De producenten van de melk zijn vooral de koeien en de schapen. De geit is in enkele gebieden eveneens de producent van niet onaanzienlijke hoeveelheden melk. Uit de aard der zaak is het rund de voornaamste producent, en daaraan wordt in de productieprogramma's de grootste aandacht gegeven.

Evenals bij de opvoering van de graanproductie, waarbij men dit vooral tracht te bereiken door opvoering van de gemiddelde opbrengsten per ha, om daardoor tegelijkertijd te komen tot een verlaging van de kostprijs, wil men ook ten aanzien van de melkproductie, van de dierlijke productie in het algemeen, komen tot een grotere totaalproductie met tegelijkertijd een verlaging van de kostprijs, door middel van de opvoering van het rendement per individu.

Voor wat de melkproductie betreft, dus een opvoering van de gemiddelde melkgift per koe.

Om een inzicht in de mogelijkheid daartoe te verkrijgen, dient men twee factoren te kennen, het aantal aanwezige melkkoeien en de gem. melkgift per koe die men wil gaan opvoeren.

Noch de ene factor, noch de andere factor wordt voor de Franse veestapel scherp aangegeven. De oorzaak daarvan moet gezocht worden in de vrij ingewikkelde samenstelling van de Franse veestapel. Deze bestaat uit drie belangrijke categorieën: melkvee, mestvee en vee als trekdieren.

Enig inzicht in de samenstelling van de Franse veestapel kan de volgende opgave geven:¹ (in 1948 - in 1000-tallen).

Stieren		278
Ossen: trek-	990	
mest-	161	
Totaal		1151
Koeien: mest-	181	
melk-	5.090	
trek-	1.828	
andere-	600	
Totaal		7.699
Jong vee		7.306
Totaal aantal runderen		15.434

Van de categorie mestkoeien mag worden aangenomen dat zij niet worden gemolken.

¹ Revue du ministère de l'agriculture: No. janvier 1951.

Dit kan niet zonder meer worden aangenomen van de trekkoeien, die weliswaar in deze opgave niet worden opgenomen onder de melkkoeien, maar waarvan zeker een groot percentage wel wordt gemolken. Maar zelfs de categorie melkkoeien is in zijn samenstelling niet geheel duidelijk. Wanneer b.v. in de agrarische statistiek voor 1951 wordt opgenomen dat het aantal melkkoeien in het Dep. Seine 2600 bedraagt met een gem. melkgift van 4.445 liters en dat deze melk uitsluitend bestemd is voor de menselijke consumptie, dan is het duidelijk dat men hier te maken heeft met het zuivere type melkkoe.

Nemen we daarentegen een dep. als Nièvre. Het aantal 'vaches toutes catégories' zou hier in 1951 bedragen hebben 92.100. Opgegeven wordt dat hiervan 74.200 exemplaren zouden zijn die aangehouden worden voor de melkproductie. Met een gem. melkgift van 1566 l komt dit dep. tot een totale productie van 1.162.000 hl. Maar van dit kwantum werd in dat jaar niet minder dan 800.000 hl bestemd voor de opfok van jong vee. Nu is het dep. Nièvre, het centrum van het fokgebied van het vleesrund bij uitstek, la Charolaise, ook bekend onder de naam van la Nivernaise. Volgens Quittet neemt dit veeslag in dit departement van 80 tot 100% van de totale rundveestapel voor zijn rekening. Eveneens is bekend, dat de koeien van dit ras niet gemolken worden, maar dat de kalveren tot zelfs oudere leeftijd bij de koeien blijven. Het zeer grote percentage van de melk die bestemd wordt voor de opfok van de kalveren wijst in die richting. Het is moeilijk aan te nemen, dat men de betrekkelijk geringe hoeveelheid melk per koe eerst gaat melken om die melk prompt aan het kalf te geven. Weliswaar zijn dit dus melkgevende koeien, maar die gemolken worden door het kalf, het zijn dus niet, wat wij verstaan onder melkkoeien.

Hetzelfde geldt voor een dep. als Haute-Vienne. Het totale aantal koeien in 1951 bedroeg hier 149.000 waarvan 118.500 bestemd voor de melkproductie. Als totale productie wordt opgegeven ruim 1.200.000 hl, waarvan niet minder dan 965.000 hl bestemd werd voor de opfok van kalveren. Haute-Vienne is het centrum van het vleesras la Limousine, waarvan eveneens bekend is, dat het rund gehouden wordt voor de vleesproductie en niet voor de melkproductie. Ook hier blijven de kalveren tot een leeftijd van circa 8 maanden bij de koe, en is het dus ook weer het kalf dat de koe melkt.

In het hart van het vulcanische massif van la Haute Auvergne heeft men een veeras dat genoemd wordt Salers. De koeien kalven hier af in de maanden maart en april. De kalveren krijgen eerst de gelegenheid om een hoeveelheid melk op te nemen, daarna worden de koeien gedeeltelijk uitgemolken, waarna het kalf weer de gelegenheid krijgt om het uier leeg te trekken. Dit gaat zo door tot de maand mei, waarna de koeien tot oktober op de bergweiden verblijven. Ook de koeien van dit ras worden opgenomen in de categorie van dieren die melk produceren, zonder dat ze in strikte zin gerekend kunnen worden tot de melkkoe.

Op te merken valt tenslotte dat in het overzicht van de samenstelling van de Franse veestapel onder de rubriek koeien nog een categorie van 600.000 'autres vaches', dus andere koeien wordt opgenomen, waarvan niet nader wordt aangegeven welke functie deze in het dierlijke productieproces vervullen.

Zonder meer is het dunkt me duidelijk, dat het geen eenvoudige opgave is, om voor een zo heterogene melkveestapel, de gemiddelde melkopbrengst te bepalen. De gegevens hieromtrent lopen vrij ver uiteen. Zo worden b.v. als gemiddelde vooroorlogse melkproducties kwantums genoemd die liggen tussen 1680 kg tot 2000 l per koe. En het is eveneens duidelijk dat het niet eenvoudig is om de totale melkproductie te schatten.

Zo komt men b.v. in de officiële Franse agrarische statistiek op grond van departementale gegevens over de jaren 1950 en 1951 op een totale melkproductie van resp. 134 en 149 miljoen hl, maar op grond van de mening dat deze productie in de

departementen ondergewaardeerd is, wordt o.m. door de administratie van het deuxième plan de modernisation aangegeven dat de totale melkproductie in die jaren geweest is resp. 150 en 160 miljoen hl. Niet onaanzienlijke verschillen dus. Voor 1953 wordt officieel een totale melkproductie opgegeven van 170 milj. hl. Maar, zo wordt gezegd in het rapport annuel sur l'exécution du plan de mod. et d'équipement van 1954, de studies die hieromtrent gemaakt zijn, tonen aan dat deze opgave aanmerkelijk beneden de werkelijke productie blijft, die zeker gesteld moet worden op 190 milj. hl, dus 20 milj. hl meer.

Hoe het zij, dat er naast kwaliteiten ook gebreken aanwezig zijn bij de Franse melkproductie, blijkt uit hetgeen de Commission de la modernisation de la production animale, opmerkt t.a.v. de Franse veestapel:

'Nous possédons une élite inégalée d'animaux de grande classe, mais à côté de cela la production laitière moyenne de la vache françaises est inférieure à 2000 l contre 3.500 l au Danemark et en Hollande... Mais l'action de l'élite de géniteurs que nous possédons permet une diffusion rapide des améliorations. Et d'autre part, la faiblesse moyenne du troupeau porte en soi une compensation: les possibilités sont loin d'être exploitées à plein et il est plus facile de passer d'une production de 2000 à 2500 l litres de lait que de 3000 à 3500'

In zijn algemeenheid is dit zeker waar, en het lijkt eenvoudiger om de gemiddelde melkproductie op te voeren wanneer men kennis neemt van gem. producties die aanzienlijk lager liggen dan 2000 l. Een idee hieromtrent mogen de volgende cijfers geven. Van de veestapels van de 90 departementen waren er in 1948:

- 11 met een gemiddelde melkproductie per koe lager dan 1000 liter
- 26 met een gemiddelde melkproductie per koe van 1000-1500 liter
- 33 met een gemiddelde melkproductie per koe van 1500-2000 liter
- 15 met een gemiddelde melkproductie per koe van 2000-2500 liter
- 5 met een gemiddelde melkproductie per koe hoger dan 2500 liter

maar volgens de gegevens over 1951 waren de getallen als volgt:

- 4 met een gemiddelde lager dan 1000 liter
- 20 met een gemiddelde van 1000-1500 liter
- 19 met een gemiddelde van 1500-2000 liter
- 32 met een gemiddelde van 2000-2500 liter
- 14 met een gemiddelde boven de 2500 liter

Het is vanzelfsprekend dat men uit de gegevens van een enkel jaar moeilijk conclusies kan trekken over het al of niet in belangrijke mate opgetrokken zijn van de gemiddelde melkgift van een veestapel. De klimatologische omstandigheden zijn hierbij van grote invloed. Ongetwijfeld is de tendenz tot verhoging van het gemiddelde aanwezig, zij het dan ook met ups and downs:

- als gemiddelde voor 1929 wordt opgegeven 1712 liter
- als gemiddelde voor 1947 wordt opgegeven 1324 liter
- als gemiddelde voor 1948 wordt opgegeven 1510 liter
- als gemiddelde voor 1950 wordt opgegeven 1734 liter
- als gemiddelde voor 1951 wordt opgegeven 1855 liter

Hoe het ook zij, al zou het gemiddelde van de melkgift per koe in verschillende departementen boven de 2000 liter komen, het gemiddelde voor de gehele veestapel heeft dat peil niet bereikt en in een groot aantal departementen blijft men daar nog aanzienlijk onder.

Het standpunt van de genoemde commissie, dat het lage gemiddelde van de veestapel in zekere zin een voordeel is, omdat het gemakkelijker is een om lager

gemiddelde naar een hoger op te trekken, blijft voor een groot deel van de Franse veestapel van kracht.

Men grijpt verschillende middelen aan om dat doel te bereiken. Op de eerste plaats dienen er belangrijke verbeteringen aangebracht te worden op het gebied van de voeding van de dieren.

Er is al op gewezen dat in zeer grote gebieden van Frankrijk de boeren weinig of helemaal geen zorgen besteden aan het grasland. Kon men er toe overgaan om het grasland watervrij te maken of te irrigeren, en het enige bemesting te geven en er verdere zorg aan te besteden, dan zou daardoor reeds de voedervoorziening aanmerkelijk verbeterd kunnen worden. Nog veel te veel gras, praktisch al het gras, zegt de Cie, wordt veel te laat gemaaid, hooiruiters in verschillende gebieden zijn onbekend. Aan het ensilieren van groenvoer wordt weinig gedaan, evenmin als dat het omleidingssysteem wordt toegepast. Om verder niet te spreken van de noodzakelijkheid van het scheuren van versleten weilanden, het aanleggen van kunstweiden en het winnen van klavers en lucerne op braakland en het opnieuw in cultuur brengen van verlaten gronden. En zo voegt de agrarische Cie over het tweede plan hieraan toe, het omschakelen van de onproductieve graanteelt in verschillende gebieden naar de veeteelt die daar beter op zijn plaats zijn. Vanzelfsprekend moet hier aan toegevoegd worden, een verantwoord gebruik van krachtvoer, dat in vele stallen volkomen onbekend is.

Als tweede middel om de melkproductie per dier op te voeren wordt genoemd de verbetering van de gezondheidstoestand van de dieren en de hygiëne. Ook de Franse veehouderij heeft te maken met t.b.c., brucellose, mond- en klauwzeer en andere besmettelijke veeziekten, die, de ondervinding leert het, niet anders bestreden kunnen worden dan door nauwe samenwerking van de veehouders in georganiseerd verband. Iets wat praktisch nog volkomen onbekend is, in ieder geval niet in praktijk wordt gebracht. Uit de aard der zaak speelt het aantal dierenartsen een grote rol.

Terwijl men in Nederland op een totaal van circa 4.425.000 runderen, paarden, varkens en schapen (in 1951) een totaal van 623 dierenartsen heeft, is dat aantal in Frankrijk op een totaal van circa 35 miljoen runderen, paarden, ezels, muil dieren, schapen en geiten (in 1951) niet meer dan 3500, waarbij dan nog de factor van de afstanden en het geaccidenteerde terrein ten nadele is van de praktijk van de Franse dierenarts.

Ten aanzien van de hygiëne werd reeds gewezen op de deplorabele toestand van vele van de veestallen in Frankrijk, het gebrek aan licht, de slechte ventilatie, de onvoldoende afvoer van de gier en de grote besmettingsgevaaren die aanwezig zijn door het moeten gebruik maken van de gezamenlijke drinkplaatsen.

Maar als voornaamste middel tot opvoering van het individuele rendement wordt beschouwd de fokkerij op zich, de selectie van de bestaande veerassen, als van het individu binnen die rassen.

In Frankrijk heeft men teveel veerassen, er zijn er 35. Sommige daarvan zijn van uitstekende kwaliteit, maar andere zijn slechte rassen, die ook niet door selectie binnen het ras op een redelijk niveau zijn te brengen. Daartussen in bevinden zich een aantal rassen, die genoeg goede erfelijke kwaliteiten bezitten, om ze door een doelmatige fokmethode aanzienlijk in productievermogen op te voeren.

Quittet heeft de ontwikkeling van de Franse veerassen nagegaan en de gebieden bepaald waar deze rassen voorkomen.¹ Aan hem wordt het overzicht in tabel 23 ontleend.

¹ E. Quittet: Les races bovines françaises. - Paris 1946.

Zie ook: l'Élevage en France, le guide professionnel des éleveurs, première partie: les Bovins. - Paris 1950.

D.D. Miedema: Géographie des races bovines laitières en France: 's Hage 1956.

TABEL 23

Ras	1892	1913	1932	1943	ontwikkeling ¹	melk ²	hoog vetgehalte ²	vlees ²	werk ²
Normande	1.760	1.980	3.416	3.012	+		+	+	
Charollaise	1.128	1.159	1.593	1.422	+			+	
Pie Rouge de l'Est	—	—	1.040	1.039	+	+		+	+
Hollandaise	33	—	565	840	+	+			
Limousine	451	526	804	685	+			+	
Maine-Anjou	741	797	644	531	—	+		+	
Flamande	737	756	506	453	—		+		
Parthenaise	1.110	1.020	728	415	—		+		+
Gasconne	382	495	548	405	=			+	+
Salers	528	517	642	385	—	+		+	+
Aubrac	355	367	354	382	=				+
Armoricaïne	—	—	328	275	—	+		+	
Blonde des Pyrénées	291	291	284	269	=	+			+
Bretonne pie-noire	700	700	443	263	—		+		
Garonnaise	412	385	301	251	—			+	+
Tarentaise	82	82	156	150	+	+			
Ferrandaise	154	220	147	129	—			+	
Quercy	—	—	82	105	—			+	+
Brune des Alpes	—	—	47	88	+	+			
Bazadaise	33	38	46	61	+			+	+
Vosgienne	—	—	72	40	—		+		+
Corse	—	—	48	33	—				
Mézenc	66	66	43	17	—			+	+
Pyrénées Centrales	55	55	53	16	—				
Villard-de-Lans	9	9	16	16	=			+	+
Froment du Léon	—	—	25	11	—		+		
Jerseyaise	—	—	—	—		+	+		
Durham	—	—	21	10	—	+			
Bleue du Nord	—	—	40	9	—			+	
Bordelaise	3	3	10	3	—	+			—
Camargue	4	2	2	3	=	vechtstieren			
Kruisingsproducten en diversen	±4.800	±5.500	2.826	4.834					
Totaal (in 1000-tallen)	13.710	14.488	15.830	16.152					

¹ ontwikkeling: + = vooruitgang in aantal
= = stationair

— = achteruitgang in aantal
² eigenschappen van het ras: + = uitgesproken eigenschap
+ = secundaire eigenschap

Zeker is opmerkelijk het grote aantal runderen, dat in de rubriek kruisingen moest worden ondergebracht. Maar te verwonderen behoeft men zich daarover niet wanneer

in aanmerking genomen wordt dat de fokgebieden van de meeste van de rassen elkaar overlappen; kruisingen in groten getale en in allerlei combinaties kunnen dan niet uitblijven.

Wanneer het aantal kruisingen in 1943 aanmerkelijk groter wordt aangegeven dan in 1932, dan is dat uitsluitend een gevolg van het feit, dat de enquêteurs in 1943 met scherper omlijnde richtlijnen zijn uitgestuurd dan die in 1932. Overigens moeten de gegevens beschouwd worden als te zijn van een orde van grootte. In ieder geval geeft het overzicht een duidelijk beeld van de mate van belangrijkheid en de ontwikkeling van de typische melk-, melk-vlees en vleesrassen, alsmede van de trek-rassen en die 'à trois fins'.

Uit het overzicht blijkt, dat van de 30 genoemde veerassen er niet meer dan acht zijn die blijken werkelijke levensvatbaarheid te bezitten, de ontwikkeling van alle andere is stationnair of neemt af.

Van de acht sterke veerassen staan de Normande, de Charollaise, de Pie Rouge de l'Est en de Hollandaise veruit aan de spits.

Bestudeert men nu de kaart van de fokgebieden van de veerassen, zoals die door Quittet is samengesteld, dan blijkt dat deze vier rassen praktisch het gehele gebied ten Noorden van de Loire met daaraan aansluitende gebieden ten Zuiden van de rivier beheersen en het gehele Noord-Oosten van Frankrijk.

Alleen in het uiterste N-W. van het land vindt men de Flamande, die langzaam maar zeker verdrongen wordt door de Hollandaise; in de Vogezen de Vosgienne, die verdrongen wordt door de Pie Rouge de l'Est en het in aantal kleine, maar levensvatbare geïmporteerde Zwitserse ras Brune des Alpes (Schwitzer) dat een klein gebied bestrijkt tussen Auxerre, Bar-sur-Aube en Montbard.

De rest van de Franse veerassen bevindt zich in een bonte mengeling ten Z. van de Loire. Behalve het belangrijke ras van de Limousine, dat stevig gevestigd is in de Limousin in het N-W. van het Massif Central; het kleine maar levenskrachtige ras Tarentaise in de Franse Alpen en de nog kleinere groep van de Bazedaise in de zuidelijke helft van de Landes, zijn alle andere rassen van minder betekenis, zowel als vleesproducent, als, maar dan nog minder, als melkproducent.

Het grootste aantal van deze rassen hebben kwaliteiten als trekdiër, de kwaliteit van het vlees van de meestal grote, schonkige dieren is van inferieure kwaliteit, dat noch door de binnenlandse consument, noch door de buitenlandse consument gewaardeerd wordt. Het is vanzelfsprekend, dat de gemiddelde melkgift in de departementen waar deze secundaire veerassen worden aangetroffen, het laagste zijn.

Voor de productie van de basisproducten - vlees en melk - verkeren deze gebieden, dat is een zeer groot deel van Midden- en Zuid-Frankrijk in een zeer ongunstige positie.

In de agrarische plannen is aan dit vraagstuk alle zorg besteed. Op de eerste plaats wil men komen tot de radicale maatregel om minstens een tiental veerassen eenvoudig te elimineren, en de gebieden van andere, meer productieve veerassen te voorzien.

Men stuit hierbij natuurlijk op grote moeilijkheden en bezwaren. Op de eerste plaats dient het rund in die gebieden als trekdiër. En weliswaar wordt ook in deze gebieden, door de voorstanders van de motorisering, alle heil hiervan verwacht, maar men heeft hier te doen met enkele obstakels. Zoals uit het voorafgaande is gebleken zijn het gebieden, waar het kleine bedrijf van eigenaars, pachters en metayers overheerst, en deze beschikken in het algemeen over beperkte middelen. Bovendien zijn het gebieden met de slechtste verkaveling, hetgeen zeker de motorisering niet in de hand werkt.

Daar komt bij, dat ook weer in deze gebieden de exode rural de scherpste vormen heeft aangenomen en waar dit verschijnsel nog steeds voortgang vindt. Dit brengt

mee, dat hier de veroudering van de boerenbevolking het grootst is. Wanneer men daarbij nog voegt het feit, dat het juist deze gebieden zijn, die door de Franse administratie het meest aan hun lot zijn overgelaten, waardoor zij in ernstige mate bij de moderne agrarische techniek zijn achtergebleven, dan is het duidelijk, dat men hier te doen heeft met een op agrarisch gebied zeer conservatieve boerenbevolking met zeer conservatieve bedrijfsmethoden. Men kan niet verwachten dat de veehouder hier zomaar van haar op zijn stal verandert. En als een zeer ernstige factor moet dan nog genoemd worden het feit, dat juist in deze streken de vele soorten van contracten die in meer of mindere mate van het métayage-systeem zijn afgeleid, worden afgesloten. Het funeste daarvan is, dat niet de boer in deze gevallen bepaalt, welk soort rund hij zal houden, maar b.v. de veehandelaar, die andere belangen heeft dan de boer waarmee hij het contract afsluit.

Men tracht het doel, het elimineren van een tiental rassen, te verkrijgen door aan de groepen van veehouders subsidies te onthouden die gegeven worden voor het organiseren van fokdagen, voor het houden van stamboeken en voor de melkcontrole. Maar aangezien er geen stamboeken voor deze rassen zijn ingericht en men niet aan de melkcontrole doet, is het duidelijk dat deze middelen uitermate weinig effect kunnen sorteren.

Daarnaast zijn er een aantal veerassen, die verwaarloosd zijn, en die men door middel van foktechnische middelen wil saneren, o.m. dus door het inrichten van stamboeken voor die rassen waarvoor deze nog niet bestaan; het verbeteren van de bestaande, het organiseren van fokdagen, de aankoop van fokmateriaal voor de oorspronkelijk geïmporteerde rassen, en de bevordering van de melkcontrole voor die rassen, waarvan men de melkproductie wil opvoeren.

Dat op het gebied van de melkcontrole nog het een en ander te bereiken is, moge blijken uit het feit, dat volgens de Commission de modernisation de la production animale in 1946 20.000 koeien op de melkgift werden gecontroleerd, d.i. 0,3% van het totale aantal melkkoeien, terwijl dit percentage in Nederland in dat jaar bedroeg 36,9 (de genoemde Cie noemt voor dat jaar voor Nederland 12%). In 1948 werden er in Frankrijk in totaal 4.916 stallen met 57.986 dieren gecontroleerd en in 1951, 7878 stallen met 94.227 dieren, d.i. 1,1% van het aantal 'vaches toutes catégories'. In Nederland bedroeg het percentage dat jaar 52,6. Er is dus in Frankrijk t.a.v. dit meest elementaire middel tot verbetering van de veestapel, zeker vooruitgang te constateren, maar vergeleken bij andere landen in N-W. Europa is de achterstand nog zeer groot.

Gaat men de departementen na waar men het verst gevorderd is met de melkcontrole, dan zijn het die waar het Normandische en het zwart-bonte vee worden gehouden, en in mindere mate in de departementen waar de Pic Rouge de l'Est domineert, dat zijn dus de departementen in Noord en Noord-Oost Frankrijk. Ook in dit opzicht heeft dit gebied een grote voorsprong op het gebied ten Z. van de Loire.

Het is niet anders te verwachten, dan dat men bij de verbetering van de veerassen in Frankrijk, grote verwachtingen koestert van de K.I. Juist in de fokgebieden waar de grootste achterstand is, kan van de K.I. in betrekkelijk korte tijd veel verwacht worden. Na de oorlog is er in Frankrijk een vrij groot aantal stations opgericht. In het algemeen zijn het de veehouders met het grootste aantal koeien in de Franse dorpen die de K.I. het sterkst hebben gestimuleerd. Zij zijn het die stieren houden. Niet alleen voor de eigen veestapel, maar de standing en l'usage des lieux brengt mee, dat de stier ter beschikking gesteld moet worden voor al het vee van de gemeente, met alle bezwaren t.a.v. het overbrengen en verspreiding van ziekten, daaraan verbonden. Zodra de grotere veehouders gebruik kunnen gaan maken van de K.I. ruimen zij de eigen stier op, en dwingen op deze manier de overige veehouders gebruik te gaan maken van de K.I. Tot voordeel van beide partijen.

Per 1 dec. 1951 waren er in Frankrijk 57 K.I.-stations met in totaal 390 stieren en met een bezetting variërende van 1 tot 27 dieren¹.

Een goed beeld van de activiteit van de fokkers van de verschillende rassen geeft een overzicht van de verdeling van de stieren van die rassen over de K.I.-stations. Die verdeling per 1 dec. 1951 was als volgt:

Normande	117	Maine Anjou	9
Hollandaise	96	Armoricaïne	4
Pie Rouge de l'Est	72	Partenaise	4
Limousine	22	Salers	3
Flamande	18	Blonde des Pyr.	2
Charolaise	18	Garonnaise	1
Brune des Alpes	13	Gasconne	1
Bretonne Pie Noire	10	Tarentaise	1

Hieruit blijkt dat de fokkers van de drie voornaamste melkrassen, ook in dit opzicht, de grootste activiteit ontplooiën, waarbij dan zeker de fokkers van het Nederlandse zwart-bonte, gezien de vierde plaats in aantal, mede veruit de eerste plaatsen innemen. Maar ook blijkt eruit, dat de fokkers van het grootste aantal rassen – ten Z. van de Loire – het grote belang van de K.I. tot verbetering van de veestapel nog niet hebben begrepen.

Dat de moeilijkheden voor de K.I.-stations in sommige gebieden met de gemengde veerassen van merkwaardige aard zijn, moge blijken uit een enkele opgave van de samenstelling van het stierenmateriaal. Op het K.I.-station te Bergerac (Dordogne) was die samenstelling in '51 als volgt: 3 Hollandaise, 4 Limousine, 2 Normande en 1 Garonnaise. Op dat van Toulouse-Lafourquette (H-te Garonne) 2 Brune des Alpes, 1 Gasconne, 3 Hollandaise en 4 Limousine. Het spreekt van zelf dat dit zijn eigenaardige moeilijkheden en uiterste zorgvuldigheid meebrengt bij de distributie van het sperma.

Hiervoor werd medegedeeld, dat het een groot gedeelte van Noord-Frankrijk, speciaal Noord-Oost Frankrijk is, waar het Nederlandse zwart-bonte vee vaste voet heeft gekregen. Maar ook in vele andere gebieden van Frankrijk is het bezig zich een plaats te veroveren. Het blijkt uit het aanwezig zijn van zwart-bonte stieren op de K.I.-stations. Zo waren in 1951 op de K.I.-stations van het dep. Aisne 7 van de 12 stieren zwart-bonte, in de volgende dep. was de verhouding als aangegeven: Ardennes 6 van de 6, Charente Maritime 3-10; Corrèze 2-4; Dordogne 3-10; H-te Garonne 3-10; Gironde 4-6; Loire 3-14; Marne 9-10; Meurthe-et Mos. 7-9; Meuse 5-5; Moselle 4-4; Nord 20-31; Basses-Pyr. 2-8; Seine-et Oise 5-13; Somme 4-9; Vosges 4-14; Yonne 8-27. En het is een erkend feit, dat dit veeras in vele gebieden van Frankrijk nog steeds terrein wint.

DE SCHAPEN

Wanneer het dus zo is, dat Frankrijk een-te-groot sortiment bezit aan veerassen, nog meer is dat het geval met de schapenrassen, waarvan er een zestigtal in dit land worden gevonden.

Portal en Quittet hebben in 1947 nagegaan hoeveel rassen er waren, hoe groot het aantal was van ieder en waar zij worden gevonden². Aan hen wordt het overzicht in tabel 24 ontleend:

¹ Volgens opgave verstrekt door de Direction de la production agricole van het Ministère de l'agriculture.

² M. Portal & E. Quittet: Les races ovines françaises. – Paris 1950.

TABEL 24

Ras	Aantal		geëigend voor de productie van				vruchtbaarh.
			vlees	wol		melk	
	1932	1947		fijne	gewicht		
Ile de France	1.223	850	+		+		+
Caussenardes diverses	1.200	450				+	+
Berrichonne	588	300	+				+
Southdown	196	300	+				
Mérinos d'Arles	394	280		+	+	+	
Préalpes du Sud	708	280					+
Charmoise	211	270	+				
Limousine	259	250				+	+
Pyrenées-Centrales	250	181				+	+
Lacaune	390	180				+	
Bizets	170	120					+
Corse	256	100				+	+
Manech	140	95				+	
Cotentin	119	85	+		+		+
Wurtembergeoise	72	60		+	+		
Basquaise	50	54				+	
Béarnaise	110	51				+	
Landaïse	146	50					
Bleu du Maine	32	50	+		+		+
Lourdais	68	40					
Noir de Bains	22	35					
Aure et Campan	47	29					
Rava	18	27					
Avranchin	29	22	+		+		+
Thônes et Marthod	33	19					
Mérinos précoce	80	16	+	+	+		
Corbières	—	16					
Texel	—	15	+		+		+
Boulonnaise	184	13	+		+		
Ardes	25	12					
Solognote	1	5					
Trunière	12	4					
Ouessant	—	4					
Andere rassen en kruisingen	2.934	3.142					
Totaal (in 1000-tallen)	9.965	7.405					

+ = uitgesproken eigenschap; + = secundaire eigenschap.

Ook ten aanzien van het aantal schapenrassen zijn de Franse agrarische deskundigen het er over eens, dat het voor de stabiliteit van de schapenhouderij dringend nodig is, dat een groot aantal van de minderwaardige rassen wordt geëlimineerd en vervangen door meer productieve rassen. Bestudeert men de kaart, die door Portal en Quittet is samengesteld, van de gebieden waar de verschillende rassen een dominerende plaats innemen, dan ziet men dat weer het overgrote aantal schapenrassen gevonden wordt in het gebied ten Z. van de Loire, waar zich ook het overgrote aantal van de kruisingen bevindt.

In het Noorden vindt men daarentegen het veruit belangrijkste ras van Ile de France over een groot aaneengesloten gebied, het is een vleesras bij uitnemendheid.

In het Zuiden vindt men in verschillende gebieden van het benedendeel van het Massif Central de verschillende onderrassen van les Causenardes, een typisch melkschaap, de voornaamste producent van de grondstof voor de Rocquefort.

Om tot de inperking van het aantal rassen te komen, probeert men de stamboeken – voor zover die bestaan – van verwante rassen bijeen te voegen, om daardoor tot samensmelting van rassen te komen. Daarnaast worden subsidies onthouden aan die stamboeken en fokdagen van rassen waarvan de verdwijning gewenst wordt geacht. Men acht het zeker niet gewenst, dat het aantal rassen nog vermeerderd wordt, door de import van fokmateriaal van in Frankrijk niet aanwezige of in aantal zeer zwakke rassen. Op te merken valt hierbij, dat de drie geïmporteerde rassen Southdown, Texel en Wurtembergeoise niet tot de niet-gewenste rassen worden gerekend, gezien de uitstekende resultaten die men met deze rassen bereikt.

Voor het overige tracht men zoveel mogelijk de uitbreiding van de erkend goede rassen te bevorderen door stimulering van het stamboekwezen, het organiseren van fokdagen en het bevorderen van de productie-controle. De grootste moeilijkheid wordt ondervonden van de veel te talrijke en ongeordende z.g. productie-kruisingen. Maar ook de kruisingen met het doel een bepaald ras te verbeteren zijn vaak de oorzaak van grote teleurstellingen. Zeker is dat het geval in de bergachtige gebieden waar de producten afkomstig uit de kruisingen niet opgewassen blijken te zijn tegen het klimaat, niet in staat zijn om over lange afstanden over geaccidenteerde terrein voldoende voedsel te vinden dat karig wordt aangetroffen en te gevoelig zijn voor parasieten waartegen het autochtone ras een zekere mate van ongevoeligheid had verworven. En overigens is de grote achterstand op agrarisch-technisch terrein van de landbouw in deze gebieden zeker een der voornaamste oorzaken van het niet begrijpen en daarom niet tot uitvoering brengen van op zich zeer nuttige en gewenste omvormingen van de schapenstapel.

DE VARKENS

In de productieschema's voor vlees neemt het varkensvlees een zeer belangrijke plaats in. De ramingen zijn vermeldt in tabel 25:

TABEL 25

	1939	1947	1950		1952	1953	1957
Rundvlees	(875)	750	865	(1002)			
Schapenvlees	(105)	55	65	(94)			
Varkensvlees	(670)	500	700	(495)			
Paardenvlees	(50)	40	50	(65)			
	(1690)	1345	1680	(1966)	(2065)	(2270)	2500

(in 1000-ton; de cijfers tussen haakjes geven de werkelijke productie.)

Zoals uit de gegevens blijkt, wordt de aanzienlijk grotere productie van vlees voor een goed deel verwacht van de varkensstapel. Eensdeels door uitbreiding van het aantal, gecombineerd door opvoering van het rendement, om ook hier weer te komen tot verlaging van de kostprijs.

De varkenshouderij is over geheel Frankrijk verspreid, maar er zijn grote verschillen wat de dichtheid van de varkensstapel betreft. Een zeer dichte bezetting vindt men in Bretagne, in Le Nord en Pas de Calais, en in Elzas-Lotharingen. Verder over praktisch het gehele gebied van het Massif Central en in verschillende departementen van het Zuid-Westen. De twee grote gebieden waar betrekkelijk weinig varkens worden gehouden is het Bassin Parisien en de departementen van het Zuid-Oosten.

Men vindt in het algemeen de varkens daar waar de teelt van aardappelen, van topinambours en van mais van betekenis is.

Wanneer geconstateerd wordt dat in het Bassin Parisien de varkenshouderij van betrekkelijk geringe betekenis is, dan neemt zulks niet weg, dat men hier juist de grootste varkensfokkerijen en -mesterijen aantreft, ware varkensfabrieken, waar de dieren gemest worden met de afval van de graanmolens en melkfabrieken. Het is een zeer belangrijk fokgebied voor het Large-White-Yorkshire.

Al is het aantal varkensrassen aanzienlijk minder dan dat van de runderen en de schapen, het sortiment van meer dan 20 is toch nog behoorlijk gevarieerd.

Tot de groep van de vleesvarkens rekent men in Frankrijk, het Yorkshire, en de rassen Craonnaise en Baveux.

Het Yorkshire neemt ten N. van de Loire de belangrijkste plaats in, maar ook in de Jura, Savoie, Auvergne en Gascogne worden er gunstige resultaten mee bereikt en wil het zich aanpassen aan de klimatologische omstandigheden.

In tegenstelling met het geïmporteerde Yorkshire is het Craonnais een landras, dat gefokt en gehouden wordt op de bedrijven van de kleine boeren van le Maine, Anjou en de Vendée. Over de beoordeling van dit ras zijn de deskundigen het niet geheel eens. Cottier, prof. aan de école nationale de Grignon¹ prijst het om zijn soberheid en gehardheid, het loopt gemakkelijk en past zich gemakkelijk aan en is daarom gezocht door de fokkers van Centraal Frankrijk en het Westen, gebieden waar de varkens goeddeels zelf de kost moeten zoeken. Leroy, prof. aan het Institut National Agronomique² zegt ervan dat het een verwend varken is, dat zich maar moeilijk kan aanpassen aan nieuwe omstandigheden van klimaat en bodem, tenzij het een voederrantsoen krijgt dat herinnert aan dat van de streek waar het van afkomstig is.

Het Bayeux varken, een kruising van het ras Normande met Berkshire vindt men over geheel Normandië verspreid. Het wordt gewaardeerd als varken voor huis-slachting en is overigens het minst belangrijke van de drie genoemde varkens-rassen 'de grande taille'.

Tussen deze rassen door vindt men in Noord-Frankrijk nog een aantal rassen van locale betekenis, zoals la Flamande, Boullonnaise Normande, Bretonne, Vendeënne en Mancelle. Het zijn rassen die in meer of mindere mate gekruist zijn met Yorkshire of Craonnais, en het zijn eigenlijk meer verzamelingen van kruisingsproducten.

Vanaf het Massif Central tot aan de Pyrenëen en de Middellandse zee wordt een serie van varkensrassen aangetroffen die tot de spekvarkens worden gerekend. Het zijn rassen die tot het type 'Ibéro-Méditerranéen' behoren, en hebben de karakteristieke rechte, lange kop die spits uitloopt, 'les porcs à tête de taupe'. Zij hebben kleine korte oren, die horizontaal naar voren worden gedragen. Het zijn in het algemeen varkens met stevig spek en een uitstekende kwaliteit reuzel; eigenschappen die door de bevolking in Zuid-Frankrijk zeer worden gewaardeerd, gezien het feit, dat boter hier practisch onbekend is en de maaltijden worden toe bereid met olie, varkens- of ganzevet. De reputatie van de hammen van Bayonne en van Orthez

¹ M. Cottier: l'Elevage en France; Les Porcins.

² André Leroy: Le Porc - Coulommiers. - Paris 1947.

en de vleeswaren van Périgord, Quercy en Rouerque zijn ver buiten deze gebieden zeer gerenommeerd. Behalve de rassen die hun naam ontleen aan de genoemde Zuid-Franse gebieden, vindt men in midden en Zuid-Frankrijk nog de populaties die bekend zijn onder de naam van porc Limousin, Gascon, Béarnais, Basquais, de Miélan, de Cazères, Lauradais, Marseillais, de Loches en nog andere.

Het zijn witte, zwarte, zwartbonte en roodbonte varkens met een levendig temperament, ylotte en snelle gangen, sommige met een lijf dat cilindrisch van vorm is, eivormig of afgeplat. Zij zijn vruchtbaar, laat rijp en bestand tegen weer en wind, zon, kou en droogte. Zij groeien langzaam maar mesten snel af in de loop van de eerste maanden van hun tweede jaar, wanneer zij worden opgezet. Het grootste deel van het jaar zwerven ze rond en zoeken geheel of voor het grootste deel hun kost in de chataigeraies en eikenbossen. In het gebied van Périgord worden de varkens in de tijd van de truffels nauwlettend gevolgd, omdat zij feilloos zijn in het opsporen van deze grondstof voor de beroemde pâté de fois gras.

Al deze varkens zijn en worden op alle mogelijke manieren in meer of mindere mate met en door elkaar gekruist. En om deze varkens te verbeteren wordt er dan bovendien nog het bloed ingebracht van het Yorkshire en het Craonnais. Het is duidelijk, dat er van de oude landrassen niet veel oorspronkelijks is overgebleven, zonder dat daarvoor in de plaats een of meerdere scherp te omschrijven rassen met een duidelijk omschreden fokdoel voor in de plaats komt. Het is begrijpelijk dat ook hier weer de appreciatie van deze varkens uiteenloopt. Cottier zegt er van: '... ils donnent une belle viande rouge, tendre, savoureuse, très fortement imprégnée de graisse, ainsi qu'un lard ferme, d'une épaisseur exceptionnelle. Ils sont, pour cette raison, très demandée dans tout le Midi qu'ils approvisionnent largement'.

Leroy daarentegen: 'Les charcutiers des villes, leur reprochent d'être surchargés de graisse et de donner un lard manquant de fermeté'.

Een van de buitenlandse markten, waarop Frankrijk rekent een deel van zijn geprojecteerde grotere vleesproductie te kunnen plaatsen, is de Engelse markt. Afgezien van het feit, dat op deze markt geconcurrereerd moet worden met leveranciers van oudsher heeft de Franse producent te maken met concurrenten, die reeds jaren varkens fokken en mesten om bacon te leveren die aan de Engelse vraag voldoet. En afgezien van het feit of het grootste aantal van de Franse varkens slap of stevig spek produceren, spek is niet op de eerste plaats het product dat de Engelse consument in bacon weet te waarderen.

Het is wel zeker, dat de Franse varkensfokkers en -mesters, en weer speciaal met name die van het zuiden van de Loire nog een grote achterstand hebben in te halen. Om grote, uniforme partijen varkensvlees van de gevraagde kwaliteit te kunnen gaan leveren, zal de Franse varkensfokkerij en -mesterij op een geheel andere basis gesteld moeten worden. Men zal dit moeten zoeken in de richting van magere varkens die vroegrijp zijn, waarbij de factor voedselverbruik per gewichtseenheid nu eenmaal niet uit het oog verloren kan worden.

Maar dezelfde moeilijkheden en bezwaren die men ten Z. van de Loire vindt om tot sanering van de rundveestapel te komen, ondervinden degene die datzelfde t.a.v. de varkensstapel willen bereiken.

LANDBOUWONDERWIJS EN LANDBOUWVOORLICHTING

In landen waar de landbouw op moderne leest is geschoeid, en waar de landbouw er naar streeft om de vooruitgang op agrarisch technisch gebied in de praktijk te brengen, om daardoor meer te intensiveren en beter te kunnen rationaliseren, maakt het geen punt van discussie meer uit, dat landbouwonderwijs een eis is van de eerste orde.

Het is in die landen een algemeen aanvaard en erkend feit, dat intensivering en rationalisering van de landbouw op de grote en op de kleine bedrijven alleen maar mogelijk is, wanneer de landbouw de beschikking heeft over een uitgebreide, goed geïnstrueerde en goed geoutilleerde landbouwvoorlichtingsdienst. Maar het is even goed een algemeen aanvaard en erkend feit, dat de beste landbouwvoorlichtingsdienst er niet in kan slagen om zijn taak in het proces van de modernisering van de landbouw effectief en met vrucht te vervullen, wanneer die dienst zich niet kan richten tot een boerenstand die begrip heeft voor het gegeven advies en begrijpt waarover gesproken wordt. De boerenstand kan alleen begrip hebben voor het advies en hij kan alleen begrijpen waarover gesproken wordt, wanneer hij de vorming gekregen heeft die daarvoor noodzakelijk is. En die vorming kan hem alleen gegeven worden, door middel van het landbouwonderwijs in alle verscheidenheid van zijn vormen. Een moderne landbouw is niet mogelijk zonder modern landbouwonderwijs; het is er de basis van.

Reeds lang zijn er verschillende in Frankrijk geweest, die het grote belang en de noodzaak van landbouwonderwijs hebben ingezien en begrepen, en talrijk zijn de pogingen geweest die men heeft ondernomen om tot de organisatie van het landbouwonderwijs te komen.

Reeds de Convention nationale besloot op het einde van de achttiende eeuw, op initiatief van abbé Grégoire, om enkele van de geconfisceerde landgoederen te bestemmen tot 'écoles expérimentales d'agriculture'. Maar het bleef bij het nemen van het besluit.

Onder de vele en verschillende regeringsvormen die Frankrijk sinds de revolutie heeft gekend, zijn er door de staat min of meer ernstige pogingen gedaan om vorm en inhoud te geven aan het landbouwonderwijs.

Vóór 1848 waren die pogingen van incidentele aard, maar in het genoemde jaar werd een serieus schema opgezet om het landbouwonderwijs in zijn geheel te organiseren. Echter het initiatief verflauwde, gelijk alle, die nadien op dit gebied werden genomen. Iedere keer weer opnieuw liet de volksvertegenwoordiging na om de benodigde credieten te verstrekken. Terwijl aan het technisch onderwijs in de loop der jaren tientallen miljarden frs. zijn besteed, bedraagt het bedrag bestemd voor het landbouwonderwijs, daarvan slechts een fractie.

Het resultaat is dan ook van dien aard geweest, dat in 1948 geen ministerie, geen ambtelijke instantie en geen landbouworganisatie de moed heeft kunnen opbrengen om het, op zich zelf toch wel memorabele feit van het honderdjarige bestaan van het landbouwonderwijs op enigerlei wijze te herdenken. Er was geen enkele reden

voor. Onze landbouw die ver achter is bij die van andere landen, die zwaar gehandicapt is t.o.v. de industrie; dat is de trieste balans van honderd jaar misère van ons landbouwonderwijs, aldus is het oordeel van Chatelain¹.

Of het bewust is of onbewust, het doet er weinig toe, maar het heeft er alle schijn van, dat regeringen en volksvertegenwoordigers grote waarde hebben gehecht aan het advies dat Jean Jacques Rousseau aan zijn discipelen heeft meegegeven. Het advies, dat luidde: 'N'instruisez pas l'enfant du laboureur, il ne mérite pas d'être instruit'.

HET OPENBAAR LANDBOUWONDERWIJS

Het eerste initiatief om landbouwscholen te stichten, is genomen van particuliere zijde. In 1828 stichtte de bekende Franse agronoom Matthieu de Dombasle de eerste Franse landbouwschool te Roville bij Nancy. In 1829 heeft Auguste Bella de nog steeds bestaande landbouwschool gesticht te Grignon. In 1830 volgde de leerling van Dombasle, Jules Rieffel die een school stichtte te Grand-Jouan in Bretagne, de latere école nationale van Rennes.

Wellswaar was door de staat in 1923 l'école des Haras opgericht, bestemd voor de opleiding van de directeurs en officieren van de staatsstoeterijen en in 1824 l'école des Eaux et Forêts, bestemd voor de opleiding van houtvesters, maar deze instituten waren niet, zoals die welke opgericht werden door de particulieren, bestemd voor het geven van landbouwonderwijs.

Zoals gezegd werd de eerste serieuze poging van staatswege tot het organiseren van het landbouwonderwijs ondernomen in 1848, door de tot standkoming van de eerste wet op het landbouwonderwijs van 2 oktober van dat jaar.

Volgens het 'décret portant création de l'enseignement professionnelle de l'agriculture', moest op de eerste plaats worden opgericht een 'institut national agronomique'; een landbouwhogeschool waar de élite zou worden gevormd van de toekomstige grootgrondbezitters en -gebruikers en beheerders van grote landgoederen. Bovendien zou hier het onderwijzend personeel worden opgeleid voor de landbouwonderwijsinrichtingen van lagere orde.

Daarnaast zouden volgens het decreet, over het gehele land verspreid, een twintigtal middelbare landbouwscholen worden gesticht, de z.g. 'écoles régionales', waarvan het de taak zou zijn, om jongens afkomstig van de middelgrote bedrijven op te leiden tot bekwame boeren en bedrijfschefs. Het onderwijs zou er theoretisch en praktisch van aard moeten zijn.

Op de derde plaats voorzag het décret in de oprichting van een 70-tal z.g. 'fermes-écoles', waarvan de bedoeling moest zijn, de zoons van de kleine boeren en van de landarbeiders, door middel van uitsluitend praktisch onderwijs klaar te maken tot geschoolde arbeidskrachten. In 1849 waren inderdaad de geraamde 70 'fermes-écoles' geopend; maar van het geprojecteerde aantal van 20 regionale landbouwscholen was dit slechts met vier het geval. Wel kwam het 'institut national agronomique' tot stand. Het werd gevestigd in Versailles en kreeg de beschikking over drie domeinbedrijven, de boomkwekerijen van Trianon, de beroemde potages du Roy, in totaal een areaal van 1500 ha. In de oude stoeterij en op de bedrijven werden exemplaren van alle Franse en buitenlandse veerassen ondergebracht. Hiermee en met de beschikbare uitgebreide collecties en ruime laboratoria voor professoren en studenten plaatste het zich meteen aan de top van de bestaande hogere landbouwonderwijsinstituten in Europa.

De belangstelling voor het landbouwonderwijs bleek van zeer korte duur te zijn.

¹ René Chatelain: *l'Agriculture française et la formation professionnelle*. — Paris 1953.

Reeds in 1852 werd het 'institut nationale agronomique' opgeheven. Een van de vier 'écoles regionales', dat nog maar nauwelijks de deuren had geopend, moest deze weer sluiten, de drie overige, – de door de staat overgenomen, door particulier initiatief tot stand gekomen landbouwscholen – begonnen een tijdperk van zeer armoedig bestaan. In 1875 waren er van de 70 'fermes-écoles' nog 33 over met een zeer matige belangstelling.

Na 1872 komt opnieuw belangstelling voor het landbouwonderwijs, maar een belangstelling die ongeordend was. Tussen 1872 en 1912 zijn er verschillende gedeeltelijke verbeteringen en hervormingen aangebracht. Gedurende die periode werd o.m. overgegaan tot de heroprichting van het 'inst. nat. agronomique'; maar nu niet op een domein van 1500 ha, maar midden in de wereldstad Parijs, waar men voor proef- en demonstratievelden nog niet de beschikking heeft over 1 ha cultuurgrond. Deze plaats van vestiging is doelbewust geweest. Men wil daardoor het toekomstige agrarisch intellect plaatsen midden in het wetenschappelijke en culturele milieu van Frankrijk, wat Parijs is. Naast fervente voorstanders zijn er vele die hier tegen overwegende bezwaren hadden. Zij zijn van oordeel, dat zowel de leerlingen, maar vooral ook de professoren veel te veel, van wat zij noemen 'le sens de la terre' verliezen. Dit wordt niet bevorderlijk geacht voor het onderwijs zelf, maar nog minder voor de instelling van hen, die later met de praktijk van de boerengemeenschap te maken krijgen. Overgegaan werd tot de oprichting van een nationale tuinbouwschool; van een instituut bestemd voor de opleiding van technici, bestemd voor de agrarische industrie. Daarnaast werden verspreid over het land een aantal scholen opgericht van het type 'écoles pratiques d'agriculture', en een aantal vaste en ambulante landbouwwinterscholen.

Verschillende van deze instituten werden opgericht, zonder dat er een wettelijke en financiële basis aanwezig was. Nadien werden ze wel eens officieel gesanctioneerd.

Met een aantal vaste en ambulante landbouwhuishoudscholen, die in deze periode werden opgericht is dat, tot 1912, helemaal niet het geval geweest. Van een behoorlijke orde en regelmaat in het landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs was in deze periode geen sprake. De belangstelling voor dit onderwijs, gedurende die periode was minimaal. Chatelain berekent, dat van de circa 300.000 boerenjongens en -meisjes, die jaarlijks van de lagere school op het bedrijf terugkeerden er hoogstens 3000, op de een of andere manier, landbouw- of landbouwhuishoudonderwijs genoten, dus circa 1%.

Met de wet van 2 aug. 1918 deed de wetgever een nieuwe poging, enerzijds om orde te scheppen in het onoverzichtelijke geheel, anderzijds om door het creëren van nieuwe mogelijkheden de boerenjeugd in staat te stellen landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs te volgen.

Door de wet werd de status van de bestaande instituten scherper omschreven en hun taken bepaald. Door de wet werd nu ook het landbouwhuishoudonderwijs wettelijk geregeld.

Het was gebleken dat de bestaande inrichtingen voor landbouwonderwijs bestemd voor de grote massa van de boerenjeugd – de zoons van de kleine en middelgrote boeren –, geenszins aan de verwachtingen hadden voldaan. Van de 70 'fermes-écoles' die er in 1849 bestonden, waren er in 1912 nog maar 10 overgebleven. Noch de landarbeider, noch de kleine boer zonden er hun jongens heen.

De 37 'écoles pratiques d'agriculture' die er in 1913 bestonden bleken niet in staat om ook maar bij benadering een voldoende aantal leerlingen te trekken. De boeren van de grotere bedrijven en van de middelgrote bedrijven zonden hun zoons evenmin daarheen.

Ook de enkele bestaande 'écoles techniques' – de school voor schaapherders te Rambouillet, enkele zuivelscholen, enkele tuinbouwscholen, de nationale school

voor agrarische industrieën en de école de Vannerie te Fayl-Billot – bleken geen grote belangstelling te trekken.

Om een nieuwe impuls aan het agrarisch onderwijs te geven en om een zo groot mogelijk aantal jonge agrariërs daarvoor te interesseren, voerde de wet van 1918 de landbouwcursussen in. Deze cursussen zouden gegeven moeten worden door onderwijzers en onderwijzeressen die minstens drie jaar werkzaam moesten zijn bij het lager onderwijs en in het bezit van een landbouwacte.

Ook deze wet bracht niet de opleving van het agrarisch onderwijs, en zeker niet van het lager onderwijs, bestemd voor de grote massa van de agrarische jongeren. De oorzaken waren van velerlei aard.

Voor wat betreft de 'fermes écoles' en de 'écoles pratiques d'agriculture' bleek de keuze van de domeingoederen waarop deze gevestigd waren, zelden gelukkig te zijn geweest. Wat de ligging betreft, bleken de meesten nauwelijks bereikbaar te zijn. Maar wat bedenkelijker was, de agrarische standing bleek in de meeste gevallen zelfs niet aan matige eisen te voldoen. De gronden en de bedrijfsgebouwen waren meestal van inferieure kwaliteit en de percelen lagen meestal zeer verspreid. De competentie van de directeur bleek in vele gevallen onvoldoende. De kwaliteit en de kwantiteit van het praktisch en theoretisch onderwijs was naar rato van het geheel. De leerlingen bleken meer te worden beschouwd als goedkope arbeidskrachten. Wanneer daarbij nog gevoegd wordt het feit, dat onderhoud en huisvesting van de leerlingen dikwijls zelfs niet aan matige eisen voldeden, dan is het niet te verwonderen dat de boeren hun zoons niet naar deze inrichtingen stuurden.

Daar kwam bij het feit van de kleine gezinnen. Een boerengezin met een, hoogstens twee zoons, en het volkomen gebrek aan landarbeiders, maakte dat de boer zijn hulpkracht nodig had. Direct na het verlaten van de lagere school moest de jongen meewerken in het bedrijf, en kon daar niet gemist worden.

Ook de landbouwcursussen bleken geen succes te zijn. Op de eerste plaats kwamen praktisch alle kosten voor rekening van de commune, die ofwel niet beschikte over de nodige middelen, ofwel het nut van een landbouwcursus niet inzag. Op de tweede plaats ontbrak het ten enenmale aan bevoegde onderwijskrachten.

De hoofdoorzaak van de onbevredigende gang van zaken moet evenwel gezocht worden in het feit, dat de wetgever had nagelaten, het agrarisch onderwijs op een gezonde financiële basis te stellen. De kosten werden goeddeels afgewenteld op de gemeenten en departementen.

Bij de wet van 5 aug. 1920 werd een zeer gebrekkige poging gedaan om hierin te voorzien. Hierdoor kreeg de min. van landbouw de bevoegdheid om de uitgaven te doen die hij nodig oordeelde voor het bouwen van scholen, het inrichten ervan, en voor herstel, verbetering en uitbreiding van de bestaande onderwijsinrichtingen. De hiervoor benodigde middelen, die volgens deze wet, gevonden moesten worden uit een 1% hogere heffing van de totalisator, bleken ten enenmale onvoldoende voor het beoogde doel.

Dat de hervormingen van het landbouwonderwijs die door deze wet moesten worden verkregen, niet aan de verwachtingen hebben voldaan, moge blijken uit het feit, dat, volgens ramingen, rond 1938, van de totaal 250.000 boerenjongens en meisjes, die toen naar schatting jaarlijks de lagere scholen verlieten, ongeveer 7500, in een of andere vorm landbouw- of landbouwhuishoudonderwijs zouden hebben gehad. Dat is circa 3%.

In 1938 bleek de wetgever van wat Chatelain noemt het 'lamentable échec' van de wet op het agrarisch onderwijs van 1918 overtuigd, en was toen – opnieuw – van mening, dat landbouwonderwijs dringend noodzakelijk was, zelfs het karakter van de uiterste urgentie had aangenomen.

Het moest als een der krachtigste middelen worden beschouwd om de steeds

verder gaande, de steeds verder om zich heen grijpende en groter afmetingen aannemende exode rural tegen te gaan en in te perken. De wetgever van 1918 had crop gerekend, dat de agrarische bevolking zelf van het grote nut van het landbouwonderwijs overtuigd zou zijn geweest. Het bleek een vergissing. Hij meende hierin verbetering te kunnen brengen door toepassing van het decreet van 17 juni 1938. In principe bepaalde dit, dat het postcolaire onderwijs verplicht was voor alle jongens en meisjes van 14 tot 17 jaar, voor zover zij in de landbouw werkzaam zouden blijven. Om rekening te kunnen houden met het bestaande gebrek aan ruimten en personeel zou de minister van Landbouw successievelijk de departementen aanwijzen waarvoor deze verplichting zou gelden.

In afwachting daarvan werd voorgeschreven, dat in alle departementen onder leiding en controle van de directeurs van de Services agricoles schriftelijke landbouwcursussen moesten worden ingevoerd. Onder hun controle konden soortgelijke cursussen worden gegeven door particulieren, organisaties en andere lichamen, voor zover deze daarvoor door de minister bevoegd werden verklaard. De oorlog is er in ieder geval mede oorzaak van geweest, dat het decreet een dode letter is gebleven.

De regering van Vichy heeft zich eveneens met het probleem van het agrarische onderwijs bezig gehouden, zoals iedere Franse regering gedaan heeft na een gewonnen of verloren oorlog. Dan werd iedere keer weer opnieuw een dringend beroep gedaan op de landbouw om mee te helpen het land uit de economische depressie op te heffen. Dan werd ingezien dat de technische vorming van de boer een eerste vereiste is voor iedere vooruitgang in de landbouw. En iedere keer weer opnieuw herontdekte men het agrarisch onderwijs. In 1941 werd het belang ervan te sterker ingezien, omdat de landbouw het volk van voedsel moest voorzien. En de omstandigheden waren niet gunstig. Men had te maken met een steeds sterker verloop van de agrarische bevolking naar de stad, en met een kwantitatieve en kwalitatieve achterstand in de agrarische productie bij hen die op het land bleven. Het werd opnieuw ingezien, dat de voornaamste oorzaak van de zeer ongunstige toestand gezocht moest worden in de achterstand in ontwikkeling van de agrarische bevolking.

Van deze overwegingen is de wet van 5 juli 1945 het gevolg geweest. Door deze wet werd het verplicht karakter van het landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs, zoals dit reeds in principe in het decreet van 1938 was opgenomen, uitdrukkelijk bevestigd. Het agrarisch postcolaire onderwijs werd geplaatst onder het Ministerie van 'l'Éducation nationale' en werd dus onttrokken aan het ministerie van landbouw. De landbouw-avondcursussen werden vervangen door dagcursussen, een hele dag per week. Regelingen werden getroffen voor de vorming van het onderwijzende personeel; een beroep kon worden gedaan op hulpkrachten, zoals praktische landbouwers en ambachtslieden.

Op financieel gebied betekende de wet van 1941 een grote vooruitgang. De staat nam het belangrijkste deel van de kosten op zich en de gemeenten en departementen konden worden verplicht om slechts bij te dragen in de kosten van het onderhoud van de lokalen en het aanschaffen van schoolmateriaal.

Maar het schijnt wel, dat opnieuw het advies van Jean Jacques Rousseau bij de bestuurderen weerklank vond.

Bij de wet van 14 april 1942 werden opnieuw alle kosten verbonden aan het geven van het lagere landbouwonderwijs, waarvan toch de bedoeling is, om de grote massa van de boerenjeugd te bereiken, ten laste gebracht van de gemeenten. De staat zou slechts voor maximaal 20% bijdragen in de kosten van de eerste inrichting en van die van het onderwijzend personeel. Hiermede werd iedere potentie aan de wet van 1941 ontnomen.

Direct na de bevrijding van Frankrijk wordt opnieuw een zeer dringend beroep gedaan op de Franse boer om de agrarische productie op te voeren en tevens de kostprijzen omlaag te brengen.

Met grote nadruk wordt in het Premier Plan de modernisation et d'équipement hierop gewezen, zowel met het oog op de directe behoeften van het Franse volk, als voor het in evenwicht brengen van de betalingsbalans.

In dit plan wordt de boer voorgehouden meer kunstmest te gebruiken, zijn gronden te bekalken, meer en betere organische mest te produceren, en daarvan een zo economisch mogelijk gebruik te maken, meer en beter vee te houden, dit volgens de moderne methoden te voeden. Hem wordt voorgehouden uitsluitend gecontroleerd zaaizaad en pootgoed te gebruiken, om de moderne bestrijdingsmiddelen te gebruiken ter vernietiging van onkruid en schadelijke insecten en soortgelijke nuttige maatregelen meer. Dus om te komen tot een volkomen modernisering van zijn bedrijfsmethode.

Het merkwaardige is nu, dat in het Premier Plan, hiervoor werd er reeds op gewezen, alles verwacht wordt van de motorisering en mechanisering van de landbouw, en dat de productie van tractoren en landbouwmachines verklaard wordt tot een der zes 'activités de base', dus dat deze industrie prioriteit moest krijgen t.a.v. credieten, materiaal en werkkrachten.

Het is zeker niet te ontkennen, dat in een land, waar de landbouw zeer grote moeilijkheden ondervindt met de werkkrachten, en niet alleen de grote akkerbouwbedrijven en gemengde bedrijven, maar even goed de kleinere familiebedrijven, dat motorisering en mechanisering een krachtig hulpmiddel kan zijn voor de intensivering van de landbouw. Maar even zeker is het, dat in een land, waar het overgrote deel van de agrarische bevolking, door het gebrek aan landbouwonderwijs, onvoldoende technisch gevormd is, het uitgesloten moet worden geacht, dat door middel van motorisering en mechanisering alleen, de landbouw in staat zou zijn, zich over de gehele lijn te moderniseren, om daardoor te komen tot de gewenste hogere productie tegen lagere kostprijs.

Aan het landbouwhuishoudonderwijs wordt in het Premier Plan weinig of geen aandacht besteed. Weliswaar wordt ten aanzien van het onderwijs, onderzoek en voorlichting opgemerkt, dat het uitdragen van de moderne agrarische methoden verwezenlijkt zal worden dank zij de ontwikkeling van het agrarisch onderwijs, dat geheel herzien moet worden om daardoor een steeds groter aantal jonge agrariërs te kunnen bereiken, en dat parallel daarmee krachtige middelen te baat genomen moeten worden ten bate van de voorlichting, zoals publicaties, pers, radio, cinema uitwisseling van jonge boeren in en buiten Frankrijk, het aanleggen van demonstratievelden en wat dies meer zij.

Maar het – verplichte – post-scolaire landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs voor de boerenjeugd tussen 14 en 17 jaar bleef geregeld door de landbouwonderwijs-wetgeving van 1941 en 1942 en evenmin als het Ministerie van landbouw vóór 1941 in staat was geweest, om effectieve verbeteringen aan te brengen wegens gebrek aan middelen, bleek het Ministerie van onderwijs daartoe in staat, om dezelfde redenen. Voor de goede uitvoering van het landbouwonderwijs in zijn geheel kon in 1952 worden beschikt over 1450 leerkrachten voor ongeveer 60.000 leerlingen. Het technisch onderwijs kon in datzelfde jaar beschikken over 31.658 leerkrachten voor ongeveer 300.000 leerlingen.

Voor het landbouwonderwijs werd in 1953 een bedrag uitgetrokken van 1.400 miljoen frs; voor het technisch onderwijs 29 miljard frs.¹

Frankrijk heeft keer op keer kansen, om met het landbouwonderwijs – en door middel daarvan met zijn landbouw – aan de spits te staan van de West-Europese

¹ Ass. Nat. session 1954. Rapport fait par M. Saint Cyr. No. 8610.

landen, voorbij laten gaan. In 1848, toen andere landen nog niet aan het landbouwonderwijs toe waren, had Frankrijk hiervoor reeds een uitgebalanceerd en sluitend geheel in wettelijke vorm gegoten. Nadien in 1870, 1918, 1938 en 1941 heeft het de toen aanwezige kansen niet aangegrepen en benut.

De aard van de geschiedenis en de ontwikkeling van het agrarisch onderwijs in Frankrijk, wordt wel het scherpst getypeerd door de ondertitel die René Chatelain gegeven heeft aan het eerste deel van zijn uitnemend werk 'l'agriculture française et la formation professionnelle'. Een ondertitel die luidt: 'Petite histoire d'une grande misère'.

L'APPRENTISSAGE AGRICOLE

Een onderdeel van het 'enseignement agricole', vormt het instituut dat bekend staat als 'apprentissage agricole'. De oorspronkelijke bedoeling ervan is geweest, om een deel van de achtergebleven wezen na 1918, van staatswege op te vangen. Per 13 dec. 1919 verscheen een *arrêté*, dat voorzag in de stichting van 'centres d'apprentissage', waarop die kinderen van 12 tot 14 jaar, — 'les pupil les de nation', — geplaatst zouden worden. Hier zouden zij een zodanig onderricht ontvangen, uitsluitend van praktische aard, dat zij daardoor, later, in staat zouden zijn in hun eigen onderhoud te voorzien. De bevoegdheid om deze centra op te richten werd gegeven aan de *chambres de l'agriculture*, landbouwverenigingen, instellingen van liefdadigheid en ook aan particulieren. Zij moesten gevestigd worden op landbouwbedrijven, waaraan omschreven eisen werden gesteld en die onder toezicht werden geplaatst van de inspecteurs van de landbouw. De minister van landbouw werd gemachtigd om subsidies te verlenen voor het levensonderhoud van de 'apprentis' en voor de kosten verbonden aan het inrichten en het onderhoud van de centra.

De oorspronkelijke opzet was dus uitsluitend om door middel daarvan een gedeelte van de stedelijke oorlogswezen op te vangen en op te leiden tot geschoolde landarbeidskrachten.

Door de wet van 18 jan. 1929 werd aan het begrip 'apprentissage agricole' een veel ruimere betekenis toegekend. Handel en industrie kende reeds langer een leerlingen-stelsel, waaraan belangrijke voordelen in de vorm van sociale voorzieningen zijn verbonden. Door de wet van 1929 werd dit leerlingensstelsel ook toepasselijk verklaard voor de landbouw. De bedoeling was op de eerste plaats om ook de boerenstand te kunnen laten profiteren van die sociale voorzieningen. Maar daarnaast was het de bedoeling van de wetgever om de jonge boeren, door middel van dit stelsel een vorm van onderwijs te geven, waardoor zij op de hoogte zouden komen van de moderne methoden van de landbouw, en om de jonge boerin de vooruitgang op landbouwhuishoudkundig gebied bij te brengen.

Een boer kan zijn kind plaatsen als leerling op een bedrijf, waarvoor dan een 'contrat d'apprentissage' wordt afgesloten, ofwel hij kan zijn kind, jongen of meisje, als 'apprentis' op zijn eigen bedrijf houden, waarvoor hij dan een 'déclaration d'apprentissage' inlevert bij de departementale instanties.

In beide gevallen is de betrokken boer verplicht er voor te zorgen, dat aan de leerling of de leerlinge landbouwonderwijs of -huishoudonderwijs gegeven wordt. Dat onderwijs kan door hem zelf worden verzorgd, of hij kan de 'apprentis' dit onderwijs laten volgen op een der centra bedoeld in de wet van 2 aug. 1918, of het kan geschieden door middel van een mondelinge of schriftelijke cursus die gegeven wordt onder auspiciën van het Ministerie van landbouw. Na afloop van de leerlingentijd moet een examen worden afgelegd. Geschiedt dit met succes, dan wordt een 'brevet d'apprentissage' uitgereikt.

Op de beide genoemde wetten is een reeks van wettelijke voorschriften gevolgd,

die de bedoeling hebben orde en klaarheid te brengen in dit enigszins wonderlijk onderdeel van het agrarisch onderwijs. Het schijnt evenwel, dat er een wat verward geheel is ontstaan, waarvan Chatelain zegt, dat zelfs zij, die er dagelijks en direct mee te maken hebben, er zich dikwijls in verliezen.

Zelfs over de vraag of 'l'apprentissage agricole' voor iedere boerenjongen of meisje verplicht is of niet, bestaat verschil van mening. In de uiteenzetting die Chatelain over dit instituut geeft, is zijn mening, dat de wet van 1929 aan iedere landbouwer 'de gelegenheid biedt', om zijn zoon of dochter als 'apprentis' te plaatsen of deze als zodanig te beschouwen².

In het rapport aan de Ass. Nat. handelende over verschillende voorstellen om een nadere regeling te treffen van 'l'apprentissage professionnel et ménager agricole', zegt Saint Cyr nadrukkelijk dat de voorschriften ten aanzien hiervan 'in genen dele een verplichting' inhouden¹.

Cépède daarentegen stelt zich in een beschouwing over het landbouwonderwijs³ op het standpunt, dat op grond van de wet van 1929 en latere wettelijke voorschriften iedere boerenjongen en ieder boerenmeisje die geen ander onderwijs volgen 'verplicht zijn' een leerlingentijd door te maken en dat degene die de leerling als zodanig bij zich neemt of heeft, verplicht is ervoor zorg te dragen dat zijn 'apprentis' agrarisch onderwijs krijgt vanaf het veertiende tot het zeventiende jaar en wel minstens 100 uur per jaar. Dat aan deze wettelijke verplichting niet de hand wordt gehouden, zo merkt hij op, is uitsluitend een gevolg van het gebrek aan onderwijskrachten.

Op het gebied van de 'apprentissage agricole' hebben zich in de loop der jaren drie soorten van inrichtingen ontwikkeld, gebaseerd op de verschillende wettelijke voorschriften.

1. Een aantal 'centres d'apprentissage'. Enkele daarvan zijn staatsinstellingen en zijn verbonden aan landbouwscholen. De meeste zijn gesticht door instellingen van liefdadigheid, weeshuizen, inrichtingen voor heropvoeding e.a.

In 1952 waren er 43 die door de staat erkend en gesubsidieerd werden, dit laatste op zo'n karige wijze, dat de meeste voortdurend in financiële moeilijkheden schijnen te verkeren, hetgeen een goede functionering niet ten goede komt.

2. Daarnaast kent men 'les maisons familiales d'apprentissage rural'. Dit zijn geen staatsinrichtingen, worden door de staat ook niet erkend, maar krijgen wel subsidie. Op grond n.l. van de wet van 1929 dient de patroon ervoor zorg te dragen dat zijn 'apprentis' landbouwonderwijs krijgt. Ook de boer die zijn eigen kind als 'apprentis' op zijn eigen bedrijf houdt. Niets belet hem, vlg. de wettelijke voorschriften, om dat onderwijs toe te vertrouwen aan een derde. Maar ook niet dat deze derde aan een aantal 'apprentis' tegelijkertijd dat onderwijs geeft. Dit geschiedt dan in de 'maisons familiales', die daardoor weer het karakter krijgen van 'centre d'apprentissage' en als zodanig in aanmerking komen voor rijkssubsidie. De wettelijke voorschriften brengen mee, dat in het kader voor deze 'maisons familiales' wordt voorzien door de z.g. 'association nationale pour la formation agricole'. En deze associatie staat onder toezicht van het Ministère du Travail. Het is één van de niet zeer duidelijke aspecten van het instituut van de 'apprentissage agricole'.

De leerlingen van de 'maisons familiales' verblijven daar 1 week per maand in het winterseizoen. Een belangrijk onderdeel van het onderwijs bestaat uit het schriftelijk

¹ René Chatelain: *l'Agriculture française et la formation professionnelle*. – Paris 1953.

² Ass. Nat. session 1954: Rapport fait par M. Saint Cyr. – No. 8610.

³ Michel Cépède, prof. à l'Inst. nat. agron., chef du service d'enseignement: *l'Enseignement agricole dans le second plan de modern. et d'équipement*; *Revue du min. d'agric.* 109-110, sept., oct. 1955.

bijhouden van de landbouwexploitatie van het ouderlijk bedrijf. Het zwakke punt is, dat de leerlingen meestal het derde winterseizoen niet meer verschijnen en dus de cursus niet afmaken.

3. Het derde instituut dat tot de 'apprentissage agricole' wordt gerekend, is dat van de 'cours professionnels'. Het zijn mondelinge of schriftelijke cursussen, die middels verschillende arrêtés verklaard zijn tot 'institutions d'apprentissage'. Wat het feitelijke onderscheid is tussen deze soort cursussen, met die van precies dezelfde strekking, die echter door andere arrêtés verklaard zijn tot 'institutions d'enseignement', schijnt zelfs aan de meest ingewijde te ontgaan.

L'ENSEIGNEMENT AGRICOLE PRIVÉ

Hiervoor is reeds de aandacht gevestigd op het feit, dat de eerste initiatieven in Frankrijk op het gebied van het landbouwonderwijs genomen zijn door particulieren, die reeds in de eerste helft van de vorige eeuw erin slaagden landbouwscholen te stichten, die voor die tijd voortreffelijk genoemd moeten worden en voor de gebieden waaruit zij leerlingen trokken, uitstekende verdiensten hebben gehad. In bijzondere mate is dat het geval geweest met de school van Grand-Jouan in Bretagne gesticht door Rieffel die op agrarisch gebied in elk opzicht heeft bijgedragen tot de heropleving van dat gewest, wat op agrarisch, sociaal en economisch gebied, in die tijd behoorde tot de door Frankrijk en Parijs meest verwaarloosde en achtergelaten gewesten van het land. Een bijzondere plaats in het landbouwonderwijs heeft ook steeds de school ingenomen, gesticht door Bella te Grignon. Deze heeft de grondslag gelegd voor het instituut dat nog een zeer vooraanstaande plaats inneemt binnen het kader van het landbouwonderwijs in Frankrijk.

Evenwel, toen de staat in 1848 begon met zich de zorg voor het landbouwonderwijs aan te trekken en bleek dat de staat volkomen in de uitoefening van dit onderdeel van haar taak faalde, waren vele boerenfamilies niet tevreden met de gang van zaken. Toen bovendien in steeds sterker mate het laïcistische element in dit onderdeel van het onderwijs werd gebracht, besloot een deel van de Franse boerengemeenschap zich zelf te helpen en ging over tot het oprichten van inrichtingen van landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs op eigen kosten. In het begin van deze eeuw telde men, in verschillende vormen 132 inrichtingen voor bijzonder landbouwonderwijs voor jongens en 62 voor meisjes, die niet alle, maar wel voor het grootste deel, geleid werden door religieuze congregaties. Nadat aan deze het verblijf in Frankrijk werden onttrokken, werd het werk overgenomen en verder ontwikkeld door de clergé.

De positie van 'l'enseignement agricole privé' wordt nergens omschreven. Eigenlijk kan het niet worden getolereerd, maar het is ook niet duidelijk bij de wet verboden. Men stelt zich op het standpunt van 'qui ne dit mot, consent'. Volgens de belanghebbenden moet vrijheid volgens het democratisch beginsel zo worden uitgelegd, dat wat niet formeel verboden is, juridisch is toegestaan. En aangezien vanwege de staat in de loop van de tijd nooit enig bezwaar is gemaakt tegen de oprichting en het in gebruik nemen van tientallen instituten van bijzonder landbouwonderwijs, en daartegen nooit een algemeen verbod is afgekondigd, heeft dat deel van de Franse boerengemeenschap, dat het bijzonder onderwijs prefereert boven dat waarvoor de staat zorgt, uit dat stilzwijgen de conclusie getrokken dat zij ten aanzien van deze materie, vrij is in haar doen en laten en geheel onafhankelijk van de staat.

Overigens schijnt de wetgever tegenover de ontwikkeling van het bijzonder landbouwonderwijs niet helemaal onwelgevallig te staan en wel accoord te kunnen gaan met de opvatting zoals die o.m. door Georges Lemoine is uiteengezet. In 1917 verklaarde deze, dat geconstateerd moet worden, dat het bijzonder landbouw-

onderwijs bewijzen heeft geleverd van zijn bestaansrecht. En dat het meer dan wenselijk geacht moet worden, om het vrij te laten zich in al zijn vormen te ontwikkelen. Dit onderwijs toch betekent voor het staatsbudget een besparing van grote en wezenlijke betekenis, immers het doet zijn werk in het belang van de gemeenschap zonder enige bijstand of subsidie van de staat. En, zo voegde hij erbij, wanneer de oorlog beëindigd zal zijn, dan zal Frankrijk de levende krachten van al haar kinderen meer dan ooit nodig hebben en uitstekend kunnen gebruiken. Dit was wel de gangbare opvatting in 1917 en nadien is er in feite hierin geen verandering gekomen. Het bijzonder landbouwonderwijs en landbouwhuishoudonderwijs heeft zich in volkomen vrijheid kunnen ontwikkelen. De staat bepaalde zich er toe het ten enenmale te negeren.

Deze gang van zaken heeft tot gevolg, dat dit onderwijs op geen enkele wettelijke basis berust, en dat het in al zijn geledingen volkomen onafhankelijk is van de staat. Maar het heeft ook tot gevolg, dat zonder enige controle in elk deel van Frankrijk scholen en cursussen kunnen worden geopend en gesloten, dat er geen enkel technisch toezicht is op de inrichting, de programma's, de leermiddelen, de examens enz. en dat de diploma's van staatswege niet worden erkend. Dit laatste vooral kan voor de afgestudeerden een zware handicap betekenen, wanneer zij een functie in het openbare leven ambiëren.

Intern schijnt het bijzonder landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs, tot nu toe, er niet in geslaagd te zijn, om hierin enige straffere organisatie, orde en onderling verband tot stand te brengen. Zoals bij 'l'apprentissage agricole', schijnt het ook hierbij zo te zijn, dat zelfs degene, die het nauwste verbonden zijn aan dit onderwijs, de weg nauwelijks meer kunnen vinden in de doolhof. Het meest verward lijkt de situatie bij het bijzonder landbouwhuishoudonderwijs, waar door vele en in opzet

TABEL 26

Types d'établissements	Nombre	
	d'écoles	d'élèves
I. ENSEIGNEMENT DU 1 ^{ER} DEGRÉ		
Cours postsecondaires agricoles	2.804	40.719
Cours postsecondaires ménagers agricoles	669	8.782
II. ENSEIGNEMENT DU 2 ^E DEGRÉ		
Ecoles d'agriculture d'hiver fixes	86	2.729
Ecoles d'agriculture d'hiver ambulantes	62	1.730
Ecoles d'enseignement ménager agricole, et	56	
Ecoles d'enseignement ménager agricole ambulantes	25	3.914
Ecoles pratiques d'agriculture	22	1.044
Ecoles d'industrie laitières	5	85
Ecoles spécialisées Ecoles d'horticulture	4	241
Ecole d'élevage ovin	1	27
Ecole d'osiericulture et de vannerie	1	56
Ecoles régionales d'agriculture	7	565
III. ENSEIGNEMENT DU 3 ^E DEGRÉ		
Ecole nationale d'enseignement ménager agricole	1	40
Ecole nationale d'horticulture	1	95
Ecole nationale des industries agricoles	1	95
Ecoles nationales d'agriculture métropolitaines	3	313
Institut nationale agronomique	1	291
	3.749	60.726

verschillende initiatieven, langs en door elkaar heen, activiteiten worden ontplooid.

Hoe zeer de staat t.o.v. de verzorging van het agrarische onderwijs te kort is geschoten, blijkt wel uit het feit, dat vooral de laatste jaren, het bijzonder agrarisch onderwijs zich veel sneller heeft ontwikkeld en uitgebreid dan het openbaar onderwijs.

Bij gebrek aan betrouwbare statistieken is het moeilijk een juist inzicht te krijgen omtrent de omvang en de betekenis van het agrarisch onderwijs in Frankrijk. Voor wat het aantal leerlingen betreft dat het openbaar landbouwonderwijs, resp. landbouwhuishoudonderwijs heeft gevolgd, geeft Chatelain van 1951-1952 het in tabel 26 gegeven overzicht.

Hierbij dienen dan nog gevoegd te worden:

Voor de 1er degré: 16.047 jongens en 13.738 meisjes die in 42 van de 90 departementen een schriftelijke cursus hebben gevolgd. Waarbij opgemerkt dient te worden, dat deze cursussen – l'ersatz de l'enseignement agricole noemt Dumont deze – moeilijk tot enigszins volwaardig onderwijs kunnen worden gerekend.

Voor de 2e degré:

5 seizoen zuivelscholen	113 leerlingen
304 fruitcursussen	9342 leerlingen
18 bijenteeltcursussen	821 leerlingen
1 zijderupscursus	9 leerlingen
1 school voor opleiding van inseminatoren	308 leerlingen
1 school voor opleiding van schaapherders	80 leerlingen
1 cursus op het gebied van houtteelt	35 leerlingen

Ook voor deze scholen en cursussen moet opgemerkt worden, dat de leerlingen ervan zeker niet volwaardig landbouwonderwijs hebben genoten.

Voor de 3e degré:

1 bosbouwschool	20 leerlingen
3 veterinaire instituten	930 leerlingen
een aantal 'écoles d'application' en 'sections spécialisées'	130 leerlingen
In totaal dus 36.088 leerlingen.	

Rekent men dit alles te samen, dan volgden in 1951-1952 circa 97.000 jongens en meisjes het openbaar landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs.

Houdt men rekening met het feit, dat de scholen en cursussen een tijdsduur hebben van twee of drie jaar, dan zal het jaarcontingent ten naaste bij 24000 jongens en 10500 meisjes bedragen hebben. In totaal kan dus worden aangenomen dat in dat jaar circa 34500 leerlingen een agrarisch instituut of cursus hebben verlaten of beëindigd.

Hieruit mag niet de conclusie worden getrokken, dat al die leerlingen een voldoende theoretische of praktische kennis hebben opgedaan. Dit blijkt zeker niet uit het aantal uitgereikte diploma's. Dit bedroeg n.l. in genoemd jaar niet meer dan 8.056, waarvan dan nog het grootste percentage komt voor rekening van de leerlingen en studenten van de hogere onderwijsinrichtingen.

Dat de grote massa van de boerenjeugd onvoldoende door het agrarisch onderwijs wordt bereikt, blijkt ten overvloede wel zeer duidelijk uit de raming van Saint-Cyr, die in zijn reeds genoemd rapport – A. N. session 54, No. 8610 – het aantal leerlingen dat in 1953 het post-scolaire openbaar onderwijs heeft gevolgd, stelt op 20.000, waarvan 4.269 met voldoende vrucht om een certificaat te worden uitgereikt, d.w.z. aan minder dan 1% van de agrarische jeugd.

Wil men het onderricht dat aan de boerenjeugd wordt gegeven, door middel van de 'apprentissage agricole', eveneens tot het agrarisch onderwijs rekenen, dan moeten de 92.600 jongens en meisjes, die in 1952 volgens het aantal 'déclarations' en 'contrats d'apprentissage agricole' dit onderricht hebben gehad, eveneens in deze beschouwingen worden betrokken. Maar, wanneer ook hier het aantal uitgereikte 'brévets d'appren-

tissage agricole' een betrouwbare graadmeter zou kunnen zijn voor de bereikte resultaten, dan moet geconstateerd worden, dat ook dit maar aan de zeer matige kant moet zijn. Dat aantal bedroeg in 1952 voor de 92.600 'apprentis' niet meer dan 3.000.

Om een volledig overzicht te hebben van het aantal van de boerenjeugd, dat in 1952 in een of andere vorm agrarisch onderwijs heeft gevolgd, dan moet eveneens rekening gehouden worden met het 'enseignement agricole privé', en moeten bij de vorige genoemde categorieën de volgende aantallen leerlingen worden geteld.

Naar schatting – juiste cijfers schijnen niet voor handen te zijn – volgden in 1952 circa 1000 leerlingen het onderwijs in inrichtingen van de 3e degré. Circa 2280 leerlingen het onderwijs in inrichtingen van de 2e degré. En neemt men het aantal dat het onderwijs van de 1e degré gevolgd heeft in 'centres d'apprentissage', 'cours professionnels oraux', 'maisons familiales d'apprentissage rural', 'maisons familiales d'apprentissage ménager rural' en de 'centres ménagers ruraux' bijeen, dan komt men naar schatting op een totaal van 28000 leerlingen.

Hierbij moeten dan nog gevoegd worden het aantal boerenjongens en meisjes dat binnen het kader van dit onderwijs een schriftelijke cursus heeft gevolgd. Dit aantal wordt voor 1952 geraamd op 30.000.

Het aantal boerenjongens en -meisjes dat in 1952 door het 'enseignement agricole privé' min of meer, wat Chatelain noemt 'touché' is geworden, komt dan op ruim – naar schatting – 62.000.

Wat het aantal uitgereikte diploma's betreft, d.i. in dezelfde orde van grootte als bij het openbaar onderwijs. Het totaal aantal bedroeg 4.292.

Wanneer als graadmeter voor het agrarisch onderwijs in Frankrijk in zijn geheel het aantal uitgereikte diploma's wordt genomen, dan zal dat aantal in 1952 circa 12.000 hebben bedragen. Neemt men daarbij weer als basisgetal voor het aantal agrarische jongeren dat in dat jaar de lagere school verliet 250.000¹, dan zou dat betekenen dat 5% van deze agrarische jeugd een kwalitatief redelijke hoeveelheid agrarisch onderwijs heeft genoten. In 1913 was dit ongeveer 1%, in 1938 circa 3%, in 1952 circa 5%. Er is vooruitgang, maar uitermate langzaam. Na ruim een eeuw landbouwonderwijs, is dit niet, wat men kan noemen een briljant succes.

DE GEOGRAFISCHE SPREIDING VAN HET AGRARISCH ONDERWIJS

Om een inzicht te verkrijgen in de geografische spreiding van het agrarisch onderwijs, moet men zich beperken tot de spreiding van het 'enseignement agricole supérieur' en '– moyen', in de publieke en de private sector.

Buiten beschouwing kan gelaten worden al het agrarisch onderwijs, dat gerekend wordt tot de categorieën mondelijke en schriftelijke cursussen, en 'l'apprentissage agricole' in zijn verschillende vormen. Hieraan mag op de eerste plaats geen werkelijke reële waarde worden toegekend, en op de tweede plaats zijn hierover weinig betrouwbare gegevens voorhanden.

Tot het 'enseignement agricole supérieur' worden volgens de Franse normen de instituten gerekend van het hogere landbouwonderwijs en die welke een verdere gespecialiseerde ingenieursopleiding geven, de agrarische faculteiten aan twee Franse universiteiten en de instituten die in Nederland gerekend worden tot het middelbaar landbouwonderwijs.

¹ In zijn rapport komt Saint Cyr op grond van zijn berekeningen op een aantal dat niet hoger zou zijn dan 150.000. Overigens lopen de ramingen over dit aantal uiteen tussen de 150.000 en 250.000.

Tot het 'enseignement agricole moyen' de scholen van het type landbouwwinterscholen en lagere landbouwscholen. De Franse scholen van dit type zijn practisch alle gevestigd op een groter of kleiner domeingood, of kunnen in ieder geval beschikken over een landbouwbedrijf, zodat de leerlingen van deze scholen, naast het theoretisch onderwijs ook een scholing krijgen in de praktische werkzaamheden.

Het 'enseignement agricole public supérieur' beschikt over 15 instituten waarvan er 13 gevestigd zijn in het gebied ten N. van de Loire, 2 ten zuiden van die rivier. Het 'enseignement agricole privé supérieur' beschikt over drie instituten, waarvan 2 ten noorden en 1 ten zuiden van de Loire. Van de in totaal 18 instituten van het hoger onderwijs bevinden er zich dus 15 in het noorden en slechts 3 in het zuiden.

Tot het 'enseignement agricole moyen' kunnen in totaal 36 instituten gerekend worden, waarvan 19 in het noorden en 17 in het zuiden.

Tot het 'enseignement agricole privé moyen' in totaal 41 instituten waarvan 29 in het noorden en 12 in het zuiden.

Dat wil dus zeggen, dat van de in totaal 95 instituten die tot beide categorieën van onderwijs kunnen worden gerekend er zich 63 ten noorden van de Loire bevinden en slechts 42 in het aanzienlijk grotere gebied ten zuiden van de rivier¹.

Vooraf ten aanzien van de instituten voor het hoger agrarisch onderwijs verkeert het noorden van Frankrijk in een bevoorrechte positie.

Het zich bevinden van agrarische onderwijsinstituten in een bepaald gebied, behoeft niet noodzakelijkerwijze tot gevolg te hebben, dat er meer leerlingen uit dat gebied aangetrokken worden, dan uit de gebieden die daar honderden kilometers van verwijderd liggen. Practisch is dat wel het geval. Een groot percentage van de boeren van de grootbedrijven van Noord-Frankrijk zijn ofwel ingénieur agronome van het Inst. Nat. Agron. van Parijs, ofwel ingénieur agricole van de scholen van Grignon, Rennes of Beauvais. Het is duidelijk dat in een kleiner gebied met een groter aantal landbouwscholen van lager orde er meer boerenjongens het agrarisch onderwijs zullen volgen dan dat het geval is met een veel groter gebied met een aanzienlijk kleiner aantal scholen. Agrarisch-technisch is daarom de boerenbevolking van Noord-Frankrijk en speciaal die van Noord-West Frankrijk, aanzienlijk beter uitgerust dan de boerenbevolking in het overige gebied van Frankrijk, met name en in het bijzonder die van het gebied ten zuiden van de Loire.

DE LANDBOUWVOORLICHTING

Het moge nogmaals worden herhaald: landbouwvoorlichting kan practisch weinig nuttig effect sorteren, wanneer de landbouwconsulent en zijn assistenten zich tot een boerenbevolking moet richten, die geen landbouwonderwijs heeft gehad en daarom in het algemeen niet begrijpen kan, waarover de voorlichtingsdienst spreekt en de inhoud niet begrijpt van het advies dat gegeven wordt. Het wordt trouwens volkomen onderkend in het rapport général des commissions de la production agricole et de l'équipement van het deuxième plan de modernisation et d'équip. evengoed als door alle competente Franse agronomen en agrarische instanties. Hierover bestaat geen verschil van mening. Niet alleen dat de basis voor een te voeren technisch gesprek van de landbouwvoorlichters met het overgrote deel van het Franse boerenvolk ontbreekt, bovendien ontbreekt het aan voldoende personeel. In het genoemde rapport général wordt ten aanzien hiervan geconstateerd, dat er in Frankrijk niet meer dan 1 landbouwvoorlichter is op 6000 bedrijven,

¹ Revue du ministère de l'agriculture, No. 1 janvier 1955: Répertoire des organismes agricoles d'action éducative, technique et professionnelle.

tegen 1 op de 300 in Nederland. Desalnietemin is men er in Frankrijk sinds 1952 mee opgehouden om personeel voor de landbouwvoorlichtingsdienst aan te trekken.

Vanzelfsprekend is het, dat ook op dit terrein het noorden van Frankrijk ver voor is op het zuiden. Een groot deel van de noord-Franse boeren kan een gesprek voeren met de landbouwvoorlichtingsdienst, begrijpt wat hem wordt geadviseerd en is daarom in staat het advies op een juiste wijze in de praktijk te brengen. De noord-Franse boeren van de grootbedrijven zijn er zich van bewust dat de technische en economische leiding van hun bedrijven het hun niet mogelijk maken tijd en gelegenheid te vinden om speciale problemen die zich voordoen zelf te bestuderen en een oplossing ervoor te vinden. En omdat de landbouwvoorlichtingsdienst dit evenmin kan, hebben deze het initiatief genomen tot de vorming van de 'centres d'études technique agricoles' (C.E.T.A.) die agrarische technici aantrekken, die opdracht krijgen die speciale problemen van alle zijden te benaderen.

NIEUWE PLANNEN

De agrarische wereld in Frankrijk heeft begrepen, dat de versnelde productie van tractoren en landbouwwerktuigen en de verhoogde productie van kunstmest alleen, niet voldoende is om tot de gewenste modernisering van de gehele Franse landbouw te komen. Motorisering en mechanisering zijn voor het bereiken van dat doel ongetwijfeld nuttige middelen, en zeker in een land met een grote schaarste aan agrarische arbeidskrachten, maar het blijven hulpmiddelen, die naast en met verschillende andere harmonisch moeten worden toegepast. En om dat te kunnen doen, moet een goede basis van agrarisch-technische kennis voorhanden zijn.

In het deuxième plan wordt dit met nadruk erkend. 'Onder alle initiatieven die ondernomen moeten worden om de kostprijzen van de producten te verlagen en om de bestaansmogelijkheid van de boerenbevolking te verbeteren', zo wordt erin gezegd, 'moeten die welke tot resultaat kunnen hebben dat de algemene en de technische ontwikkeling van de boerenbevolking op een hoger niveau wordt gebracht, de eerste en voornaamste prioriteit verkrijgen. De ongelooflijk zware taak, die op dit gebied volbracht moet worden, vereist een grondige hervorming van de gevolgde methoden en veel meer middelen dan in het verleden hiervoor ter beschikking zijn gesteld.'

Het schema zelf is weer opnieuw groots genoeg van opzet.

Het land moet verdeeld worden in 425 agrarische gebieden. Elk gebied moet kunnen beschikken over een, wat genoemd wordt 'foyer de progrès', bestaande uit een landbouwwinterschool, een ambulante landbouwhuishoudschool en een 'centre de démonstration', een soort van proefboerderij. Daarnaast moet begonnen worden met een 400-tal 'zônes de témoins', uitgebreide voorbeelddorpen, waar de boerenbevolking van een gebied de moderne agrarische techniek in toepassing gebracht kan zien. Het zijn voorstellen, die met het ontwerp van wet betrekking hebbende op het deuxième plan de modernisation et d'équipement door de Franse volksvertegenwoordiging zijn aanvaard¹.

Een begin met de hervorming is gemaakt. Op 30 juni 1955 is door de Ass. Nat. een voorstel van wet aanvaard, waarin de agrar. techn. vorming van de boerenjeugd

¹ Ass. Nat. session 1954, No. 8555, Projèt de loi portant approbation du deux. plan de mod. et d'équip.

Ass. Nat. session 1954, No. 9133. Rapport fait au nom de la commission des aff. écon. sur le projet de loi. - No. 8555.

Tome I Les données fondamentales de la situation de France.

Tome II Exposé du Plan.

Tome III Décisions de la commission.

door middel van de 'apprentissage agricole' nader wordt geregeld¹. Die vorming kan verzekerd worden op twee manieren.

Op de eerste plaats door een apprentissage op een agrarisch bedrijf. Dit kan dus zijn het eigen bedrijf of een ander. De apprentissage, dus het onderdeel van de vorming dat van praktische aard is, dient te worden gecompleteerd door twee jaar voortgezet onderwijs en een landbouwcursus van drie jaar. Het voortgezet lager onderwijs en de landbouwcursus kunnen gegeven worden in inrichtingen van openbaar onderwijs – 'centres publics', waar het onderwijs gratis is, of in inrichtingen van bijzonder onderwijs – 'centres privés', die vlg. de wet volgens bepaalde normen subsidie ontvangen van de staat.

Op de tweede plaats kan de agrar. techn. vorming gegeven worden door de 'centres d'apprentissages agricole', die weer zowel openbaar als bijzonder van karakter kunnen zijn. Hier verblijven dus de leerlingen enige tijd intern.

De exameneisen voor beide vormen van de 'apprentissage agricole' zijn dezelfde; de leerlingen ontvangen na het examen met gunstig gevolg te hebben afgelegd, hetzelfde soort brevet.

Het essentiële bij deze nieuwe regeling is, dat deze vorm van agrarisch bijzonder onderwijs door de staat is erkend en dat het de bedoeling is dat het door de staat wordt gesubsidieerd. Sommige groepen in Frankrijk zijn van mening, dat hiermee een belangrijke maatregel is getroffen in het belang van het agrarisch onderwijs. Andere groepen daarentegen zijn van oordeel, dat door deze wet een ernstige aanslag wordt gepleegd op het laïcistisch karakter van het onderwijs in Frankrijk. Het behoud daarvan wordt door deze groepen van groter belang geacht dan de inschakeling van een zeer belangrijk onderdeel van het agrarisch onderwijs in het gehele systeem ervan. Het bleek zeer duidelijk bij de behandeling ervan door het grote aantal van zeer ingrijpende compromis-amendementen, de felle oppositie van een grote minderheid – 313 tegen 286 – en de, de debatten begeleidend, algemene staking van het onderwijzend personeel van de openbare lagere scholen.

De kosten verbonden aan de oprichting en de functionering van deze instituten zullen worden bestreden uit een belasting op de ongebouwde eigendommen op basis van de kadastrale rekenen en moeten worden opgebracht door de grondgebruikers. De gelden worden ter beschikking gesteld aan de departementale instanties, die belast zijn met de verdeling tussen de 'centres publics' en 'centres privés'.

In ieder departement zal een departementale commissie worden ingesteld, die o.m. tot taak krijgt in het algemeen het lagere agrarisch onderwijs te organiseren, maar in het bijzonder te bevorderen dat 'centres d'apprentissages publics agricole' worden opgericht. Zij heeft daarnaast tot taak de bestaande en nog op te richten 'centres privés' te erkennen.

De departementale commissie krijgt bovendien tot taak om alle initiatieven die van publieke of van private zijde worden ondernomen ter bevordering van de landbouwvoorlichtingsdienst te bevorderen en te coördineren.

Het ontwerp van wet is door de Ass. Nat. aanvaard, nadat achtereenvolgens drie rapporteurs de verdediging ervan op zich hebben genomen. Niemand is er mede tevreden. De eerste rapporteur Saint-Cyr verklaarde nadrukkelijk erop te vertrouwen dat de senaat het ontwerp zal amenderen, waardoor het opnieuw in de Ass. Nat. in behandeling genomen zal moeten worden, in de hoop dat het dan duidelijker geredigeerd zal worden. En dat vooral de competenties op dit stuk van de ministeries van onderwijs en landbouw – het grote struikelblok – duidelijker, scherper zullen worden omschreven.

Zeker is het, dat deze poging tot hervorming van nog maar een klein onderdeel

¹ Ass. Nat. session 1954, No. 8610; Proposition de loi relative à la formation professionnelle et à la vulgarisation agricole: Rapport fait par Saint Cyr. Ass. Nat. débats Parl. J.O. No. 62, 28 juin 1955; J.O. No. 64, 1 juillet 1955.

van het agrarisch onderwijs, zeer onbemoedigend en uitermate onbevredigend is verlopen. De tegenstellingen tussen pro en contra bijzonder onderwijs zijn op scherpe wijze naar voren gekomen.

Het ministerie van landbouw heeft ondertussen een programma tot uitbreiding van het agrarisch onderwijs opgesteld op basis van de desiderata neergelegd in het deuxième plan de mod. et d'équip. Het accent wordt gelegd op het stichten van landbouwwinterscholen en van landbouwhuishoudcursussen¹.

Men mag aannemen, vlg. Cépède in de toelichting van dit programma, dat ongeveer 80 landbouwgebieden in Frankrijk, van de ongeveer 425 landbouwgebieden in totaal voorzien zijn van een landbouwwinterschool. Evenveel gebieden beschikken over een landbouwhuishoudschool waarin landbouwhuishoudcursussen worden, althans kunnen worden georganiseerd. Daarnaast zijn er nog een aantal ambulante landbouwwinterscholen en ambulante landbouwhuishoudscholen, die echter niet over een zodanige outillage beschikken, dat zij met vrucht het onderwijs kunnen geven.

Het programma nu bestaat uit het stichten van 160 landbouwwinterscholen, die bovendien ruimte en materiaal moeten bevatten om er de landbouwhuishoudcursussen in te kunnen onderbrengen. Met de bouw van 10 ervan is begonnen in 1955; 40 staan op het programma voor 1956 en 50 voor 1957.

Zelfs wanneer dit programma is afgewerkt, dan ontbreken er nog 250. En zelfs wanneer dat aantal gesticht zal zijn, dan zal nog maar voor 25% van de agrarische jeugd in de gelegenheid gesteld kunnen worden om het landbouwonderwijs te volgen, tegen twee-derde in landen als Denemarken.

Daarnaast voorziet het programma in de stichting van 45 'écoles régionales d'agriculture', een soort van middelbare landbouwscholen.

Per 1 jan. 1956 zijn er 10 van deze categorie, per eind 1957 hoopt men tot 18 scholen van deze categorie te kunnen komen.

Wat de landbouwhuishoudscholen betreft waren er per 1 jan. 1956 65 van deze soort. Het program voorziet in de stichting van 3 instituten per 2 departementen. In totaal dus 135. Men hoopte in 1955 te komen tot het stichten of het omvormen van ambulante scholen tot vaste instituten van in totaal 4. In 1956 zouden er 6 moeten volgen, in 1957 16. In totaal 26.

In het programma is bovendien nog opgenomen de stichting van een tweede instituut voor de opleiding van landbouwhuishoudleressen. Naast het bestaande instituut te Coëtlogon in Bretagne is een tweede geprojecteerd in het zuiden bij Montpellier.

Een van de grootste problemen waarmee de instanties, die belast zijn met het goed functioneren van het agrarisch onderwijs, te maken hebben, is het grote gebrek aan gekwalificeerde onderwijskrachten. Deze worden gevormd op de normaalscholen. Men hoopt door uitbreiding van het aantal leraren en verbetering van de outillage in deze leerste te kunnen voorzien.

Opnieuw is dus een voorlopig programma voor een aanzienlijke uitbreiding van het agrarisch onderwijs opgesteld, zij het dan dat het nog niet bij benadering kan voorzien in een redelijke oplossing van het probleem. Voor de Franse landbouw moet erop vertrouwd worden, dat niet opnieuw zoals in het verleden na iedere serieuze poging tot verbetering is geschied, de geest van Jean Jacques Rousseau over de bestuurders vaardig wordt, wat zo enorm grote schade berokkend heeft aan de Franse landbouw en er mede oorzaak van is, dat de Franse landbouw niet het peil heeft bereikt – in vele grote gebieden – die die landbouw had kunnen bereiken, wanneer in het verleden de grote betekenis van het landbouwonderwijs voor de agrarische jeugd beter was onderkend en begrepen.

¹ Revue du min. d'agricole No. 9-10, sept.-oct. 1955: Cépède, l'Enseignement agricole dans le seconde plan de mod. et d'équip.

MIGRATIE EN IMMIGRATIE

Uit het overzicht dat gegeven werd over het verloop van de bevolking in Frankrijk, blijkt, dat gedurende de vooroorlogse periode het groot aantal immigranten uit verschillende landen van Europa in zeer belangrijke mate hebben bijgedragen om de bevolking, voor wat het aantal betreft, niet alleen op peil te houden, maar zelfs enigermate in aantal te doen toenemen. Er blijkt ook uit, dat na de oorlog een toename van de bevolking te constateren valt, door geboorteoerschotten en door toename van de gemiddelde levensduur.

Uit het overzicht van het verloop van de landelijke bevolking blijkt, dat het aantal daarvan, door de exode rural regelmatig is afgenomen en dat die exode rural nog steeds niet tot stilstand is gekomen. Volgens voorlopige gegevens, bekend gemaakt op een congres in Angers in 1955¹ zou de landelijke bevolking van 1946 tot 1954 zijn afgenomen met een aantal van 761.000 personen, d.i. gem. 95.000 per jaar. In 1946 was het percentage van de landelijke bevolking nog 36% van het totaal, in 1954 nog maar 30%. In 39 van de 90 departementen was de bevolking in 1954 minder dan in 1946. Zo goed als zonder uitzondering zijn dit agrarische departementen.

Uit het overzicht van het verloop van het aantal landbouwbedrijven blijkt, dat dit aantal sterk is teruggelopen. In 1954 zou het aantal landbouwbedrijven 2.360.000 zijn geweest. Wanneer het gegeven cijfer voor 1946 n.l. 2.500.000 juist zou zijn, dan zou dat willen zeggen, dat het aantal gedurende die periode opnieuw met 140.000 is verminderd.

Zou men het getal aannemen dat Chombard de Lauwe noemt², n.l. 2.200.000, dan zou het aantal gedurende de periode 1946-1954 met niet minder dan 300.000 zijn verminderd. In het rapport hieromtrent uitgebracht op het congres van Angers wordt de ontwikkeling beangstigend genoemd. Aan de hand van talrijke voorbeelden wordt aangetoond, dat het aantal boerderijen in vele dorpen nog steeds kleiner wordt.

Daarnaast is in het hoofdstuk over de bestemming van de Franse grond getracht een inzicht te verkrijgen van de oppervlakten en complexen grond die na sanering in het agrarisch productieproces ingeschakeld kunnen worden. Volgens de opvatting van de meest competente officiële instanties zijn het verscheidene honderdduizenden hectaren. De Franse landbouw maakt geen optimaal gebruik van de beschikbare grond, het is er verre van.

Het is duidelijk, dat Frankrijk in staat is, aan meer mensen een bestaansmogelijkheid te verschaffen, dan nu het geval is.

Gravier heeft nagegaan hoe groot de optimale bevolking van Frankrijk zou kunnen zijn, wanneer een rationeel gebruik zou worden gemaakt van de binnen het rijk

¹ XVIII congrès annuel de la conféd. nat. de la famille rural: Rapport de M. P. Pasquet; de M. G. de Saint-Laumer; de M. J. Fribault e.a. - Familles rurales No. 66, mai-juin 1955.

² Comptes rendus de l'académie d'agric. de France: No. 1 année 1956 - Chombart de Lauwe: Crise et perspectives d'avenir de la vulgarisation agricole en France.

aanwezige hulpbronnen. Op grond van zijn berekeningen en beschouwingen komt hij tot een optimale bevolking van 70-75 miljoen. Maar, zo voegt hij daarbij, het is zeker, dat de Franse bodem in staat is ruimschoots voedsel te produceren voor minstens 90 miljoen mensen¹.

Sauvy komt op grond van zijn overwegingen tot de conclusie, dat hij geneigd is om als optimale bevolking van Frankrijk een cijfer te noemen, gelegen tussen de 50 en 75 miljoen².

De Fédération nationale des syndicats d'exploitant agricoles spreekt als haar mening uit, dat, wanneer de Franse gronden op eenzelfde manier in cultuur gebracht zouden worden als die van Duitsland, die gronden in staat zouden zijn om een bevolking van meer dan 80 miljoen in ruime mate van voedsel te voorzien³.

Dat er dus in Frankrijk nog enorme potentiële mogelijkheden zijn tot vestiging van boerengezinnen en het stichten van bedrijven is moeilijk voor betwisting vatbaar. Toch doen zich op dit gebied ogenschijnlijk onbegrijpelijke tegenstrijdigheden voor.

In het hoofdstuk waarin een overzicht gegeven werd van de bedrijfsgrootte van het Franse landbouwbedrijf werd gewezen op het enorme aantal te kleine bedrijven en dat men ook hier te maken heeft met het kleine-boerenvraagstuk. En nu doet het er minder toe of de een de technisch-economisch-sociale minimumgrootte stelt op 15 ha en een ander op 30. Hierbij hangt het er maar vanaf aan welk soort van bedrijven men denkt en in welk gebied men ze projecteert. Maar wanneer men grote waarde hecht aan een gezonde basis voor een familiebedrijf, en dat doen zeer vele in Frankrijk, dan moet men trachten om aan de te kleine familiebedrijven een bredere basis te geven. Grond is er voor dit doel in overvloed aanwezig. Zeer terecht maakt men zich grote zorgen over de te trage gang van zaken bij de ruilverkaveling en willen sommige daarvoor het systeem van de 'regroupement cultural' in de plaats stellen, maar noch door de ene, noch door de andere methode maakt men de totale oppervlakte van te kleine bedrijven groter. De Franse agronomen echter spreken zelfs niet over de mogelijkheid van herverkavelingen, waardoor gebieden met te kleine bedrijven zouden kunnen worden gesaneerd en andere gebieden met braakliggende of onttinbare gronden in cultuur zouden kunnen worden gebracht. Augé-Laribé⁴ is zelfs van mening, dat het geen zin zou hebben om moerassen droog te leggen en nieuwe gronden te winnen, omdat men toch niet zou weten wie deze gronden in cultuur zouden moeten brengen.

Er is nog een andere tegenstrijdigheid. In het hoofdstuk over het verloop van de landelijke bevolking werd erop gewezen, dat niettegenstaande de exode rural, die men in grote en talrijke gebieden van Frankrijk constateert, er daarnaast nog gebieden zijn - zoals Bretagne, de Vendée, de Elzas, gedeelten van Normandië. Frans Vlaanderen - waar een overschot is aan jonge boeren en jonge boerengezinnen, die een bedrijf zoeken, en die de grootste moeite hebben om zich elders als boer te vestigen. In 1948 is er zelfs een aparte organisatie in het leven geroepen - 'l'association nationale des migrations rurales' - die tot taak heeft om deze migratie te bevorderen door het verlenen van morele en financiële steun aan de migranten. In de gebieden van waaruit men wil vertrekken heeft men de 'syndicats de départ', die tot taak hebben om de kandidaten bijeen te brengen, voor te lichten, in alles behulpzaam te zijn en te selecteren. Alleen zij worden geholpen, waarvan mag worden verwacht, dat zij zullen slagen.

¹ J. F. Gravier: *Mise en valeur de la France* - Paris 1949.

² A. Sauvy: *Richesse et population* - Paris 1944.

³ F.N.S.E.A.: *Livre vert de l'agriculture, l'agriculture national devant la décadence française* - Paris 1953.

⁴ Michel Augé-Laribé: *Situation de l'agriculture française* - Paris 1945.

Daarnaast heeft men de 'syndicats d'accueil', die in de gebieden waarheen de boeren zullen migreren vacante bedrijven zoeken, deze op hun geschiktheid beoordelen en de kandidaten ervoor na hun aankomst helpen en bijstaan. De Caisse nationale de crédit agricole verleent credit aan jonge migrerende boeren in de vorm van leningen op lange termijn. In 1955 is het max. bedrag dat geleend kan worden verhoogd van 700.000 frs. tot 1.200.000 frs aan 2% rente (art. 666 e.v. C.R.). Op de studiedagen, die door het Min. de l'agriculture in 1954 te Parijs zijn georganiseerd om de 'mouvement des migrations rurales' aan een nadere beschouwing te onderwerpen, werd meegedeeld, dat het erom gaat emplooi te vinden voor honderdduizenden jongeren uit de agrarische families. Er werd eveneens gezegd, dat deze beweging op grote schaal en op korte termijn ondernomen dient te worden, wil Frankrijk niet het gevaar lopen, dat andere naties zich zullen gaan beroepen op de staat van 'semi abandon' van grote gebieden van het Franse territoire.

Ook tijdens een bijeenkomst van de Académie d'agriculture de France heeft de migratie onderwerp van gesprek uitgemaakt.¹ Maspétiol verklaarde ten aanzien van het tot waarde brengen van het totaal aan hulpbronnen die gevonden worden binnen het Franse grondgebied dat men zich niet aan bedrieglijke illusies moet overgeven. Onder de huidige omstandigheden van demografische druk in vele landen van Europa, kan ons land, zo zegt hij, zich niet bij voortduring het recht voorbehouden, om de oppervlakten grond die in vele gebieden braak liggen en die in aanmerking komen om in cultuur gebracht te worden, zich steeds verder te laten uitbreiden.

Père Drogat, schreef in 1953 in verband met de migrations intérieures op grote schaal, dat het een eis van de eerste orde is, dat alle agrarische organisaties en officiële diensten een ernstige poging dienen te doen om een ongezonde toestand te herstellen, die, gezien vanuit het standpunt van vriendelijk gezinde nabuurlanden, paradoxaal kan schijnen².

Ondertussen zijn de tot nu toe bereikte resultaten met de 'mouvement de migration intérieure' verre van overtuigend. Tijdens de behandeling van het rapport dat op het reeds genoemde congres van de familles rurales door de rapporteur de Saint-Laumer werd uitgebracht, werd door deze medegedeeld dat sinds de laatste 10 jaar 250.000 agrarische jongeren een boerderij hebben gezocht zonder die te vinden. Tijdens de hiervoor genoemde studiedagen van het Min. de l'agriculture werd medegedeeld dat in vijf jaar tijd door bemiddeling van de A.N.M.R. in totaal 2.367 families zijn gemigreerd.

Wanneer dan tegelijkertijd geklaagd wordt over de voortdurende exode rural en het verlaten van boerderijen, dan lijkt de toestand op dit gebied in Frankrijk inderdaad onbegrijpelijk en paradoxaal.

Een van de voornaamste oorzaken van het geringe succes van de georganiseerde migratie in Frankrijk schijnt gezocht te moeten worden in het feit, dat de boerenbevolking in de gebieden met een overbevolking met zich zelf zeer grote moeite heeft om streek en dorp te verlaten en zich te verplaatsen naar gebieden die toch nog altijd in eigen land gelegen zijn. Vooral voor de vrouwen schijnen de moeilijkheden onoverkomelijk te zijn.

Om de grote lacunes in de bevolking van grote gebieden van Frankrijk op te vullen, is zowel volgens Sauvy als Gravier en vele andere een goed geordende immigratie op grote schaal noodzakelijk, waarbij dan grote zorg besteed dient te worden aan de keuze van de immigranten.

Als ideale immigranten worden genoemd, de Belgen, de Nederlanders, de Zwit-

¹ C.R. hebdt. des Séances de l'Académie d'agriculture de France - 1954, No. 8.

² N. Drogat: Revue de l'action populaire - avril 1953.

sers, bewoners van kleinere landen met een arbeidzame bevolking, die als immigranten er geen behoefte aan hebben om zich tot minderheden te groeperen, maar bereid zijn om in de Franse bevolking op te gaan. Deze immigranten met een hoogwaardig arbeidsvermogen worden geacht van grote betekenis te kunnen zijn voor de Franse nationale economie. Het moest dan ook zo zijn, is de mening van Gravier, dat aan duizenden Nederlandse boeren, die willen emigreren, aan Zwitserse boeren en werknemers en aan de Vlamingen, die nu als seizoenarbeiders naar Frankrijk komen, als immigranten moesten worden aangetrokken en dat aan hen in ieder opzicht prioriteit worde verleend.

Ook in ambtelijke kringen van sommige Franse ministeries houdt men er soortgelijke opvattingen op na en is men van oordeel, dat een redelijke immigratie van Nederlandse boerengezinnen niet anders dan ten goede zou komen aan Frankrijk en aan de Franse landbouw.

Het is een feit, dat de Nederlandse boeren, die naar Frankrijk zijn geëmigreerd, in het algemeen een zeer gunstige indruk maken. Het blijkt o.a. uit gevoerde gesprekken met directeuren van de service agricole, die grote waarde hechten aan plaatsing van Nederlandse boeren tussen de Franse collega's, vanwege de gunstige invloed, die er van hen – in 't algemeen – op agrarisch-technisch gebied o.a. uitgaat.

Lecarpentier¹ heeft enkele notities gemaakt van de Nederlandse boeren in de Yonne. Zijn oordeel is, dat het in 't algemeen voor de Franse landbouw van buitengewoon belang is, wanneer in Franse gebieden, waar men te maken heeft met de exode rural, ondernemende boeren komen, die voldoende kapitaalkrachtig zijn en in staat om volgens moderne wetenschappelijk technische methoden het boerenbedrijf uit te oefenen. De Nederlandse boeren in de Yonne brengen de gronden in cultuur die hun Franse collega's hebben laten liggen, en zij slagen erin om rendementen per ha te verkrijgen, die aanzienlijk hoger liggen dan die van hun Franse burens. Lecarpentier constateert, dat zowel tussen de leden van de katholieke, als tussen die van de protestanse groep de onderlinge verstandhouding goed is en dat zij doorgaan voor mensen van goede zeden en gewoonten, die uitstekende betrekkingen onderhouden met de Franse bevolking. Deze heeft groot respect voor hun activiteit en hun capaciteiten als landbouwers, al kunnen zij, zo voegt hij eraan toe, niet altijd hun jaloezie verbergen voor de behaalde successen en de technische superioriteit van de nieuwkomers. Het voorbeeld, dat gegeven wordt door de Nederlandse emigranten moet tot gevolg hebben, zo besluit Lecarpentier, dat het gehele gebied opleeft. Een gebied, waar zoals in zovele andere in Frankrijk, tengevolge van de sterke ontvolking een klimaat van moedeloosheid is ontstaan, wat de vooruitgang op agrarisch gebied remt en dat niet bevorderlijk is voor het opvoeren van het sociale niveau van de agrarische bevolking.

Ungerer² constateert eveneens, dat zeer vele Nederlandse immigranten over Frankrijk verspreid uitstekend zijn geslaagd en goede voorbeelden zijn voor de omwonende Franse boeren.

In de memorie van toelichting op het ontwerp van wet tot ratificering van het Frans-Nederlandse verdrag van 2 juli 1948³ ingediend bij de Assemblée Nationale wordt o.m. gezegd: '... de Nederlandse boeren vormen door hun levensstandaard, hun werkmethoden, het kapitaal en de inventaris die zij meebrengen, een elite onder de emigranten ...'

¹ G. Lecarpentier: Les agriculteurs hollandais dans l'Yonne; Population No. 1 – janv.-mars 1949.

² B. Ungerer: l'Emigration rurale Néerlandaise en France; thèse pour le doctorat de Sciences politiques et économiques; Université de Strasbourg – 1-12-1950.

³ A.N. Session de 1951: Projet de loi autorisant la ratification du traité franco-néerlandaise conclu le 2 juin 1948 – No. 1410, 8 nov. 1951.

Uit dit alles zou de conclusie getrokken kunnen worden, dat het klimaat wel uitermate gunstig moet zijn voor emigratie van boeren uit de dichtbevolkte landen van West-Europa naar Frankrijk? Niets is minder waar. Integendeel, het klimaat is zeer ongunstig. Vooral de invloedrijke *Confédération général de l'agriculture* verzet zich hiertegen.

Vóór de laatste wereldoorlog kon iedere boer vrij Frankrijk binnenkomen, een boerderij kopen of pachten of zich als *métayer* vestigen. Hij had dan dezelfde verplichtingen, maar ook dezelfde rechten als zijn Franse collega's. Het zijn vooral de Vlamingen geweest, die in groten getale zich op uitstekende bedrijven in Noord-Frankrijk hebben gevestigd. In die tijd zijn ook vele Nederlandse boeren naar Frankrijk geëmigreerd verspreid over heel Frankrijk. Het is in die tijd geweest, dat zich de 'invasion pacifique' van de Italianen in Zuid-Frankrijk heeft voorgedaan, waarvan Gravier spreekt. De buitenlandse boeren slaagden, waar hun Franse collega's faalden.

Na de oorlog is hieraan een eind gemaakt. Het is vooral door de invloed van de C.G.A. dat door de wet van 13 april 1946 aan het Statut du fermage et du métayage art. 61 (art. 869 C.R.) werd toegevoegd. Dit artikel houdt in dat voor landbouwers van vreemde nationaliteit de Franse pachtwet niet geldt, tenzij hun kinderen de Franse nationaliteit hebben verkregen, of wanneer zij vóór 13 april 1946 (de datum van afkondiging van de wet) aan hun kinderen boven de 16 en beneden de 18 jaar hebben toegestaan de Franse nationaliteit aan te vragen, of verklaard hebben voor hun minderjarige kinderen de Franse nationaliteit te hebben aangevraagd. Voldoen zij aan deze voorwaarden niet, dan kunnen zij dus geen aanspraak maken op het recht van verlenging van het pachtcontract, op vergoeding van aangebrachte verbeteringen, op het recht van voorkeur, op de mogelijkheid van herziening van de pachtprijs gedurende de looptijd van het pachtcontract, op het van nul en gener waarde verklaren van voor de pachter of *métayer* bezwarende bijzondere clausules in de pacht-overeenkomst, op het recht van de *métayer* om zijn *métayage*contract om te zetten in een pachtcontract. De eigenaar van het verpachte is bij het bepalen van de pachtprijs niet gebonden aan de departementaal vastgestelde richtlijnen, en de eigenaar van de *métairies* behoeft zich t.o.v. de *métayer* van buitenlandse origine niet te houden aan de bepaling, dat hij niet langer de helft van het geproduceerde kan reclameren, maar slechts een derde deel ervan. Art. 61 van het Statut – art. 869 C.R. – is dus wel in ernstige mate discriminerend voor agrarische emigranten naar Frankrijk.

De bedoeling is duidelijk. Men wilde het voor de buitenlanders niet onmogelijk maken om zich op een Frans bedrijf te vestigen. Maar wel verwachtte men, door deze beknotting van zijn rechten, dat hij, uit vrees voor de onzekerheid met de mogelijke ernstige consequenties, van zijn voornemen om zich op Frans grondgebied te vestigen, zou afzien.

De uitwerking van art. 61 – art. 869 C.R. – evenwel, bleek niet de uitwerking te hebben als de wetgever en de C.G.A. hadden verwacht. In vele gevallen bleek het artikel zelfs averechtse gevolgen te hebben.

In het hoofdstuk over 'Enkele bepalingen van het Franse pachtrecht' werd er reeds op gewezen, dat vele Franse eigenaars verre van enthousiast zijn over het Statut. En wanneer zo'n eigenaar zijn pachtboerderij of *métairie* aan een buitenlander in pacht of *métayage* kon uitgeven dan ontkwam hij meteen aan alle beperkende bepalingen van het Statut en kon hij voorwaarden stellen, die niet mogelijk waren bij uitgifte aan een Fransman.

Bovendien leerde de ondervinding dat in het algemeen, een Belgische, Zwitserse of Nederlandse boer, eerder dan in het algemeen zijn Franse collega, bereid en in staat bleek, om gronden, huis en gebouwen te beboeren en te onderhouden zoals een goed huisvader betaamt. Daar kwam bij en dat is zeer belangrijk, het bleek dat

de buitenlandse gegadigden bereid waren een hogere pacht te betalen dan de eventuele Franse concurrent.

Al deze omstandigheden tesamen maakten, dat verschillende Franse eigenaars bij voorkeur contracten afsloten met buitenlandse kandidaten voor hun bedrijven. Deze wilden wel de risico's verbonden aan de bepaling van art. 61 – art. 869 C.R. – op de koop toenemen.

Het gevolg van deze gang van zaken is geweest, dat er onrust onder de Franse boerenbevolking ontstond.

Op de eerste plaats maakte deze ernstige bezwaren tegen het feit dat Franse boerderijen aan buitenlanders werden gegund, ook wanneer er Franse gegadigden waren.

Op de tweede plaats bleek het kunnen bedingen van hogere pachten van deze eigenaars, aanstekelijk te werken op de eigenaars met Franse pachters. Hier werd, ondanks de bepalingen hieromtrent in het Statut, de pacht prijs in sommige gebieden in het algemeen opgevoerd. Dit riep verzet op bij de Franse pachters, die de buitenlandse pachters daarvoor verantwoordelijk stelden.

Ten slotte speelde de jaloezie, waarover Lecarpentier spreekt een rol. Het is tenslotte nu eenmaal zo, dat een deel van de Franse bevolking in meer of mindere mate openlijk of crypto-xenophoben zijn.

Toen bovendien nog bleek, dat door verdragen met verschillende landen het effect van art. 61 – art. 869 C.R. – verloren ging, door toekenning van de rechten – geheel of gedeeltelijk – van het Statut aan buitenlanders, werden andere maatregelen door de Franse overheid, op aandringen van de C.G.A. overwogen en toegepast, om te voorkomen, dat landbouwbedrijven, waarvoor Franse gegadigden aanwezig zijn, in handen komen van buitenlanders.

Deze maatregelen komen hierop neer. Iedere grondgebruiker van buitenlandse herkomst, die zich in Frankrijk als eigenaar, pachter of métayer wil vestigen, moet volgens de instructies die door het Ministerie de l'agriculture gezonden zijn aan de prefecten van de departementen en aan de directeurs van de Services agricoles¹ in het bezit zijn van een z.g. 'avis favorable', een verklaring van geen bezwaar tot vestiging op een boerderij. Dit avis wordt afgegeven door de D.S.A. van het departement waar de kandidaat voor een boerderij zich wil gaan vestigen. Zonder dit avis geeft de prefectuur geen documenten af die nodig zijn voor een blijvende vestiging in Frankrijk.

Het verloop van zaken is nu als volgt. Wanneer een kandidaat voor een boerderij zich voervoegt bij de D.S.A. voor een 'avis favorable', dan noteert deze het bedrijf met alle bijzonderheden die de kandidaat moet verstrekken. Deze krijgt de mededeling, dat hij zich na zoveel weken voor nadere berichten opnieuw kan voevoegen bij de D.S.A. Ondertussen brengt deze Franse gegadigden op de hoogte van het feit dat de boerderij vrij is, en men zich bij hem kan voevoegen. Zo nodig wordt door middel van mededelingen in de landbouw pers, het vrij zijn van de betreffende boerderij bekend gemaakt. Komt een Franse gegadigde opdagen, dan krijgt deze de kans en niet de buitenlander, aan wie bij zijn volgende bezoek aan de D.S.A. wordt meegedeeld dat hem het gevraagde 'avis favorable' geweigerd wordt.

Een en ander wordt nog nader gepreciseerd en scherper omschreven in een tweetal besluiten en een nadere precisering van de gedragslijn die de D.S.A. inzake deze materie hebben te volgen².

¹ Circulaire No. 23 de M. le Ministre de l'agriculture, datée du 15 mars 1949.

² Décret No. 54-72 du 20 janvier – J.O. No. 17, 22 janv. 1954.

Arrêté du 30 mars 1955 – J.O., 3 avril 1955.

Bulletin d'Information 1955, No. 21.: Contrôle des installations des exploitants agricoles.

Behalve dat nadrukkelijk wordt vastgesteld dat de regeling volgens circulaire no. 23 volledig van kracht blijft, wordt bovendien daarin nader gestipuleerd, dat op de eerste plaats de eigenaren van boerderijen ervoor hebben zorg te dragen dat aan Franse gegadigden prioriteit wordt verleend en dat de landbouworganisaties hierop mede het toezicht hebben uit te oefenen. Bovendien wordt voorgeschreven, dat indien in eerste instantie geen Franse kandidaat voor het bedrijf gevonden wordt, de boerderij moet worden gesignaleerd bij de 'association nationale des migrations rurales' die dan in staat gesteld moet worden om in de 'départements excédentaires en population agricole' kandidaten op te sporen.

Het is duidelijk, dat de departementale instanties door het systeem van het 'avis favorable', het volkomen in de hand hebben, of, en zo ja, in welke gebieden agrarische immigranten worden toegelaten en welke boerderijen aan buitenlandse gegadigden zullen worden gegend.

In de nadere precisering van de maatregelen op de controle op de vestiging van agrarische immigranten - B.I. 1955, No 21 - wordt aan de D.S.A.'s voorgehouden, dat landbouwers van buitenlandse origine, die technisch hoge kwaliteiten bezitten en over voldoende middelen beschikken, waardevol kunnen zijn om bepaalde - verlaten en totaal verwaarloosde - boerderijen weer opnieuw in cultuur te brengen, ook om daardoor de moderne techniek ingang te doen vinden in achtergebleven gebieden. Het kan zelfs nuttig zijn, zo wordt verder gezegd, om adspirant gegadigden voor bedrijven aan wie in eerste instantie een 'avis favorable' voor een gevraagd bedrijf is geweigerd, te dirigeren naar andere bedrijven, waarvoor dus geen Franse boer te vinden is, of zelfs naar andere gebieden, waar de exode rural een dergelijke omvang heeft aangenomen en waar de omstandigheden van dien aard zijn, dat de 'migration intérieure' geen of onvoldoende Franse gegadigden kan opleveren.

In een mededeling vanwege het Min. de l'Agric. in 1949 gedaan, handelende over de mogelijkheden van vestiging van Nederlandse boeren in Frankrijk, wordt gezegd, dat de Franse instanties niet beschikken over een lijst van vacante bedrijven, dat deze over het algemeen zeldzaam zijn en dat daarnaar van Franse zijde een grote vraag is, behoudens in die gebieden waar de bedrijven door de Franse boeren verlaten zijn en waar de omstandigheden van dien aard zijn, dat ze moeilijk weer in cultuur te brengen zijn, zoals la Sologne, la Champagne pouilleuse, le Limousin (Creuze), H-te Vienne, Corrèze, le Sud-Ouest, Les Pyrénées en les Alpes.

Dus, zo wordt in de mededeling, die bestemd was om bij de Nederlandse boer belangstelling te wekken voor emigratie naar Frankrijk, gezegd, de Nederlandse emigrant moet zelf naar Frankrijk komen om een boerderij te zoeken die naar zijn gading is, 'effectuer en France les prospections nécessaires'.

Zeker zijn er in verschillende gebieden van Frankrijk goede mogelijkheden voor Nederlandse agrarische emigranten. Maar de lust om daarheen te emigreren wordt hen goeddeels ontnomen.

Wanneer een Nederlandse boer, na verscheidene reizen naar die gebieden te hebben gemaakt, en daarvoor dikwijls vele duizenden kilometers heeft moeten afleggen en betalen, en wanneer hij erin is geslaagd, om uiteindelijk een boerderij naar zijn gading te vinden en met de eigenaar in principe tot een accoord is gekomen over de voorwaarden en wanneer hij dan een 'avis favorable' heeft aangevraagd en hij komt na een maand of zes weken terug bij de Directeur des Services Agricoles om te vernemen, dat deze erin is geslaagd om voor het door de Nederlandse boer gesignaleerde bedrijf een Franse gegadigde te vinden en dat hem derhalve 'een avis favorable' wordt geweigerd, dan is het duidelijk dat hem dat gewoonlijk alle lust en moed ontnemt om 'les prospections nécessaires' voor een ander bedrijf opnieuw te beginnen. Ten slotte gevoelt hij zich niet geroepen om op zijn kosten en in zijn tijd te fungeren als prospector voor zijn Franse collega's. De Franse administratie, op aandrang van de Franse landbouw, is erin geslaagd, door middel van een sluitend

en afdoend systeem, om zich in volkomen autarkie veilig te stellen voor iedere mededinging van buitenlandse gegadigden voor Franse boerenbedrijven. Het discriminerende van art. 61 van het Statut du fermage et du métayage – art. 869 C.R. – had men hiervoor niet meer nodig.

Het averechtse effect van art. 61 was niet aan de aandacht van de wetgever ontsnapt, en ook art. 61 was in de 'proposition de loi portant révision de divers articles de l'ordonnance du 17 oct. 1945', op het stuk van het Statut du fermage betrokken. Ten aanzien van dit art. wordt in het rapport van Lamargue-Cando o.m. opgemerkt, dat de wetgever van 1946 gemeend heeft de Franse pachters te bevoordelen door aan pachters van buitenlandse origine de garanties van het Statut te onthouden. Maar, zo wordt ook hier opgemerkt, het tegendeel is gebleken, omdat de verpachters de voorkeur gaven aan vreemde pachters aan wie supplementaire verplichtingen konden worden opgelegd. Bovendien is art. 61 onderworpen aan internationale overeenkomsten van reciprociteit wat in sommige gevallen aanleiding geeft tot onnodige maar hinderlijke complicaties. Tenslotte is gebleken dat art. 61 weinig bevorderlijk is voor de toenadering tussen verschillende volkeren en zelfs in strijd met de billijkheid, omdat de beloning voor gepresteerde arbeid gelijk moet zijn ongeacht de nationaliteit van de pachter.

Op grond van deze overwegingen werd geadviseerd om art. 61 kort en goed te schrappen in het statut du fermage et du métayage.

Door het ontijdig beëindigen van de behandeling van het wetsontwerp door de Assemblée Nationale is men hiertoe niet kunnen overgaan en vindt men het daarom nog in zijn ongewijzigde vorm in het statut, resp. Code Rural.

Door de Nederlandse regering zijn besprekingen gevoerd met de Franse regering, om de discriminerende bepalingen van art. 61 – 869 C.R. – niet van toepassing te doen zijn voor de Nederlandse agrarische immigranten. Deze besprekingen hebben geleid tot het uitwisselen van nota's houdende een overeenkomst nopens meestbegunstiging van boeren en landarbeiders op het stuk van vestiging¹.

In de nota's van 20 juli 1949 werd tussen de Franse en de Nederlandse regeringen overeengekomen, dat in afwachting van een vestigingsverdrag tussen beide landen aan Nederlandse landarbeiders en zelfstandige boeren in Frankrijk de bevoorrechtiging zal worden toegekend van de behandeling der meestbegunstigde natie op het stuk van vestiging, in het bijzonder wat betreft de bevoorrechtiging van de Franse wetgeving inzake het pachtwezen. Hetgeen dus hierop neerkomt, dat door deze overeenkomst de discriminerende bepaling van art. 61 van het Statut du fermage et du métayage voor de Nederlandse boeren in Frankrijk niet langer zou gelden, en zij dus niet langer aan de voorwaarden in art. 61 aan boeren van buitenlandse origine gesteld zouden behoeven te voldoen, om zich toch te kunnen beroepen op de

¹ Tractatenblad 1953 No. 19. – idem 1954 No. 70. – idem 1955 No. 133. Notawisseling tussen de Ned. en de Franse regering houdende een overeenkomst nopens meestbegunstiging van boeren en landarbeiders op het stuk van vestiging.

A.N. Session de 1951, No. 1410. Projet de loi autorisant la ratification du traité franco-néerlandais conclu à Paris le 2 juin 1948.

A.N. Session de 1953, No. 5493. Rapport fait au nom de la commission du travail et de la sécurité sociale sur le projet de loi No. 1410.

A.N. Session de 1953, No. 6454. Avis présenté au nom de la commission de l'agriculture sur le projet de loi No. 1410.

J.O. No. 296, 16 dec. 1953. Loi No. 53-1241 du 15 dec. 1953 autorisant la ratification du traité franco-Néerlandais conclu à Paris le 2 juin 1948.

J.O. No. 253, 29 oct. 1954. Décret No. 54-1054 du 25 sept. 1954 portant publication du traité de travail entre la France et les Pays-Bas, signé à Paris le 2 juin 1948 et les lettres relatives à l'établissement des travailleurs et exploitants agricoles, signées à Paris le 20 juillet 1949.

Franse pachtwet. Op te merken valt hierbij, dat over het 'droit de préemption'¹, d.i. het voorkeursrecht dat de zittende pachter bij verkoop van het gepachte kan laten gelden, niet wordt gerept.

Dit is overigens niet in overeenstemming met de opvatting die tot uiting komt in de toelichting op het voorstel tot intrekking van art. 61 zoals die gegeven wordt in het rapport van Lamargue-Cando. In die toelichting wordt n.l. opgemerkt, dat de vraag gesteld diende te worden, of men bij het toekennen van de rechten van de pachtwet aan boeren van buitenlandse origine geen uitzondering moest maken voor dat 'droit de préemption'. Maar, zo stelde de commissie vast, het schijnt onlogisch om dit te doen, aangezien onverschillig welke vreemde speculant geheel vrij blijft onroerende goederen aan te kopen en dan zelf profijt te trekken van de arbeid van Franse pachters.

Het blijkt evenwel, dat de Franse opvattingen te dezer zake, nadien gewijzigd zijn, gezien het feit dat op 13 mei 1953 de Nederlandse regering aan de Franse regering een verklaring inzake het recht van voorkoop, heeft doen toekomen. In deze verklaring wordt door de Nederlandse regering afgezien van dit recht ten behoeve van de Nederlandse boeren in Frankrijk. Aangenomen moet worden, dat deze verklaring is afgelegd op aandrang van de Franse regering onder druk van de C.G.A. en andere Franse agrarische organisaties.

In ieder geval is de situatie voor de Nederlandse boeren in Frankrijk nu zo, dat

¹ Voor verschillende nationaliteiten gelden op het ogenblik verschillende bepalingen.

Italië had met Frankrijk in 1930 een vestigingsverdrag gesloten, waardoor aan Italiaanse agrarische immigranten alle rechten en plichten werden toegekend zoals die golden voor de Franse agrariërs. Door de tweede wereldoorlog is dit verdrag geannuleerd. In 1946 heeft er een uitwisseling van brieven plaats gevonden, waarin aan de Italianen t.a.v. de vestiging in Frankrijk alle voordelen werden toegekend van de clause van de meest bevoorrechte natie. Deze briefwisseling is geratificeerd en gepubliceerd in de Journal Officiel. De agrarische Italianen in Frankrijk kunnen zich hierop niet beroepen o.a. voor wat betreft de pachtwetgeving, omdat de publicatie in de J.O. heeft plaatsgevonden zonder dat de Assemblée Nationale zich hierover heeft kunnen uitspreken, hetgeen in strijd is met de Franse Grondwet.

In aug. 1951 is een nieuw vestigingsverdrag tussen Italië en Frankrijk ondertekend. Dit verdrag is nog niet geratificeerd en gepubliceerd in de J.O. en is dus nog niet in werking getreden. De Italiaanse boeren in Frankrijk kunnen zich in geen enkel opzicht beroepen op de Franse pachtwet met alle gevolgen van dien. Vooral voor de talrijke métayers van Italiaanse nationaliteit kan dit vergaande consequenties tot gevolg hebben.

Zwitserland heeft per 1 aug. 1946 met Frankrijk een vestigingsverdrag gesloten, dat enige maanden nadien is geratificeerd en gepubliceerd in de J.O. Hierdoor krijgen de Zwitserse agrarische immigranten praktisch dezelfde rechten en plichten als de Franse boeren, ook 'le droit de préemption'.

Saarland heeft in maart 1950 een vestigingsverdrag gesloten met Frankrijk dat is geratificeerd en gepubliceerd in de J.O. Hierin worden aan de Saarlandse agrariërs die zich in Frankrijk willen vestigen alle rechten en plichten toegekend als aan de Franse agrariërs.

België heeft op 26 mei 1948 een vestigingsverdrag met Frankrijk ondertekend. Dit is niet geratificeerd en niet gepubliceerd in de J.O. Deze Frans-Belgische overeenkomst evenwel doet niet anders dan nader concretiseren hetgeen reeds vóór de tweede wereldoorlog (1934) tussen beide landen op het stuk van vestiging van Belgische agrariërs in Frankrijk was overeengekomen. Belgische geïnteresseerden kunnen zich beroepen op de clause van de meestbegunstiging voor wat betreft hun verblijf in Frankrijk, het zich vestigen, het bezit, het verkrijgen, de vervreemding, kopen, huren of verhuren van alle soorten van roerend en onroerend goed.

Zowel de Belgen als de Zwitsers en Saarländers hebben dus het 'droit de préemption' wel.

zij zich, ondanks de discriminerende bepalingen van art. 61 kunnen beroepen op de bepalingen van de Franse pachtwet, met uitzondering evenwel van die, welke betrekking hebben op het 'droit de préemption.' Overigens blijven de Nederlandse candidaat-immigranten onderworpen aan het regime van het 'avis favorable'.

Ondertussen is met dit alles de paradoxale toestand die er in Frankrijk bestaat op het gebied van grondgebruik en grondpolitiek niet verklaard.

Enerzijds, het nog steeds voortduren van de exode rural, het verlaten van boerderijen, het laten liggen van gronden, het aanwezig zijn van honderdduizenden ha grond in kwaliteit variërend van uitstekend tot geschikt om in cultuur gebracht te worden.

Anderzijds de blijkbare onmogelijkheid voor een aantal jonge Franse boeren en boerengezinnen om zich in het eigen land te vestigen en de vrees zowel van de Franse landbouw als van de Franse administratie om gekwalificeerde agrariërs van buitenlandse origine zich in Frankrijk te vestigen.

De verklaring moet o.i. gezocht worden in het feit, dat het aantal beschikbare 'bewoonbare' boerderijen met 'bruikbare' bedrijfsgebouwen aanzienlijk kleiner is dan de vraag ernaar en dat dit aantal, in de letterlijke zin van het woord, nog steeds met de dag afneemt.

Hiervoor werd in het overzicht over 'l'habitat rural' gewezen op het feit, dat de gemiddelde ouderdom van de Franse boerderijen op zijn minst geschat moet worden op een eeuw en dat die in verschillende gebieden nog aanzienlijk groter is; op het gemis aan de meest elementaire accommodatie op de boerderijen in vele en grote gebieden; op het feit dat de eigenaren van boerderijen, de gunstige uitzonderingen daargelaten, geen zorg besteden aan het onderhoud van de boerderijen en nog minder aan de modernisering ervan en dat ook de artikelen 802 e.v. C.R. waarin een vorm van onderhoudsplicht is omschreven daarin geen verbetering brengen. Verder moet hierbij in aanmerking genomen worden dat het op het platteland zeer moeilijk is ambachtslieden te vinden, die de onderhoudswerkzaamheden kunnen verrichten. Het is zeker ook een van de oorzaken dat men op het platteland van Frankrijk practisch geen nieuw gebouwde boerderijen ziet, en dat men geen boerderijen ziet bouwen, behoudens in de regionen die onder de bepalingen vallen van de wederopbouw. Het gebouwenkapitaal raakt op en nieuw kapitaal wordt hierin practisch niet geïnvesteerd.

De allermiserabelste toestand waarin zich 'l'habitat rural', en evengoed 'l'équipement rural', in grote gebieden van Frankrijk bevindt, is een der ernstige impassen, waarin zich de landbouw in Frankrijk bevindt.

Daarom is het te begrijpen, dat er een grote concurrentie is onder de Franse boeren zelf, voor de vrijkomende bedrijven, die nog maar aan elementaire begrippen van bewoonbaarheid, doelmatigheid en accommodatie voldoen. En is het ook verklaarbaar, dat de Franse landbouw zich verzet tegen de concurrentie van de zijde van buitenlandse collega's, die tijdens hun 'prospections nécessaires' uitzien naar een bedrijf met een woonruimte, waarin het gezin enigszins behoorlijk kan leven en naar bedrijfsgebouwen waarin het vee, de oogst en het materiaal kan worden gestald en ondergebracht.

Er zijn vele Fransen, die de ontwikkeling van de Franse landbouw met bezorgdheid gadeslaan en pogingen willen ondernemen om uit de impasse te geraken.

Zij stellen zich op het standpunt, dat gebleken is dat 'l'administration' niet bij machte is, die maatregelen te treffen die nodig zijn om het proces van de steeds verder gaande afglijding van de landbouw in grote gebieden, tegen te gaan. Als buitenambtelijke instanties willen zij pogingen daartoe in het werk stellen.

Een van die instanties is de Société française d'études agricoles, onder president-

schap van prof. Keiling van het Inst. Nat. Agronomique. Men stelt zich op het standpunt, dat het probleem van het weer in cultuur brengen van verlaten gronden en van nieuwe gronden, onvermijdelijk verbonden is aan het vraagstuk van de immigratie. Evengoed als dat het voor landen als Nederland en Italië noodzakelijk is, dat een deel van de agrariërs emigreren, evengoed is het nodig voor Frankrijk, en is het een belang van de eerste orde, om door immigranten gronden die daarvoor in aanmerking komen, te laten exploiteren.

Deze groep wil nagaan, in hoeverre, in internationaal verband, gebieden in cultuur gebracht kunnen worden, zodanig dat geen afbreuk wordt gedaan aan erkende belangen van de 'migration intérieure'.

Een concreet plan voor ontginning van een complex hiervoor uitstekend geschikte moerasgronden in de Landes, is ontworpen.

De Nederlandse instanties, belast met de bevordering van de emigratie hebben volstaan met een houding van ongeïnteresseerde waarnemer. Italië heeft zich daadwerkelijk bereid getoond om met de Franse groep tenminste de mogelijkheid te bestuderen of dit initiatief tot gemeenschappelijke ontginning en gemengde vestiging mogelijkheden inhoudt van realisering, terwijl ook van Belgische zijde daadwerkelijke belangstelling wordt getoond.

Men kan met H. D. Louwes¹ van mening zijn, dat ook Nederlandse emigranten zoveel mogelijk in onze onmiddellijke nabijheid zouden moeten kunnen worden geplaatst, omdat men in West-Europa zeker mogelijkheden vindt voor een intensievere landbouw en voor een grotere tewerkstelling van mensen.

Die mogelijkheden zijn er in Frankrijk en in ruime mate. Die mogelijkheden zouden wellicht kunnen worden benut, wanneer met begrip van elkanders moeilijkheden en problemen op demografisch, agrarisch-technisch en agrarisch-economisch gebied tot een ruimere en bredere gedachtenwisseling zou kunnen worden gekomen.

¹ Handelingen Eerste Kamer, Zitting 1953-1954, pag. 3129.

SAMENVATTING

In het inleidend woord is een omschrijving gegeven van de taak, die, binnen het kader van de productieplannen zoals die na de oorlog zijn opgesteld, aan de Franse landbouw is toegedacht.

In hetgeen voorafgaat is getracht enig licht te werpen op enkele facetten van de Franse landbouw, het instrument waarmee de Franse boer moet trachten het voor hem gestelde doel te bereiken. Geconstateerd moet worden, dat de Franse landbouw vóór de oorlog in vele landbouwgebieden en in velerlei opzicht ver achter was geraakt bij die van andere landen van West-Europa.

Na het beëindigen van de vijandelijkheden was de Franse landbouw, evengoed als die van de andere landen, die de bezetting hadden gekend, volkomen ontreederd en materieel verarmd. Dit in tegenstelling met de landbouw in de Angelsaksische landen, waar op velerlei gebied, met name op dat van de motorisering en mechanisering, grote vorderingen waren gemaakt.

De taak van de Franse boer, die hij na de oorlog opgelegd kreeg, moest hij trachten ten uitvoer te brengen met een landbouw, die in genen dele was aangepast aan de moderne bedrijfsmethoden en de nieuwe inzichten in de agrarische bedrijfstechniek.

Bij een nadere beschouwing van de Franse landbouw blijkt men te doen te hebben, met een landbouw ten N. van de Loire en een landbouw ten Z. van die rivier.

De landbouw in deze twee gebieden vertoont in zijn verschillende aspecten dergelijke geprononceerde verschillen, dat zij moeilijk met elkaar te vergelijken zijn.

In het algemeen zijn de voorwaarden voor het uitoefenen van een moderne, aan de tegenwoordige stand van de agrarische wetenschap en techniek aangepaste landbouw wel aanwezig in de landbouwgebieden ten N. van de Loire en niet in die ten Z. daarvan.

Ten N. van de Loire vindt men het grote, weinig geaccidenteerde bassin Parisien, samengesteld uit grotere homogene landbouwgebieden bedekt met vruchtbare, tot zeer vruchtbare gronden, waarop het mogelijk is, onder een gunstig, meer of minder uitgesproken zeeklimaat, met een gunstige verdeling van warmte, licht en neerslag, zowel een intensieve, zeer gevarieerde akker- en tuinbouw uit te oefenen, als een intensieve veehouderij, gericht zowel op de melk- als de vleesproductie.

Ten Z. van de rivier wordt een zeer groot aantal kleinere landbouwgebieden gevonden, meer of minder uitgesproken geaccidenteerd, met een grote verscheidenheid van gronden, zeer uiteenlopend in kwaliteit, al naar gelang de aard van de moedergesteenten, waaruit zij zijn ontstaan en de wijze waarop zij zijn gevormd en die in het algemeen een veel moeilijker structuur hebben dan de 'limons de plateaux' van het Noorden. De micro-klimaten van ieder van die kleinere landbouwgebieden zijn soms uitstekend voor de uitoefening van de akker-, tuin- en wijnbouw en voor de veeteelt; in vele gevallen daarentegen is de verdeling van licht, warmte en neerslag van dien aard, dat langere droogteperiodes, de uitoefening van de landbouw in het algemeen, met veel groter risico's gepaard doet gaan.

Behalve in de gebieden van de massale wijnproductie in het Z.O. van Frankrijk en enkele andere gebieden met monoculturen in het Z. van Frankrijk, domineert het economisch sterkere en het zich aan de moderne landbouwtechniek gemakkelijker aanpassende groot- en middelgroot landbouwbedrijf, in de uitstekende landbouwgebieden van Noord-Frankrijk.

In de talrijke kleinere landbouwgebieden van Midden- en Zuid Frankrijk met zijn moeilijker gronden, meer geaccidenteerde terreinen en soms minder gunstige klimaten, overheerst het klein bedrijf. In deze gebieden is het kleine boerenvraagstuk, met al zijn problemen van agrarisch-technische -, van bedrijfseconomische - en van economisch-sociografische aard een der meest klemmende problemen van de Franse agrarische problematiek.

In het algemeen genomen vertonen de Franse landbouwgronden een uitgesproken ongunstige verkaveling. In elk van de productieplannen wordt de ruilverkaveling als een *conditio sine qua non* gesteld voor de noodzakelijke sanering van de Franse landbouw. De uitvoering van dit onderdeel van de agrarische hervormingsplannen is tot nu toe een echec gebleken. Zelfs niet bij benadering is het gestelde doel gerealiseerd.

Het overgrote aantal van de uitgevoerde ruilverkavelingen wordt gevonden in de landbouwgebieden ten N. van de Loire. Daarnaast zijn de grote landbouwbedrijven in dit gebied in staat gebleken om door middel van de 'regroupement cultural' aanzienlijke verbeteringen in de verkaveling aan te brengen.

Ten Z. van de rivier is er op het gebied van de ruilverkaveling nog weinig geschied, zodat het hier overheersende kleinbedrijf, ook t.o.v. de verkaveling ver achter staat bij de landbouwbedrijven van Noord-Frankrijk.

Naast eigendom en pacht vindt men in Frankrijk de *métayage* als vorm van grondgebruik.

Pacht en eigendom komen naast elkaar voor over geheel Frankrijk. De *métayage* wordt praktisch alleen aangetroffen in gebieden ten Z. van de Loire. De *métayage*, naast de vele en velerlei vormen van overeenkomsten die meer of minder rechtstreeks van de *métayage*contracten zijn afgeleid, moet als een der voornaamste oorzaken worden beschouwd van het achtergebleven zijn van de landbouw in grote gebieden van Midden- en Zuid Frankrijk.

Wel zijn door het Statut du fermage et du *métayage* van 1946 de ergste uitwassen van de *métayage* weggenomen, maar uit de praktijk blijkt, dat daardoor de *métayage* nog niet tot een rationele vorm van grondgebruik is geworden.

Op het gebied van wat genoemd wordt 'l'équipement rural', is in vele en grote gebieden van Frankrijk een zeer grote achterstand ontstaan. Bijzonder het onderdeel van 'l'équipement rural', wat genoemd wordt 'l'habitat rural' baart de Franse landbouw grote zorgen. Evenmin voldoet het z.g. 'l'aménagement du village' in die gebieden aan redelijke eisen.

De in het Statut du fermage et du *métayage* ingevoerde onderhoudsplicht van woningen en bedrijfsgebouwen voor de eigenaars van pachtbedrijven en *métairies* is gebleken een mislukking te zijn geworden.

Ofschoon de toestand en het onderhoud van de kleinere pachtbedrijven maar vooral dat van de landarbeiderswoningen in Noord-Frankrijk zeer veel te wensen overlaat, is toch de toestand van 'l'habitat rural' en van 'l'aménagement du village' in midden- en Zuid Frankrijk in het grootste aantal van de communes nog ongunstiger en allerbedroevendst.

De structuur van de Franse landbouw moet beschouwd worden tegen de achtergrond van de demografische ontwikkeling.

Reeds gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw bleef het geboortecijfer in Frankrijk aanzienlijk beneden dat van de meeste andere West-Europese landen.

Tot aan 1930 is de bevolking uiterst langzaam in aantal toegenomen. De toename moet nog voor een groot deel worden toegeschreven aan de invloed van de immigratie. Deze heeft voorkomen, dat de bevolking tussen 1930 en 1940 niet in aantal is teruggelopen.

Na de oorlog wordt een verhoging van het geboortecijfer geconstateerd. Het is moeilijk na te gaan of dit uitsluitend een gevolg is van het sluiten van uitgestelde huwelijken en hereniging van de gedurende de oorlogsjaren gescheiden gezinnen, of dat hierbij een gewijzigde opvatting van de bevolking inzake kinderbezit een rol speelt, of dat de actieve bevolkingspolitiek in Frankrijk na 1930 met zijn zeer gunstige voorzieningen ten bate van kinderrijke gezinnen hierbij eveneens zijn invloed heeft laten gelden.

Door de toename van het geboortecijfer enerzijds en de afname van het sterftecijfer anderzijds neemt de bevolking in Frankrijk toe. Overigens vertoont het geboortecijfer na 1952 opnieuw een dalende tendenz. Voor 1954 (807.000) en 1955 (802.000) is het geboortecijfer vrijwel stabiel gebleven.

De demografische ontwikkeling in Frankrijk is één van de oorzaken van de exode rural.

De landbouwcrisis van de 80-iger en de 30-iger jaren hebben de exode rural gestimuleerd en hebben tot gevolg gehad, dat talrijke kleine en kleinere boeren huis en erf verlieten om in de grote bevolkingscentra een bestaan te zoeken.

Daarnaast heeft de voortschrijdende industrialisatie het wegtrekken van de landarbeiders tot gevolg gehad, sterk gestimuleerd door de meestal zeer ongunstige sociale verhoudingen, - voorzieningen en - verzorging van de landarbeiders op de agrarische bedrijven. Het voorbeeld van de kinderbeperving, gegeven door de bourgeoisie, werd gevolgd door de agrarische bevolking. Het directe gevolg daarvan is geweest, dat er een tekort ontstond aan eigen arbeidskrachten op de familiebedrijven. Dit tekort kon niet worden aangevuld met vreemde arbeidskrachten. De arbeid van de nog aanwezige arbeidskrachten - zowel van de mannelijke als van de vrouwelijke - op de agrarische bedrijven werd steeds zwaarder. In verdubbelde mate wreekte zich nu de ongunstige verkaveling van de landbouwgronden, de slechte toestand van 'l'équipement rural' in het algemeen, maar van 'l'habitat rural' en 'l'aménagement du village' in het bijzonder. Het leven en werken op het platteland verloor veel van zijn aantrekkelijkheid.

Een goed deel van de mannelijke boerenjeugd keerde na het beëindigen van de militaire dienstdienst niet meer terug naar het ouderlijk bedrijf en zocht een werkkring in de stad.

Een deel van de vrouwelijke boerenjeugd volgde. Voor vele van de boerenmeisjes verloor het plattelandleven iedere charme, door het dagelijks verblijf in de vervallen, versleten, van iedere accommodatie verstoken boerderijen. Het boerenmeisje zag zich hoe langer hoe meer geplaagd voor het zwaarste boerenwerk. Voor enige culturele en geestelijke ontwikkeling en een enigszins redelijke besteding van de schaarse vrije tijd bestond geen gelegenheid in de desolate, allengs tot ruïnes vervallende dorpen, te midden van een verouderende, conservatieve en steeds meer vermaterialiserende bevolking en een steeds meer in aantal afnemende jeugd. Vele boerenmeisjes zijn de boerderij, het boerenleven en het platteland ontvlucht.

Al naar mate de plattelandsbevolking in aantal afnam, verminderde de bestaansmogelijkheid voor de middenstand en de ambachten. Deze werden gedwongen aan de exode rural deel te nemen.

Uit de laatst gepubliceerde bevolkingscijfers blijkt, dat in grote gebieden van Frankrijk, vooral ten Z. van de Loire de exode rural van de jongere generatie nog

steeds voortgang vindt, met als gevolg én verdere ontvolking van die gebieden én een verdere veroudering van de blijvende plattelandsbevolking.

Een van de directe gevolgen van de exode rural, is het teruglopen van het aantal landbouwbedrijven. De agrarische statistiek geeft ook voor dit onderdeel zeer onvolledige gegevens. Volgens sommige officiële gegevens zou het aantal bedrijven gedurende de periode 1896-1946 verminderd zijn met 733.000. Volgens andere zou dit aantal gedurende de periode 1892-1946 niet minder zijn dan 3.200.000.

Parallel hiermee is het areaal landbouwgronden kleiner geworden. Terwijl uit de statistieken valt af te leiden, dat dit areaal gedurende 1862-1913 zou zijn toegenomen met 2,4 milj. ha zou daarentegen dit areaal gedurende 1913-1946 met circa 3 milj. ha zijn verkleind. Volgens andere gegevens zou het areaal gedurende de periode 1913-1946 zelfs met 4,8 milj. ha zijn afgenomen.

Zeker is het dat een groot deel hiervan gevonden moet worden in weinig productieve landbouwgrond in bergachtige gebieden. Maar daarnaast zijn gedurende die jaren vele honderdduizenden ha uitstekende en zeer vruchtbare landbouwgronden door de Franse boeren in de steek gelaten.

Daarnaast worden in Frankrijk grote complexen landbouwgronden gevonden waarvan de productiviteit sterk is verminderd t.g.v. een zeer ernstige verwaarlozing van de waterhuishouding, zowel op het gebied van de ontwatering als op dat van de irrigatie. Bovendien worden er in Frankrijk nog grote complexen grond gevonden, die door droogmaking, ontginning, inpoldering of irrigatie uitstekend voor de agrarische productie in elk opzicht geschikt te maken zijn.

Aangenomen wordt, dat de optimale bevolking van Frankrijk rond de 75 miljoen zielen bedraagt en dat de Franse bodem in staat is een bevolking van circa 90 miljoen zielen ruimschoots van voedsel te voorzien.

Het is niet voor betwisting vatbaar, dat er in Frankrijk grote en zeer gunstige mogelijkheden zijn tot sanering van het kleine-boerenvraagstuk en tot vestiging van boerengezinnen en het stichten van bedrijven voor beginnende jonge boerengezinnen.

In de plannen tot modernisering van de Franse landbouw wordt wel steeds weer opnieuw grote nadruk gelegd op de noodzaak van een snelle en doeltreffende ruilverkaveling van de Franse landbouwgronden, maar over de mogelijkheden die er zijn om door herverkaveling het kleine boerenvraagstuk tot een bevredigende oplossing te brengen met tegelijkertijd de mogelijkheid om daardoor complexen verlaten gronden opnieuw in cultuur te brengen, wordt in die plannen niet gerept.

In enkele gebieden van Frankrijk is er een overschot aan jonge agrariërs. Deze vinden in de eigen streek geen gelegenheid om zich als zelfstandig boer te vestigen. Ondanks het feit dat er een overvloed aan zeer goede of goed te maken landbouwgrond aanwezig is, en ondanks het feit dat een speciale organisatie belast is met de 'migration intérieure', slaagt deze er slechts zeer gedeeltelijk en zeer onvoldoende in om een oplossing te vinden voor de zeer plaatselijke agrarische overbevolking in deze gebieden.

In aanmerking nemende, dat er op agrarisch gebied in Frankrijk van een onderbevolking gesproken moet worden, terwijl daarnaast in verschillende omliggende landen een overschot aan agrariërs gevonden wordt, zouden verschillende instanties in Frankrijk een gematigde en behoorlijk geregelde immigratie van vakbekwame, financieel draagkrachtige agrarische gezinnen zeer toejuichen en willen bevorderen.

Andere instanties, met name de Franse agrarische organisaties, slagen erin, met behulp van de Franse 'administration', door middel van het zeer efficiënte en sluitende systeem van het 'avis favorable' om praktisch iedere immigratie van agrariërs van buitenlandse herkomst te beletten. Ook op dit terrein slaagt Frankrijk erin een gesloten systeem van autarkie te handhaven.

De hoofdoorzaak van deze, voor vele in Frankrijk zeer zorgelijke gang van zaken, moet gezocht worden in het steeds toenemend gebrek aan bewoonbare boerderijen en bruikbare bedrijfsgebouwen. Sinds vele decennia wordt het in de gebouwen gestoken kapitaal opgeteerd. Aan het onderhoud van de gemiddeld een eeuw en nog oudere boerderijen wordt praktisch niets gedaan, en behoudens een enkele uitzondering worden er in Frankrijk geen nieuwe boerderijen gebouwd. Voor het aantal nog bewoonbare en bruikbare boerderijcomplexen, dat reeds veel te gering is voor de eigen agrarische bevolking, is er reeds een zeer grote concurrentie. Ten aanzien hiervan verdraagt men geen buitenlandse mededinging. De ontstellende toestand van 'l'habitat rural' is een der meest ernstige agrarische problemen voor Frankrijk.

In het premier plan de mod. et d'équip. wordt uitdrukkelijk gesteld dat voor het bereiken van de doelstellingen speciaal aandacht geschonken dient te worden aan die bedrijfstakken, die reeds de gunstigste positie innemen. Dit standpunt is in praktijk gebracht, ook ten aanzien van de landbouw. Voor wat betreft de agrar. sector, wordt in het plan vooral door de motorisering en mechanisering en verhoging van het kunstmestverbruik de gewenste verhoging van de productie verwacht.

In Frankrijk verkeerde de landbouw boven de Loire in de gunstigste positie en conform het in het premier plan ingenomen standpunt werd na de oorlog daaraan de grootste aandacht besteed.

Reeds vóór de oorlog waren verschillende bedrijven in Noord-Frankrijk in meer of mindere mate gemotoriseerd en gemechaniseerd. De landbouw hier werd in de gelegenheid gesteld om het grootste deel van de schaars geïmporteerde machinerie aan te schaffen. Hier werd bij het aanschaffen ervan ook het meest oordeelkundig te werk gegaan, werden de minste fouten begaan en werd het meest economisch geïnvesteerd.

Vóór de oorlog nam de landbouw in Noord-Frankrijk veruit het grootste percentage van de gebruikte hoeveelheid kunstmest voor zijn rekening. Het overgrote deel van de na de oorlog beschikbare kunstmest is door dit gebied afgenomen.

Daarbij komt, dat de kwekers van nieuwe rassen werkzaam zijn in Noord-Frankrijk. De meeste van de in de 'Catalogue des variétés de blé, avoine, orge, maïs, pomme de terre, topinambour, soya, lucerne, lin, cultivées en France' (de Franse rassenlijst) voorkomende variëteiten zijn door deze kwekers voortgebracht en bestemd voor de gronden, het klimaat en de cultuurmethoden van dit deel van Frankrijk. Nieuwe voor het overige deel van Frankrijk geschikte rassen en variëteiten worden in de Catalogue zeer spaarzaam aangetroffen.

Het na de oorlog van elders geïmporteerde hoogwaardig pootgoed werd vrijwel uitsluitend gereserveerd voor de Noord-Franse bedrijven. De verbouwers van aardappelen in overig Frankrijk, kregen slechts een zeer gering deel van het geïmporteerde pootgoed tot hun beschikking en zijn aangewezen op de nabouw van de Noord-Franse bedrijven.

In het gebied ten N. van de Loire houdt en fokt men slechts enkele uitstekende hoogproductieve melk- en vleesrassen. Een groot aantal vakkundige fokkers voeren deze rassen op in productiviteit door middel van de moderne middelen en methoden van de veefokkerij, gesteund door uitstekend geoutilleerde stamboeken.

Ten Z. van de rivier worden een groot aantal veerassen aangetroffen van mindere en slechte kwaliteit, die noch in de productie noch in de kwaliteit ervan, van interessante betekenis zijn. Aan de verbetering van deze veerassen wordt zeer weinig aandacht geschonken; voor verschillende ontbreekt zelfs een stamboek in de meest eenvoudige vorm.

In enkele van deze gebieden worden meer of minder serieuze pogingen ondernomen om de veeproductie op te voeren, o.m. door het omschakelen naar het zwart-

bonte veeslag. De invoer van hoogwaardig fokmateriaal is nagenoeg uitsluitend beperkt gebleven tot de noordelijke gebieden. Door een constante opvoering van kwaliteitseisen slagen de Franse fokkers van het zwart-bonte veeslag erin, de invoer ervan zeer te beperken en voor het noorden te reserveren, zo, dat de fokkers en de K. I.-stations, voor hun aankopen, aangewezen zijn op de fokstallen van het noorden van Frankrijk.

Een soortgelijke gang van zaken constateert men bij de varkenshouderij en fokkerij. In het noorden enkele goede, productieve rassen, waarvan een enkel door invoer van fokmateriaal op een hoger niveau wordt gebracht. In het midden en zuiden een zeer heterogene collectie van wild door elkaar gekruiste rassen die noch in productiviteit, noch in – export – kwaliteit aan matige en gevraagde eisen voldoen.

En zo is het vrijwel op elk gebied van de agrarische productie.

Even goed als in andere landen van West-Europa is de agrar. prod. in Frankrijk na de oorlog toegenomen. Maar die toename in Frankrijk is achtergebleven bij die van andere landen. Het moge blijken uit tabel 27.

TABEL 27

HET AANDEEL VAN ENKELE VAN DE BIJ DE O.E.E.C. AANGESLOTEN LANDEN IN DE TOT. AGR. PROD. VAN DE AANGESLOTEN LANDEN EN DE PROC. TOENAME IN VERGELIJKING MET DE VOOR-OORLOGSEPRODUCTIE = 100¹.

Frankrijk	22,1% van de tot. agr. prod. 1953-'54 = 116% v.d. vooroorl. prod.
Duitsland	15,6% van de tot. agr. prod. 1953-'54 = 118% v.d. vooroorl. prod.
Italië	15,0% van de tot. agr. prod. 1953-'54 = 122% v.d. vooroorl. prod.
Nederland	4,7% van de tot. agr. prod. 1953-'54 = 124% v.d. vooroorl. prod.
België (Lux.)	3,4% van de tot. agr. prod. 1953-'54 = 125% v.d. vooroorl. prod.
Denemarken	4,3% van de tot. agr. prod. 1953-'54 = 129% v.d. vooroorl. prod.
Engeland	11,9% van de tot. agr. prod. 1953-'54 = 130% v.d. vooroorl. prod.
Turkye	7,8% van de tot. agr. prod. 1953-'54 = 183% v.d. vooroorl. prod.

Het verloop van de agrar. prod. gedurende de naoorlogse jaren in Frankrijk is geweest als volgt – vooroorl prod. = 100.

1948–1949 = 95	1950–1951 = 109	1952–1953 = 110
1949–1950 = 100	1951–1952 = 100	1953–1954 = 116

Dat de Franse landbouw er – gedeeltelijk – in is geslaagd, om de taak aan haar toegedacht, ten uitvoer te brengen, komt o.m. tot uiting in de im- en exportcijfers van de agrarische producten¹. (zie tabel 28).

TABEL 28

Jaar	import	export	Jaar	import	export
1938	5,4	3,1	1951	199,7	140,5
1948	93,8	31,8	1952	182,9	97,1
1949	116,6	65,3	1953	162,5	90,0
1950	126,9	114,0	1954	149,3	140,7

(in miljard frs. De im- en export naar de overzeese gebiedsdelen niet inbegrepen).

¹ O.E.E.C. Report on the economic situation 1954 in food and agriculture – Paris 1955.

Vooral t.a.v. tarwe en vlees zijn belangrijke vorderingen gemaakt. Ter oriëntatie een enkel cijfer van de import en export¹. (1000. ton) (zie tabel 29).

TABEL 29

	Tarwe		Vlees	
	Import	export	Import	export
1938	201,0	71,8	8,4	0,5
1947	351,9	0,5	35,3	0,4
1948	781,9	15,9	14,0	1,1
1949	374,4	77,0	2,3	8,8
1950	21,7	551,2	3,9	21,7
1951	174,8	500,1	34,4	10,3
1952	662,8	110,8	22,2	2,3
1953	20,6	233,2	9,2	6,3
1954	3,5	1205,0	21,6	45,2

De vergroting van de agrarische productie, met name van de basisproducten, moet voor het overgrote deel geschreven worden op rekening van de Noord-Franse landbouw. Die van het overige deel van Frankrijk heeft aan die vergroting niet of slechts in geringe mate bijgedragen.

De landbouw in vele en grote gebieden van Frankrijk ten Z. van de Loire, die reeds vóór de oorlog, tengevolge van vele aangegeven redenen bij die van Noord-Frankrijk ten achter was gebleven, is gedurende de jaren na de oorlog vrijwel op het vooroorlogse niveau gebleven.

Terwijl de landbouw ten N. van de rivier, zowel door eigen initiatief als door de belangrijke steun van de overheid, op vrijwel elk gebied met sprongen is vooruitgegaan en nu mede behoort tot de meest moderne van West-Europa, is die ten Z. van de rivier, zowel door gebrek aan eigen initiatief, als door de in allerlei opzicht veel ongunstiger structuur, maar zeker en vooral ook door het uitblijven van effectieve, doeltreffende steun van de overheid, geworden tot een in ernstige mate achtergebleven landbouw.

Speurt men naar de grondoorzaak van het achtergebleven zijn van de landbouw in 'les régions sous-développées' dan moet die – ten dele – gezocht worden in het daar praktisch in ernstige mate achtergebleven zijn van landbouwonderwijs, in de te summier landbouwvoorlichting en in het gebrek aan een krachtige organisatie en coöperatie.

In tegenstelling met deze gebieden is daarentegen het landbouwonderwijs ten N. van de Loire veel meer verbreid en toegankelijk voor een groter percentage, zowel van de mannelijke als vrouwelijke boerenjeugd. Het is vanzelfsprekend dat daardoor de voorlichtingsdienst een veel gemakkelijker entrée heeft bij deze agrariërs, die de landbouwconsulent kunnen verstaan en begrijpen.

Weliswaar is de Confédération générale d'agriculture een organisatie die over het gehele land zijn vertakkingen heeft, maar de krachtige en invloedrijke organisatie is de Fédération nationale des syndicats d'exploitants agricole, die het grootste aantal van haar leden in het noorden telt. Hier vindt men ook de krachtige organisaties van de tarwetelers, van de suikerbietenverbouwers, van de telers van poot-aardappelen, van de verbouwers van de fabrieksaardappelen, van de rundveestamboeken enz.

De boeren van het noorden van Frankrijk hebben veel meer dan die van het Zuiden het nut ingezien van de coöperatie. Vooral na de oorlog zijn hier o.m.

¹ Statistiques mensuelles du commerce extérieur de la France.

talrijke coöperatieve graansilo's opgericht met behulp van de Marshallgelden.

Dit wil niet zeggen, dat men ten Z. van de rivier geen coöperaties zou aantreffen. Zeer zeker wel. Vooral in het wijnbouwgebied van Z.O. Frankrijk vindt men talrijke en goed geoutilleerde coöperatieve caves, voor de bereiding en bewaring van de vin ordinaire. Men vindt er coöperatieve fruitverkoopverenigingen, waarvan sommige open staan voor een grote groep van fruittelers, maar waarvan andere, opgericht door een kleine groep van grote fruitproducenten, praktisch voor de grote meerderheid van de kleine gesloten zijn. Ook in het zuid-westen vindt men een enkele coöperatie op het gebied van groenten en fruit.

Over het gehele, het grote gebied, van Midden en Zuid-Frankrijk is de organisatie en de coöperatie echter geen krachtig middel dat aangegrepen wordt voor de verbetering van de economische positie van de land- en tuinbouwers en wijngaardeniers.

In het tweede plan de modernisation et d'équipement wordt deze ernstige achterstand van deze gebieden onderkend en wordt verbetering van onderwijs, van landbouwvoorlichting en van organisatie en coöperatie aanbevolen als de middelen die met prioriteit dienen te worden aangegrepen, om verbetering in de aanzienlijke achterstand of vrijwel elk agrarisch gebied te kunnen verkrijgen.

De Franse agrarische expansiepolitiek is gebaseerd op opvoering van de kwantiteit, op opvoering van de kwaliteit en op verlaging van de kostprijs. Voor enkele van de basisproducten is de Franse landbouw erin geslaagd om meer te produceren, maar op het gebied van de kwaliteit en de kostprijs zijn de resultaten minder voldoening gevend.

Van de recordoogst aan tarwe van 1954 werd een groot kwantum geëxporteerd. Dit heeft moeite gekost, o.m. t.g.v. een te hoog vochtgehalte, te grote onzuiverheid en gebrek aan behoorlijke bakkwaliteit. Het verlies op iedere honderd kg geëxporteerde tarwe bedroeg gem. 1780 frs. wat in totaal een bedrag uitmaakte van enkele tientallen miljarden frs. Nu tracht men deze gang van zaken te redresseren, door eerder de sterk gestimuleerde verbouw van tarwe af te remmen, door hogere eisen te gaan stellen bij de afname en door verschillende hoog productieve tarwerassen met geringere bakwaarde uit de Franse rassenlijst te schrappen.

Op het gebied van de vleesexport ondervindt men eveneens moeilijkheden met de kwaliteit. Evengoed als ieder ander exporterend land moet ook Frankrijk die kwaliteiten produceren, die het buitenland vraagt. Zeker wanneer andere exporterende landen met de gevraagde kwaliteiten op de markt komen. De Franse varkensmesters vooral schijnen hiervan nog niet overtuigd te zijn. Zij houden nog te veel vast, aan de sleur van het afmesten van te zware en te vette varkens, die noch op de binnenlandse- noch op de buitenlandse markt worden gevraagd. Daarnaast maakt het grote sortiment van varkensrassen het moeilijk om met grote uniforme partijen varkensvlees op de markt te komen. Het is een van de voornaamste redenen waarom Frankrijk er nog niet in is geslaagd om vaste voet te krijgen op de zo zeer begeerde Engelse consumptiemarkt.

Van dezelfde aard zijn de moeilijkheden die ondervonden worden bij de export van een ander basisproduct, de zuivel.

Een groot deel van de Franse melk wordt nog op de boerderij verwerkt tot boter en kaas. Op de Franse markt worden zeer grote aantallen zeer kleine partijtjes van deze producten aangeboden van zeer heterogene kwaliteit, ongeschikt voor de export.

Een ander deel wordt verwerkt in een groot aantal boter- en kaasfabrieken. Hoe groot dit aantal is, is niet bekend. Ook in dit opzicht laat de Franse agrarische statistiek verstek gaan. Als raming vindt men¹. (zie tabel 30).

¹ Notes documentaires et études No. 760: l'Industrie laitière en France et ses dérivés - Paris 1947.

TABEL 30

Gepast. melk en melkpoeder	Boter		Kaas		Condensmelk en melkpoeder		Totaal		Totaal
coöp. spec.	coöp. spec.		coöp. spec.		coöp. spec.		coöp. spec.		
153 966	384 400		1092 2269		1 15		1630 3650		5.280

meer dan 60.000 l. per dag	van 30.000 l. 60.000	van 15.000 l. 30.000	van 1500 15.000	minder dan 1500	Totaal	Totaal
coöp. spec.	coöp. spec.	coöp. spec.	coöp. spec.	coöp. spec.	coöp. spec.	
33 61	98 138	126 256	1114 1913	215 1230	1630 3650	5.280

Maar volgens Cramois zouden er alleen al in de departementen van de Jura, du Doubs, de l'Ain, de la Savoie, la Haute Savoie, Haute Saône en Haute Marne meer dan 1850 coöp. kaasmakerijen zijn, alle meest met zeer kleine capaciteit¹.

Gaarne wijst men in Frankrijk op 'l'incomparable gamme des fromages français'. En inderdaad schijnen er in Frankrijk meer dan 400 verschillende soorten en variëteiten kaas gemaakt te worden (zie noot). Het merendeel daarvan is zachte kaas, dus moeilijker houdbaar en niet gemakkelijk over verre afstanden te transporteren.

Neemt men dit in aanmerking, naast het feit, dat grote kwantums nog op de boerderij worden gemaakt of in een der vele kaasmakerijen van het type handkracht-fabriekje, dan is het duidelijk, dat van deze zachte soorten moeilijk grote uniforme partijen houdbare kaas geschikt voor de export kunnen worden samengesteld.

Ondanks het feit, dat de melkproductie in Frankrijk niet onaanzienlijk is toegenomen, is de outillage van de zuivelindustrie en de zuivelhandel niet van dien aard, dat zelfs de binnenlandse markt regelmatig van deze producten kan worden voorzien. Op onregelmatige tijden moeten nog 'des importations de choc' plaats vinden, om daardoor de binnenlandse zuivelprijzen te kunnen reguleren.

Een ander van de grote problemen binnen het kader van de Franse agrarische productie, die de Franse regering ieder jaar opnieuw voor welhaast onoverkomelijke moeilijkheden plaatst, is het alcoholprobleem. In Noord-Frankrijk wordt een groot percentage suikerbieten verwerkt tot alcohol. De staat is verplicht, krachtens het heersende alcoholrégime, de alcohol af te nemen tegen een op de suikerprijs gebaseerd bedrag.

In Zuid-Oost Frankrijk worden enorme hoeveelheden van onverkoopbare vin ordinaire gedistilleerd tot alcoholen, die eveneens door de staat worden overgenomen. Het totale kwantum bedraagt jaarlijks enkele miljoenen hectoliters. Voor

¹ André Cramois: La Coopération en Agriculture – Saint Dié – 1948.

Noot. Dat het aantal groot moet zijn, kan worden afgeleid uit het feit, dat per 15 okt. 1951 is opgericht la Société de tyrosémiophilie. Als doel wordt aangegeven: 'grouper toutes les personnes qui s'intéressent aux collections de vignettes de boîtes de fromages et favorisent l'établissement de ses collections' – J.O. 6 nov. 1951, pag. 11022.

het grootste deel vindt men geen afzet en men is genoodzaakt tot verplichte bijmenging in de motorbrandstof, waardoor de prijs van dit product wordt opgevoerd, ten koste van de verbruiker. Om uit de impasse te geraken tracht men enerzijds het destilleren van suikerbieten te beperken en de suikerproductie te verhogen, anderzijds door de wijnboeren te bewegen een groot deel van het areaal wijngaarden te rooien. Voor deze vrijwillige rooiing worden premies gegeven tot 500.000 frs per ha. Wordt vrijwillig afgezien van het recht van herbeplanting dan wordt 100.000 frs per ha als premie verstrekt. De grote moeilijkheid voor deze wijnboeren is om van hun monocultuur over te gaan naar de polycultuur, waarvoor bij de meeste de technische kennis ontbreekt en die belangrijke bedragen aan investeringen vergt.

Behalve de economische consequenties verbonden aan het alcoholprobleem zijn die van sociale- en morele aard veel ernstiger. Het alcoholisme heeft in Frankrijk ontstellende afmetingen aangenomen. Nergens ter wereld is het alc. verbruik per hoofd van de bevolking groter dan in Frankrijk.

Behalve de alcohol die gestookt wordt uit de suikerbieten en de vin ordinaire en uit andere wijnen in de gebieden zoals die van de cognacs en de armagnacs, worden bovendien oncontroleerbare hoeveelheden alcohol geproduceerd door de enkele miljoenen 'bouilleurs de cru', particulieren die verworven rechten hebben om bepaalde hoeveelheden accijnsvrije alcohol te stoken uit pruimen, mirabellen, kersen, abrikozen, peren en soortgelijke producten van eigen oogst. Daarbij moet dan nog gevoegd worden de alcohol die gestookt wordt uit de ciderappels of de daaruit reeds bereide cider zelf.

De gevolgen van het alcoholisme zijn zeer ernstig. In 1954 is het aantal sterfgevallen t.g.v. daarvan groter geweest dan ooit te voren. Talrijk zijn de lijdens aan verstandsvijziging t.g.v. overmatig alcoholgebruik die in gestichten voor zwakzinnigen moeten worden opgenomen. Zeer groot is het aantal verkeersongevallen en het aantal misdrijven op elk gebied als gevolg van het alcoholisme. Het aantal arbeidsuren, dat t.g.v. het alcoholisme verloren gaat, wordt begroot op 2,5% van het totale aantal. Het bedrag, dat het alcoholisme aan de staat de publieke en semi-publieke lichamen jaarlijks kost, wordt geraamd op verschillende honderden miljarden frs¹. Het alcoholisme wordt beschouwd als het ergste gevaar, dat de gezondheid, het moreel en het weerstandsvermogen van het Franse volk bedreigt. Ondanks vele en ernstige pogingen om de alcoholproductie op een radicale manier te beperken, als zijnde het krachtigste middel om het alcoholisme te bestrijden, is men daarin niet geslaagd. De politieke invloed van de 'betteraviers', van de 'viculteurs' en de 'bouilleurs de cru' is daarvoor tot nu toe te machtig gebleken.

Met deze en nog andere problemen – binnenlandse marktordening, de specialisering van de agrarische productie naar de verschillende landbouwgebieden – heeft Frankrijk te maken bij zijn pogen tot sanering en modernisering van zijn landbouw.

Het premier plan de modernisation et d'équipement heeft alle heil verwacht van de motorisering en de mechanisering van de landbouw en de opvoering van de productie van kunstmeststoffen. Door toepassing van deze hulpmiddelen is de landbouw van een deel van Frankrijk erin geslaagd om de productie van enkele basisproducten op te voeren, maar men is er niet in geslaagd tegelijkertijd de kwaliteit van de producten te verbeteren en de kostprijs te verlagen. Daardoor heeft de Franse landbouw nog geen vaste voet gekregen op de exportmarkt.

Men is er tot nog toe niet in geslaagd de ruilverkaveling in grote gebieden door te voeren, het eerste vereiste voor de motorisering en de mechanisering. Men is er niet in

¹ Conseil Economique: Le Statut de l'alcool – 1950.

o.a. J.O. D.P. 31 oct. 1952, No 83. Marcel David, rapporteur spécial de la Commission des finances.

geslaagd om het landbouwonderwijs en de landbouwvoorlichtingsdienst over grote gebieden te verbreiden, een der eerste vereisten voor een doelmatig en economisch gebruik van kunstmeststoffen, veevoeders, bestrijdingsmiddelen, goed zaaizaad en pootgoed, goede grondbewerking, voor een rationele uitoefening van het boeren- en tuindersbedrijf in het algemeen.

De modernisering van het landbouwbedrijf, zowel in individueel als in collectief verband vindt op een onevenwichtige manier plaats, zowel wat de modernisering betreft van de landbouw in gehele landbouwgebieden als op de afzonderlijke bedrijven. Die landbouwgebieden en die bedrijven die reeds het verst gevorderd waren op het gebied van de modernisering, hebben, gebruik makende van hun eigen middelen en hun technische kennis, de meeste initiatieven genomen en hebben veruit het meest geprofiteerd van de financiële hulp van de staat. Het gevolg daarvan is noodwendig geweest, dat de landbouwgebieden en de bedrijven, die reeds vóór de samenstelling van de verschillende agrarische productieprogramma's achter waren gebleven, nog verder achterop zijn geraakt en niet in evenredige mate aan de vergroting van de agrarische productie hebben kunnen deelnemen.

Slechts enkele aspecten van de Franse landbouw konden hier aan een beschouwing worden onderworpen. Er zijn nog vele andere aspecten. Een beschouwing daarvan zou eveneens duidelijk in 't licht stellen, en nog meer nader accentueren, hoe groot de discrepantie is tussen de structuur van de landbouw in de vele en grote agrarische gebieden beneden de Loire, vergeleken met die boven deze rivier; de voornaamste oorzaak van de enorme moeilijkheden waarmee de Franse agrarische politiek te maken heeft.

